РЕПУБЛИКА СРПСКА
МИНИСТАРСТВО УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА
ВИСОКА ШКОЛА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА
БАЊА ЛУКА

ТЕМАТСКИ НАУЧНИ СКУП

МАЛОЉЕТНИЧКА ДЕЛИНКВЕНЦИЈА КАО ОБЛИК ДРУШТВЕНО НЕПРИХВАТЉИВОГ ПОНАШАЊА МЛАДИХ

(Бања Лука, 19-20. новембра 2008. године)

Бања Лука, 2008.

МАЛОЉЕТНИЧКА ДЕЛИНКВЕНЦИЈА КАО ОБЛИК ДРУШТВЕНО НЕПРИХВАТЉИВОГ ПОНАШАЊА МЛАДИХ

Издавач
ВИСОКА ШКОЛА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА, БАЊА ЛУКА

За издавача
доц. др Милан Даничић, директор

Главни и одговорни уредник
доц. др Љубинко Митровић

Технички уредник
Саша Јојић

Лектор
Јованка Борић

Дизајн корица
Саша Јојић

Тираж
300 примјерака

Штампа
Comesgrafika, Бања Лука

CIP

Забрањено је свако копирање, умножавање, објављивање и дистрибуирање цјелине или дијелова текста из ове публикације.

ТЕМАТСКИ НАУЧНИ СКУП

МАЛОЉЕТНИЧКА ДЕЛИНКВЕНЦИЈА КАО ОБЛИК ДРУШТВЕНО НЕПРИХВАТЉИВОГ ПОНАШАЊА МЛАДИХ

(Бања Лука, 19-20. новембра 2008. године)

САДРЖАЈ

Проф. др Душко ВЕЈНОВИЋ
СОЦИОЛОШКИ АСПЕКТИ МАЛОЉЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ *3*

Проф. др сц. мед. Александар МИЛИЋ
ЕТИОЛОГИЈА ПОРЕМЕЋАЈА ЛИЧНОСТИ И ПОНАШАЊА - ОСНОВЕ ПРЕВЕНЦИЈЕ МАЛОЉЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ *9*

Др Желимир КЕШЕТОВИЋ
Др Зоран КЕКОВИЋ
Др Срђан МИЛАШИНОВИЋ
ОМЛАДИНСКЕ ПОТКУЛТУРЕ И НАСИЉЕ МЛАДИХ *25*

Проф. др Остоја КРСТИЋ
ЗНАЧАЈ ИСТРАЖИВАЊА ПРОМЕНА У СТРУКТУРИ ПОРОДИЦЕ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА ПОНАШАЊЕ МАЛОЛЕТНИКА *49*

Доц. др Миле МАТИЈЕВИЋ
Тамара БУЈАНОВИЋ
УЗРОЦИ, УСЛОВИ И ФЕНОМЕН МАЛОЉЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ *61*

Др Миле РАКИЋ
Др Љубо ПЕЈАНОВИЋ
РЕДИЗАЈНИРАЊЕ СИСТЕМА БЕЗБЕДНОСТИ КАО ОДГОВОР НА МАЛОЛЕТНИЧКУ ДЕЛИНКВЕНЦИЈУ *87*

Проф. др Милан МИЛОШЕВИЋ
Доц. др Небојша ТЕОФИЛОВИЋ
СОЦИЈАЛНО НАСИЉЕ МЛАДИХ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ *103*

Доц. др Милан ГУЖВИЦА
КАРАТЕ - ПРЕВЕНЦИЈА ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ *121*

Доц. др Здравко СКАКАВАЦ
Татјана СИМИЋ
УТИЦАЈ СРЕДСТАВА МАСОВНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ НА КРИМИНАЛИТЕТ МАЛОЛЕТНИКА *135*

Др Златко НИКОЛИЋ
Мр Биљана СИМЕУНОВИЋ-ПАТИЋ
ОБЕЛЕЖЈА КРИМИНАЛИТЕТА МАЛОЛЕТНИКА У СРБИЈИ ... *151*

Проф. др Снежана СОКОВИЋ
СИСТЕМ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА КОЈЕ СЕ ИЗРИЧУ МАЛОЛЕТНИЦИМА - ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ И ИЗВРШЕЊЕ *169*

Проф. др Драган ЈОВАШЕВИЋ
ПРИМЕНА ВАСПИТНИХ МЕРА У НОВОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ *189*

Професор др Милан ШКУЛИЋ
ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ ПОСТУПКА ПРЕМА МАЛОЛЕТНИЦИМА *217*

Др Војислав ЂУРЂИЋ
НАЧЕЛО ОПОРТУНИТЕТА У ПОСТУПКУ ПРЕМА МАЛОЛЕТНИЦИМА *239*

Проф. др Миодраг Н. СИМОВИЋ
Мр Владимир М. СИМОВИЋ
ПРЕУСМЈЕРАВАЊЕ („DIVERSION“) МАЛОЉЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ У СЈЕДИЊЕНИМ АМЕРИЧКИМ ДРЖАВАМА *263*

Проф. др Наташа МРВИЋ-ПЕТРОВИЋ
ПРИМЕНА КОНЦЕПТА ОБНАВЉАЈУЋЕ ПРАВДЕ (RESTORATIVE JUSTICE) У СПРЕЧАВАЊУ МАЛОЛЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ *293*

Др Данило НИКОЛИЋ
Снежана МИЛЕНКОВИЋ
УЛОГА СУДА У СПРОВОЂЕЊУ ВАСПИТНИХ МЕРА *305*

Доц. др Љубинко МИТРОВИЋ
Николина ГРБИЋ
ПРЕКРШАЈНЕ САНКЦИЈЕ КОЈЕ СЕ ИЗРИЧУ МАЛОЉЕТНИМ УЧИНИОЦИМА ПРЕКРШАЈА ***319***

Драган УЛЕТИЛОВИЋ
ПРИМЈЕНА МЕЂУНАРОДНИХ СТАНДАРДА У ДОМАЋЕМ ЗАКОНОДАВСТВУ СА АСПЕКТА ПРИМЈЕНЕ ВАСПИТНИХ ПРЕПОРУКА КАО МЈЕРА ПРЕУСМЈЕРАВАЊА ОД РЕДОВНОГ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА ***335***

Др Слободан НЕШКОВИЋ
СОЦИОЛОШКА АПЛИКАЦИЈА НАЦИОНАЛНЕ СТРАТЕГИЈЕ СУЗБИЈАЊА МАЛОЛЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ ***351***

Никола ДОРОНТИЋ
САВРЕМЕНИ МОДЕЛИ РАДА С МАЛОЉЕТНИМ ПРЕСТУПНИЦИМА ***365***

Милана ЉУБИЧИЋ
ШКОЛСКО ПОСТИГНУЋЕ И РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈА МАЛОЉЕТНИХ ДЕЛИНКВЕНАТА: СОЦИОЛОШКА ПЕРСПЕКТИВА ***389***

Едина ХЕЛДИЋ
Диана РИЂИЋ
ОДНОС ИЗМЕЂУ САМОПОШТОВАЊА И ОБИМА СОЦИЈАЛНО НЕПРИХВАТЉИВИХ ПОНАШАЊА ***409***

Мр Мирослав ЂУРИЋ
ЕГЗОГЕНИ И ЕНДОГЕНИ ФАКТОРИ МАЛОЉЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ ***421***

Сања СУМОЊА
НЕКЕ ОСОБИНЕ ЛИЧНОСТИ МАЛОЉЕТНИКА У СУКОБУ СА ЗАКОНОМ И НЕКИ ОД УЗРОКА МАЛОЉЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ ***435***

Спец. Драгана ВУЈИЋ
Гојко ШЕТКА
ПРЕТПОСТАВКЕ ПРЕВЕНЦИЈЕ И СУЗБИЈАЊА МАЛОЉЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ ***443***

Николина ГРБИЋ
Гојко ПАВЛОВИЋ
РАД ПОЛИЦИЈЕ СА МЛАДИМА НЕПРИХВАТЉИВОГ ПОНАШАЊА –МОДЕЛ ЗА ЕФИКАСНИЈИ РАД ***455***

Спец. Драгана МИЛИЈЕВИЋ
Свјетлана ДРАГОВИЋ
СПОЉНИ (АМБИЈЕНТАЛНИ) ФАКТОРИ МАЛОЉЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ ***467***

Р Е Ф Е Р А Т И

Проф. др Душко ВЕЈНОВИЋ
Висока школа унутрашњих послова
Бања Лука

СОЦИОЛОШКИ АСПЕКТИ МАЛОЉЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ

Резиме: *Без претензије да се сагледају сви аспекти малољетничке делинквенције, у раду се указује на неке социолошке аспекте у свјетлу структуралне и супкултуралне теорије. Девијантном понашању и узроцима делинквенције придаје се посебна пажња, а затим сагледава морал и делинквенција.*

1. Општа разматрања

Оправдано се сматра да је делинквенција једна од најсложенијих и најделикатнијих друштвених појава. Делинквенција младих представља саставни дио општег криминалитета. Ова друштвена невоља пружа своје корије у прошлост, има различите манифестације и одређена је економским, идеолошким, политичким, културним, моралним, односно друштвеним приликама одређеног времена. Због своје велике обимности, разноврсности и све веће штетности и опасности за друштво, али такође и великих посљедица које оставља на неразвијену личност младих, наишла је на појачано интересовање многих научних области: права, социологије, психологије, медицине, педагогије и других. С обзиром на узраст починилаца кривичних дјела, као и одређене психолошке, социолошке и правне аспекте, малољетничка делинквенција се сматра посебном категоријом криминалитета. Управо из ових разлога у кривичном праву малољетни делинквенти имају другачији статус у односу на одрасле особе: казне су им блаже и краће трају, а васпитно-казнени програм је посебно прилагођен. Имајући у виду штетност делинквентног понашања којим се угрожавају многобројни чланови друштва, као и институције и њихове вриједности, али и посљедице које

овакво понашање оставља на личност починиоца деликта и његову животну перспективу, током година, свако друштво је настојало да примијени одређене санкције којима ће најефикасније сузбити овај и те како непожељан феномен.

Посљедњих година све се више указивало на то да казна не постоји само да би имала функцију застрашивања и спречавања злочинаца како би се друштво заштитило од штетних посљедица, него да она мора да има хумани аспекат, тј. да делинквентима омогући одговарајућу помоћ како би се поправили, заштитили од штетних утицаја средине и постали корисни чланови друштва. Међутим, и поред великих напредака на овом плану, у пракси се нису поштовали законска регулатива и научна сазнања. Малољетни делинквенти се и даље сматрају основним кривцима за испољено понашање против друштва, међутим нема се у виду да су они не само кривци већ и жртве друштвених противрјечности и негативних утицаја који произилазе из средине у којој живе.

2. Појам девијантног понашања

У свакодневном језику девијантност значи скретање с прихваћеног пута, а многе **социолошке теорије** девијантности једноставно разрађују то схватање. Девијантност се састоји од оних чинова који не слиједе норме и очекивања неке одређене друштвене скупине. Она се може позитивно санкционисати (награђивати), негативно санкционисати (кажњавати) или једноставно прихваћати без награде или казне.

Подручје истраживања које обично обухвата **социологија девијантности** ограничено је на девијантност која резултира у негативним санкцијама. Девијантност је релативна: не постоји апсолутан начин да се дефинише девијантан чин. Девијантност се може дефинисати једино у односу на неки стандард, а нема стандарда који би били фиксни или апсолутни. Девијантност је културно детерминисана, а културе се с временом мијењају и разликују од друштва до друштва. Социолошке теорије извор девијантности траже у нарави друштва, а не у биолошкој или психолошкој нарави појединца. Мертон је доказао како **девијантност не потиче из "патолошке личности", већ из културе и структуре самога друштва.**

Структуралне теорије девијантности поријекло девијантности објашњавају положајем појединаца или скупина у друштвеној структури.

Супкултуралне теорије објашњавају девијантност супкултуром неке друштвене скупине. Остале доказују да одређене скупине развијају

норме и вриједности које се у одређеној мјери разликују од оних других припадника друштва.

Најуопштеније речено, под појам поремећености понашања младих могу се подвести сва она понашања која се у датој друштвеној заједници сматрају као непожељна, неприхватљива и штетна, те као таква захтијевају одређену друштвену интервенцију, како би се отклонили узроци њиховог настанка, спријечиле посљедице које изазивају и тако обезбиједило одговарајуће васпитање, односно оспособљавање за нормални друштвени живот. Врло обухватно одређење овог појма даје З. Јашовић, према коме је "малољетничко преступништво свако понашање појединца и група младих које је противдруштвено, неприхватљиво, којим се крше правила или моралне норме друштва и када је друштвено видљиво, изазива спонтано или организовано друштвено реаговање у намјери да се заштите добра и вриједности и сами актери таквог понашања[1]."

Најчешће се говори о двије основне групе таквих поремећаја:

- условно речено ближи облици који се означавају као васпитна запуштеност,
- релативно озбиљнији поремећаји који се означавају као малољетничка делинквенција или криминалитет.

Термин делинквенција потиче од латинске ријечи *delictum*, што значи грешка, преступ, дјело које је законски забрањено, односно кажњиво. Док ријеч делинквент *delinquens* значи починилац забрањене и правно кажњиве радње, односно преступник или злочинац. Када се говори о малољетничкој делинквенцији, онда се подразумијева да су починиоци забрањених и кажњивих радњи малољетна лица.

У прекршаје малољетника спадају непристојно понашање, повреде јавног реда и мира, туче, прекршаји из области безбједности саобраћаја и слично. Према статистичким показатељима, у посљедњих десетак година дошло је до наглог пораста броја прекршајних дјела, од чега око 15% отпада на малољетна лица.

3. Узроци делинквенције

Опште је мишљење да наука још увијек не располаже неком општеприхваћеном етиолошком класификацијом преступничког понашања. Из различитих приступа у сагледавању овог друштвено непожељног феномена могле би се формулисати три основне групе узрока:

[1] Јашовић Ж., *Проблем, облик и динамика преступништва омладине*, "Правни живот", бр. 6/65, стр. 58.

- биолошки узроци,
- психолошки узроци,
- социолошки чиниоци.

Биолошки узроци односе се на утицај генетских предиспозиција, поремећаја ендокриних жлијезда, разна обољења централног нервног система и слично.

Психолошке узроке чине неразвијеност интелигенције, емоционална нестабилност, неуротичност, егоцентризам, незрелост, разни комплекси и сличне тешкоће.

Социолошки чиниоци односе се на уплитање различитих друштвених процеса као сто су индустријализација, миграције становништва, сукоби култура и супкултура, утицај средстава мас комуникације, затим породична проблематика, слободно вријеме, утицаји неформалних група и сл.

Овакво разматрање узрока делинквенције и преступничког понашања уопште је начелно, те је неопходно да се у сваком појединачном случају сагледају и конкретни узроци који су је изазвали, јер према једном од основних начела детерминизма, свака појава има свој ток и узрок. У проучавању делинквентног понашања неопходно је, што је могуће боље упознати, како његову природу, сложеност и манифестације, тако и саму личност делинквента. Сљедбеници факторске теорије криминалитета заступају два основна приступа: монистички и плуралистички. Док се у монистичком приступу полази од становишта да је за појаву криминалитета одговоран само један фактор, у супротном, плуралистичком приступу се указује на значај већег броја фактора који могу бити различите природе.

3.1. Унутрашњи фактори

Свака људска јединка, према томе и она која испољава делинквентно понашање, јесте конкретна личност, коју карактеришу одређена, за њу својствена обиљежја. Ту посебност одређују њене способности, особине темперамента, карактера, емоционална и морална својства, мотиви, потребе, циљеви и физички хабитус. Личност, дакле, представља јединствену организацију тих својстава која су се развила кроз узајамно дјеловање индивидуе и социјалне средине. Из такве јединствене организације особина личности произилазе и одређене детерминанте њеног карактеристичног понашања, односно реаговања на срединске утицаје. У настојању да се испита корелација између делинквентног понашања и личних својстава појединца, истраживачи су дошли до закључка да већи број психичких својстава, мање или више, корелира са овим друштвено непожељним феноменом, али се при томе

ипак није успјело доћи до неког јасно дефинисаног „ психолошког типа“ делинквента. Стручњаци указују да је склоност делинквентном понашању зависна од емоционалних одлука појединца. Показало се да су делинквентне особе превише емотивне, нестабилне су, осјећају се тјескобно, инфериорно и незадовољне су собом и другима. Адолесцентни период је праћен наглашеним динамичким процесима, па се он на одређени начин може довести у везу са испољавањем делинквенције.

3.2. Социјални фактори

Дијете се рађа, живи и развија у одређеној социјалној средини која му омогућује опстанак и помаже да се развије као личност и постане користан члан друства. Оправдано се сматра да су породица и школа два кључна агенса социјализације младих, али се при том не запоставља значај и других социјалних чланица, као што су групе вршњака, садржаји и организација слободног времена, утицаји мас–медија, културе, друштвено–економских односа, односно општих прилика у друштвеној заједници. Уколико су ови фактори социјализације квалитативно и квантитативно неадекватни, онда они у спрези са одређеним предиспозицијама појединца могу довести до преступничког понашања. Социјализација не представља неко стање у коме је јединка пасивни материјал, а друштво њен моделар, већ је то динамичан процес у коме појединац има активну улогу , учествује у својој самоизградњи и даје допринос модификовању актуелних и изградњи будућих културних вриједности и тако партиципира у општем процесу друштва. Могло би се условно рећи да у овом одређењу социјализација даје већи нагласак на контролу понашања појединца од стране одраслих, неголи на њихову активну улогу у том процесу. Социјално учење упознаје оно што је добро и друштвено пожељно и у складу са тим наученим поступа, али исто тако је извјесно да оно може да научи и оно што је лоше и непожељно и друштвено штетно. У току социјализације користе се одређене стимулативне и дестимулативне мјере.

4. Морал и делинквенција

Један од најзначајнијих фактора, коме се придаје посебна пажња у расвјетљавању људског понашања, јесте свакако морал. Свако друштво има изграђене, општеважеће, моралне норме и вриједности, које кроз различите облике и институције , нарочито кроз породицу и школу, настоји пренијети и на младе, како би се оне упознале, интернализовале и поштовале. Правилан однос према неким моралним нормама и вриједностима је законски обавезујући, те се њихово неуважавање и кршење од стране појединаца и група третира као неморално, изазива негодовање средине и бива праћено изрицањем одређених санкција.

Говоримо о двије врсте морала, добром и лошем, односно моралној и неморалној особи. Однос морала и делинквентног понашања треба посматрати у спектру узајамне зависности. С једне стране, условно речено, лош морал може се сматрати узроком настанка одређених моралних дефеката. Могло би се условно рећи да је свако преступничко понашање мање или више усмјерено на негирање, повреду или уништење одређених људских или материјалних вриједности. Моралне норме и вриједности се преносе и изграђују код дјеце и омладине процесом васпитања у породици и школи, као и утицајем формалних и неформалних група, појединаца, религије и опште културе, те друштво мора стварати повољне услове за њихову адекватну имплементацију.

Људски опстанак, услови живота и могућности задовољења потреба и циљева умногоме су зависни од економских фактора. Тешке економске прилике у породици доприносе појави интерперсоналних неразумијевања и трзавица. Брига како преживјети и изаћи на крај са недаћама постаје њена свакодневна и примарна преокупација. Млади су у њој неријетко запостављени и у немогућности да задовоље своје битне потребе. Сматра се да криминалитет који се испољава у овим слојевима има и одређене специфичности. Он је организованији и има шире размјере и посљедице. Могло би се закључити да конфликти који се јављају у друштву произилазе не само из економских, већ и из социјалних, политичких, културних и других противријечности. Они су својствени за одређеној средину и времену и као такви представљају спољашње чиниоце криминалитета.

Пратећи савремено реаговање на малољетничку делинквенцију, видимо да је оно усмјерено на подручје предупређења девијација у понашању, односно неутралисање или укидање извора, узрока и повода за такво понашање, које је абнормално.

Проф. др сц. мед. Александар МИЛИЋ
Филозофски факултет
Бања Лука

ЕТИОЛОГИЈА ПОРЕМЕЋАЈА ЛИЧНОСТИ И ПОНАШАЊА - ОСНОВЕ ПРЕВЕНЦИЈЕ МАЛОЉЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ

***Резиме**: Малољетничка делинквенција је социопатолошка појава која се манифестује бројним и различитим модалитетима њеног испољавања. Она је детерминисана поремећајима личности и понашања дјеце и малољетника у чијој је основи патогени фактор различитог поријекла.*

Због његовог разорног исхода по појединца, породицу и друштвену заједницу неопходна је ефикасна превенција поремећаја личности и понашања у оквиру научноистраживачког приступа у савременом друштвеном контексту.

Основа превенције је интердисциплинарни приступ и интерпартнерска интеракција свих субјеката заштите и развоја личности дјеце и малољетника.

***Кључне ријечи**: личност, психопатологија, поремећај личности, делинквентно понашање, превенција...*

Човјек је, у складу са узрастом, психосоцијалним профилом, актер свих догађања у друштвеној, природној, техничкој, културолошкој и другим сферама живљења.

Општа је тежња друштвене заједнице да се унаприједи друштвена и природна средина, коју може сачувати и оплеменити само здрав, способан, добронамјеран и креативан човјек.

Сва тежња друштва усмјерена је у правцу стварања, формирања здравог, цивилизованог, способног и креативног човјека који је продукт бројних природних и друштвених фактора:

- фамилио-генетских предиспозиција;
- услова одрастања у породици, школи, ужој и широј средини, утицаја вршњака и других социјалних услова у одређеном друштвеном контексту;
- зрења (узраста);
- степена његове активизације и других фактора повезаних са одрастањем човјека и формирањем његове личности.

Поремећено понашање су сви облици (начини, обрасци, модалитети, појаве, скрипти, стилови...) непожељног и штетног доживљавања, реаговања и понашања дјеце, младих и одраслих људи који су у супротности са друштвеним, моралним и законским нормама и обичајима.

То су сва понашања која условљавају адекватне друштвене интервенције – детектовање, идентификовање, разумијевање (познавање етиологије), прогнозирање и превенцију свих нивоа (примарног, секундарног, терцијарног).

Основни циљ је развој здраве личности и оспособљавање дјеце и малољетника за здрав живот. То је значајан период здравог и/или патогеног одрастања. Тај период може бити засићен различитим модалитетима трауматизације и развоја психопатологије личности и понашања, почевши од пренаталног, постнаталног периода, периода дјетињства, младалаштва, зрелости и старости.

С циљем ефикасне превенције поремаћаја личности и понашања дјеце, младих и осталих узраста, битно је усагласити схватања и ставове о поремећајима личности и понашања (опажање, доживљавање, реаговање и понашање дјеце, малољетника и других узраста у различитим животним ситуацијама).

Широка је лепеза поремећаја личности и понашања – делинквенције дјеце и малољетника:

- **Прву групу** чине блажи облици поремећаја личности и понашања чији су симптоми и знакови испољени у оквиру васпитне занемарености и запуштености;
- **Другу групу** чине прекршаји и учешће у социопатолошким појавама;
- **Трећу групу** чине тежи поремећаји и криминалитет младих.

Појам делинквенција потиче од ријечи *delictum* (грешка, преступ, дјело које је законски забрањено, кажњиво). Делинквент (лат. *delinquere* – погријешити) значи починилац забрањене и правно кажњиве радње, односно преступник – злочинац .

Малољетничка делинквенција подразумијева да је починилац малољетно лице којем друштвена заједница посвећује посебну пажњу и адекватам третман – примјерено узрасту и психосоцијалним детерминантама дјеце и малољетника.

Значајне су разлике између деликвенције малољетника и делинквенције одраслих, што условљава посебан – примјерен статус малољетника у кривичноправној науци и пракси.

Активности и понашања, посебно поремећена понашања дјеце, малољетника и одраслих, специфична су подручја и предмет проучавања бројних друштвених и других наука повезаних са човјеком:

- психологије и њених дисциплина:
  - развојне психологије,
  - педагошке психологије,
  - медицинске психологије,
  - клиничке психологије и психопатологије,
  - социјалне патологије,
  - полицијске, криминалистичке, форензичке, судске психологије и других наука:
    - педагогије,
    - социјалног рада,
    - социологије,
    - медицине – психијатрије,
    - правосуђа,
    - екологије и других наука.

Предмет наведених наука указује на рано поријекло (патерне) проблема у дјетинству и младалаштву.

Савремени третман поремећаја личности и понашања код дјеце и малољетника подразумијева интердисциплинарни и мултипартнерски приступ.

Спонтано или циљано, битно је:

- уочити облике (модалитете), димензије, симптоматологију и знакове и учесталост поремећаја личности и понашања код дјеце и малољетника;

- проучити и разумјети етилогију – генезу настанка психопатологије личности и понашања;
- истражити и упознати нежељене рефлексије (посљедице) поремећаја личности и понашања;
- начинити прогностику тих поремећаја и
- конципирати свеобухватне и ефикасне стратегије реакција и интервенција друштвене заједнице на превенцији поремећаја личности и понашања дјеце, малољетника и осталих узраста.

Актуелност ове социопатолошке појаве подразумијева све нивое превенције, нарочито примарне превенције – отклањање узрока; секундарне – прекид поремећаја; терцијарне – спречавање повратништва. У оквиру тога подразумијевају се репресивне и корективне мјере субјеката заштите у друштвеној заједници (полиције, институција социјалног рада, здравствених институција, школа, тужилаштва, правосуђа, пеналних институција...)

Адекватан третман поремећаја личности и понашања код дјеце и малољетника подразумијева оспособљавање родитеља, наставника, социјалних радника, полиције и других субјеката заштите за идентификацију и ефикасну интервенцију.

Поремећаји личности и понашања дјеце и малољетника су извор (патерн) поремећаја личности и понашања одраслих особа која су реметилачки фактор функционалности друштвене заједнице.

Исходи поремећаја личности и понашања често имају разорне здравствене, психолошке, протуправне и протуетичне посљедице. Повезани су са бројним социопатолошким појавама које имају вишесмјерне разорне и хаотичне посљедице по појединца, породицу и друштвену заједницу (шема 1).

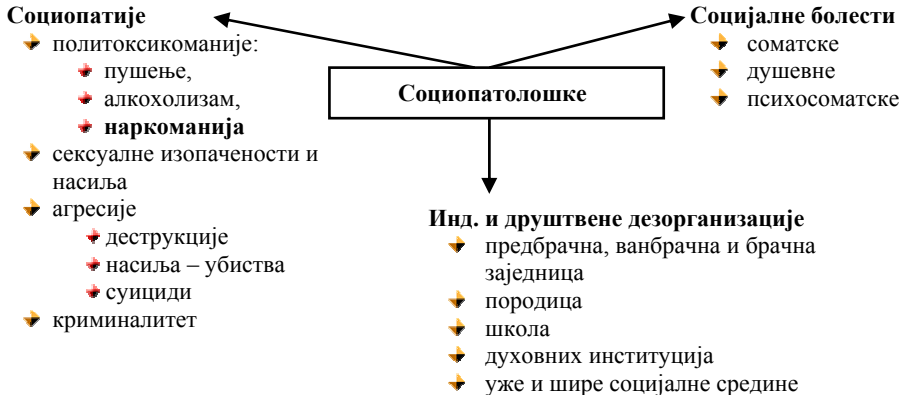

Шема 1. Повезаност поремећаја личности и понашања дјеце и младих са социопатолошким појавама

Поремећено понашање дјеце и малољетника је високо кореспондентно са другим социопатолошким појавама, посебно са криминалитетом малољетника и одраслих.

Изразита је сложеност поремећаја личности и понашања дјеце, младих и одраслих у чијој је основи патогени фактор различитог, мултифакторског поријекла.

Етиологија (мултиузрочност) и симптоматологија поремећаја личности и понашања је изразито сложена, исходи су јој хаотични и разорни, са изразитим нежељеним здравственим и психосоцијалним посљедицама, у распону од васпитне запуштености до потпуне дезорганизације личности.

Етиологија је примарна детерминанта првенције поремећаја личности и понашања.

У поимању и ефикасној интервенцији друштвене заједнице битно је схватити релације и кореспондентност поремећаја личности и понашања са социјалном средином и исхода – различитих деликата дјеце и малољетника и других особа (шема 2).

Основни фактори

ЛИЧНОСТ (предиспозиције)

Поремећено понашање **Социјална средина (дисфункционалност)**

- значај свих фактора (кореспондентност)...
- интеракција...

РАЗЛИЧИТИ ДЕЛИКТИ

Дјеца, млади → одрасли делинквенти...

Шема 2. Кореспондентност особина личности, реакције друштвене заједнице и модалитета деликата.

Личност је централни фактор деликтних ситуација. Она је конструкт бројних повољних и/или неповољних фактора њеног одрастања (шема 3).

ЛИЧНОСТ – централни фактор

Предиспозиције (структура) → склоности поремећеном понашању:

- биолошке основе (фамилио – ген. фактор);
- психолошке... (одрастање...);
- социјалне... (социјализација...).

ЛИЧНОСТ

Активизација

- дјеце и малољетника;
- институција (интердисцпилинарност)

.

Социјална средина (одрастање)

- породица,
- школа,
- медији
- ужа социјална средина,
- шира социјална средина,
- религијске институције,
- радна организација,
- друге институције (полиција, правосуђе, соц. рад, здрав. институције, невлад. орг.)...

Зрење (узраст):

- дјеца (ставови);
- младалаштво (специфично);
- одрасли...

Шема 3. Фактори развоја личности (недостатни)

Личност је скуп различитих особина насталих утицајем бројних фактора њеног развоја, које су различито структуриране код сваке особе, што јој даје обиљежје индивидуалности (Шема 4).

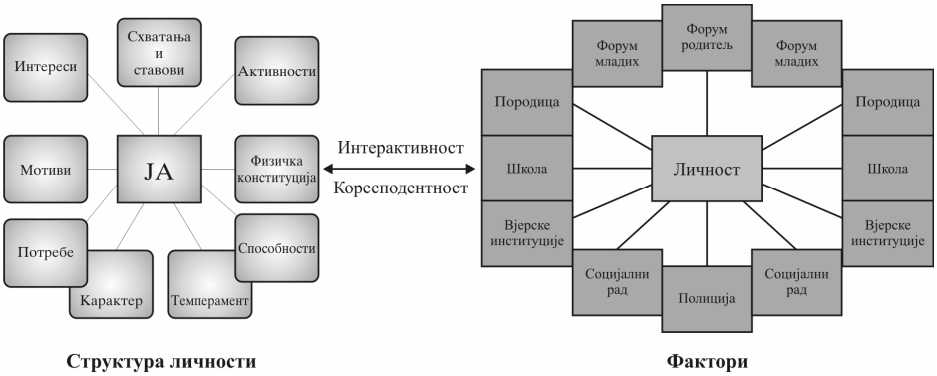

Шема 4. Интеракција и кореспондентност структуре и фактора личности

Битно је знати да не постоји општеприхваћена шема узрока психопатологије личности и понашања. Једно је сигурно: психопатологија – поремећаји личности, и понашања личности није условљена само једним фактором, него бројним факторима који су међусобно у интеракцији и у интеракцији и кореспондентности са личношћу.

Развој психопатологије је условљен бројним факторима различитог поријекла.

Условно, постоје три-четири основне групе узрока чије је поријекло биолошко, психолошко, социјално и социолошко (Шема 5). У етиолошком и превентивном приступу потребно је обратити пажњу на све изворе психопатизације личности и њене рехабилитације, у чијој су основи промјене тих фактора и стања код личности.

Различити су извори фактора психопатизације личности:

➢ **<u>Биолошки</u>:**

- генетске предиспозиције (нагони...).
- поремећаји ендокриних жлијезда,
- обољења ЦНС...

<u>Социјални</u>:

- породица,
- школа,
- ужа и шира друштв. средина,

➢ **<u>Психолошки</u>:**

- неразвијеност интелигенције,
- емоционална нестабилност,
- неуротичност,
- психотицизам,
- незрелост,
- егоцентризам,
- комплекси...

<u>Социолошки</u>:

- индустријализација,
- миграције,
- сукоби култура и менталитета,
- утицаји мас-медија,
- слободно вријеме (досађивање),
- негативне вршњачке групе...

Шема 5. Различити извори психопатизације личности

Одлучујући фактор делинквенције дјеце, малољетника и одраслих особа је личност у чијој је основи патогени фактор који је високо кореспондентан са:

- анамнезом одрастања у породици, школи, ужој и широј средини;
- формирањем структуре личности;
- нивоом зрелости;
- нивоом отпорности;
- скриптом доживљавања и реаговања и
- стилом живљења.

Кључни фактор фамилиогенетског настајања (концепције – зачећа, конституције...) и одрастања – формирања здраве и/или нездраве личности дјетета, малољетника и одраслих особа је породица. **Породицу – моделују** стални и разноврсни **социопсихолошки механизми** – њена структура, динамика и функционалност (Шема 6).

- **ФУНКЦИОНАЛНА**
  - љубав,
  - сигурност,
  - топлина,
  - повјерење,
  - заштита,
  - њежност,
  - помоћ,
  - подршка,
  - разумијевање,
  - савјетовање,
  - објашњавање,
  - толеранција,
  - васпитно вођење,
  - сарадња,
  - припадност,
  - мат. и соц. статус,
  - идентитет,
  - уважавање,
  - самоуважавање...

- **ДИСФУНКЦИОНАЛНА**
  - недостатак љубави
  - несигурност,
  - одбаченост,
  - пресија,
  - агресивност,
  - притисак,
  - напетост,
  - непријатност,
  - безвољност,
  - апатија,
  - негативизам,
  - агресије,
  - бјежање,
  - улазак у делинквентне групе...

Шема 6. Детерминанте функционалне – дисфункционалне породице

Процјене и вјештачења одрастања малољетника у породици упућују на негативне рефлексије дисфункционалне породице и позитивне рефлексије функционалне породице. Код делинквената је нарушена породична клима (склоности поремећеном понашању).

Значајан фактор формирања личности, њених когнитивних (сазнајних), афективних (емоционалних) и конативних (вољних) особина и капацитета је школа. **Школа**, у процесу васпитања и образовања, спонтано и циљано путем садржаја и форми обезбјеђује емоционални, интелектуални и социјални развој личности. Школа може имати обиљежја функционалности и дисфункционалности, чије су рефлексије кореспондентне и адекватне њеним обиљежјима (Шема 7).

– **ФУНКЦИОНАЛНА**	– **ДИСФУНКЦИОНАЛНА**
– прихватање,	– недостатак познавања,
– упознавање,	– дистанцирање,
– разумијевање,	– службеност,
– уважавање,	– **неповјерење**,
– подршка,	– **нетрпељивост**,
– помоћ,	– злонамјерност,
– толеранција,	– напетост,
– комуникација,	– неугода,
– интеракција,	– недостатак подршке и помоћи,
– повјерење,	– омаловажавање,
– добронамјерност,	– неповољна клима,
– мотивисаност,	– досађивање,
– радост и угода,	– избјегавање часова,
– радне навике (самопотвр.),	– отуђење,
– доживљај успјешности,	– повреде,
– креативност,	– **агресије**,
– истрајност,	– **пријетње...**
– окупација (активност)	
– стабилност...	
Позитивне РЕФЛЕКСИЈЕ	**Негативне РЕФЛЕКСИЈЕ**

Шема 7. Детерминанте функционалне – дисфункционалне школе

У дисфункционалној школи нарушена је ш**колска клима,** која је највише оптерећена нетрпељивошћу, неповјерењем, избјегавањем, игнорисањем, пријетњама, љутњама, насиљима и агресијама... Учење и васпитно дјеловање се одвија принудним методама и негативним стимулацијама (слабим оцјенама, казнама...).

Значајна резултанта функционалних и дисфункционалних дјеловања фактора развоја личности је ниво њене зрелости и/или незрелости. Зрелост и отпорност личности се поистовјећује са нивоом здравља личности, подразумијева оптималан ниво биолошког, социолошког и социјалног благостања, које је у основи увијек релативно због динамских механизама у развоју и функционисању личности. Зрелост и незрелост су детерминисане одређеним обиљежјима те личности које чине њене компетенције и капацитете (Шема 8).

- **ЗРЕЛОСТ**
  - физичко, психичко и социјално благостање
  - правилно опажање себе и других,
  - прихватање себе и других,
  - усредсређивање на задатак (а не на проблеме),
  - етичност,
  - интелектуална ефикасност,
  - социјална адекватност,
  - емоционална сигурност,
  - толерантност,
  - безбрижност,
  - контрола емоција,
  - независност,
  - одсуство анксиозности,
  - емоционална топлина,
  - несебичност,
  - адаптивност,
  - радиност,
  - осјећај прихваћености,
  - фрустр. толер. (стрес)...

- **НЕЗРЕЛОСТ**
  - недостатност карактеристика зрелости,
  - наивност,
  - неодлучност,
  - некритичко и круто поступање,
  - нереални ставови према себи и другима (породици...),
  - пристрасност,
  - авантуризам,
  - сугестибилност,
  - отпор,
  - подложност негативним утицајима вршњака,
  - неспособност у управљању емоцијама и унутрашњим потребама,
  - симптоми неуротског замора...

Шема 8. Детерминанте зрелости – незрелости личности

Отпорне зреле личности рјеђе постају делинквенти. Незрелост детерминише склоност поремећеном понашању – деликтима.

Предиспозиције личности и фактори одрастања значајно одређују отпорност и/или неотпорност личности, које су основ **скрипта понашања и стила живљења.** Отпорност и/или неотпроност су детерминисане посебним обиљежјима која су повезана са зрелошћу личности и нивоом здравља (Шема 9).

– **ОТПОРНОСТ (јачина)**	– **НЕОТПОРНОСТ (вулнерабилност)**
— стабилност, — равнотежа, — сигурност, — оптимизам, — локус контроле, — борбеност, — активитет, — самосталност, — самоиницијативност	— слабост, — рањивост, — крхкост, — слабост, — песимизам, — слаб локус контроле, — сугестибилност, — безвољност, — апатија, — отуђеност (асоцијалност)
• **Позитивне РЕФЛЕКСИЈЕ**	• **Негативне РЕФЛЕКСИЈЕ**

Шема 9. Детерминанте отпорности – неотпорности личности

Неотпорност (вулнерабилност) је детерминисана крхкошћу, слабошћу, рањивошћу, сугестибилношћу... које одређују емоционални профил делинквентне дјеце и малољетника.

Ове личности су:

- иритабилне,
- тјескобне,
- инфериорне,
- незадовољне,
- емоционално незреле,
- неуротичне,
- склоне агресивном реаговању,
- динамичне,
- нестрпљиве,
- незадовољне,
- несхваћене у породици, школи и средини,
- депримиране,
- **искомплексиране**,
- конфликтне,
- протестне, у отпору,
- **крхке,**
- незреле,
- склоне обољевању...

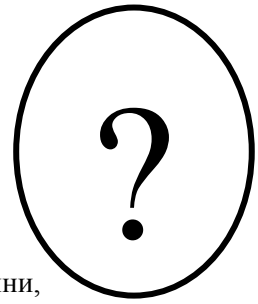

Значајне особине малољетних делинквената су негативни ставови и отпори према моралним вриједностима, законским прописима и субјектима заштите. Симптоматично је да је морал малољетних делинквената у нескладу са моралом одраслих, који су професионално упућени у контекст њиховог васпитног вођења и формирања.

Морал делинквената је нарушен, што се манифестује одбацивањем и неприхватањем норми, моралних вриједности и санкција. Код њих над позитивним доминирају негативна схватања и ставови, које је нужно мијењати (психотерапија, екстернализација, рехабилитација и лијечење), Шема 10.

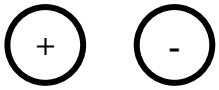

Шема 10. Схватања и ставови малољетних делинквената

Негативна схватања и ставови су основа криминалних предиспозиција. **Криминогени фактор** је **психопатска структурираност** особе (починитељи лакших и тешких кривичних дјела).

- разбојништва,
- насилништва,
- уморства итд.

Криминалне предиспозиције су високо кореспондентне са скриптом опажања, доживљавања, реаговања, понашања које детерминише, поред осталих фактора, стил живљења малољетног, а касније одраслог делинквента.

Непознавање **етиологије** и **симптоматологије** условљава неефикасне поступке партнера (посебно родитеља, наставника и др.) који нарушавају пожељну интеракцију између васпитача и њихових васпитаника.

- сумњу,
- бригу,
- стрепњу,
- претраге,
- алармирање,
- страх и панику,
- неефикасне поступке.

- Нарушавање:
  - повјерења,
  - сигурности,
  - отворености,
  - подршке,
  - уважености.,
  - достојанства
  - комуникација и
  - интеракција

Ефикасна превенција подразумијева адекватну и сталну едукацију партнера у превенцији поремећаја личности и понашања. **Превенцијом** се отклањају слабости личности током одрастања од дјетињства до младости и зрелости.

Примарна је улога свих фактора и партнера у здравом одрастању и формирању личности и превенцији поремећаја личности и понашања (Шема 11).

- **Неопходно је:**
  - функционалност (активација, професионализам, благовременост, ефикасност, вредновање...)
  - интерактивни однос партнера (размјена сазнања, подршка, сарадња...)
  - идентификација и процјена понашања (у породици, школи, са вршњацима, на јавном мјесту) – индикатори... тежња... интервенција (интердисциплинарни приступ)...

Шема 11. Интеракција фактора развоја личности и субјеката заштите

Превенција је основ здравог одрастања којем доприносе сви фактори развоја личности. Она подразумијева:

- Едукацију у оквиру професије фактора развоја личности и субјеката заштите која је недовољна, неефикасна и неконтинуирана;
- Едукацију родитеља, наставника и других партнера;
- Примјерени рад са дјецом и малољетницима, који подразумијева:
  - ефикасне комуникације,
  - интензивни васпитни рад путем савремене методологије, посебно психо-социјалним радионицама примјереним дјеци и малољетницима.

Предуслов за ефикасно дјеловање субјеката здравог одрастања и заштите дјеце и малољетника је конципирана и операционализирана стратегија која подразумијева мрежу и интеракцију међу партнерима владиних и невладиних организација, а посебно породица, школа, медија, полиције, социјалног рада, здравства, правосуђа и других институција.

Успостављање и оживљавање стратегије и политике здравог одрастања је услов за ефикасну превенцију поремећаја личности и понашања – делинквенције дјеце, малољетника и одраслих особа.

Литература:

[1] Др Томислав Марковић: *Малољетничка делинквенција и њезино сузбијање*, Стручна библиотека Службе јавне безбједности, Београд, 1973.

[2] Чедомир Хајдуковић: *Преступничко понашање младих*, Савремена администрација, Београд, 1975.

[3] Младен Сингер и Љиљана Микшај-Тодоровић: *Делинквенција младих*, Накладни завод Глобус, Загреб, 1993. године

[4] Др Зоран Илић: *Ресоцијализација младих преступника*, Дефектолошки факултет, Београд, 2000.

[5] Александар Милић: „**Корективне мјере у васпитавању**“, часопис "Породица и дијете" бр.6-7/77. Сарајево.

[6] Александар Милић: „**Кад падају по равном - фрустрације код младих**“, часопис "Породица и дијете", 1974, Сарајево

[7] Мр Александар Милић: „**Породица као фактор употребе средстава овисности код омладине**“, саопштење – Зборник радова ХИИ југословенског савјетовања школских педагога, психолога и социјалних радника, Бечићи, 1983. године;

[8] Мр Александар Милић: „**Процјена односа ученик-наставник у наставном процесу средњих школа**”, саопштење – Зборник радова ВИИ конгрес педагога Југославије, Сарајево, 1990. године

[9] Мр Александар Милић: „**Улога породице и школе у превенцији социо-патолошких појава**“, часопис Дефендологија бр. 13/1998. године, Удружење дефендолога РС, Бања Лука, 1999. године**.**

[10] Др Слободан Узелац: *Одгој и преодгој дјетета и малољетника изван институције*, Факултет за дефектологију, Загреб, 1990.

[11] Др Александар Милић: „**Поремећаји у понашању дјеце и омладине“**, Зборник друштвено-хуманистичких наука, Књижевна задруга, Бања Лука, 2004.

[12] Др Александар Милић: „**Осјетљивост или отпорност личности - претпоставка (не) ефикасног стила реаговања у стресним ситуацијама**”, саопштење, Други стручни скуп **Вјештачење у теорији и пракси**, Теслић, мај 2002;

[13] Др Александар Милић: „**Насиље у породици – психопатолошке претпоставке развоја вулнерабилне личности”**, Зборник радова, Интернационални конгрес "Здравље за све" – перспективе здравља у 21. вијеку, Психијатрија 21. вијека, Бања Лука, 2003. год.;

[14] Др Александар Милић: „**Психопатолошке детерминанте насиља у породици”,** Зборник радова, интернационални конгрес судских вјештака Црне Горе и Србије, Будва, 2004. године;

Др Желимир КЕШЕТОВИЋ
Факултет безбедности
Београд

Др Зоран КЕКОВИЋ
Факултет безбедности
Београд

Др Срђан МИЛАШИНОВИЋ
Криминалистичко-полицијска академија
Београд

ОМЛАДИНСКЕ ПОТКУЛТУРЕ И НАСИЉЕ МЛАДИХ

***Резиме**: Омладина као засебна друштвена група са специфичним обележјима је производ модерног доба. Аутори дају њено одређење и основне карактеристике, након чега одређују појмове културе, супкултуре и контракултуре, да би се затим посветили омладинским културама уопште и оним које укључују насиље посебно. Детаљније се анализира феномен скинхедса и дају основне карактеристике ове поткултуре у свету и код нас. Аутори закључују да су поткултуре ове врсте својеврсна симболичка побуна младе генерације која нема могућности да се у друштву искаже и афирмише.*

***Кључне речи**: омладина, култура, поткултура, скинхедси, насиље*

1. Увод

Тек модерно доба заправо познаје омладину као посебну друштвену категорију. Њено издвајање као засебне друштвене групе условљено је појавом и ширењем масовног образовног система и, са њим повезаним, друштвено признатим економским статусом издржаваности, који представља припрему за улазак у свет одраслих. Омладину

социолози одређују као "релативно јединствену и специфичну социјалну групу" која, с једне стране личи на друге групе: спортске, религијске, класу, породицу итд., али садржи и пет специфичних обележја:

1. независан радно-економски положај,
2. маргиналну политичку улогу,
3. тешкоће укључивања у секундарну друштвену средину,
4. ексклузивност идејног профила, и
5. посебност генерацијског структурирања као секундарног вида социјалне стратификације.[2]

Већ од тренутка кад је препозната као феномен, омладина практично постаје стални социјални, политички и културни проблем. "Одрасли младе дефинишу као проблем, но велико је питање да ли је он у њима самима, или се ради о упитностима самога друштва којем главни печат ударају ти исти старији чланови."[3] У сваком случају ради се о групи чији је значајан део незадовољан постојећим друштвом и његовом етаблираном културом, услед чега ствара властите културне обрасце који се најчешће подводе под појмове поткултуре и противкултуре.

2. Култура, поткултура и контракултура - појмовна разграничења

Појам културе је један од најсложенијих и најконтроверзнијих појмова у социологији и друштвеним наукама уопште. Термин култура настао је од латинске речи *cultus,* која значи обрађивање, гајење, неговање.[4] По неким ауторима постоји 160, а по другим чак и преко 250 различитих дефиниција културе.[5]

---

[2] Броћић, М., "Специфичности друштвеног бића омладине", *Гледишта*, 13(12), 1972, стр. 1526-1535.

[3] Ђорђевић, Д., *Скинхеди - Момци из нашег краја*, Ниш: Друштво за заштиту и унапређење менталног здравља деце и омладине/Одбор за грађанску иницијативу, 1998, стр. 8.

[4] Ово значење упућује, пре свега, на везаност човека за територију, односно на доба кад је земљорадња била главни начин производње и стицања средстава неопходних за опстанак. Касније значење које овај термин добија вишеструко се проширује и значајно удаљава од свог изворног корена.

[5] О томе детаљније у Илић, М., *Социологија културе и уметности*, Београд: Научна књига, 1987, стр. 7-1. *Политичка енциклопедија* наводи да се под вишезначним појмом култура подразумева: укупност промена и творевина у природи, друштву и људском мишљењу које су настале као последица људске делатности, а чији је смисао и циљ: олакшање одржања, продужења и напретка људске врсте. У састав културе, овако шире схваћене, улазе *материјална* (оруђа, инструменти, посуђе, одећа, орнаменти) и *духовна* (обичаји, друштвене и политичке институције, религија, уметност и уметничка дела, језик, игре, наука, проналасци, открића итд.) култура; само духовна култура; развитак одређених способности људског духа или тела одговарајућим вежбањем, неговањем, одгајањем (нпр. физичка култура, музичка култура, математичка култура), па и карактер

Т. С. Елиот под културом подразумева ”све карактери-стичне активности и интересовања једног народа. Дан Дербија регата у Хенлију, (...), дванаести август, финале купа, трке паса, бацање стрелица, венслидејлски сир, кувани купус исецкан на парчиће, цвекла у сирћету, готска црква из деветнаестог века, ...”[6] Култура, дакле, обухвата целовитост међусобно повезаних елемената испољавања људске активности. Према Ралфу Линтону култура је, пре свега, друштвено наслеђе у својој самора-зумљивости.[7]

Основни смисао културе је у томе да се олакша одржање, продужење и напредак људског друштва. Она је средство човека у борби за опстанак, односно култура је највиши израз човековог стваралаштва који је условљен објективним историјским околно-стима. Она је настала највећим делом као последица људског рада (свесног и несвесног), а посебно стваралаштва као највишег и највреднијег облика рада. Главни критериј за разграничење културе и некултуре је управо у томе да ли се ради о олакшању одржања, продужења и напретка друштва. Култура је динамичка, историјска и развојна категорија.

Култура има већи број функција, међу којима су најзначајније:

- функција савладавања природе и преображаја света;
- функција општења или комуникације (са природом, собом и другим људима);
- заштитна функција (заштита човека од свих неповољних срединских утицаја);
- функција осмишљавања и означавања ("сигнификативна");
- нагомилавање, ускладиштење и коришћење информација;
- нормативна функција;
- функција социјализације и персонализације;[8]

Из изнетог се види да се на културу може гледати као на свеукупност одговора - успелих и неуспелих - које је човечанство дало на основне људске потребе уопште, а посебно на потребе појединих људских група, личности у области друштвеног бића и друштвене свести, који се узајамно условљавају на различите начине.

личности формиране тим процесом образовања, односно сам процес образовања који је дао тај карактер.

[6] Notes Towards a Definition of Culture, наведено према Хебриџ, Д., *Поткултура: значење стила,* Рад: Београд, 1980, стр. 18.

[7] Linton, R., *The Cultural Background of Personality*, London:Routledge and Kegan Paul, 1964, p. 21

[8] О овоме више у: *Социолошки лексикон*, стр. 307

Друштво и култура су неодвојиви. У оквиру културе као целине разликују се и *посебни облици њеног изражавања*: култура рада, техничка култура, политичка, здравствена, физичка, безбедносна култура, култура становања, култура елите, народна, масовна култура итд. Културолози сматрају да поред ових посебних облика културе постоји и "општа култура" која је предуслов за обављање свих осталих активности и дефинишу је као "оно што човеку остаје кад све остало заборави".

У сложеним друштвима која су издиференцирана и култура се разлаже на поткултуре. Наиме, целокупна култура и свакодневна култура нису више идентичне. Јављају се поткултуре, групне културе, култура свакодневнице итд. Под појмом **поткултура** (**супкултура**) социолози најчешће схватају друштвену, етничку или економску групу са посебним обележјем само њој својственим унутар културе или друштва. Међутим, недовољна развијеност и некохерентност социолошког приступа у проучавању релативно нових облика друштвеног груписања допринела је да анализе разноврсних супкултурних дискурса почивају и изражавају различит теоријски и идејни приступ. Тај релативизам у тумачењу је са своје стране допринео да феномен супкултура у општој социјалнотеоријској перспективи има више значења.[9] Истраживачи примећују како је једино у чему би се вероватно сложили сви аутори који се баве супкултурама то да су супкултуре "групе људи који имају нешто заједничко што их значајно разликује од чланова осталих друштвених група".[10] Неједнозначно и дихотомно схватање супкултура, као и мноштво њихових појавних облика, увелико је допринело да и шири друштвени ставови о супкултурама буду изразито дивергентни, тако да се "супкултуре наизменично одбацују, поричу и посвећују, доживљавају

[9] Амерички социолози, припадници чикашке школе хумане екологије су први пут употребили термин супкултура да би скренули пажњу на различите културне обрасце и оријентације мањинских имигрантских група унутар америчког друштава са извесним проблемима адаптације на вредности америчког друштва. Касније се јављају и теорије о девијантним супкултурама које и данас имају велики утицај у тумачењу друштвених девијација. Једну од најутицајнијих теорија о супкултурама са становишта њиховог детерминизма у настанку девијантног понашања дао је амерички социолог Алберт Коен (*Albert Cohen*), у студији *Delinquent Boys- The Culture of the Gang* 1963.

У оквиру ове теоријске оријентације у супкултури девијантима је олакшано задовољавање њихових девијантних потреба, у смислу лакшег стицања потребних знања и вештина које подразумева одговарајуће девијантно понашање, као и у погледу изналажења начина избегавања или умањивања једног дела његових негативних последица. Такво груписање помаже девијантима и да задобију нови идентитет и статус у односу на онај који су изгубили због девијантног понашања и стигматизације од стране друштвене заједнице. Шире видети у: Јевтовић, М., Милашиновић, С., *Социјалнопатолошке појаве,* Полицијска академија, Београд, 2006.

[10] Thornton, S., *General introduction*, према: Gelder, Ken & Thornton, Sarah (ur.) *The Subcultures Reader*, London-New York, Routledge, 1997. p.11

истовремено и као 'претња јавном реду' и као 'безопасна лакрдија'".[11] Истовремено, томе доприноси и чињеница што се супкултуре међусобно разликују по низу карактеристика као што су: степен и слобода уласка или изласка из дате супкултуре; степен до кога су оне усмерене на групу или више распрострте између оних који поистовећују или су изједначени са њима, и степен до кога се они поклапају са другим супкултурама. Ипак, у социологији су се искристалисала два најопштија тумачења супкултура: једно које супкултуре везује за друштвено груписање дефинисано и категорисано на један вредносно и семантички негативан начин као анти-друштвено, односно девијантно и криминално; и друго, које је у великој мери неутрално, односно које о супкултурном друштвеном груписању и његовим припадницима не износи вредносне судове било у смислу осуде или фаворизовања. У сваком случају, када је реч о супкултурама, имају се у виду релативно кохезивни културни системи који се састоје од културних црта које сачињавају релативно самосталну целину, а чији су носиоци поједине друштвене групе.[12]

Поткултуром се изражава особеност културних елемената неког дела глобалног друштва (класе, слоја, професије, поколења, етничке групе, локалне заједнице). Правила понашања, вредности, веровања и знања тог дела друштва - мада чине саставни део културе глобалног друштва - издвајају се на основу неких особених црта. Наиме, посебан положај у друштву, посебан начин доживљавања стварности, другачије потребе и други фактори доводе до стварања особене поткултуре неког дела друштва која у мањем или већем степену чини целину. Тако се говори о омладинским, етничким, регионалним, професионалним и другим поткултурама чији припадници деле нека посебна интересовања, посвећеност некој области, заједничку историју, начин живота итд. Само припадништво појединачној категорији (раси, народу, полу, занимању, области боравка) ни одређено понашање нису довољни да обележе поткултуру. Њен најзначајнији елемент је *степен до кога се са осталим припадницима групе који су прихватили одређен начин понашања деле*

[11] Widdicombe, S., Wooffit, R., *The Language of Youth Subculture*, London Harvester Wheatsheaf 1995. p.18

[12] Неједнозначно схватање и мноштво појавних облика допринело је да се ова појава све више критикује па и да се пропитује и сам концепт "супкултуре". Тако га поједини аутори настоје заменити концептом "животног стила" - Miles, S., *Youth Lifestyles in a Changing World.* Buckingham/Philadelphia: Open University Press, 2000 - или неким другим прикладнијим термином; Гроссберг нпр. употребљава концепт "афективног савеза", а Перасовић користи термин "урбана племена" , док га други настоје у потпуности редефинисати сматрајући да "данас појам супкултуре представља неку врсту кровног термина под којим се подразумева све и свашта и који је због многих различитих тумачења постао прилично нејасан." Perasović, B., *Urbana plemena: Sociologija subkulture u Hrvatskoj*, Zagreb, Sveučilišna naklada, 2000.; Видети шире и: Vučković, T., *RPG-supkultura,* Diskrepanca, Zagreb, 2003.

правила, вредности, веровања и идентитети. Припадници поткултуре се одвајају од остатка друштва одржавањем ритуала, неговањем специфичног језика и традиција. Њихова свест о властитој посебности је јача уколико је већи степен социјалне одељености од припадника ширег друштва.

Свака од поткултура има свој *поткултурни идентитет,* који почива на особеном изгледу (одећа, ципеле, фризура) и заједничким укусима (музика, начин забаве). "Одлика поткултура је управо третирање "малих" и "неважних" ствари, начина на који се носи џемпер или избацује нога при ходу. Сачињене као симболи "препуни" значења, које треба декодирати, те ће "ситнице" означавати прецизно изграђене вредносне системе и стилове живота."[13] Поткултуре пружају отпор идеолошкој сагласности друштва на симболичан начин, то јест на нивоу знака. Овај отпор кроз значење, одбијање датих и постојећих значења предмета, којим поткултура тихо протестује и на магичан начин решава сукоб са доминантном културом, Хебдиџ изражава кључним појмом теорије поткултуре – појмом стила.[14] Наиме, обликовање поткултурних идентитета постаје видљиво кроз *стил* који је централна категорија за препознавање омладинских поткултура. Мајкл Брејк одређује поткултурни стил као комбинацију три главна елемента:

- имиџа - спољашњи изглед који обухвата одећу, фризуре, накит и артефакте;
- појаве - израз, ход, држање;
- жаргона - посебан речник и начин изражавања.[15]

Фил Коен сматра да се стил у поткултури ствара кроз четири начина: одећом, музиком, ритуалима и аргоом. Поред стила, ове групе имају и свој систем вредности, који, по правилу, пренаглашавају. Стил је, наиме, само одраз имплицитне идеологије.

Поткултуре увек постоје само у односу према доминантним културним обрасцима, при чему је често критичко расположење према поткултурама унутар друштва. Наиме, поткултуре са својом различитошћу могу бити сматране небитним, на њих се може гледати позитивно, али и негативно, уколико се оцењују као девијантне. Услед одбацивања од стране ширег друштва, они који су одређени као

[13] Прица, И., Омладинска поткултура у Београду: Симболичка пракса, Београд: САНУ, 1991, стр. 11.

[14] Хебдих, Д., *Поткултура: значење стила*, Београд: Рад, 1980, стр. 28. Стил подразумева релативно сталан и ограничен број означилаца који упућују на неки конкретан идејни садржај.

[15] Брејк, М., "Невидљива девојка - култура женствености против мужевности", *Потклутуре*, 1, 1985.

различити могу се додатно изоловати окрећући се својим изворима, развијајући властите вредности, веровања, улоге и статусне симболе.[16]

Настанак, особине и варијације поткултура покушавају да објасне многобројне теорије. Ипак, како примећује Џејмс Шорт, још увек нема успешне опште теорије супкултуре. Најзначајније су америчка теорија делинквенције и британска поткултурна теорија које се слажу утолико што нападно понашање схватају као "покушај решавања колективно доживљених проблема насталих на противречностима друштвене структуре."[17] Наиме, нарочито млађи део популације, незадовољан светом одраслих и својим местом у њему, а свестан да мало шта може да учини да постојеће стање измени, прибегава решењима на симболичком нивоу. Користећи симболе, они свет одраслих мењају на идеалној равни, или му се путем симбола супротстављају. Психолошка димензија овог отпора заснива се на томе да током психичког развоја млади човек почиње да схвата "какве би ствари морале бити", а како се дешавају у стварности. То често доводи до оштре критике успостављених вредности и норми које одобравају родитељи, школа и друштво. Није ретко да овај процес еволуира паралелно са развојем идеала интензивно примењених и карактерисаних нарочито апсолутизмом у односу на норме и вредности научене од родитеља. С друге стране, социолози тзв. Бирмингемске школе, уводећи у анализу класну одредницу, сматрају да супкултуре настају као симболички отпор ("отпор кроз ритуале") припадника радничке класе вредностима доминантне културе. Наглашава се да, уобличавајући најважније елементе животних оријентација и стила, млади, припадници супкултура, интегришу "подземне (необичне, специфичне) вредности" са пожељним знацима, на тај начин производећи упадљив протест на класно-социјалном нивоу.[18] Тако, примера ради, омладинске супкултуре нуде колективни идентитет, тј. референтну групу у којој тинејџери могу да развију и потврде одабрани идентитет. Стварајући повољну прилику да развију алтернативни, специфичан

[16] То је, на пример, случај са религиозним сектама, деликвентима и сличним групама које се повлаче из друштвене заједнице.

[17] За детаљније информације о овим теоријама видети Марић, Р., одредница "Поткултура" у *Енцикопедији политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1995, стр. 902-911.

[18] Током седамдесетих година XX века, британски социолози – Т. Р. Мидлтон, П. Кориган, А. Мекроби, С. Џонс, П. Вилс, С. Фрит и др. су омладинске супкултурне стилове у музици, одевању, комуникацији и сл. објашњавали као специфичне облике отпора младих из радничких породица, који су, тек свакодневном употребом поткултурног стила, откривали осећање да су у стању да управљају сопственим животом. Наглашавало се да супкултуре настају не само као реакција на специфично искуство тинејџера из радничке класе већ и као "политички" одговор на разноврсне доживљаје подређене младежи из било ког слоја, посебно у друштвима где делују ауторитарни политички стил и злоупотреба традиционалних вредности. Шире видети у: Јевтовић, М., Милашиновић, С., *исто*, стр.80-89

животни стил, који ће их заклонити од надзора одраслих и заштитити од репресивног ауторитета надмоћних, супкултуре, заправо, ослобађају простор за изражавање младалачких жеља. Произилази да супкултура за своје припаднике представља привремену алтернативну стварност из разлога што они не налазе своје место у постојећој културној стварности.

Посебно је изучавана британска омладинска поткултура која се не уклапа сасвим у изложени теоријски модел, будући да стилови њених припадника нису начини живота, већ пре видови доколице, односно начини провођења слободног времена. Ма колико се разликовале једне од других, такве омладинске групе (разлике некада изазивају ритуалну тучу) подједнако се ругају "исправном" друштву - одраслима: власницима радњи, полицији, наставницима, новинама. Брзе су да употребе чудан изглед (девојке носе прстење у носу, дечаци тетовирају главе) због могућности да шокирају.

Најчешћи облик одступања од владајуће културе обухвата одређени начин живота младалачких подгрупа ("деца цвећа") и појединаца који се радикално супротстављају друштву обиља. "Решени да трагају за новим начином живота, отворено измичу идеалима, противе се вредностима и ремете морал грађанског света. Тако су *хипици* (eng. hippies), различите подгрупе у области боемских и студентских поткултура, осим уметничке и књижевне интелигенције и врхунских представника рок музике, укључивали и побуњенички оријентисану младеж. Алтернативни животни стилови означавали су: слободну љубав, живот у комунама, употребу халуциногених дрога, слободно образовање, индивидуализам, андерграунд публикације, прогресивну рок музику, одсуство контроле и забране, бригу за квалитет живота, упознавање мистичних и егзотичних искустава, достизање дубљих стања свести. Сан о каријери, живот подређен логици новца и бизниса одбачен је, уз снажан отпор рационалним и технократским основама друштва и указивање на хипокризију, лицемерје, лаж и насиље савремене цивилизације."[19] У сваком случају, однос између доминантне културе и појединих њених сегмената, као што су супкултуре, јесте сложен, често и противречан, што је у крајњем случају условљено степеном вредносне, нормативне, етичке, па чак и верске, социјалнополитичке и етничке кохезије дате друштвене заједнице.[20]

Неке поткултуре нису само различите, већ се експлицитно (а не само симболички) супротстављају владајућим културним вредностима

[19] Исто

[20] Познато је да затворене и конзервативне друштвене средине имају углавном одбојан па и осуђујући став према појединцима и ужим социјалним групама које испољавају другачије вредности, циљеве, понашање, артефакте и уопште стил живота у односу на доминантне вредности и норме шире заједнице.

друштва, те се означавају као противкултуре (контракултуре). **Противкултура (контракултура)** је вид поткултуре који се налази у сукобу са другим поткулутрама у оквиру владајућег културног система. Наиме, поткултура "не мора да укључује ни разликовање ни негацију доминантне културе али ни увек њено одбацивање и негацију, док контракултура подразумева различитост, одбацивање и супротстављање владајућој култури."[21] Питање је и да ли се уопште о противкултурном понашању може говорити као о културној активности којом се унапређује личност и услови живота човека. Међутим, ако се култура схвати као облик свакодневног живота, онда у њу улазе и контракултурна понашања, као што су различите рушилачке и социопатолошке појаве (наркоманија, алкохолизам, коцка, проституција итд.). Оваква понашања настају у условима када су појединци и групе лишени приступа значајним друштвеним вредностима, када су осујећени у начину задовољавања својих битних потреба, те услед поремећаја у систему вредности и услед преслабе, као и због престроге друштвене контроле.

Приликом квалификације одређене поткултуре као контракултуре треба имати у виду следеће:

- Владајуће друштвене снаге настоје разним средствима, укључујући и репресивна, да прилагоде поткултуре укупној друштвеној култури. Тако прогресивне поткултуре могу да буду контракултурне у односу на доминантни културни модел, да доводе у питање вредности конвенционалног погледа на свет и тако угрожавају темеље технократије. У одређеном смислу савремени облици противкултуре могу се сматрати наследницима раних хришћана, робова под Спартаком.
- Противкултура у ужем значењу односи се на делинквентне друштвене групације које својим понашањем и деловањем директно угрожавају општепризнате друштвене и културне норме у једној заједници. У ове противкултурне појаве спада криминал, проституција, алкохолизам, наркоманија.
- Када је реч о контракултури, ваља имати у виду да се не ради увек само о субверзивној контракултури младалачких слојева који су немоћни да се супротставе вредностима средње класе, већ и о изразу слободног и критичког духа.

И поткултуре и контракултуре се најчешће везују за младе, који се често супротстављају конвенционалној, етабликаној култури "честитог" друштва. Различите студије о рокерима, теди бојсима, модовима, скинхедсима, панкерима показују да поткултуре младих:

[21] Јоксимовић, С., *Млади и неформалне групе*, Београд: ИИЦ ССО Србије, 1988, стр. 7.

1. Не обухватају сву омладину, то јест да "већина младих успева да прође кроз живот а да не учествује ни у једној култури тинејџера, или бар не у оним њиховим облицима који се сматрају девијантним. Они могу бити обухваћени модом, али не нужно и животним стиловима"[22],
2. Већином чини омладина радничке класе, и то из њених нижих слојева,
3. Јесу мушке, односно фаворизују мужевност наспрам женствености, што је рефлексија сексизма спољашњег света,
4. Потичу из тзв. културе родитељске класе,
5. Отеловљују генерацијску специфичност у раду, образовању и доколици, пошто сусрећу проблематику своје класне културе у другачијим институцијама и доживљајима него њихови родитељи,[23]
6. Формирају и изражавају се карактеристичним стиловима, чворишним тачкама њихове диференцијације, и
7. Реагују - вредностима, идеологијом, стилом, начином живота, бунтом и настоје да разреше симболичким формама и имагинарним путем темељне противречности културе сопствене класе и глобалног друштва.

3. Омладинске поткултуре у Србији

Истраживачи примећују да инострани теоријски модели нису примењиви за тумачење домаћих прилика, пошто српско друштво не личи на западно у разуђености и стабилности социјалне стратификације и диференцијације, те статусу и перспективама омладине. Тако, док је већина поткултура у Западној Европи везана за тинејџерску популацију из нижих слојева радничке класе, а контракултурни покрети младих потичу из средње класе, наши "поткултураши" су "младићи са обода градова и из радничких породица, али и из урбаних језгара, фамилија осиромашених средњих слојева и добростојећих новобогаташа....наше покултуре младих - хипика и рокера, скинхедса и панкера, металаца и шминкера, репера и рејвера, дизелаша и спонзоруша, ролера и скејтера...- сачињавају "момци попут нас", "наша деца" из сопственог дома, комшилука, кварта или града; они млади које сусрећемо у лифту и доле на углу, у школском дворишту и факултетској аули, седимо уз њих на позоришној премијери и фудбалском дербију, са њима заједно радимо или нас послужују у омиљеном драгстору. Значи, противно проширеном лаичком мнењу, међу њима: многи зарађују у зној лица свог да би преживели, но бројни су незапослени; већина редовно и успешно учи и

[22] Брејк, М., *Исто*, стр. 93-108.
[23] Кларк, Х., "Поткултуре културе и класе", *Поткултуре*, 1, 1985, стр. 21-92.

студира, али је и таквих који су забаталили школу; преовладавају уљудни и толерантни, док су у мањини искључиви, шовинисти, расисти и делинквенти".[24]

Поткултуре које су се јављале на нашим просторима (хипији, рокери, хевиметалци, панкери, скинхедси) нису оригинална и аутохтона појава наше културе, већ представљају резултат ширења и скоро механичког преношења светских идеолошки утемељених стилских покрета. Неки други, као на пример шминкери, уз преузети иконографски образац формирали су контекстуалну, "стечену" идеологију.[25]

Осамдесетих година прошлог века најизраженије поткултуре код нас биле су панкери и шминкери. Крај деведесетих обележило је оживљавање скинхедса као омладинске поткултуре (контракултуре) посебно интересантне са становишта изазова, претњи и непосредног угрожавања безбедности.

4. Феномен скинхедса[26]

Време настанка покрета скинхедса (skinheads), изворно британске омладинске поткултуре, је доста тешко одредити. Сматра се да су њихови зачеци у Великој Британији у којој су шездесетих година XX века почеле да се формирају групе "мрзитеља Пакија"[27], који су тада у великим имигрантским таласима пристизали у Британију нарушавајући социјалну структуру британског друштва, пре свега правећи конкуренцију у сфери рада и запошљавања. Први скинхедси појавили су се 1968. године у озлоглашеним четвртима Лондона, да би се раширили по јужним и источним енглеским градовима и скоро нестали почетком седамдесетих година. Поново се јављају крајем осамдесетих и почетком деведесетих.

Припадници скинхедса потицали су из сиромашних и необразованих средина и лумпенпролетерских породица. Суров мужевни изглед истицао је агресивност, створивши им имиџ оних који праве невоље. Скинси су тежили да се разликују од других делова омладинске популације и по музици коју су слушали. Стога су усвојили ска и реге музику са Јамајке, коју су црначке заједнице југоисточног Лондона донеле из завичаја.[28] Крајем 70-тих одушевљавају се енергијом и

[24] Ђорђевић, Д., *Исто*, стр 13-14.

[25] Прица, И., *Исто*, стр. 16.

[26] Сама реч скинхед (skinhead) је енглеска кованица од речи кожа (skin) и глава (head). Стога ову групу код нас често зову "ћелавцима".

[27] "Паки" је погрдан назив за Пакистанца.

[28] Песме говоре о пићу, дрогама, неправди, мада има и једноставних љубавних песама. Њихови музички хероји су Скрудрајвер, Шем 69, Боб Марли, Блек Ухуру и други реге извођачи.

порукама панк музике и стварају екстремнију варијанту - ОИ. Скинси су пасионирани љубитељи фудбала и ватрени навијачи фудбалских клубова, тако да су често и трибине стадиона на којима су се окупљали следбеници појединих банди добијале заједнички именитељ - Арсеналов север, Челзијев запад и Ливерпулов исток. Фудбалски меч је за скинхедсе догађај у ком исказују чврстоћу и задобијају подршку и обожавање својих пријатеља. Сукоби са полицијом и навијачима из супротног табора, певање ритуалних песама, заједничко напијање и пражњење беса пружали су посебно узбуђење. Пошто фудбал посматрају као битку, на утакмице носе најразличитије оруђе и оружје.[29]

Начин и степен оранизације група скинхедsa је различит. Неке банде су чвршће, док су друге лабавије организоване. Име добијају или по свом вођи (на пример Смитова банда) или по називу краја из кога потичу (*Somers town boys*). Постоји више подгрупа скинхедса. Неки су агресивни, а други нису, једнима је главна активност слушање панк и пост-панк ("ои") музике, док се други интересују за пребијање и малтретирање, чак и убијање својих "циљних група". Поред "чистих скинхедса", "меких скинхедса", "геј-скинхеда", или "сакто (маторих) скинхедса", постоје и "одинисти", "идентисти", "креационисти" и др. Углавном се ради о групама које окупљају до 10 чланова, али понекад се јављају и гангови који окупљају неколико десетина скинса. Најчешће се ради о младима од 13 до 25 година, при чему је младића много више него девојака.

Посматрано из угла угрожавања безбедности, значајну групацију чине наци-скинси, а посебно њихова повезаност са ултрадесним политичким партијама и покретима. До те симбиозе долази касних седамдесетих година XX века када су многе националистичке и ултрадесничарске партије осетиле колику снагу искориштавања и манипулисања имају скинхедси, а нарочито наци-скинси. У томе су предњачили Национални фронт (*National Front*) и Британски покрет (*British Movement*). Данас постоје многе наци-скин организације, међу којима су најбројније оне које се дефинишу као Hammerskinheads и у тесној су вези са неонацистичким и ултрадесничарским партијама и

[29] Припадници ове омладинске поткултуре негују и извесне навике као што је пуцкање прстима, девојке упражњавају плесне кораке у паровима на аутобуским станицама са палчевима у ваздуху, младићи чешљају обријану главу челичним четкама и сл. Тукли су се једни против других (углавном због територије), против других поткултура и свега што им је било другачије и непознато. Главна мета напада су им групе које они дефинишу и одреде као аутсајдере. Скинхедси су ексклузивно мушка омладинска поткултура, али међу њима има и девојака, тзв. Скинета, које је тешко разликовати од младића јер се мушки облаче и брију главе. Девојке учествују у тучњави исто колико и момци, и спремне су да "плану" у свако доба." Брејк, М., *Исто*, стр. 101.

покретима широм Западне Европе.[30] То су милитантне организације, чији чланови воде здрав живот, не пију, баве се спортом, обучавају се за борбу и проучавају и шире политички програм своје организације, тј. националсоцијализам. Великог удела у свему томе има и новинско-музичка издавачка кућа Blood and Honour, чији је покретач био велики национал-скинс активиста Јан Стуарт. Већина организација наци-скинс усмерења из целог света међусобно су у контакту и саветују једни друге како и у ком смеру да покрену своју борбу, а најорганизованије су сигурно енглески Combat 18 и Northern Hammer Skinheads из САД. Ти покрети су добро организовани и своју пропаганду шире короз све врсте музике: метал, рок, панк, техно и кроз низ часописа, посебно посредством "The Order", "Resistance" и "Blood and Honour". Карактеристично за њих је и испољавање презира према свакој власти, моћи и ауторитету, нарочито према школи и полицији.[31]

Потенцијалне или стварне *жртве* скинхеда данас су Јевреји, припадници "недовољно белих" народа (Арапи, Роми, Индуси), односно жуте или црне расе, белци који су у пријатељским односима са припадницма ових група или се са њима мешају путем брака, као и сви они који се не уклапају у њихова схватања "исправног" верског уверења или "правих" сексуалних опредељења. Најчешће их карактерише и ксенофобија. Један од њихових главних циљева је очување чистоће беле расе. Они "штите" свој свет од "загађивања" досељеника, који су по њима лењи, прљави и недостојни поштовања, од грешности хомосексуалаца који су гадни и порочни итд.

Приликом напада углавном користе песнице и ноге на којима носе оковане цокуле, мотке и бејзбол палице, ножеве и металне шипке, а

---

[30] У Немачкој су наци-скинс групе у тесној вези са активном екстремно десном неонацистичком Националдемократском странком Немачке (НПД) која је освојила више од 7% гласова на недавним локалним изобрима 2006. године и ушла у неколико парламената у бившем ДДР. Њен председник Удо Фоигт каже: "Кад ми дођемо на власт, сваки Немац ће имати посао. Ставићемо тачку на глобализацију и зауставити инфилтрацију странаца. Немци ће тада имати будућност." У расистичким и неонацистичким кампањама заједно са наци-скинсима активна је и Демократска народна унија (ДВУ), која по извештајима истраживача обезбеђује новчану подршку расистичким групама за њихове бројне активности. Симбиоза наци-скинса и неонациста је данас осим у Немачкој присутна и у Италији, Француској, САД, Португалији, Великој Британији, Мађарској, Пољској, и другим постсоцијалистичким земљама, узнемиравајући јавно мнење својим активностима и јавним наступима. Шпанска полиција открила је недавно шпански огранак међународне неонацистичке организације *Blood and Honour*, и ухапсила 21 особу које су осумњичене за величање расизма, геноцида и препродају оружја. Шпански министар унутрашњих послова Ј. Антонио Алонсо казао је новинарима да постоји "јасна повезаност (шпанског огранка организације) са шест земаља Европске уније и САД".

[31] Шире видети у: Кларк, Х., "Скинхедси и магично оживљавање заједнице", *Поткултуре*, 2, 1986.

понекад и ватрено оружје, "молотовљеве коктеле", па и експлозивне направе. Концепцијски шаблон њиховог деловања је доста једноставан: прво се мало пије, затим следи туча, те препричавање "подвига" и анализа "успешне вечери" у стану неког члана или на другим састајалиштима, уз много бучне музике и велике количине алкохолних пића, углавном пива.[32] Уколико се не направи "фрка" (aggro), дан је био неуспешан и тешко је отићи у кревет.

Њихов визуелни израз обухвата тетовирање тела, писање графита са расистичким и нацистичким порукама, те цртање кукастих крстова (свастика) на јеврејским гробљима, зидовима синагога, споменицима и слично.

Скинхедси користе најразличитије симболе, као што су пламтећи крстови, запаљена Давидова звезда, кукасти крстови, нацистички шлемови, песнице и укрштени чекићи. Они имају и своје покличе којима приписују скоро магичну моћ. Поред уобичајене нацистичке фразеологије појављује се мистична реч, односно поклич и поздрав - "рахова", чије је значење тешко утврдити.

Активности скинхедса одавно прате међународне организације које се баве стањем и заштитом људских права (као нпр. Hatewatch). Оне су у више наврата упозоравале да скинхедсе не треба схватити као пролазну и безначајну појаву коју треба игнорисати, већ као озбиљан феномен који не познаје националне границе. Сматра се да највише скинхедса има у Немачкој (око 5.000, чије су жртве најчешће Турци), Мађарској и Чешкој (по више од 4.000 чије су жртве Роми), САД (око 3.500, међу којима су извршиоци најмање 37 убистава), Пољској, Великој Британији, Бразилу, Италији и Шведској (од 1.000 до 2.000 у свакој од ових земаља), те у Шпанији, Холандији, Канади и Француској по око 500, док их је у осталим земљама знатно мање. Њихово постојање регистровано је у 33 државе, а процењује се да их у целом свету има око 70.000. Крајем деведесетих година бранденбуршки министар унутрашњих послова Алвин Цил формирао је “мобилну јединицу за сузбијање насиља према странцима – МЕГА”, чији је главни задатак да “омладини спремној за насиље што је могуће више загорчава живот”. Једна од њихових најзначајнијих циљних група су управо скинхедси.

Међутим, треба истаћи да су ова и сличне поткултуре (контракултуре) у земљама Запада иако изазов и извесна претња безбедности све мање насилничке, односно у много мањем обиму представљају изворе угрожавања безбедности. Систем их је произвео, употребио, смирио и сада их продаје као "стилове". Тако и скинхеси у

[32] Скинхедси, по правилу, нису склони употреби дрога, али пиво конзумирају у огромним количинама.

западним земљама више не представљају опасну групу, већ део фолклора.

Почетком деведесетих година XX века, у постсоцијалистичким источноевропским друштвима, новостворена атмосфера отворености и слободе да се праве индивидуални избори и да се следе индивидуалне прилике имала је и своју мрачну страну. Она је с једне стране омогућила ослобађање ставова и осећања који су дуго били под контролом ауторитарне владавине, док је с друге стране окрутна, готово клептократска природа транзиције учинила да се највећи број људи осети социјално изоловано, изопштено и искључено. Околности екстремног социјалног и економског раслојавања, раст сиромаштва и појава беде произвели су нарастање десничарских и ултрадесничарских идеологија, популистичких лидера и партија и окривљавање других и другачијих за сопствени тежак положај и губитак радног места. Стопе расне нетолерантности, су тако драматично порасле након реформи из 1989 године, да неки аутори говоре о "поновном повампирењу расизма на тлу Европе".[33]

У тим социоструктурним околностима омладинске супкултуре, посебно оне које нагињу контракултурној матрици попут скинхедса нацистичке провинијенције, представљају значајан чинилац угрожавања безбедности. То из разлога што су те супкултурне и контракултурне групе у тесној вези са насиљем, услед различитих фрустрација, анксиозности, културе сиромаштва и стратегије преживљавања у условима егзистенцијалног минимума на граници беде, као и због ксенофобије и нарастајућег национализма. Реч је о затвореним групама искључивих идеологија, насталим на основу недемократске, ауторитарне политичке климе и радикалне политичке културе. По правилу, те групе чине дефаворизовани и декласирани друштвени слојеви чију идеолошку матрицу и обележја чине:

1. расна дискриминација и свест о елитистичком послању;
2. неприхватање плуралистичког друштва;
3. одбацивање индивидуализма;
4. ирационално политичко деловање;
5. нетолеранција, национализм и етноцентризам.

У Пољској су активни и у тесној вези наци-скинси и неонацистичка организација "Крв и част", која је изазвала узнемиреност грађана постављајући 2006. године на свој сајт имена и адресе бораца за људска права и против расизма и ксенофобије. Словачка, према анализама истраживача, представља земљу у којој су расизам, ксенофобија и неонацизам присутни већ међу ћацима основних и

[33] Le Monde diplomatique, 4/2003

средњих школа, а наци-скинси се боре, и то не без успеха, да задобију и политички подршку.[34] У Мађарској је по мишљењу истраживача, дошло до значајног пораста нетолерантности на етничкој и нацистичкој основи. Тако је током 2008. године повређено пет људи, од којих двојица полицајаца, а више од четрдесет је ухапшено у нападу скинхедса и десничарских екстремиста на учеснике параде хомосексуалаца "Параде поноса" (Gay pride) у Будимпешти.

У Чешкој, која иначе спада у најразвијеније постсоцијалистичке државе, забрињавајући су резултати испитивања јавног мнења који указују да расна нетолерантност нипошто није ограничена на скинхед покрет. Неки резултати испитивања јавног мнења показују да 80% до 90% од укупног броја етничког чешког становништва има етничке и расне предрасуде према разним групама, а понајвише према Ромима.[35] Током 1991. године регистровано је 25 напада скинхедса из изразито расистичких побуда. Следеће године их је било 31, 1993. већ 46, а од тада њихов број вртоглаво расте, па је, према званичним полицијским статистикама, укупан број насилних акција скинхедса од 1991. године до данас премашио 1.000. Њихов циљ је да Роме иселе из Чешке, а на удару су им и Вијетнамци, Кинези, Арапи, студенти из Африке и страни туристи. Чешки скинхедси одржавају везе са сличним организацијама у Европи, издају десетак часописа по принципу "самиздат", имају четири своје музичке групе које штампају плоче у тиражима и од преко 100.000 примерака, укључују се у Интернет и преко њега шаљу у свет расистичке поруке.

О значајном безбедносном проблему, када је реч о контракултурним облицима удруживања младих, говори и скорашњи догађај у Русији који је изазвао неверицу светског јавног мњења. Реч је о оптужници подигнутој 2008. године против чланова банде, на челу које су два тинејџера, која их терети за 20 бруталних убистава и 12 покушаја убиства на расној и националној основи. У саопштењу Владимира Маркина, портпарола истражног комитета из канцеларије државног тужиоца у Москви се наводи да су оптужбе подигнуте против девет лица која имају између 17 и 22 године, међу којима је и једна девојка. Он је додао да су жртве биране по изгледу и да су се нападачи трудили да им у што краћем року нанесу што смртоносније повреде. Нападачи су описани

[34] "Расистичке тенденције смо приметили већ код тринаестогодишњака. У средњим школама је тај проблем још приметнији", казао је за словачки дневник "СМЕ" директор Центра енвиронменталног и етичког васпитања Јурај Хипш.

[35] Шире у: Милашиновић, С., *Модерни расизам као савремена претња безбедности*, Зборник радова са Међународне научне конференције "Спречавање и сузбијање савремених облика криминалитета – II", Министарство науке и заштите животне средине, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007.

као "скинхедси". У време када су почињени злочини двојица лидера групе били су млађи од 16 година.

5. Скинхеси у Србији

Према подацима организације Hatewatch, на просторима бивше СФРЈ скинхедса највише има у Србији и Словенији, док у другим републикама нису регистровани. Упркос томе, скинхедси су у нашој земљи изразито мањинска омладинска поткултура, која заживљава релативно касно - средином 80-тих. Претпоставља се да се број "правих" скинса код нас креће од 600 до 800, од чега је већина у градовима (Београд око 200, Нови Сад око 100, Ниш педесетак итд.). Процењује се, међутим, да има три до четири хиљаде младих који су везани за ову културу: "*једни су пасивни, скривени и притајени* - системом вредности и изгледом, душом и телом скинси, но због фамилијарног, школског и насеобинског окружења не практикују своју приврженост и чекају повољну шансу; *други су отворени симпатизери* - деле идеологију и донекле моду, подржавају ћелавце и "стално се ту мотају око њих", но никада неће постати прави улични војници; *трећи се декларишу као скинери* - имитацијом њиховог стила живота и моде желе бити "Они", но јесу помодари, успутни сапутници у пубертетском раздобљу."[36] "Прави" скинхедси презиру све остале и истичу да покрет скинхедса није мода, већ начин живљења.

За разлику од западних који су радничког, односно лумпенпролетерског порекла, у Србији се скинси регрутују из свих друштвених слојева. Разликују се и по томе што заговарају завршавање школе и стицање вишег и високог образовања, инсистирају на дружењу и сматрају једни друге браћом, односно великом интернационалном породицом.[37] Код нас не постоји чвршћа организација скинхед покрета, није устоличен њихов вођа, мада постоји вођство у појединим дружинама, нема строге хијерархије и формалних односа, али се поштују старији и искуснији.

Сматра се да скинхедсе у Србији, поред опште листе категорија раса и народа које треба "мрзети и макљати" , карактерише приврженост српским шовинистичким идејама, те мржња против припадника шиптарске и муслиманске националне мањине, новог светског поретка и Уједињених нација, које се проглашавају "експозитуром моћи Јевреја". Скинхедси су најчешће навијачи фудбалских клубова "Рад" (звани

[36] Ђорђевић, Д., *Исто*, стр. 18.

[37] "Код аутентичних скинхедса и одређених подскупина (наци-С) ова повезаност поприма размере фанатичности; у Тулузу, документујемо, француски скинхед, сревши случајно и видевши у каквој је невољи, а не познајући га, учиниће све, па и заложити живот, не би ли спасао српског сабрата.", Ђорђевић, Д., *Исто*, стр. 21.

Јунајтед форс/United force), "Пролетер" (Ултра Банат), "Београд" и "Војводина". Нарочито су навијачи "Рада" вешти у уличним тучама са противницима.

Истраживачи супкултура сматрају да у земљама као што је Србија, у којој су ксенофобија и национализам у сталном порасту, политичке и интелектуалне елите сносе највећу одговорност за несупротстављање групама које заступају екстремистичке и радикално десничарске идеје и идеологије. Поред тога, стручњаци тврде да велики делови политичких и интелектуалних елита у Србији имају интерес да овакве групе постоје, јер оне одражавају њихова најинтимнија убеђења која не могу увек јавно да заступају. Када је реч о екстремистичким младалачким супкултурама у Србији, "уочљиво је да ти млади људи често не формулишу своје идеје, већ понављају оно што су прочитали и чули. Језик мржње долази од званичних медија и политичких елита, тако да те идеје они само рециклирају и преносе даље. Колико ће та идеологија бити младим људима доступна и примамљива, зависи од тога колико се она на друштвеном нивоу маргинализује и негативно вреднује".[38]

У нашим условима можемо говорити о три диференциране струје скинхедса. Прву чине они који слушају посебну врсту музике "ој", по којој се називају "ојијевци", окупљају се на својим познатим местима и навијају за неки фудбалски клуб. Другу подгрупу чине "ултраши", са ултрадесним православним предзнаком, који одлазе у цркву и носе православна обележја, а трећа група има неке предзнаке фашизма и користи њихове симболе.[39]

Када се сумира програм, односно систем вредности наших скинхедса, као најзначајније тачке са становишта угрожавања безбедности истичу се:

1. „Против се криминала сваке врсте, а за оштро деловање државе у тој области;
2. Против су дрога - од "тешких" до "лаких", од кокаина до марихуане; (Скинхедси се не дрогирају и директно се сукобљавају са другим поткултурама у којима је уживање наркотика саставница стила. Отворено се боре са хипицима, металцима, дизелашима, раније шминкерима.)
3. Против су сексуалних "настраности", прогањају трансвестите, хомосексуалце, лезбејке и проститутке (и блажу варијанту спонзоруша);

[38] Бајфорд, Ј., *Порицање и потискивање антисемитизма,* Хелсиншки одбор, Београд, 2005.

[39] Коковић, Д., "Терор помахниталог ума", *Дневник*, 7. новембар 1997, стр. 5.

4. Против су сатанистичких, деструктивних култова и сваке врсте верских секти**;** (Занимљиво да им је знано како међу тзв. сектама преовладавају протестантске мале верске заједнице, а на Западу су скинхедси махом протестантског порекла, посебно у САД, Канади, Британији, Немачкој и нордијским земљама. Ту нелогичност да су противници протестантских религијских скупина, објашњавају тиме што оне нагризају српско православље. Једнако нападају и Римокатоличку цркву, јер се "слизала са Јеврејима".)
5. Против су масонерије као полутајне организације и неформалног центра моћи на глобалном и локалном, макро - и микронивоу.
6. Против су Рома (расизам), Албанаца и Муслимана (шовинизам); (Овде комбинују расизам и шовинизам - мада српски скинси то одбијају и благо зову "национализам" - и демонстрирају анимозитет према "другом" и "друкчијем" по боји, антрополошкој, тј. расној основи и према "другим" и "друкчијим" по етничком и религијском пореклу. Очевидно је само фасада њихов мото: "Српски скинхедси никога не мрзе, они воле српство.")
7. Залажу се за српску националну државу централистичког типа, у чијој је позадини монархија и православље, и у којој би владала ограничена демократија ("демократија са мером").“[40]

Београдски скинхедси слушају музику група "Шахт" и "Ритам нереда", а раније и групе "Директори", које у текстовима својих песама говоре о неправдама у друштву за које сматрају да им не пружа довољно шанси. Они ближи нацизму углавном се шишају до главе, односно на јединицу, и веома воде рачуна да им коса увек буде у таквом стању, имају трегере на панталонама, карактеристичан нацистички крст на рајсфершлусима, зими носе црне плетене капе са рамфлом или качкете са малим сунцобранима. Ова подгрупа никад не носи минђуше; на јакнама имају беџеве са политичким порукама или са својим музичким групама, док на чизмама имају беле пертле.

Новосадски скинхедси издају фанзин[41] под називом "Три брата". Неки подаци указују да групација београдских скинхедса која нагиње нацистичким идејама једном месечно, или нешто ређе, штампа фанзин "Крв и слава" на око двадесетак страна спојених хефт машином, у коме пишу и о политици и идејама нацизма прилагођеним нашем поднебљу, новим песмама њихових група и сл. У контактима са истомишљеницима

[40] Ђорђевић, Д., *Исто*, стр. 23-24.

[41] Фанзин је посебан вид листа са цртежима сличним стрипу, то јест коментарима испод "фрејма", односно сличице. Цртају се ручно, штампају се приватно, или се фотокопирају.

у иностранству, у коју сврху често користе и Интернет, набављају литературу, беџеве и друге симболе, компакт дискове и друге носаче звука.

Спорадични напади и насиље од стране скинхедса евидентирани су код нас и пре убиства ромског дечака Душана Јовановића, мада, у целини гледано, није било много основа за оцену да је реч о изразито насилној поткултури. Након овог убиства извршеног од стране двојице скинхедса 18. октобра 1997. године, које је добило изузетан медијски публицитет, само у периоду 18.10. - 10.11.1997. године евидентирано је још девет случајева напада на укупно 18 Рома из националистичких и расних побуда, којом приликом је једно лице задобило тешке, а четири лаке телесне повреде. Истовремено, дошло је до реваншистичког понашања једног броја Рома, па је у овом периоду евидентирано шест случајева напада на десет припадника скинхедса, односно лица која су својим изгледом асоцирала на припаднике ове групе, којом приликом је једно лице задобило тешке, а шест лаке телесне повреде. Забележен је и један број узајамних провоцирања, исписивања националистичких парола ("Смрт циганима", "Кинеска ђубрад", итд.), цртања кукастих крстова, евидентиране су најаве организовања ноћних стража од стране Рома и сл. Поступајући по наложеним безбедносним мерама, припадници Министарства унутрашњих послова евидентирали су чланове скинхедса на подручју Зрењанина, Ниша, Јагодине, Краљева, Панчева итд.

Да и данас скинси, посебно они екстремно десничарске провиниијенције представљају значајан безбедносни проблем, говори догађај у Сомбору, где је 2007 године група скинхедса на смрт претукла Далибора Бороту у тучи после концерта панк-рок групе "Ритам нереда". Полиција је ухапсила 13 младића од којих се девет сумњичи за убиство, а четворица за кривично дело изазивања националне, расне и верске мржње. Само месец дана пре овог догађаја, припадници сличног покрета у Нишу напали су активисте Мировног каравана. У том нападу неколико активиста је повређено, а једног од посетилаца тог догађаја скинхедси су поломљеном флашом исекли по глави и врату.

Данас у Србији не постоје пуздани подаци о броју и структури организација које делују као екстремно националистичке и ултрадесничарске. Ипак, социолози и психолози праве јасну разлику између организација и група. Тако се истиче да се неке од њих, попут "Двери", "Образа", "1389" или "Номоканона", могу посматрати као формалне организације јер су већином регистроване као удружења студената, удружења грађана или чак као НВО, иако себе најчешће називају "народним невладиним организацијама", да би се разликовале од својих идеолошких противника. С друге стране, од ових организација су далеко милитантније екстремно десничарске групе, као што су

"Национални фронт", "Стормфрон", "Расоналисти" или "Скинхеди", које обједињује одређени сет идеја или модус операнди. Најмилитантније су свакако групације скинхедса, односно отворено расистичке групе које су све чешће окупљене око фудбалских клубова, као што је «Рад». Међутим, иако се у јавности представљају као веома опасне, оне као свој објекат мржње најчешће виде мањинске групе.[42]

6. Уместо закључка

Шта је узрок појаве насилничких поткултура код нас? Откуд скинхедси у Србији? Откуда нацистичка иконографија у земљи у којој су нацисти пре пола века водили децу из учионица на стрељање? Сва ова питања свакако заслужују дубљу социолошку и психолошку анализу, али и адекватне реакције друштвене заједнице. Дезинтеграција и распад земље, рат у непосредном окружењу, порођајне муке транзиције у економији, политици и култури, нарочито распад старог и неизграђеност новог система вредности утицали су на мрвљење културе и стварање култа насиља. Поткултуре које Запад препродаје као стилове, у оваквом окружењу претварају се у насиље.

Досадашње реакције на појаву скинхедса на нашим просторима биле су доста млаке и сводиле су се на изолована упозорења и појаву графита типа "Skins have more hair than brain" (Скинси имају више косе него мозга). Најновије бурне реакције јавног мњења, политичких партија и масовних медија као да иду у другу крајност, дајући овим догађајима огроман публицитет и преувеличавајући њихове димензије, често и у сврху политичких манипулација и јефтиног стицања политичких поена. Последица оваквих реакција могу бити позиви на одмазду, реваншизам и слично, чиме би се само додатно убрзала спирала насиља, а проблем се не би решио. Истраживачи сматрају да успавана грађанска свест, у деловима популације задојена национализмом и шовинизмом, као и елементи дискриминације Рома у економској, политичкој и културној сфери који доводе до њихове гетоизације и сегрегације, представљају окружење у коме се догодило убиство из расистичких побуда, те да починиоце убиства треба казнити, али да не треба стигматизирати целу поткултуру скинхедса и тако изазвати појаву гаравих уличних војника. Против насиља, расизма и шовинизма се не бори насиљем и одмаздом, већ неговањем хуманистичких вредности, стварањем услова за изградњу цивилног друштва и аутентичне културе способне да у себе укључи како

[42] Бајфорд, J., професор на Катедри за друштвене науке на Open University у Милтон Кинсу у Енглеској и аутор књиге *Порицање и потискивање антисемитизма,* Хелсиншки одбор, Београд, 2005, до сада се најтемељније бавио деловањем десничарских група у Србији.

универзалне идеале човечанства, тако и локалне особености, специфичности и традицију.

Литература:

[1] Бајфорд, J., *Порицање и потискивање антисемитизма,* Хелсиншки одбор, Београд, 2005.

[2] Брејк, М., "Невидљива девојка - култура женствености против мужевности", *Поткултуре*, 1, 1985.

[3] Броћић, М., "Специфичности друштвеног бића омладине", *Гледишта*, 13(12), 1972

[4] Gelder, Ken & Thornton, Sarah (ur.) *The Subcultures Reader*, London-New York, Routledge, 1997

[5] Ђорђевић, Д., *Скинхеди - Момци из нашег краја*, Ниш: Друштво за заштиту и унапређење менталног здравља деце и омладине/Одбор за грађанску иницијативу, 1998

[6] *Енцикопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1985.

[7] Илић, М., *Социологија културе и уметности*, Београд:Научна књига, 1987

[8] Јевтовић, М., Милашиновић, С., *Социјалнопатолошке појаве,* Полицијска академија, Београд, 2006.

[9] Јоксимовић, С., *Млади и неформалне групе*, Београд: ИИЦ ССО Србије, 1988,

[10] Кларк, Ц., "Поткултуре културе и класе", *Поткултуре*, 1, 1985,

[11] Коковић, Д., "Терор помахниталог ума", *Дневник*, 7. новембар 1997

[12] Кешетовић, Ж., *Социологија,* Виша школа унутрашњих послова, Београд, 1997.

[13] Linton, R.,*The Cultural Background of Personality*, London: Routledge and Kegan Paul, 1964,

[14] Милашиновић, С., “Модерни расизам као савремена претња безбедности”, Зборник радова са Међународне научне конференције *Спречавање и сузбијање савремених облика криминалитета – II*, Министарство науке и заштите животне средине, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007.

[15] Miles, S., *Youth Lifestyles in a Changing World.* Buckingham/Philadelphia: Open University Press, 2000

[16] *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1975.

[17] Хебриџ, Д., *Поткултура: значење стила,* Рад: Београд, 1980.

[18] Perasović, B., *Urbana plemena: Sociologija subkulture u Hrvatskoj*, Zagreb, Sveučilišna naklada, 2000.

[19] Прица, И., Омладинска поткултура у Београду: Симболичка пракса, Београд: САНУ, 1991.

[20] Vučković, T., *RPG-supkultura,* Diskrepanca, Zagreb, 2003.

[21] Widdicombe, S., Wooffit, R., *The Language of Youth Subculture*, London Harvester Wheatsheaf 1995

Проф. др Остоја КРСТИЋ

Редовни професор Криминалистичко-полицијске академије Београд и
Гостујући професор на Високој школи унутрашњих послова Бања Лука

ЗНАЧАЈ ИСТРАЖИВАЊА ПРОМЕНА У СТРУКТУРИ ПОРОДИЦЕ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА ПОНАШАЊЕ МАЛОЛЕТНИКА

Резиме: *Породица се врло често доводи у каузалну везу са криминалом и осталим појавним облицима социјалне патологије. Постојећи облици социјалне патологије се испољавају међу брачним партнерима и у делинквентном понашању најмлађих чланова породица, које се по правилу доводи у везу са негативним породичним утицајима. С етиолошког аспекта породица спада у ред микрогрупних фактора који могу допринети на угрожавању система безбедности. Истраживања о овом питању су неуобичајено ретка, али се може закључити да је угрожена "породична безбедност" последица конфликта унутар самих брачних односа. У прилог овој тези иде и чињеница да немали број конфликата на релацији појединац-микросредина-друштво бива евидентиран управо након склапања брака. С тим је у тесној вези и утицај негативног породичног миљеа на појаву малолетничке делинквенције.*

Као посебна друштвена заједница, породица трпи утицај разних социјалних и економских промена које се врше у једном друштву. Друштвене промене могу бити такве да разарају породицу, да је разбијају, потресају и онеспособљавају да одигра стратешку игру "силе друштвене контроле". По правилу, реч је о савременим породицама у земљама интензивне урбанизације и индустријализације и општедруштвене мобилности.

Кључне речи: *истраживање, промене, структура, породица, криминал, малолетник, друштво, рефлексија, васпитање, друштвена контрола.*

1. Увод

Од Платона до данас породица има незамењиву улогу у погледу васпитања и увођења у живот младе особе. Породица је прва референтна група у којој млади попримају елементарне облике социјализације и не без разлога се назива "критични безбедносни фактор" у погледу адаптације на друштвену средину. Отуд се породица у социјалној психологији и назива "колевка личности".

Сам начин прилагођавања и повезивања јединке са околином зависи увелико од карактера породице. Лични пример у породици игра незамењиву улогу. Са васпитног аспекта породица је прва "педагошка арена" човека, а васпитање и формирање младих чланова друштва сматра се њеном основном социјалном функцијом.

Аналогно томе, породични миље, поред позитивних, може вршити и негативне утицаје у процесу формирања најмлађих чланова друштва. Реч је о породицама које не остварују позитивно васпитање, у којима најмлађи чланови не стичу неопходне основе моралног васпитања, позитивне навике и склоности у којима живот родитеља и породична атмосфера може да служи само као негативан узор њиховог понашања.

Најчешћи узроци оваквог породичног стања су:

1. тешки материјални услови;
2. алкохолизам;
3. проституција;
4. породичне свађе и неслагања;
5. напуштање породице;
6. авантуризам;
7. остале појаве друштвено-породичне патологије.

Стога се овакве микробезбедносне појаве називају "деградиране" или "разорене породице". Сталне конфликтне ситуације у породици, алкохолизам једног или оба родитеља, напуштање породице, смрт једног или оба родитеља када се на природан начин руши породична заједница и сличне ситуације, остављају често негативне трагове на психологију деце, на формирање њихове свести и карактерних својстава, и постају узрок разних облика негативних понашања (принцип рефлексије).

Као релевантан фактор јављају се и грешке у васпитању деце у следећим облицима:

1. претерана строгост или попустљивост;
2. васпитна равнодушност;
3. запостављање једног детета у односу на друго;
4. искоришћавање деце;
5. нервозно понашање родитеља;
6. остале грешке и пропусти у васпитању.

Остали утицаји који се сматрају мање ефектним по степену свог деловања на антидруштвено понашање деце и омладине јесу:

1. развод брака;
2. смрт родитеља, дуже одсуство и болест једног родитеља;
3. породице које не поклањају довољно пажње деци;
4. дужи период живота детета у ванпородичној средини;
5. ванбрачни статус родитеља;
6. породица неподобна за васпитање деце.

2. Теоријско-хипотетички оквир за истраживање промена у структури породице

Нагле промене које су се по принципу рефлексије одразиле кроз радикални покрет у друштвеној структури и системима друштвених организација у савременом свету нису мимоишле ни породицу. Као друштвена група породица је одувек имала посебан положај и својеврсно значење у друштвеној структури. Промене у породици се доживљавају и објашњавају на специфичан начин, недовољно повезано са променама које се догађају у савременом друштву. Трансформација једног старог типа породице у нови, савременији тип по правилу се тумачи као криза породичне институције која неминовно доводи у питање виталност и егзистенцију ове установе. Онда не треба да чуди што се након једног неоправданог застоја поново јавља научни интерес за изучавање породице. Наиме, неопходно је трагати за одговором на питања:

1. шта се збива са савременом породицом;
2. каквог су карактера њене промене у широј друштвеној заједници;
3. да ли је породица као институција неопходна савременом човеку?

Међутим, већина истраживача (аутора радова из ове области) мотивисана је емотивним односом према породици као ћелији људског живота и као уточишту и заштитници против све агресивнијег продора промена у широј друштвеној заједници које аналогно присутним променама воде у њену изразиту институционализацију и деперсонализацију. Више се настоји да се докаже и укаже на нужност породице као установе, него што се трага за узроцима насталих промена и дају се уопштена објашњења онога што се у савременој породици збива. Породица се најчешће посматра као "свет за себе" и "вечна

институција", што ствара идеалну подлогу за идеализовање патријархалне породице. Промене у систему и структури патријархалне породице се изједначавају с њеним нестајањем, јер идеја о развитку породичне организације противречи идеји о апсолутном породичном моделу.

Последњу деценију XX и прву деценију XXI века одликује схватање да се на трансформације у породици гледа као на неминовност, законити процес, а породичне промене се доводе у везу са друштвеним променама.

Са историјског аспекта породица је врло дуго егзистирала као "микродруштво", мање или више у себе затворено, које је као основна друштвена установа опстајало на основу мноштва друштвено важних функција које је обављало. Може се извести закључак да је друштвено организованом процесу производње и друштвеној економији претходила кућна економија, која је историјски пролазила кроз различите фазе, од производње организоване на елементарној биолошкој подели рада, до такве кућне економије у фази занатства, која је функционисала као предузеће на развијенијој подели рада међу члановима породице, укључујући и радну снагу изван породичне заједнице. Обављањем бројних друштвених функција, за које нису постојале специјализоване друштвене институције, породица је заузимала посебно место у друштвеној структури. Као био-социо-економска јединица породица је обезбеђивала биолошко обнављање друштва, али и припремање својих чланова за друштвени живот, а поред тога, или упоредо с тим, и функционисање друштвене економије.

Породица која је била сама себи довољна и као таква представљала основну друштвену установу, везује се за период аграрне економије и назива се "сеоска", "традиционална" или "патријархална", јер је везана за сеоску, аграрну привреду и заснива се на традиционалној структури односа и етици у којој *pater familias* игра главну економску и социјалну улогу и као такав је носилац породичног ауторитета.

У америчком друштву традиционална породица је почела да доживљава своју метаморфозу пре више од два столећа, па данас у тој друштвеној средини егзистира само као реликвија прошлости. У неким европским земљама, укључујући и земље Европске економске заједнице, овај тип породице још није ишчезао, а у мање развијеним државама југоисточне Европе још увек представља доминатан тип. У нашој земљи разни варијетети традиционалног, патријархалног типа, представљају још увек значајно заступљен облик породичне организације и живота. С обзиром на то да пољопривредна и мешовита домаћинства код нас представљају доминантан тип и да је велик број градског становништва

сеоског порекла преко прве генерације, корени патријархалног типа су дубоки и чврсти.

У вечерњим сатима 17. маја 1999. године шеснаестогодишња ћерка Ј.Б. у Нишу тешко је ранила оца Југослава из његовог пиштоља "ЦЗ-99". До пуцњаве је дошло после расправе и свађе између ћерке и оца. Малолетна Ј.Б. је 17. маја напунила 16 година и хтела је током вечери да изађе и прослави рођендан. Њен отац се успротивио томе. Ћерка се није помирила са одлуком оца да остане у кући, неколико пута је покушавала да изађе, и на крају, када није успела у томе отишла је у спаваћу собу родитеља, где је пронашла пиштољ и пуцала у оца Југослава. (Саопштење Информативне службе СУП-а Ниш од 18.маја 1999.године).

Малолетни Е.Ш. признао је да је пуцао у своје родитеље и баку у породичној кући у селу Александрову надомак Суботице 17. новембра 1997.године. Јавност је била шокирана овим троструким убиством, а комшије и пријатељи тврде да је то била породица која је својим поштењем и кућном хармонијом служила за углед. Отац породице Ладислав Штангал био је прецизни механичар и страстан ловац, те је наводно у кући било доста оружја. Наставници тврде да је дечак Е.Ш. учио под притиском мајке која га је кажњавала за сваку оцену мању од петице. Разредни старешина дечака, госпођа Ђенђи Хеш је изјавила: "Не могу да тврдим да га нису волели, али је чињеница да га нису прихватали таквог какав јесте". (Политика, уторак, 18. новембар 1997., стр.15.)

У земљама у којима је процес индустријализације завршен или је пак у завршној фази и које су се формирале као индустријска друштва, традиционална породица у свом изворном, класичном облику, скоро и не постоји. У условима који су карактеристични за наше прилике и околности, старо и ново је не само егзистентно у породицама различитог типа, већ и тако испреплетано у модерној породици да елементи једног и другог бивају модификовани и прилагођени специфичној контрадикторној ситуацији. Еклатантан пример за то су такозвана мешовита домаћинства.

Традиционална породица као епицентар људских активности (рада, игре, љубави, заштите, образовања итд.) задовољава елементарне потребе својих чланова и због тога остаје затворена и сама себи довољна и истовремено представља прошлост за развијена индустријска друштва. Таква установа у великој мери преживљава своје последње дане у нашој земљи у великим градским центрима и приградским насељима. Таква породица је још доминантан облик породичног живота у забаченим планинским селима, са још увек неприступачним, пре свега електронским облицима комуникације, у којима се читав свет исцрпљује у породичном животу и активностима које се обављају у породици. Такав

тип породичне организације доминира и у оним економским и културно заосталим крајевима наше земље у којима је историја такорећи заустављена за читаво столеће.

У "Дневнику 2" РТС 6. септембра 2008. године, међу централним вестима нашла се и ова: "Министар за рад и социјалну политику, господин Расим Љајић доделио је данас стан од 80 м² осмочланој породици у општини Куршумлија." Једно од шесторо деце изјављује да први пут гледају програм на свом телевизору.

Све ово иде у прилог тези да приликом истраживања проблема породице у нашој земљи треба имати у виду разноврсност подлоге на којој се ове промене догађају и адекватан временски период за регистровање и анализу промена, који као доминантан фактор варира и води великом броју варијетета породица. Овакве породице функционишу и као предузећа не само по томе што се у оквиру породице обављају основне производне делатности и функција потрошње, што се основне потребе чланова задовољавају на бази развијене кућне економије, већ и зато што је подела рада и оријентација у занимањима чланова одређена породичним правилима и што професионално напредовање појединих чланова зависи од друштвеног положаја породице. И најзад, што се и на обнављање породичне организације склапањем брака у другој генерацији гледа примарно са екомског интереса који постаје доминанти мотив за склапање брака. Еклатантан пример за то је пракса склапања малолетничких бракова у источној Србији.

Из овакве природе породичне установе произилазе и друге бројне функције породице: заштитна, образовна и друге. Биолошка, репродуктивна функција у таквој породичној организацији такође је тесно повезана са економском, јер акценат није на природном обнављању врсте, већ на обнављању у економском смислу са циљем обезбеђења радно способних чланова, који ће на биолошкој основи да продуже традицију и деловање овог малог пословног предузећа. Зато је функција репродукције морално и психолошки строго одељена од задовољавања сексуалних потреба и од испуњавања емотивне потребе за љубављу између полова. Онда не треба да чуди пораст насиља, примарно сексуалног, у таквим новоствореним породицама у градским условима у којима *pater familias* преузима улогу порно звезде. Аутор овог рада је као вештак имао прилику да слуша аутентичне исповести три оца и узима њихове својеручне изјаве, јер су полно општили са ћеркама. Један од њих је отишао корак даље. Захтевао је да му ћерка роди дете. Наравно, ово је само један од разлога за оцеубиство од стране малолетника.

Не тако давно, у околини Београда живела је самохрана мајка са шеснаестогодишњим сином. У оскудици и немаштини с једне, и све већим потребама за издржавањем породице с друге стране, одлучила се

да издаје део куће коју је наследила након бракоразводне парнице. Једне зимске вечери син се вратио раније него уобичајено са наставе. Било му је чудно што није затекао мајку. Ослушнуо је на врата купатила, а затим кроз отвор кључаонице угледао обнажену мајку и подстанара. Исте ноћи подстанар је у својој соби пронађен мртав. Избоден је са више удраца кухињског ножа у пределу груди. Малолетник који је преузео улогу вође (оца) није скривао свој мотив.

Анализа података Републичког завода за статистику Републике Српске о насиљу у породици или породичној заједници током 2005. године показује да је у 446 предмета истрага отворена у 108 случајева који су прешли у фазу оптужења у 179 случајева, а да је у 159 случајева изречена пресуда. У укупном броју предмета (446) обухваћена су 452 лица. Истовремено, број мушких извршилаца је 422, а број женских жртава 428. За жаљење је што изостају подаци о малолетним извршиоцима и жртвама.[43]

Према истом извору, број малолетних корисника социјалне заштите из годину у годину расте: од 33.211 у 2000. години до 68.751 у 2004. години. Исто се односи и на децу и омладину ометену у психичком и физичком развоју: од 688 у 2000. години до 835 у 2004. години, а њихов тренд прате и корисници домова за децу и омладину: од 129 у 2000. години до 223 у 2004. години. [44]

Као центар многих активности, почев од оних којима чланови обезбеђују своју материјалну егзистенцију, до друштвених и културних активности преко којих се чланови породице укључују у друштвени живот, традиционална породица, посебно за женске чланове, представља свет за себе и у њој се исцрпљује њихова друштвена делатност.

Породична организација се разликује према положају који породица заузима у друштвеној структури, али сви варијетети патријархалне породице верно одражавају патријархални каракетер друштвене организације чија је елементарна одлика ослањање на примарне друштвене групе и прихватање породичног типа ауторитета. Породица као релативно самостална и самодовољна институција егзистира као затворен систем који у минијатури рефлектује друштвени систем.

Савремени светски трендови погађају и породицу у нашој земљи и захтевају њено отварање према друштву и мењање самих основа на којима је породица до сада почивала. Примера ради, у Републици Србији је евидентирано 150 села без чланова домаћинства млађих од 18 година.

[43] У: *Мушкарци и жене у Републици Српској*, Републички завод за статистику, Бања Лука, 2006, стр.55.
[44] Ibid., стр. 27, 29 і 31.

Ако се овај тренд настави, у Републици Србији ће до краја овог века нестати 1.000 села. Жене склапају брак у просеку са 27 година старости итд. Индустријско друштво почива на другачијим производним и међугрупним односима од оних који су важили за друштво засновано на патријархалним принципима. Наместо непосредног односа између примарних група, у индустријском друштву се формирају бројне различите заједнице и институције које су међусобно повезане само заједничким учешћем у индустријској производњи, у истој култури и слично. Основа друштвеног живота није више породична кућна економија и породичне активности чланова, већ модерна индустријска производња у специјализованим предузећима и мрежа институција које често обављају низ важних друштвених функција. Производне функције се премештају из породице у фабрике и велика предузећа изван породице, док је породица све мање економски самостална и независна. У таквом друштву не укључује се породица као производна јединица у економски систем. Ову функцију преузимају чланови породице појединачно, тако да породица више не живи од сопствене производње, већ од зараде својих чланова која се остварује изван породице.

Савремено друштво пружа могућност, како мушким тако и женским члановима, да се укључе у ширу друштвену поделу рада и по први пут у историји санкционише као друштвену и културну норму укључење жена у друштвене активности. Главни ефекат савременог друштва огледа се у томе што је оно смањило економске функције породице и истовремено изменило карактер економских функција. На место производне функције у породици све више долази потрошња. У целини гледано, измењена је економска структура породице, која се у модерном друштву заснива на професионалној диференцијацији чланова запослених изван породице.

Последице утицаја савременог друштва на породицу могу се изразити следећим тенденцијама:

1. многе функције породице су пренете на друштво и стварају се многе специјализоване институције које ту функцију компензују;
2. положај чланова је одређен њиховим личним професионалним успесима, а није детерминисан друштвеним положајем породице;
3. разлике између полова у правима и дужностима су мање наглашене.

На овај начин породица постаје све мање самостална и сама себи довољна. Породица се уклапа у развојни систем друштвених институција, које према широкој лепези друштвене поделе рада обављају различите друштвене функције. Аналогно томе, породица се специјализује и смањује обим својих делатности, а самим тим, по

принципу рефлексије, доживљава низ других промена у структури и односима.

Проучавање породичног живота и промена које данас у породици настају неопходно је све више повезивати са карактером друштвеног система и у том контексту их проучавати, како са криминолошког, тако и са криминалистичког аспекта. Породица данас све више преузима на себе улогу посредника између друштва и индивидуалних чланова, а да би ту улогу могла да реализује, она се отвара према друштву и усклађује своје унутрашње односе са општеприхваћеним друштвеним стандардима.

У контексту актуелних светских трендова модерног друштва, породицу је могуће проучавати и са следећег становишта:

1. као зависно променљиву где би се проучавала структура и функције друштва и у тој сфери тражило објашњење породичних промена које, између осталог, резултирају и криминалном активношћу деце и малолетника и
2. као независно променљиву, када нас интересује развитак личности у породичној групи (принцип индивидуалности случаја).

Стога би интересовање научноистраживачког тима на националном нивоу требало да буде усмерено ка утврђивању узрока породичних промена и примарних сфера у којима се промене догађају у породичном животу. Аналогно томе, породицу треба посматрати као зависно променљиву, а задатак истраживачког тима би се састојао у томе да пронађе везу између карактера савременог друштва и његових тенденција развитка и промена у модерној породици.

Хипотетско истраживање би се заснивало на следећим претпоставкама:

1. да су породичне промене у савременом друштву тесно повезане са друштвеним променама;
2. да породичним променама дају печат основне тенденције развитка савременог друштва (индустријализација и урбанизација);
3. да се под утицајем друштвених промена у породици догађају промене, примарно у економској структури породице,а затим рефлектују на остале елементе породичне структуре.

Релеватни став предложеног концепта је настојање да се схвати да у савременом друштву делује комплекс утицаја и да се индустријализација и урбанизација, на којима је својевремно (1984) у свом ненадмашном уџбенику инсистирао и академик Милан Милутиновић, морају посматрати као процеси у којима делује сплет

сложених фактора, а не као фактор који директно изазива промене.[45] Рашчлањавањем сваког од ових појмова дошли бисмо до закључка да они садрже мноштво фактора, односно подсистема у окружју система као целине. Тако, примера ради, урбанизација се може изразити и као анонимност градске средине, као хетерогенсот контаката, као низ техничких достигнућа, док индустријализација подразумева све факторе урбанизације, али и слободно тржиште рада и професионалну покретљивост, као и пораст научних и техничких знања и сазнања која вешто примењују и малолетни извршиоци кривичних дела (компјутерски криминалитет – хакери и сл.).

Слажемо се да је могуће успоставити и директнију везу између индустријализације и породичних промена преко економских фактора индустријског друштва, с једне стране, и економских функција породице, с друге.

Наша се теза разликује утолико што сматрамо да економски фактори друштвеног развитка не делују директно на породичну структуру (на величину и став породице), већ се преко измењене економске функције у породици рефлектују на елементе структуре (подсистеме у окружју система као целине). Наша хипотеза би гласила: *Да ли стуктуралне промене у породици настају посредством промена у економским функцијама породице, тј. да ли је економска структура примарна сфера у којој се догађају породичне промене ?*

Избор овакве хиптезе нас упућује на то да сферу економске структуре и производне функције породице посматрамо као примарну сферу породичних промена и у зависности је и од нашег ширег теоријског концепта породице као друштвене институције и односа између породице и друштвене структуре.

Могуће је претпоставити да ће за савремену породицу бити карактеристичне следеће тенденције:

1. смањење бројних функција и рашчлањивање специфичних породичних функција;
2. најизразитија трансформација у области економско-производних функција;
3. превазилажење биолошке поделе рада унутар породице међу члановима породичне групе и потпуније уклапање у општу друштвену поделу рада што се уклапа у превентивни концепт криминала.

Без обзира на то што је однос између биолошких и социјалних фактора који делују у породици и одређују карактер поделе рада врло

[45] Више о овоме у: *Етиологија угрожавања система безбједности*, Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука, 2007.

сложен, слободни смо јавно констатовати да је он још недовољно разјашњен у савременој социологији породице, самим тим и у криминологији, а још мање у криминалистици. У прилог оваквој тврдњи иде и чињеница да модерна породица престаје да буде последње упориште биолошке поделе рада, које *a priori* прописује забрану друштвених делатности женским члановима (улога и ауторитет мајке). Ова чињеница говори о фактички насталој промени и захтева теоретско објашњење.

Савремено друштво тражи да се превазиђе овај несклад, који постоји уколико се задржава подела функција у породици искључиво на биолошкој основи и да се подела рада у породици усклади са све разуђенијом поделом рада у глобалном друштву, која захтева ангажовање свих чланова друштвене заједнице. Сасвим је извесно да ниједна крајност, било да се и даље тражи задржавање поделе рада на биолошкој основи, или да се биолошке разлике полова потпуно занемарују, није научно прихватљива.

Следеће питање које треба размотрити јесте област породичних функција и промене које се догађају у тој сфери у савременој породици. Ово тим пре што су функције породичне установе вишедимензионалне и могу се свести на три нивоа:

1. *билошки ниво*: задовољавање сексуалних потреба, не само као биолошке функције, већ и друштвена контрола сексуалних односа и репродуктивна функција;
2. *економски ниво*: производна и потрошна функција;
3. *психосоцијални ниво*: васпитна функција, функција социјализације и развијање емотивних веза између чланова (превентивни аспект).

Када је реч о универзалности породичних функција, могуће је расправљати само у том смислу да се установи које породичне функције превазилазе границе искуствених, конкретних прилика и околности, као и о карактеру дате породичне организације (принцип индивидуалности).

3. Закључак

Залажемо се за истраживање промена које се догађају у савременој породици као процеса трансформације старог типа у нови, који се манифестује пре свега у области породичних функција, тј. у смањењу броја функција које обавља породица и у све јаснијем уобличавању фундаменталних функција, за које је позвана једино породица.

Стога можемо закључити да виталност савремене породице не можемо мерити бројем функција које она обавља, јер губитак извесних несуштинских функција које је породица обављала у прошлости, или које

обавља још увек, уколико егзистира тип традиционалне породице, не означава распадање породице, већ обрнуто, служи као индикатор да се она трансформише у савремени тип, што је од суштинског значаја за планирање и примену савремених превентивно-прогностичких метода у сузбијању малолетничке делинквенције.[46]

Prof. Ostoja Krstić, PhD
Full Professor at the Academy of Criminalistic and Police Studies in Belgrade

THE INPORTANCE OF STUDYNG STRUCTURAL FAMILY CHANGES AND THEIR IMPACT ON JUVENILE BEHAVIUR

Summary: *Family is very often brought into relation with crime and othervarious forms of social pathology. The existing forms of pathology occur between spouses or include delinquent behaviour of the youngest family members connected to negative parental influence as a rule. From an etiological point of view, family is considered as one micro-group influencing factors that could endanger security system. Studies of this issue are unusually rare, but it may be drawn a conclusion that ''family security'' is a result of the conflict within conjugal relationship. Furthermore, the fact is that most of conflicts that occur in relations of individuals with their micronvironment and community are recorded just after of individuals with their microenvironment and community are recorded just after contracting marriage. The impact of negative family environment on juvenile delinquency is closely connected to that fact.*

As a specific social unit, family is influenced by different social and economic changes occurring in a single society. Social changes can lead to destruction of the family; they can also destroy, affect and disable the family to play its strategic role: to be ''a force for social control''. As a rule, it implies modern families in countries with intensive urbanization and industrialization and social mobility.

Key words: *Study, changes, structure, family, crime, juvenile, society, reflexion, education, social control.*

[46] Више о овоме у: *Криминалистичка превенција и прогностика*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2005.

Доц. др Миле МАТИЈЕВИЋ
Паневропски универзитет
Факултет правних наука
Бања Лука

Тамара БУЈАНОВИЋ
Дипломирани правник

УЗРОЦИ, УСЛОВИ И ФЕНОМЕН МАЛОЉЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ

(емпиријско истраживање)

1. Предмет истраживања:

Из широког подручја феномена делинквентног понашања малољетника предмет овог истраживања је испитивање ставова ученика/ца средњих школа општине Бихаћ према делинквентној дјеци и малољетничкој делинквенцији као друштвеној појави. Предмет истраживања је превасходно утврђивање узрока, услова и феномена малољетничке делинквенције. Предмет представљају ставови малољетника о степену присутности малољетничке делинквенције међу ученицима средње школе, те какви су ставови околине према делинквентној дјеци и које мјере треба предузети у циљу превенције, спречавања и сузбијања делинквентног понашања међу дјецом и младима. Након проведеног истраживања предложиће се мјере превенције против делинквентног понашања малољетника, посебно међу ученицима средњих школа, како би се помогло свим агенсима социјализације у пружању помоћи приликом појаве малољетничке делинквенције.

2. Циљ истраживања:

Циљ истраживања је испитати и лоцирати узроке, услове делинквентног понашања, и утврдити да ли су ставови ученика/ца средње школе према делинквентној дјеци позитивни или негативни. Такође је

циљ утврдити који видови делинквентног понашања се најчешће сусрећу међу дјецом и младима у општини Бихаћ, те које мјере испитаници предлажу за спречавање малољетничке делинквенције.

3. Задаци истраживања:

Из наведеног циља произлазе и задаци истраживања. Испитати ставове испитаника према слиједећим питањима:

- који видови девијантног и делинквентног понашања су најчешће присутни у нашој друштвеној заједници
- какви су ставови ученика/ца према делинквентној дјеци и малољетничкој делинквенцији као друштвеној појави
- колико је делинквентно понашање честа појава у окружењу испитаника
- колико је наркоманија честа појава у окружењу испитаника
- какву комуникацију са дјецом склоном делинквентном понашању граде испитаници – ученици/це средњих школа
- шта највише утиче на делинквентно понашање малољетника
- које мјере треба предузети према малољетним делинквентима
- како малољетници најчешће врше деликте (сами или у групама)
- да ли су малољетни делинквенти склони понављању деликата
- којим стручњацима испитаници дају предност при рјешавању проблема малољетничке
- делинквенције
- којим мјерама друштво може допринијети смањивању малољетничке делинквенције
- да ли наше друштво поклања довољну пажњу малољетним делинквентима
- какав је однос полиције према малољетним делинквентима
- да ли малољетнички затвор позитивно дјелује на малољетне делинквенте
- приједлоге испитаника за спречавање малољетничке делинквенције

Утврдити :

- да ли дјеца врше кривична дјела сама или са другим делинквентима

- какав је однос школе и друштвене заједнице према делинквентној дјеци и које мјере се предузимају у циљу превенције и спречавања и отклањања делинквентног понашања
- разлоге пораста малољетничке делинквенције
- којим мјерама испитаници дају предност у односу на остале мјере у циљу рјешавања проблема малољетничке делинквенције

4. Хипотезе

4.1. Главна хипотеза

Малољетничка делинквенција има многоструке узроке које генеришу делинквентно понашање

4.2. Подхипотезе

- Квалитет педагошке комуникације са делинквентном дјецом незадовољавајући
- Породица и образовни стручњаци имају предност у односу на полицију и правосуђе у рјешавању проблема малољетничке делинквенције
- Предност имају васпитне мјере, у односу на репресивне, при рјешавању проблема малољетничке делинквенције
- Односи у породицама делинквентне дјеце највише утичу на њихово делинквентно понашање
- Малољетничка делинквенција је опасна друштвена појава
- Друштво не поклања довољну пажњу малољетницима који показују делинквентно понашање и не подузима одговарајуће мјере за његово спречавање
- Малољетници се друже са лицима делинквентног понашања и не стигматизирају их

5. Методе, технике, инструменти

Од метода у раду је кориштена метода теоријске анализе и сервеј истраживачка метода. Од техника истраживања кориштено је анкетирање. Да би се испитали ставови ученика/ца средњих школа према младима делинквентног понашања одабране су технике анкетирања којима се на систематичан, релативно краткотрајан и економичан начин долази до мишљења испитаника о овој појави.

Од инструмената кориштен је анкетни упитник конструисан за намјере овог истраживања, уз поштовање постављених задатака и хипотеза. Приликом састављања анкетног упитника вођено је рачуна о томе да питања буду јасна и недвосмислена, те прецизно формулисана. Анкетни упитник састоји се од 25 питања која су прилагођена проблему истраживања. Упитник је подијељен на три дијела. Први дио је увод, други основни подаци (спол, године, тип насеља из којег испитаник/ца долази), а у трећем дијелу су питања која се односе на појаву која се испитује. Испитаници су испуњавали упитник један наставни сат.

6. Узорак истраживања

Узорак испитаника сачињавали су ученици/це средњих школа у општини Бихаћ. Узорак је обухватао 121 испитаника/испитаницу од првог до четвртог разреда средње школе.

Средње школе у којима је вршено анкетирање:

- Мјешовита средња школа (економска) – 30 ученика/ца првог разреда
- Медицинска школа - 32 ученика/це другог разреда
- Мјешовита електротехничка средња школа – 30 ученика /ца трећег разреда
- Гимназија „Бихаћ“ – 29 ученика/ца четвртог разреда

6.1. Анализа анкетног упитника за ученике/це

1. Истраживање о ставовима средњошколаца у општини Бихаћ о дјеци и младима делинквентног понашања и малољетничкој деликвенцији као друштвеној појави проведено је на узорку од 121 испитаника/испитанице из четири средње школе општине Бихаћ.

	Фреквенце	Проценти
Мушки	56	46,28%
Женски	65	53,72%
Укупно	121	100,00%

Табела 1. Структура узорка по сполу

Разред	Мушких	Женских	Укупно
Први	11	19	30
Други	9	23	32
Трећи	26	4	30
Четврти	10	19	29
Укупно	56	65	121

Табела 2. Структура узорка по разредима

У истраживању су учествовали ученици сва четири разреда средње школе у приближном броју (око 30 ученика).

Година	Фреквенце	Проценти
14	16	13,22%
15	17	14,05%
16	39	32,23%
17	27	22,32%
18	22	18,18%
Укупно	121	100,00%

Табела 3. Структура узорка по годинама старости

Испитаници/испитанице припадају старосној групи од 14 до 18 година. Најбројнија скупина испитаника је од 16 година.

2. Тип насеља у којем испитаници живе

	Фреквенце	Проценти
Град	86	71,07%
Село	35	28,93%
Укупно	121	100,00%

Табела 4. Структура узорка према мјесту становања

У структури испитаника доминира градска (урбана) популација (71%), док је сеоска популација заступљена са 28%.

3. Одговор на питање који видови девијантног понашања младих су најчешће присутни у њиховом окружењу?

Испитаници/це су требали/е разврстати од 1 до 4, по значају: 1 за најчешће, а 4 за најрјеђе понашање.

Облик девијантног понашања	**Ранг 1**	**Ранг 2**	**Ранг 3**	**Ранг 4**	**Укупно**
Склоност скитњи	13	13	20	29	75
Бјежање од куће	6	4	14	40	64
Бјежање из школе	39	27	27	12	105
Коцкање	10	31	18	12	71
Малтретирање слабијег и агресивност	12	16	25	20	73
Конзумирање алкохола	37	26	14	9	86

Табела 5. Облици девијантног понашања младих у окружењу испитаника

Према мишљењу испитаника, **бјежање из школе** је најчешћи облик девијантног понашања младих у њиховом окружењу. Овај облик понашања рангирало је 105 испитаника или 86, 78%. На прво је мјесто овај облик понашања рангирало 39 испитаника или 32, 23%. На другом је мјесту **конзумирање алкохола.** Овај облик понашања рангирало је 86 испитаника или 71,07%. На прво је мјесто овај облик понашања рангирало 37 испитаника или 30,57%. На трећем је мјесту **склоност скитњи.** Овај је облик понашања рангирало 75 испитаника или 61, 98%. На прво је мјесто овај облик понашања рангирало13 испитаника или 10,74%. Слиједе **малтретирање слабијег и агресивност, коцкање и бјежање од куће**

Као остале облике девијантног понашања младих испитаници су навели физичке конфликте, лажно пријављивање постављања бомби у школске објекте, псовке, пушење…

4. На питање колико често бјеже из школе?

Испитаници су дали слиједеће одговоре:

	Фреквенце	**Проценти**
Врло често	4	3,30%
Често	11	9,10%
Ријетко	36	29,75%
Никада	70	57,85%
Укупно	121	100,00%

Табела 6. Бјежање из школе

Иако су бјежање из школе навели као најчешћи облик девијантног понашања младих, 70 испитаника или 57,58% изјавило је да никад не бјеже из школе, 36 испитаника или 29,75% да бјеже ријетко, 11 испитаника или 9,10% да бјеже често, а само 4 испитаника или 3,30% су изјавила да бјеже врло често. Било би занимљиво упоредити податке о неоправданим изостанцима у одјељењима која су анкетирана с исказима испитаника.

5. Који видови делинквентног понашања младих су најчешће присутни у њиховом окружењу?

Испитаници су требали разврстати од 1 до 4, по значају: 1 за најчешће, а 4 за најрјеђе понашање

Облик делинквентног понашања	**Ранг 1**	**Ранг 2**	**Ранг 3**	**Ранг 4**	**Укупно**
Крађа	31	23	22	27	103
Нарушавање јавног реда и мира	28	28	19	13	88
Недозвољено ношење оружја	0	7	7	11	25
Провала у станове и аутомобиле	7	10	12	14	43
Наношење тјелесних озљеда	13	13	27	14	67
Разбојничка крађа (пљачка)	1	8	7	9	25
Наркоманија	25	20	15	12	72
Дјела против сигурности саобраћаја	13	11	10	22	56

Табела 7. Најчешћи облици делинквентног понашања младих

Према мишљењу испитаника, **крађа** је најчешћи облик делинквентног понашања младих у њиховом окружењу. Овај облик понашања рангирало је укупно 103 испитаника или 85,12%. На прво мјесто овај облик понашања рангирао је 31 испитаник или 25, 62%. На другом је мјесту **нарушавање јавног реда** и **мира.** Овај облик понашања рангирало је укупно 88 испитаника или 72,72%. На прво је мјесто овај облик понашања рангирало 28 испитаника или 23,14%. На трећем мјесту налази се **наркоманија.** Овај облик понашања рангирала су 72 испитаника или 59, 50%. На прво је мјесто овај облик понашања

рангирало 25 испитаника или 20, 66%. Слиједи **наношење тјелесних озљеда**, **дјела против сигурности саобраћаја, провала у станове и аутомобиле**, а најмање присутним облицима делинквентног понашања младих испитаници сматрају **недозвољено ношење оружја и разбојничку крађу (пљачку)**.

6. Колико је делинквентно понашање присутно у њиховом окружењу?

Испитаници су дали слиједеће одговоре:

	Фреквенце	Проценти
Врло често	10	8,26%
Често	52	42,97%
Ријетко	54	44,63%
Никада	5	4,14%
Укупно	121	100,00%

Табела. 8. Учесталост делинквентног понашања

Према мишљењу испитаника, облици делинквентног понашања у великој су мјери присутни у њиховом окружењу. Само 5 испитаника, или 4,13%, сматра да у њиховом окружењу нема делинквентног понашања. Да је делинквентно понашање ријетко присутно у њиховом окружењу изјаснило се 54 испитаника или 44,62%, да је често сматрају 52 испитаника или 42,97%, а да је врло често сматра 10 испитаника или 8,26%.

7. Колико је проблем наркоманије присутан у њиховом окружењу?

Испитаници су дали слиједеће одговоре:

	Фреквенца	Проценти
Врло често	17	14,05%
Често	39	32,23%
Ријетко	40	33,06%
Никако	25	20,66%
Укупно	121	100,00%

Табела 9. Учесталост наркоманије

Према мишљењу испитаника, наркоманија је у великој мјери присутна у њиховом окружењу. Иако 25 испитаника, или 20,66%, сматра да у њиховом окружењу нема наркоманије, претежан број испитаника

препознаје наркоманију као озбиљан проблем у свом окружењу. Да је наркоманија ријетко присутна у њиховом окружењу изјаснило се 40 испитаника или 33,06%, а приближан је број испитаника који сматрају да је често присутна, односно 39 испитаника или 32,23%, а да је врло често присутна сматра 17 испитаника или 14,05%.

8. Да ли се друже с особама делинквентног понашања?

Испитаници су дали слиједеће одговоре:

	Фреквенца	**Проценти**
Никад	39	32,23%
Понекад	74	61,16%
Често	8	6,61%
Укупно	121	100,00%

Табела 10. Учесталост дружења с особама делинквентног понашања

Испитаници су показали да се у великом проценту понекад или често друже с особама делинквентног понашања. Таквих испитаника је 82 или 67,67%. Међутим готово трећина испитаника је изјавила да се никад не дружи с особама делинквентног понашања, односно 39 испитаника или 32,23%.

9. Да ли су малољетници долазили у сукоб са законом ?

Испитаници су дали слиједеће одговоре:

	Фреквенца	**Проценти**
Да	11	9,10%
Не	110	90,90%
Укупно	121	100,00%

Табела 11. Сукобљавање са законом

Претежна већина испитаника изјавила је да није долазила у сукоб са законом, укупно 110 испитаника или 90,90%, док је само 11 испитаника или 9,10% изјавило да је долазило у сукоб са законом.

10. Јесу ли имали проблема с полицијом?

Испитаници су дали слиједеће одговоре

	Фреквенца	Проценти
Да	19	15,70%
Не	102	84,30%
Укупно	121	100,00%

Табела 12. Проблеми с полицијом

Број испитаника који су изјавили да су имали проблема с полицијом нешто је већи од оног који су изјавили да су долазили у сукоб са законом. Укупно 19 испитаника, односно 15,70% изјавило је да је имало проблема с полицијом, што није занемарив процент, пошто је ријеч о испитаницима од 14 до 18 година. Ипак претежан број испитаника, према властитој тврдњи, није имао проблема с полицијом, њих 102 или 84,30%.

Одговори испитаника били су слиједећи:

Одговор би могао бити сљедећи:

а) Дружио бих се с њим као и с осталима

б) Дружио бих се само кад морам

ц) Не бих се дружио никако

д) Дружио бих се с њим зато јер га се плашим

е) Не бих се дружио јер га презирем

	Фреквенца	Проценти
а	41	33,88%
б	50	41,32%
ц	26	21,49%
д	1	0,83%
е	3	2,48%
Укупно	121	100,00%

Табела 13. Однос према делинквентним особама

Приближно четвртина испитаника, њих 30, изјавила је да се никако не жели дужити с младима делинквентног понашања, или да би то учинила само из страха. Занемарив је број испитаника који су изјавили да презиру малољетнике делинквентног понашања, само 3 или 2, док је само један испитаник, или 0,83% изјавио да би се дружио с њима из страха. Највећи број испитаника, њих 50 или 41,32% изјавио је да би се

дружио само ако мора, али ипак категорички не одбија дружење. Релативно је висок број испитаника који би се с колегама делинквентног понашања дружили исто као и с осталима, њих 41 или 33,88%, што је знатно више од оних који се никако не би дружили, њих 26 или 21,49%.

11. Како се професори у школи односе према ученицима делинквентног понашања ?

Требало је рангирати четири понуђена понашања, од најчешћег до најрјеђег. Испитаници су дали слиједеће одговоре:

Облик понашања	Ранг 1	Ранг 2	Ранг 3	Ранг 4
а) Опомињу их и савјетују	75	21	12	13
б) Критикују их	17	45	41	18
ц) Кажњавају их	15	32	42	32
д) Упућују их педагогу и директору	14	23	26	58

Табела 14. Однос професора према ученицима делинквентног понашања

Највећи број испитаника одговорио је да професори најчешће **опомињу и савјетују** ученике делинквентног понашања, а тек након тога предузимају друге мјере. Таквих испитаника било је 75 или 61, 98%. Седамнаест испитаника или 14,05% на прво је мјесто ставило одговор **критикују их**, 15 испитаника или 12,39% одговор **кажњавају их**, а 14 испитаника или 11,57% одговор **упућују их педагогу и директору.**

12. Шта највише утиче на понашање малољетника?

Испитаници су требали рангирати 8 фактора према важности, од 1 за најважнији, до 8 за најмање значајан. Понуђени су слиједећи одговори:

1. Породичне прилике и односи
2. Насиље над дјецом
3. Школски неуспјех
4. Препуштеност улици и лоше друштво
5. Неорганизовано слободно вријеме
6. Жеља за истицањем

7. Неприлагођеност

8. Масовни медији

Узрок	Ранг 1	Ранг 2	Ранг 3	Ранг 4	Ранг 5	Ранг 6	Ранг 7	Ранг 8
1	59	24	12	7	7	3	6	3
2	15	20	23	17	27	8	6	5
3	5	11	18	27	24	16	12	8
4	19	31	24	16	14	10	6	1
5	6	12	16	14	10	42	16	5
6	10	12	19	20	11	21	16	12
7	3	5	2	5	17	14	37	38
8	4	6	7	15	11	7	22	49

Табела 15. Узроци делинквентног понашања малољетника

Готово половина испитаника, њих 59 или 48,76%, на првом је мјесту међу узроцима делинквентног понашања малољетника навела **породичне прилике и односе** у породици малољетника. Ако се томе дода да су 24 испитаника, или 19,83%, овај узрок навела као други по важности, може се констатовати да је претежан број испитаника овај узрок препознао као изузетно важан. На другом мјесту је **препуштеност улици и лоше друштво,** за који узрок се као најважнији одлучило 19 испитаника или 15,70%, док је на трећем мјесту **насиље над дјецом,** за које се као најважнији узрок опредијелило 15 испитаника или 12,39%. Пошто је ријеч о узроцима који су међусобно повезани, закључујемо да испитаници породицу виде као основни разлог делинквентног понашања малољетника. На четвртом је мјесту **жеља за истицањем**, док **неорганизовано слободно вријеме**, **школски неуспјех**, **неприлагођеност** и **масовне медије** као основни узрок делинквентног понашања види мален број испитаника.

13. Које би мјере требало подузети према малољетним делинквентима ?

Испитаници су требали одабрати један од четири понуђена одговора:

1. Пружити им помоћ
2. Упутити их стручњаку
3. Казнити их
4. Подржати их у делинквентном понашању

	Фреквенца	Проценти
1.	85	70,25%
2.	29	23,97%
3.	5	4,13%
4.	2	1,65%
Укупно	121	100,00%

Табела 16. Мјере према малољетним делинквентима

Претежна већина испитаника, њих 114 или 94,21%, опредијелила се за мјере помоћи малољетним делинквентима - 85 испитаника или 70,25% сматра да им треба помоћи, а 29 или 23,97% да их треба упутити стручњаку, што такође представља облик помоћи. Само 5 испитаника или 4,13% одлучило се за репресивне мјере, а 2 испитаника или 1,65% сматра да их треба подржати у делинквентном понашању.

14. Како малољетници најчешће врше прекршаје?

Испитаници су дали слиједеће одговоре:

	Фреквенца	Проценти
Сами	9	7,44%
У друштву вршњака	75	61,98%
У друштву старијих	37	30,58%
Укупно	121	100,00%

Табела 17. Начин вршења прекршаја

Већина испитаника, њих 75 или 61,98%, сматра да малољетници најчешће врше прекршаје у друштву вршњака, 37 испитаника или 30,58% сматра да их врше у друштву старијих особа, док само 9 испитаника или 7,44% испитаника сматра да малољетници прекршаје врше сами.

15. Колико често малољетни делинквенти понављају прекршаје ?

	Фреквенца	Проценти
Врло често	22	18,18%
Често	89	73,55%
Ријетко	9	7,44%
Никад	1	0,83%
укупно	121	100,00%

Табела 18. Понављање прекршаја

Већина испитаника сматра да су малољетни делинквенти склони понављању прекршаја. Чак 111 испитаника, или 91,73%, сматра да су малољетни делинквенти склони понављању прекршаја, од тога 89 или 73,55% сматра да прекршаје понављају често, а 22 испитаника или 18,18% сматра да их понављају врло често. Укупно 9 испитаника или 7,44% сматра да малољетни делинквенти ријетко понављају прекршаје, а само 1 испитаник или 0,83% сматра да малољетни делинквенти никад не понављају прекршаје.

16. Ко највише може помоћи малољетницима који показују делинквентно понашање ?

Испитаници су требали по важности од 1 до 10 рангирати особе, односно институције које су важне у спречавању делинквентног понашања. Фреквенције рангова представљене су у табели

	Ранг 1	**Ранг 2**	**Ранг 3**	**Ранг 4**	**Ранг 5**	**Ранг 6**	**Ранг 7**	**Ранг 8**	**Ранг 9**	**Ранг 10**
Родитељи	75	29	7	4			2	2		2
Наставници	2	16	25	17	23	14	9	5	4	6
Разредни старјешина		13	15	27	18	21	15	4	7	1
Педагог -психолог	11	21	15	22	16	15	8	8	3	2
Директор школе		4	4	5	19	20	19	26	11	13
Вршњаци	8	5	16	11	14	12	11	11	20	13
Припадници МУП-а	4	6	11	10	10	14	14	11	27	14
Центар за социјални рад	6	13	13	4	13	12	18	32	7	3
Органи правосуђа	2	1	6	6	3	4	17	12	32	38
Дјевојка или момак	13	13	9	15	5	9	8	10	10	29

Једнако као код ставова о узроцима делинквентног понашања, велика већина испитаника, њих 75 или 61,98%, сматра да су родитељи на првом мјесту међу особама и институцијама које могу помоћи у спречавању делинквентног понашања младих. Ако се томе дода 29 испитаника или 23,96% који су родитеље рангирали на друго мјесто, можемо закључити да су родитељи основни избор испитаника. Све остале особе и институције рангиране су знатно ниже. Подједнак број испитаника на прво је мјесто рангирао дјевојку или момка и педагога-психолога, а карактеристично је да су припадници МУП-а и органи правосуђа врло ниско рангирани, што потврђује да су се испитаници опредијелили за одгојне, а не репресивне мјере.

17. На питање да ли сматрају да је делинквенција опасна друштвена појава?

Испитаници су одговорили слиједеће:

	Фреквенца	**Проценти**
Јако опасна	49	40,50%
Опасна	67	55,37%
Није опасна	5	4,13%
Укупно	121	100,00%

Табела 20. Опасност делинквенције

Само 5 испитаника или 4,13% сматра да малољетничка делинквенција није опасна друштвена појава. Да је делинквенција опасна друштвена појава сматра 67 испитаника или 55,37%, а да је јако опасна сматра 49 испитаника или 40,50%. Јасно је да претежна већина испитаника препознаје опасност делинквенције за младе и друштво у цјелини.

18. Којим мјерама друштво може допринијети смањивању делинквентног понашања младих?

Испитаници су требали рангирати 6 понуђених мјера од 1 до 6 - 1 за најефикаснију, а 6 за најнеефикаснију. Резултати се налазе у табели.

	Ранг 1	Ранг 2	Ранг 3	Ранг 4	Ранг 5	Ранг 6
Јачањем улоге и положаја породице	66	21	19	7	5	3
Педагошко-психолошким мјерама	14	27	22	33	14	11
Репресивним мјерама полиције	12	11	10	19	44	25
Правосудним мјерама	3	9	8	16	34	51
Побољшањем соц. ситуације у друштву	15	34	35	19	9	9
Побољшањем ек. ситуације у друштву	11	19	27	27	15	22

Табела 21. Мјере за смањивање делинквентног понашања

Више од половине испитаника, њих 66 или 54,55%, на прво мјесто међу мјерама за смањивање малољетничке делинквенције рангира јачање улоге и положаја породице у друштву. Ако се узме у обзир чињеница да је 21 испитаник или 17,35% рангирао јачање и улогу породице на друго мјесто, јасно је да испитаници овој мјери дају увјерљиву предност. Слиједе, с подједнаким бројем гласова, побољшање социјалне ситуације у друштву и педагошко-психолошке мјере, док су репресивне мјере полиције и правосудне мјере ниже рангиране, што показује став испитаника да превентивне и одгојне мјере дају боље резултате од репресивних.

19. На питање да ли наше друштво показује довољну пажњу према малољетницима који показују делинквентно понашање, испитаници су одговорили на слиједећи начин:

	Фреквенција	Проценти
Да, увијек	2	1,65%
Да, понекад	52	42,98%
Не	67	55,37%
Укупно	121	100,00%

Табела 22. Степен пажње према малољетницима делинквентог понашања

Натполовична већина испитаника, њих 67 или 55,37%, сматра да наше друштво не показује довољну пажњу малољетницима који показују делинквентно понашање, 52 испитаника или 42,98% сматрају да им се пажња посвећује понекад, дакле спорадично и недовољно, а само 2 испитаника, или 1,65%, сматра да друштво увијек показује пажњу малољетницима делинквентног понашања.

20. Да ли полиција правилно поступа према малољетницима који показују делинквентно понашање?

Испитаници су дали слиједеће одговоре:

	Фреквенција	**Проценти**
Да	34	28,10%
Не	87	71,90%
Укупно	121	100,00%

Табела 23. Однос полиције према малољетним делинквентима

Однос полиције према малољетним делинквентима велика већина испитаника, чак њих 87 или 71,90%, сматра незадовољавајућим, док 34 испитаника или 28,10% сматра да полиција правилно поступа према малољетним делинквентима.

21. Да ли малољетнички затвор позитивно дјелује на малољетне делинквенте?

Испитаници су одговорили на слиједећи начин:

	Фреквенција	**Проценти**
Да	44	36,37%
Не	77	63,63%
Укупно	121	100,00%

Табела 24. Дјеловање малољетничког затвора на малољетне делинквенте

Више од половине испитаника сматра да дјеловање малољетничког затвора на делинквенте нема позитивног утицаја, док 36,37% сматра да је утицај позитиван.

22. Да ли друштво подузима одговарајуће мјере за спречавање малољетничке делинквенције?

Испитаници су одговорили на слиједећи начин:

	Фреквенција	**Проценти**
Подузима све потребне мјере	5	4,14%
Подузима неке мјере, али недовољно	96	79,33%
Не подузима никакве мјере	20	16,53%
Укупно	121	100,00%

Табела 25. Мјере друштва за спречавање малољетничке делинквенције

Велика већина испитаника, њих 96 или 79,33%, сматра да наше друштво предузима одређене мјере за спречавање малољетничке делинквенције, али те мјере сматра недовољним. Само 5 испитаника, или 4,14%, сматра да друштво предузима све потребне мјере, док 20 испитаника или 16,53% сматра да друштво не предузима никакве мјере за спречавање малољетничке делинквенције.

23. Приједлог мјера за спречавање малољетничке делинквенције

Највећи број приједлога односи се на породицу и школу. Испитаници предлажу слиједеће:

- Разговор родитеља с малољетницима
- Већа пажња родитеља
- Контрола родитеља
- Пружити сву могућу љубав и пажњу
- Ограничити вријеме боравка ван куће
- Помагати младима у депресивним тренуцима и тренуцима досаде, јер због тога они најчешће посежу за делинквентним понашањем
- Бољи односи у породици
- Побољшање увјета живота
- Одгој дјетета од малих ногу
- Посвећеност родитеља
- Потпуна родитељска пажња
- Родитељска контрола и разумијевање
- Разговарати о проблемима, пажња родитеља
- Више залагања родитеља да прате живот своје дјеце

- Разговор професора с малољетницима
- Психолошка помоћ
- Разговор с педагогом
- Секције у школама
- Улога професора, едукација о проблемима делинквенције
- Да наставници буду пријатељи с ученицима
- Строжа правила у школама

Велик број приједлога односи се на дјеловање друштва, односно заједнице:

- Побољшање економске и социјалне ситуације
- Изградња спортских објеката
- На медијима што више причати о младима, а не о прошлости
- Клуб за младе
- Омладински центар
- Отварање спортских и културних установа
- Савјетовати родитеље како би требало поступати с дјецом
- Забрана алкохола и цигарета
- Спорт
- Помоћ социјалног радника
- Упознати младе с лошом страном делинквенције
- Већа образованост и стручни кадар који се бави радом с малољетницима
- Више пазити на окружење у којем се налази малољетник
- Стриктна забрана точења алкохола
- Забрана коцкања
- Социјално-едукативне установ

Мањи број испитаника предложио је неке репресивне мјере:

- Полицијске мјере
- Оштрији закон
- Строге казне
- Строжа полиција са већим правима
- Бољи закони
- Адекватне казне, али не претјеривати
- Сузбијање наркоманије

Један број испитаника предложио је мјере које су везане за саме малољетнике:

- Разговор са старијим и одговорнијим особама
- Помоћ пријатеља
- Бавити се нечим што ће скренути пажњу с делинквенције
- Не подржавати делинквентно понашање
- Квалитетније провођење слободног времена
- Освијестити проблем
- Семинари и медији
- Разговор о посљедицама делинквентног понашања
- Избјегавати лоше друштво
- Смањити беспосличарење

6.2. Интерпретација анкетног упитника за ученике

Више од 95% испитаника сматра да је малољетничка делинквенција, у већој или мањој мјери, присутна у њиховом окружењу. Према мишљењу испитаника, најчешћи облици девијантног понашања су бјежање из школе и конзумирање алкохола, а најчешћи облици делинквентног понашања крађа, нарушавање јавног реда и мира и наркоманија. Више од половине испитаника сматра да је делинквентно понашање често или врло често присутно у њиховом окружењу.

Више од половине испитаника сматра да друштво не показује довољно бриге о малољетним делинквентима, готово половина испитаника сматра да им се посвећује само повремена и недовољна пажња, а минималан број испитаника сматра да им се посвећује довољна пажња. Однос полиције према малољетним делинквентима велика већина сматра незадовољавајућим.

Бјежање из школе већина испитаника сматра најчешћим обликом девијантног понашања младих. Испитаници сматрају да професори у школама чешће опомињу и савјетују ученике, а рјеђе их критикују, кажњавају и упућују директору и педагогу, па се може закључити да професори имају позитиван приступ дјеци делинквентног понашања. Међутим, кад говоре о актерима помоћи малољетним делинквентима и отклањању узрока делинквентног понашања, школа и њени стручњаци су знатно иза неких других актера. У приједлозима за спречавање малољетничке делинквенције испитаници предлажу више разговора професора с ученицима, да наставници буду пријатељи ученицима, да у школи има виша ваннаставних активности. .

Већина испитаника, њих око 80%, сматра да су родитељи основни фактор у спречавању малољетничке делинквенције и помоћи малољетним делинквентима. Осим родитеља, највише помоћи испитаници очекују од педагога-психолога и момка, односно дјевојке малољетника.

Највећи број испитаника, њих око 55%, сматра да породица има најзначајнију улогу у превенцији и сузбијању малољетничке делинквенције и помоћи малољетним делинквентима. Скоро 95% испитаника сматра да делинквентима треба помоћ у превладавању њиховог понашања, а само 5% да их треба кажњавати.

Готово половина испитаника сматра да су породичне прилике и односи најзначајнији узрок малољетничке делинквенције. Слиједе испитаници који сматрају да је главни узрок препуштеност улици и лоше друштво, те они који сматрају да је то злостављање дјеце.

Нато пловична већина испитаника сматра да наше друштво не поклања довољну пажњу малољетницима који показују делинквентно понашање. Готово половина преосталих испитаника сматра да су мјере које се подузимају спорадичне и недовољне. Само 1,65% испитаника сматра да су мјере друштва довољне и задовољавајуће.

Испитаници су имали подијељено мишљење о дружењу с малољетним делинквентима. Приближно четвртина испитаника не жели се дружити с малољетним делинквентима, али је занемарив број оних који малољетне делинквенте презиру (само 3 испитаника или 2,48%). Највећи број испитаника је изјавио да би се с малољетним делинквентима дружио само ако мора, али није категорички одбио могућност дружења. Релативно је висок број испитаника, више од трећине, изјавио да би се с колегама делинквентног понашања дружио као и с осталима. Испитаници су препознали да се узроци делинквентног понашања углавном не крију у личности малољетника, па су жељу за истицањем, утицај медија и неорганизованост слободног времена рангирали веома ниско међу узроцима делинквентног понашања. .

На основу свеукупног истраживања потврђена је **главна хипотеза** да су узроци малољетничке делинквенције многоструки и комплексни. Ставови о делинквенцији као све раширенијој друштвеној појави су неподијељени јер само 4,13% испитаника сматра да малољетничка делинквенција није опасна друштвена појава, док више од 40% испитаника сматра да је врло опасна.

6.3. Резиме анкетног упитника за ученике

На основу резултата истраживања дошло се до конкретних показатеља о најчешћим видови девијантног понашања младих који су присутни у њиховом окружењу. То су: бјежање из школе, конзумирање

алкохола, склоност скитњи, а у рјеђе облике се убрајају малтретирање слабијег и агресивност, коцкање и бјежање од куће.

Међу најчешће видове делинквентног понашања у њиховом окружењу испитаници убрајају: крађу, нарушавање јавног реда и мира и наркоманију, а у рјеђе наношење тјелесних озљеда, дјела против сигурности саобраћаја, провале у станове и аутомобиле, недозвољено ношење оружја и разбојничку крађу.

Већина испитаника се изјаснила да је делинквентно понашање честа појава у њиховом окружењу. Већина испитаника сматра да се делинквентној дјеци треба пружити помоћ да се ослободе делинквентног понашања. Већина испитаника сматра да се делинквентна дјеца требају дружити са осталом дјецом.

Највећи број испитаника дружио би се само ако мора с колегом склоним делинквентном понашању, а један број би се дружио с њим као и са осталим колегама. Мањи је број испитаника који се никако не би дружио с колегама делинквентног понашања, а занемарив је број оних који би се с њима дружили из страха.

У рјешавању проблема делинквентног понашања испитаници дају предност родитељима и образовним стручњацима. Претежан број одлучио се за васпитне и едукативне мјере при спречавању малољетничке делинквенције, а врло је низак процент оних који су склони употреби репресивних мјера према малољетним делинквентима. Већина испитаника се изјаснила да је делинквентно понашање јако опасно или опасна друштвена појава. Већина испитаника се изјаснила да друштво не води довољно бриге о малољетним делинквентима, те да полицијске мјере и малољетнички затвор не доприносе спречавању малољетничке делинквенције. Испитаници су изнијели низ конструктивних приједлога за превенцију малољетничке делинквенције.

7. Закључак

Девијантно понашање младих, његови узроци и појавни облици представљају врло значајан и изразито комплексан друштвени проблем. Због тога се у благовременом лоцирању узрока, утврђивању услова, а посебно његовом спречавању мора дјеловати координирано, уз јасно утврђивање обавеза и задатака свих агенаса социјализације младих. То су у првом реду породица, школа, центри за социјални рад, полиција и правосуђе.

Истраживање које је проведено међу средњошколцима у општини Бихаћ потврдило је да су основни узроци малољетничке делинквенције везани за породични статус делинквената. Породица је основни агенс социјализације, па сваки поремећај у породичним односима представља

фактор ризика за дјецу и младе који живе у дисфункционалним породицама. Нескладни породични односи, посебно ако су праћени сиромаштвом, незапосленошћу, алкохолизмом и породичним насиљем, врло често одводе дјецу на улицу, у друштво вршњака склоних девијантном понашању, што је први корак према делинквенцији. Дјеца која одрастају уз насилнике "уче по моделу" и имају реалне шансе да одрасту у исте такве или још окрутније насилнике.

Транзицијско раздобље у којем се налази Босна и Херцеговина носи са собом бројне негативне посљедице за младе. Незапосленост и бесперспективност све је израженија, посебно међу младима нижег економског и социјалног статуса. Због тога су у порасту сви видови социопатолошког понашања, посебно код младих, изражени кроз злоупотребу алкохола и дрога, повећање броја суицида, малољетничке делинквенције, скитње и просјачења, те малољетничке трудноће, које су у уској вези са занемаривањем и небригом породице, напуштањем и злоупотребом дјеце. Животне активности пуне различитих притисака и недостатака доводе младог човјека и породицу у беспомоћно и безнадно стање жртве.

Проведено истраживање показује да млади немају много повјерења у друштво, као ни у мјере које се предузимају за спречавање малољетничке делинквенције, пошто је забрињавајуће висок процент испитаника исказао мишљење да друштво не подузима одговарајуће мјере да помогне младима делинквентног понашања. Исто тако, испитаници немају повјерења у мјере репресије које најчешће повезују уз полицију и правосуђе, нити их сматрају ефикасним и корисним. Испитаници највише вјерују у мјере превенције, а породицу стављају на прво мјесто и када је у питању пружање помоћи младим делинквентима. Због тога је од највеће друштвене користи оспособити породице да правовремено уочавају симптоме делинквентног понашања и траже начине за помоћ дјетету које показује такво понашање.

Школа је, уз породицу, незамјењива у социјализацији дјетета. Међутим, наше школе данас не испуњавају очекивања и потребе дјеце, не пружају им довољно интересантних и животу прилагођених садржаја, нити их припремају за преузимање улога у демократском друштву. Због тога је, а то је показало и наше истраживање, бјежање из школе најчешћи облик девијантног понашања младих. Истовремено, бјежање из школе је сигнал који позива на узбуну, пошто врло често доводи до тежих посљедица, у првом реду напуштања школе, а затим до скитње, бјежања од куће, крађа, проваљивања у куће и станове, алкохолизма, наркоманије и насилничког понашања. Неопходно је оспособити школу да зна препознати "ризичну дјецу" и пружити им одговарајућу помоћ, комуницирати с њима путем дијалога као најхуманијег облика

комуникације. У наставне програме потребно је унијети садржаје из основне међуљудске комуникације, доношења одлука, рационалног рјешавања конфликата.

Испитаници су показали да школу сматрају установом која не испуњава своју васпитну функцију. При избору стручних особа које би требале помоћи малољетним делинквентима, средњошколци су се опредијелили да су то професори, разредници, директори и педагози, али образовне стручњаке, осим дијелом педагоге, нису препознали као особе које могу значајније помоћи у спречавању делинквентног понашања, што потврђује тезу да школу не доживљавају као мјесто на којем се може добити стручна помоћ и подршка.

Важан фактор у ублажавању и отклањању делинквентног понашања представљају центри за социјални рад. Да би успјешно дјеловали, центри за социјални рад морају сарађивати с породицом и школом. Посебно је значајна њихова улога у раду с малољетним делинквентима, као алтернатива репресивним мјерама које проводи полиција. Наши испитаници нису препознали центре као мјеста на којима млади делинквенти могу добити одговарајућу помоћ. Један од разлога таквом положају је у слабом економском статусу центара, али је још значајније да нема повезаности ни мултидисциплинарног приступа међу различитим агенсима социјализације, па се и овако недовољне снаге бескорисно расипају, без одговарајућих резултата.

Важну улогу у ублажавању и отклањању делинквентног понашања имају полиција и судови. Да би ове институције успјешно дјеловале на ублажавање и отклањање делинквентног понашања, неопходно је избјегавати класичне кривичне процедуре, а чешће ангажирати стручњаке попут психолога, психијатара, социјалних радника, који ће се више посветити тражењу и отклањању узрока малољетничке делинквенције, а мање окретати санкцијама и репресивним мјерама. У том су смјеру била интонирана мишљења испитаника у нашем истраживању, који сматрају да полицијске мјере и малољетнички затвор не могу допринијети смањењу и превенцији малољетничке делинквенције

„У цијелости, у највећем броју случајева, малољетни делинквенти нису неке за друштво изгубљене, болесне, поремећене личности. Треба радити на отклањању уочених тешкоћа и недостатака у процесу њихове социјализације, јачати њихове везе с друштвом, укључивати их у друштвени живот, дати им осјећај да их друштво треба и уважава, прихватити их као младе, с њиховим жељама и тежњама, а само друштво

изграђивати да буде људскије, праведније, с више хуманости и једнакости.“[47]

Литература:

[1] Бошковић, Мило, ***Криминологија,*** Универзитет у Новом Саду - Правни факултет, Нови Сад, 2006.

[2] ***Дјеца подземља***, објављено у БХ магазину „Дани”, 9. новембра 1998. године

[3] Ђорђевић, Душан, ***Педагошка психологија***, Дечије новине, Горњи Милановац 1982.

[4] Фројд, Сигмунд, ***Комплетан увод у психоанализу,*** Нова Књига, Подгорица, 2006.

[5] Јашовић, Жарко, Криминологија малолетничке делинквенције , Научна књига, Београд, 1983,

[6] Јашовић, Жарко, ***Криминологија малолетничког преступништва,*** Научна књига, Београд, 1991.

[7] Косовић, Јасмина, ***Малољетничка делинквенција као друштвена појава*** , Зборник радова: Узроци друштвено неприхватљивог понашања малољетника, Институција омбудсмана ФБиХ, Сарајево, 1999.

[8] Марковић, Иванка, ***Основи криминологије,*** Правни факултет Бања Лука, 2008.

[9] Медија центар Сарајево, Медији о малољетницима у сукобу са законом, Сарајево, 2005.

[10] Милковић, Миланка, ***Малољетничка делинквенција и социјални рад*** **,** Магистрат, Сарајево, 2004.

[11] Милосављевић, Бранко, ***Социјална патологија и друштво,*** Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1997.

[12] Министарство за људска права и избјеглице БиХ, ***Државна стратегија за борбу против насиља над дјецом 2007-2010*** , Сарајево, 2007.

[13] Омбудсмени РС, Распрострањеност наркоманије међу средњошколцима у Републици Српској , Бања Лука, 2003.

[14] Рамљак А., Симовић М. ***Виктимологија***, Паневропски универзитет, Факултет правних наука, Бања Лука, 2006.

[15] Смјернице УН за превенцију малољетничке делинквенције

[16] Средњорочна развојна стратегија Босне и Херцеговине 2003-2007.

[17] Сташевић, Ина, ***Личност и понашање малољетних починитеља казнених дјела***, Медицински факултет Свеучилишта у Сплиту

[18] Шепаровић, Звонимир, ***Виктимологија – студије о жртвама*** , Правни факултет Загреб – Пословна политика Београд, Загреб-Београд, 1987.

[19] Вијеће за дјецу Босне и Херцеговине, Извјештај о насиљу над дјецом у Босни и Херцеговини

[20] www.mupusk.gov.ba

[21] www.fup.gov.ba/, Стање криминалитета у ФБиХ за 2006. годину

[22] www.defektologija.net, Јашовић, Жарко, **Примарна и секундарна превенција**

Др Миле РАКИЋ

Др Љубо ПЕЈАНОВИЋ

РЕДИЗАЈНИРАЊЕ СИСТЕМА БЕЗБЕДНОСТИ КАО ОДГОВОР НА МАЛОЛЕТНИЧКУ ДЕЛИНКВЕНЦИЈУ

Резиме: *Многобројни индикатори указују на константан пораст малолетничке делинквенције, како у квалитативном тако и у квантитативном смислу. У циљу превенције и супротстављања малолетничкој делинквенцији неопходно је перманентно изучавање свих елемената који доприносе том порасту, али и изналажење нових решења која су у функцији борбе против ове све актуелније проблематике. При томе је од изузетног значаја да се теоријска и емпиријска сазнања релевантних наука која се баве проблематиком малолетничке делинквенције имплементирају у изградњу савременог система безбедности као глобални одговор на малолетничку делинквенцију.*

Кључне речи: *малолетничка делинквенција, систем безбедности, демократија,*

1. Уводна разматрања

Развој безбедности сваке државе, па тако и наше, има традиционалан карактер, јер се, бар до сада, ослањао на соптвена искуства развоја државе и остваривања њене унутрашње и спољне безбедности. Међутим, чињеница је да демократија код нас није никада, објективно говорећи, била толико развијена да би могла постати парадигма за садашња настојања изградње демократских односа и институција. Ово се нарочито може закључити када се говори на пример са аспекта развоја односа безбедност државе – грађани. Због тога се намеће питање који концепт и методологију изградње безбедности у новим демократским условима развоја земље треба применити, а нарочито у условима појаве релативно новијег (скорашњег) облика

угрожавања безбедности које се испољава у специфичном облику, као што је у овом случају малолетничка делинквенција. Ово фрагментарно редизајнирање система безбедности у извесном смислу представља суштински проблем изградње савремене безбедности. Дакле, који теоријски и прагматични ослонац треба применити у даљем развоју безбедности наше земље, а који ће дати адекватан одговор - парирати нарастајућој малолетничкој делинквенцији?

Избор је у том смислу несумњиво потребно пажљиво одредити.

Објективно говорећи, за сада се чини најреалније ослонити се на искуства држава са савремено изграђеним системом безбедности, који несумњиво има јасан допринос у развоју савременог демократског друштва и у борби против малолетничке делинквенције. Дакле, несумњиво је да се ради о системима безбедности тј. о односима и институцијама у којима се безбедност остварује и развија у најчистијем облику, али и у којима је наука остварила и остварује свој највећи утицај. У том смислу могуће је ослонити се и на модел организовања интегрисаног система безбедности Европске уније, као и на националне системе безбедности земаља чланица Европске уније. У суштини, усмеравање српске политике и привреде од стране актуелне власти представља остварење већ трасираног пута, односно континуитет промишљања и тежњи за будући развој Србије. Међутим, ово опредељење и ослањање на изградњу и функционисање система безбедности у другим земљама никако се не сме претворити у њихово пуко копирање, јер сасвим сигурно би, у први мах се то да закључити, било далеко више штетних него позитивних последица. Уосталом, и након оснивања Европске уније све земље су задржале сопствени концепт изградње система националне безбедности, уз мање модификовање и редизајнирање. Дакле, ниједна земља се није у потпуности одрекла сопствених специфичности изградње система безбедности у новим интегрисаним условима. Ово нарочито ако се зна да проблем малолетничке делинквенције нема исти предзнак у свим државама, па отуда ни обим редизајнирања система безбедности нема исте маргине и конотације.

2. Неки од фактора који утичу на малолетничку делинквенцију

Данас се поуздано зна да егзистирају субјективне и објективне разлике међу личностима истог узраста, на које утичу различити фактори са различитом диспозицијом и имунитетом, односно сензибилитетом утицајности.

Због тога се, између осталога, управо малолетничкој делинквенцији[48] посвећивала посебна пажња од најранијег периода настанка људске и државне заједнице уопште. При томе је сталан "проблем" био одређење појма малолетника, који се задржао све до наших дана. У нормативном смислу, све до данас имамо различите ставове о питању године старости која се узима као граница разликовања малолетника и нпр. старијег малолетника од пунолетног лица. Најчешћа објашњења у вези с овим се могу наћи у степену развоја друштва и државе и развијености демократије. Међутим, може се казати да је неприхватљиво понашање младих друштвена појава коју одређују три кључна критеријума: понашање које се битно разликује од понашања већине осталих младих људи одређене средине; понашање које представља штетност и опасност за појединца или субјекта понашања, и за његову околину, и понашање које захтева додатну организовану стручну помоћ без које је реално претпоставити да ће млада особа превазићи такво понашање.

У суштини, преступничко понашање малолетника, као и политика његовог сузбијања у прошлости је била у дијапазону неразликовања или незнатног разликовања пунолетних учинилаца криминалних дела до стварања посебног кривичног статуса (закона) за малолетна лица. Међутим, оно што је значајно за ову прилику истаћи, представља чињеница да се недвосмислено може уочити континуитет малолетничке делинквенције, али и низ фактора који неспорно имају директан утицај на њу, односно на њено генерисање.

Мада око ових "генератора" постоје ставови теоретичара који су међусобно у неким случајевима и дијаметрално различити, чини нам се да је исте факторе могуће поделити, бар када је реч о нашој земљи, на:

- економске
- политичке и
- факторе "блиског" времена

[48] За означавање малолетничке делинквенције у ширем контексту користи се термин преступништво младих.

"Преступничко понашање младих је свако понашање појединаца или група младих које је противдруштвено (тј. друштвено неприхватљиво), односно којим се крше правне или моралне норме одређеног друштва и које изазива друштвено реаговање у намери да се заштите друштвена добра и вредности, а и сами актери таквог понашања."

У литератури се често срећу два значења овог појма: уже и шире. Према ужем значењу, малолетничка делинквенција подразумева кршење кривичноправних норми, односно вршење кривичних дела и прекршаја од стране малолетних лица која нису навршила 18 година живота. У ширем смислу, малолетничка делинквенција, поред кршења кривичних и других правних норми, обухвата и понашања малолетника којима се крше моралне норме одређеног друштва.

У економске факторе можемо сврстати све оне факторе који су релевантни за привредно стање у нашој земљи, било да је реч о унутрашњим или спољашњим факторима. У том смислу од немалог значаја је достигнути степен животног стандарда у нашој земљи, који према оценама младих није на завидном нивоу. При томе се поређење најчешће врши са стандардима развијених земаља. Највећи проблем у овој групи утицајних фактора представља економска криза у земљи, релативно велика незапосленост становништва и, што је можда и најважније, млади не виде скори излаз из те кризе. То значи да не виде ни своју перспективу. Ова бесперспективност "на домаћем терену" и реалност бољег живота у развијеним земљама сасвим сигурно изазива апатију код младих према достигнутим вредностима друштва, а неретко се из апатије иде у бунтовност, па и преступништво и делинквенцију. Мада, нама се чини да економски фактори сами по себи не могу имати одлучујућу улогу на малолетнике и њихово понашање, јер би то значило да је малолетничка делинквенција најизраженија у најнеразвијеним земљама. Ово се објективно не може категорички тврдити, те је став да економски фактори имају утицај на генерисање малолетничке делинквенције онда и у оној мери у којој се врши поређење економског стања са развијеним земљама, а на основу сазнаје из медија, који кроз разна рекламирања у извесном смислу могу бити и у функцији пропаганде.

Тако нпр. радио реклама у Сједињеним Америчким Државама показује велику ефикасност и живахност и представља једну од најзначајнијих појава у савременом западном друштву, одакле се преноси у друга друштва.[49] Дакле, присуство информативне продукције у сфери унутрашњих и међудржавних економских односа (информациона глобализација), односно веза између економије и медија је веома комплексна и несумњиво остварује велики утицај на малолетнике. Овај однос се може сагледати кроз неколико аспеката: материјали иностраних информативних агенција које објављују домаће новине, видео-материјали страних агенција на домаћим телевизијским станицама и страни филмови на телевизији и у биоскопима.

Очигледно је да само богате земље могу себи приуштити јаку рекламу, па су тако у САД трошкови за рекламирање производа у висини 1,37 процената бруто националног дохотка, а нпр. у Русији свега 0,60 процената.

Концентрација ове пропагандне моћи, посебно САД, јесте толика да се може говорити о америкализацији и америчкој информативној окупацији других држава.[50] И не само да се пропаганда САД одвија у

[49] Терин, В.П. : Масовна комуникација општи утицај запада, Москва 2002.
[50] Волков, Д.: Империја зла, кратки курс, Отаџбински записи бр. 4, Москва, 2003.

сфери привреде, него је очигледно да се ради и у другим областима друштвеног живота, па се често говори о тзв. вестернизацији друштва. У западној Европи су нпр. први масовни медиј биле новине, које су доминирале током ХИХ века. После новина јавиле су се међународне новинске агенције, а следе филмска индустрија, радио, телевизија и интернет.[51]

Због тога је веома индикативно питање приватизације средстава за масовну комуникацију, јер присталице ове приватизације теже да ослабе улогу националне државе у информативном процесу, због чега посежу за идеологијама које оправдавају такву политику и медијску кампању. При томе се овај утицај најлакше остварује према већ индиспонираним и фрустрираним малолетницима.

Према томе, познато је да преступничко понашање младих одређују етиолошки фактори, који се деле на: факторе који су везани за личност и факторе социјалне средине. Могућност утицања на малолетнике и уопште младе зависи тако од нивоа интелигенције који су код делинквената по правилу нижи. Ово за последицу има лошији успех у образовању, лошији статус међу вршњацима, наглашенију агресивност, егоцентричност, неспособност прихватања других итд.

Познато је да карактеристике личности малолетних преступника не могу бити узрок њиховог делинквентног понашања, али су најчешће веома погодне за реаговање у негативном смислу. Ове личности су циљана публика (објекат) према којој се усмерава пропаганда до крајњих граница, тј. од малолетника постају делинквенти.

У групу фактора социјалне средине убрајају се: дефицијентна и деградирана породица, недостаци и неуспех у школском образовању и васпитању, негативан утицај вршњачких група, неадекватно коришћење слободног времена, већ поменута средства масовне комуникације са негативним садржајима, културна заосталост и примитивизам, материјално-економске прилике итд. Овоме треба додати озбиљну проблематику која се огледа у одсуству служби и институција за социјални рад и рад са малолетницима, а чије су место и улога у спречавању малолетничке делинквенције од изузетног значаја.

У политичке факторе од утицаја на појаву малолетничке делинквенције убрајају се они фактори који су производ и одраз актуелне ситуације у земљи и њеном окружењу. Када је реч о политичким факторима који генеришу малолетничку делинквенцију, реч је дакле о оним факторима који се могу сагледавати кроз многе показатеље, али је овом приликом тежиште усмерено на однос политичке елите на власти

[51] Милошевић, З.: Социологија рекламе са посебним освртом на радио-рекламу, Рибони бр. 8, Пале 2006, стр. 201-216.

према кривичним делима, политике која је везана за оружје и однос према другим земљама, што се сагледава опет кроз однос толерантности према другачијем унутар своје земље итд.

У микрофакторе од утицаја на генерисање малолетничке делинквенције могу се сврстати:

- породичне прилике и односи – дефицијентна и деградирана породица
- материјални проблеми (сиромаштво, експлоатација рада, раскорак између потреба и могућности)
- утицај суседства и делинквентних група
- наркоманија, алкохолизам, коцка, проституција
- бескућништво (деца на улици, деца без куће)
- насиље над децом, посебно у породици
- школа (неуспех, насиље, учење модела понашања …)
- нерационалност коришћења слободног времена
- телевизија, интернет, филм, литература…
- поседовање оружја.

Готово да нема дана када се у жару политичких препуцавања не присуствује различитим облицима вербалне конфронтације, било у масмедијима или на јавним местима нпр. Оваква "препуцавања", па била она и само вербална, свакако остављају траг на малолетна лица која се тек спремају да закораче у живот одраслих. Међутим, сукоби међу политичким партијама иду много даље од вербалног сукобљавања. Малолетници који данас представљају несумњиво много разумнију популацију него што им се то признаје, све то узимају к знању. Нарочито им је позната чињеница да, да би данас неко добио посао, мора бити члан партије, да успех у животу зависи не само од сопствених способности већ и од других фактора (професија родитеља, њихов положај на послу…) итд. Већ ове чињенице, које млади препознају, доводе до њиховог опредељивања по партијској линији. Чињеница је да је преко 75 процената анкетираних ученика у неколико основних школа навијачки опредељено за одређену партију. Та опредељеност иде готово до сопственог поистовећивања са одређеном политичком партијом или њеним лидером. Ако се занемаре међусобни сукоби малолетника који избијају због "политичке обојености", иритира чињеница да има малолетника (истина мањи број) који се поистовећују са одређеним ганговима (скинхедсима, неонацистима и сл.). Чињеница је да су школе ту да ученицима пружају знање, али смо сведоци да само знање више није довољно. Потребне су вештине које ће младима и њиховим наставницима омогућити да воде позитиван и здрав живот. У те вештине

се убрајају вештина решавања конфликтних ситуација, доношење правих одлука, умеће управљања емоцијама и само прихватање.

У том смислу индикативно је сазнање да бомбастични наслови који говоре о томе како малолетници пребијају једни друге и чак убијају, како обијају трафике или дилују дрогу нису више ни толико бомбастични, јер је тих случајева све више из дана у дан и у нашој земљи.

Ово насиље, што је такође од посебног значаја, све чешће је илустровано и снимцима које малолетници сами праве. Тако се већ одавно код нас на интернету без проблема може наћи огроман број видео записа о малолетничкој делинквенцији (насиљу над наставницима, малолетничка проституција итд.).

Ово, у ствари, и није чудно, јер у нашој земљи у којој родитељи немају времена за децу, наставници им говоре да су глупи, а политичари им поручују како су ови други лопови, а ови трећи издајници.

Психијатар Петар Бокун сматра да је највећи проблем губитак ауторитета у породици, која би требало да буде основна ћелија друштва.

„Дете а приори прима родитељски ауторитет док је мало. Кад ту настане поремећај, касније га је веома тешко поправити. То је посебно изражено у периоду адолесценције или претпубертета, када дете, због потребе идентитета и сопственог места у свету, тражи „ганг" групу. Као што постоји „ганг" у, рецимо, Бруклину, тако постоји и „ганг" са Звездаре или Новог Београда. Група за дете значи сигурност,"

Овоме треба додати и Сократово запажање:

"Деца сада воле луксуз, она имају лоше владање, она показују непоштовање старијих и воле брбљање уместо учења. Деца се више не дижу када улазе старији у просторију. Она противуречe својим родитељима, брбљају пред друштвом, похлепно гутају посластице са стола. Прекрсте ноге и тиранишу своје родитеље."

Министар за спорт и омладину Снежана Марковић Самарџић кривицу види и у медијима. Деца проводе дневно и до пет сати уз ТВ програм, а тамо, према њеним речима, ретко кад имају шта паметно да виде.„Ако је неко добио награду за то што је добио рецимо Мајкрософтову награду и отишао на такмичење у Сингапур, знате ли хоће ли бити у првом минуту вести и дневника? Неће!", наводи поменути актуелни министар у Влади Србије.

Ништа боља није ситуација ни када се ради о проблемима малолетничке делинквенције у земљама у окружењу. Тако нпр. у последњих пет година, у Републици Српској се показало да заштита деце, иако добро организована, наилази на проблеме, јер се деца јављају и као жртве, али и као починиоци кривичних дела, истакао је академик Рајко

Кузмановић после разговора са представницима Народне скупштине РС, Владе РС, омбудсмана РС и других организација посвећених остваривању и заштити дечјих права, са посебним акцентом на малолетничкој делинквенцији.

Многе чињенице ипак указују да се један од проблема генезе малолетничке делинквенције налази у чињеници да се мења улога породице, односно да породице често нису у стању да усмеравају своје потомке због презапослености, или улогу васпитача губе због економских и егзистенцијалних (другоразредних) проблема.

У факторе социјалне средине се убрајају: дефицијентна и деградирана породица, недостаци и неуспех у школском образовању и васпитању, негативан утицај вршњачких група, неадекватно коришћење слободног времена, средства масовне комуникације са негативним садржајима, културна заосталост и примитивизам, материјално-економске прилике, одсуство служби и институција за социјални рад и рад са малолетницима и др.

Значајан фактор малолетничке делинквенције може бити и "васпитна запуштеност као лишеност младих васпитне бриге и деловања, односно одсуство свесног, планског и сврсисходног утицања на њихов развој и формирање".

Овоме свакако треба додати и чињеницу да је данас промењен систем у држави у односу на онај од пре петнаестак година, а промењене су и друштвене вредности, односно дошло се у ситуацију да некада васпитана генерација данас васпита друге генерације. При томе су рат, економска криза, развој демократије итд. несумњиво оставили последице, али не подједнако на све генерације, и ту реалност породица, као и земља, уосталом, морају некако пребродити. Дакле, све оно што се дешава са малолетницима и уопште са младима данас говори да је то само рефлексија онога што се дешавало и дешава у друштву. Ово само указује на објективну чињеницу да породица заиста још увек има огроман утицај на млади нараштај и да у том контексту сноси немали део одговорности у генерисању малолетничке делинквенције. Малолетници су, дакле, једна врста “огледала”, било да се ради о дешавањима у друштву или у породици.

3. Полазни елементи за редизајнирање система безбедности

Недвосмислено се може казати да су прилике у којима живимо изузетно тешке и сложене и да се тешко елиминише њихов утицај на нашу свест, а посебно на свест малолетника. Готово да у свим елементима одговарају свим полазиштима теорије о друштвеној дезорганизацији, аномији и различитим облицима конфликтности. Са

тим својствима оне позивају на одговарајућу реакцију, пре свега, научноистраживачких и научнообразовних организација, у циљу глобалног побољшања структуралног и индивидуалног стања безбедности, у оквиру њихових могућности и обавеза.

На путу трагања за изласком из својеврсне кризе која се односи на малолетнике, све више сазрева сазнање да су досадашње друштвене вредности истрошене. Због тога је неопходно што пре инаугурисати нове основне друштвене вредности, на основу којих би се у појединим областима друштвеног живота изашло из кризе.

Општи циљеви безбедности посматрани са аспекта научника често се разликују од циљева практичара. Опште циљеве који су преузети циљеви права, релативно је лакше одредити (нпр. општа праведност, човечност, мир, ред, сигурност итд.).

Ови општи циљеви, идеалистички постављени као вредности, никада се у потпуности не могу остварити.

Циљеви се постављају као субјективни судови вредности, а норме служе као средство за остваривање циљева, и формулисане су на објективан начин. Оне су у непосредном узрочном односу са остварењем циља.

Ова општа места, као понављање већ познатог, служе за објашњење тешкоћа реконцептуализације теорије безбедности у исто време када се врше све дубље и чешће промене у правном, економском и социјалном систему. Међутим, право има своју друштвену функцију која је одређена својствима права и карактеристикама друштва у коме оно функционише.

Једно дато друштвено стање по правилу је изложено разним изазовима и разним узроцима, међу којима је право само један од узрока.

Очигледно је да на стање система безбедности утичу са различитим интензитетом многи чиниоци, међу које свакако убрајамо правну државу, поделу власти, плурализам облика својине, стање економије итд. Сви они представљају различит амбијент у коме се штите различите вредности, али које могу бити узрок настанка или генерисања одређених криминалних радњи, а нарочито оних које се односе на генерисање малолетничког криминалитета.

4. Методолошка проблематика

Досадашње друштвене промене у нашој земљи полазе од основних захтева померања хуманости ка вишим (савременијим) нивоима у демократском друштву, а у много чему управо по моделу развијених демократских држава.

У теорији постоји консензус о принципима и стандардима на којима почива правна држава, у које спадају владавина општих, рационалних и неретроактивних норми, политички плурализам, неповредивост људских права итд. Све ово недвосмислено указује и на егзистирајућу методолошку проблематику при изградњи пре свега система безбедности, односно наилази се на методолошке проблеме који су теоријски спорни, а од чијег решавања зависи теоријски приступ.

Од решавања овог приступа и других отворених питања од којих сва нису евидентирана ни довољно објашњена, зависи теоријска реконцептуализација и редизајнирање система безбедности. Прецизније речено, теорију, али и праксу безбедности морамо градити на основу нашег сазнања, искуства и властите способности прихватања савремене друштвене стварности и остваривања процеса безбедности.

Без обзира на то што још увек не постоји целовита теорија система безбедности, а у овом случају и малолетничког криминалитета, безбедност, односно борба против малолетничке делинквенције се одвија парцијално у оквиру система безбедности (као повезани скуп одговарајућих елемената у тој борби). Због тога је најрационалније малолетничку делинквенцију и проучавати у оквиру система безбедности. Тако би била могућа чвршћа повезаност и примена актуелних научних резултата до којих се дошло у том парцијалном приступу у изучавању малолетничке делинквенције. Осим тога, од изузетног је значаја што би се на тај начин директно градила теорија и пракса безбедности. Корист би била у томе што би релевантна научна сазнања до којих су дошле разне науке директно била дистрибуирана безбедносним институцијама у циљу побољшања борбе против малолетничке делинквенције, али и њиховог превентивног деловања. На тај начин би се поштовао и принцип демократичности који је веома присутан у развијеним земљама Запада у борби против малолетничке делинквенције. За сада то често није случај, јер нпр. полиција за своје потребе најчешће сама врши одређена истраживања малолетничке делинквенције, а резултате тих истраживања уопштава, што објективно представља само један површан приступ у изучавању проблематике каква је малолетничка делинквенција. У компарацији, односно приликом примене тих резултата неретко се долази у ситуацију која је супротна резултатима других субјеката који се такође баве овом проблематиком. Тако и сами субјекти безбедности због своје методологије решавања малолетничке делинквенције падају под утицај критике нпр. невладиних организација итд., што се неретко, с обзиром на њихову повезаност с другим државама, карактерише као прекомерна употреба силе или се чак и читаво друштво проглашава за недемократско итд.

Уосталом, проблем проучавања малолетничке делинквенције зависи од више елемената, али се може свести на однос стварности, који једино наука стварно покушава да реши. У том смислу циљ система безбедности у проучавању малолетничке делинквенције не разликује се од циљева других, пре свега, друштвених наука. Он се, пре свега, састоји у сазнању истине која се дефинише као "људско сазнање које релативно адекватно одговара објективној стварности". Откривање истине има различит значај за поједине науке или дисциплине. За теорију и систем она има карактер средстава за овладавање друштвеном стварношћу, односно у овом случају малолетничком делинквенцијом. Улога система безбедности се огледа управо у систематизацији сазнања до којих се дошло у изучавању ове проблематике у другим наукама или научним дисциплинама.

Уосталом, "основна сврха и циљ организовања система безбедности се налази у неком друштвеном интересу или потреби. Појаве угрожавања се појављују као чиниоци који детерминишу те потребе. [52]

Уосталом, систем безбедности је сложен друштвени елемент чија је основна сврха и циљ организовања задовољење друштвених потреба, па и када се ради о решавању проблематике малолетничке делинквенције.

Оно што представља један од полазних проблема у борби против малолетничке делинквенције јесте и чињеница да до сада није усвојена стратегија националне безбедности, а такође није донета ни стратегија борбе против малолетничког криминалитета. Из тих разлога, највероватније, није основан суд за суђење малолетним особама, што би све скупа несумњиво допринело не само успешнијој борби против малолетничког криминалитета него се сасвим сигурно не може успешно развијати ни превентива против ове врсте криминалитета, који је специфичан, а такође и у константном порасту. У том контексту похвална је акција обуке полицајаца који раде са малолетним лицима у Републици Србији.

Тако, на пример, полицијски службеници малолетника који је учинио кривично дело могу лишити слободе, саслушати у својству осумњиченог (којом приликом се поучава о својим правима, а посебно праву на браниоца који је стекао посебна знања из области права детета, преступништва младих и кривичноправне заштите малолетних лица), и уз кривичну пријаву привести надлежном судији за малолетнике и предузимати друге законом предвиђене мере и радње.

[52] Иванчевић, Н. : Систем безбедности Југославије – увод у теорију интегралне безбедности, Београд ,1993, стр. 44.

Од полицијских службеника, као и других стручних лица се, између осталог, у раду са малолетним особама очекује и да према малолетним лицима поступају у складу са основним принципима Конвенције о правима детета, а то су:

- право на уважавање најбољег интереса детета,
- право на партиципацију.
- право на недискриминацију,
- право на живот, опстанак и развој,

Несумњиво је да постоји и тзв. непопуларна методологија у борби против малолетничке делинквенције, коју је и поред чињенице да доноси добре резултате, тешко могуће применити, јер се често коси са основним принципима слободног рада и развоја друштва и његове демократичности. Тако нпр. је могуће временски ограничити рад кафића, дискотека, продају алкохола и цигарета малолетним лицима, увести "школског полицајца" итд. Такође је због све заступљенијег уживања дроге међу малолетницима потребно је организовати и укључивати што већи број младих у акције, каква је нпр. акција коју је покренула Влада Републике Србије "Школа без дроге". Потребно је свакако превентивно деловати, а применити и решења других земаља у овој борби. Систем безбедности је отворен и адаптибилан на све иновације које могу допринети борби против малолетничке делинквенције.

5. Закључна разматрања

Васпитати и образовати малолетнике је могуће, иако, објективно говорећи, за то нема универзалног рецепта (модела), али је основно да се у тај процес укључе сви релевантни субјекти, односно институције на свим нивоима у друштву и земљи те да само кроз заједничко деловање и у том смислу дају свој максимални допринос. Све институције задужене за образовање, од школе, породице, друштва од неформалних средина где се млади састају (стадиони, концерти итд.), све то изграђује њихов идентитет и систем вредности. Парцијално настојање на одгајању деце је као лутрија – или се успело или се није успело у томе. При томе се не сме заборавити да велики утицај на васпитање младих, поред породице која се данас чини и не тако много утицајна, има и социјална сигурност, економска сигурност, политичка стабилност итд.

Када се анализирају ови елементи, односно актуелно стање у породици, економска проблематика породице и друштва у земљи уопште, као уосталом и многе друге области од значаја за нормално функционисање земље и друштва у њој, већ се може говорити о елементима кризе у одгајању младих, а нарочито малолетника. Управо ови елементи, који су од изузетне важности за функционисање једне

државе, данас су у кризи. Осим тога, овоме се може додати и стање и утицај ширег окружења; нпр. да ли се ради о одгоју младих у граду или селу и сл. Концентрација високошколских установа је управо у градовима. разлика у опремљености предшколских установа и основних школа у руралним подручјима и граду је најчешће веома изражена. Могућност занимања малолетника у граду и руралним подручјима се готово не може мерити итд. Међутим, многи показатељи указују на чињеницу да у руралним подручјима има знатно мање малолетничке делинквенције него у урбаним срединама. Разлози за овакво стање су често јасно видљиви, али се ипак не могу применити као парадигма у свакој прилици и за сваку конкретну ситуацију. Оно што се може у том случају, јесте те показатеље применити као полазне елементе за превентивну делатност у спречавању настанка малолетничке делинквенције.

У том смислу неопходно би било одредити вредности, у антрополошком смислу, односно коју антропологију ми признајемо и полазимо од ње те какву слику човека ми желимо интегрисати у развоју друштва уопште.

У суштини, на настанак, пораст или смањење малолетничке делинквенције утичу многобројни и различити фактори са различитим интензитетом утицаја. Парцијално дејство институција које се баве одгојем младих, а чије место је због тога у систему безбедности, јесте недовољно, а може бити и контрапродуктивно. Због тога се стиче утисак да целокупан систем безбедности није адекватан као одговор на малолетничку делинквенцију. То је свакако само привидно, јер систем безбедности управо има ту моћ, потребу и обавезу да имплементира све мере и поступке релевантних институција које доприносе изградњи и развоју стабилног стања безбедности. Будући да систем безбедности нема сам за себе циљ, он му је одређен званичном политиком државе, уставом итд. Систем безбедности је због тога отворен (флексибилан) за имплементирање нових сазнања до којих се дошло на основу теорије и праксе институција које учествују у осавремењивању функционисања безбедности, што за последицу неминовно мора имати перманентно редизајнирање система безбедности.

Према томе, константно усавршавање система безбедности и субјеката безбедности, а нарочито институција безбедности које су непосредно укључене у борбу против малолетничке делинквенције неминовно мора допринети тој борби кроз:

- побољшање свеукупне безбедности малолетника;
- спречавање асоцијалног и антисоцијалног понашања деце и омладине;

- подстицање прихватања друштвено пожељних облика понашања;
- учвршћивање позитивних ставова о основним стандардима друштвеног живота;
- благовремено и објективно информисање наведене популације о правима и обавезама, сходно Конвенцији УН о правима детета,

Осим тога, реално је казати да се малолетничка делинквенција не може потпуно искоренити, али ју је потребно довести у друштвено прихватљиве оквире. Ово је могуће само ако се поред репресивних мера што више примењују и мере превенције, које још увек нису развијене у потребном обиму и квалитету. У ову борбу је неопходно укључити што већи број заинтересованих, међу њима свакако и родитеље, медије, васпитно-образовне установе, правосуђе, полицију итд. Њихова заједничка борба мора се остваривати у оквиру система безбедости, који се због тога мора константно редизајнирати како би био способан да адекватно одговори на све облике и све врсте угрожавања безбедности различитог интензитета.

Литература

[1] Бакић И.: *Социологија*, Факултет криминалистичких наука, Сарајево, 1997.

[2] Брочић М.: Друштвени узроци васпитне запуштености преступништва код омладине, Гледиште бр. 2 – 3, Београд 1968.

[3] Филипчић К.: Образовање малолетних делинквената, Љубљана, 1998.

[4] Гризолд А., Таталовић С., Цвртила В.: *Сувремени системи сигурности*, Загреб, 1999.

[5] Иванчевић Н.: Систем безбедности Југославије – увод у теорију интегралне безбедности, Београд, 1993.

[6] Јашовић Ж.: Криминологија малолетничке делинквенције, Београд, 1983.

[7] Јовашевић Д.: *Лексикон кривичног права*, Београд, 1998.

[8] Милошевић З.: Социологија рекламе са посебним освртом на радио-рекламу, Рибони бр.8, Пале, 2006

[9] Младен С., Микшај-Тодоровић Љ.: *Делинквенција младих*, Глобус, Загреб, 1993.

[10] Поповић В. М.: *Како омладина делује на друштвену кризу*, Социолошки преглед бр 1-2, Београд, 1983.

[11] Ракић М.: *Безбедносна превентива*, Институт за политичке студије, Београд, 2006.

[12] Shoemaker J. D.: Theories of delinquency an examination of explanations of deviant Behavioral, Oxford Univerity Press 1984.

[13] Siegeel J. L.: Senna J. J.: *Juvenile delinquency Theory, Practice and Law*, West Publishing Company 1994.

[14] Теофиловић Н.: *Доминантни видови преступништва младих у Србији*, Наука безбедност полиција, бр.3 Београд, 2005

[15] Терин В.П.: Масовна комуникација општи утицај запада, Москва, 2002,

[16] Волков Д.: *Империја зла, кратки курс*, Отаџбински записи бр. 4, Москва, 2003.

[17] Вујовић М.: Увођење у знанствени рад у подручју друштвених знаности, Загреб, 1983.

[18] Сајт: *http://mirror.mup.sr.gov.yu/domino/preventi.nsf/mal_delinkvencija*

Проф. др Милан МИЛОШЕВИЋ
Криминалистичко-полицијска академија
Београд

Доц. др Небојша ТЕОФИЛОВИЋ
Правни факултет Интернационалног универзитета
Нови Пазар

СОЦИЈАЛНО НАСИЉЕ МЛАДИХ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Резиме: *Опште стање у Србији је током последње две деценије утицало и на преступничко понашање младих. Са дуготрајном друштвеном и економска кризом, али и кризом традиционалног морала и система вредности, дошло је до ширења асоцијалних и антисоцијалних појава Иако је њихова квантитативна заступљеност релативно мала у укупности социјалне патологије, посебно у криминалитету, треба имати у виду да се ради о угрожавању безбедности најмлађе друштвене популације, најчешће управо од својих вршњака. По структури, највише је имовинских кривичних дела, крвних и сексуалних деликата - укључујући убиства и тешке телесне повреде, прекршаја против јавног реда и мира, као и других кривичних дела и прекршаја. Полазећи од тога, у даљем тексту сагледаћемо у најкраћем доминантне трендове у вршењу казнених дела и прекршаја од стране малолетника у Републици Србији, а затим ћемо учинити осврт на карактеристичне видове социјалног насиља младих - преступничка понашања младих испред васпитно-образовних установа и насиље на спортским приредбама. На крају ћемо предложити одговарајуће закључке.*

Кључне речи: *Малолетно лице, социјално насиље, кривично дело, прекршај, превенција, школа, спортска приредба, Република Србија.*

1. Уводне напомене

Деведесетих година прошлог века, када је почео процес реформи у бившим социјалистичким земљама, тадашња Југославија је била у извесној предности у односу на друге земље у транзицији. Међутим, погоршању друштвено - економске и социјалне ситуације у нашој земљи допринело је одвајање и осамостаљивање појединих република, дугогодишње ратно окружење, велики број избеглица, изолација земље од стране међународне заједнице, санкције, хиперинфлација, масовна емиграција младе и школоване популације и заостајање земље у целокупном процесу транзиције.

Дуготрајна друштвено - економска криза довела је до осиромашења знатног броја становника, високог процента апсолутно сиромашних, пада индивидуалног и друштвеног стандарда и све израженије несигурности и неизвесности у животу. Истовремено, висока стопа незапослености (фиктивне и реалне), редукција социјалне функције државе, тешкоће у задовољавању социјалних потреба становништва, ерозија морала и тешкоће у функционисању правне државе, представљају факторе који су погодовали развоју и ширењу преступништва младих.

Хиперинфлација до које је дошло 1993. године оставила је за собом масовно сиромаштво и беду. Дошло је до пораста "сиве" и "црне" економије, девалвације социјалних и културних вредности, раскорака између нормативног и стварног (посебно у области здравствене заштите, образовања и становања), а порастао је и број грађана који су директно зависили од давања од стране државе. Иако је у међувремену програмом монетарне реконструкције и привредног опоравка инфлација заустављена, њене социјалне последице су још увек видљиве.

На појаву малолетничког преступништва у Србији највише су утицали сиромаштво и незапосленост, који за собом повлаче читав низ других негативних фактора који значајно утичу на ширење асоцијалних појава. Сиромаштво, наравно, само, по себи не води директно у преступништво, али је често узрок или последица настанка многих социјалних проблема (здравствених, стамбених, образовно-културних, поремећених породичних односа и дисфункције породице). Криза и конфузија вредности утицале су на свакодневни живот и односе у породици, а непримењивост и неделотворност старих вредносних опредељења довеле су до различитих облика реаговања појединаца и породица. Такође, непостојање изграђеног система вредности посебно је утицало на социјализаторску и психо-емотивну функцију породице.

Са кризом морала и сломом традиционалног система вредности долази до наметања негативних узора за идентификацију младих, супкултуром и дехуманизацијом. Расте утицај шунда, кича, порнографије

и јефтине забаве. На развој личности младих, на формирање њихове индивидуалности и социјализацију, у актуелним друштвеним околностима више утичу они негативни фактори (вршњаци често асоцијалног понашања, и др.). Средства јавног информисања такође су имала негативан утицај на идентификацију младих у Србији, с обзиром на то да су наметала негативне узоре ("момци са врелог асфалта", "жестоки момци"). Тако је дневна штампа, дајући огроман публицитет "подземљу" и његовим вођама, била препуна текстова о актима насиља малолетних и пунолетних лица, а излазили су и читави фељтони о особама криминалног понашања и сумњивог морала.

Са дуготрајном друштвеном и економск**ом** кризом, али и кризом традиционалног морала и система вредности, у Србији је дошло и до ширења асоцијалних и антисоцијалних појава карактеристичних за преступничко понашање младих. Ово се може уочити из табеларног прегледа учесталости и географске дистрибуције кривичних дела извршених од стране малолетних лица на територији Републике Србије у периоду од почетка 2005. до краја 2007. године (**ПРИЛОГ 1**), односно прекршаја извршених од стране малолетних лица на истој територији и у истом периоду (**ПРИЛОГ 2**).

Иако наведене бројке говоре саме за себе[53], треба имати у виду и веома изражен рецидивизам, што упућује на закључак да је на пример криминалитет малолетника "мерен" бројем извршених кривичних дела неупоредиво тежи него што се то може закључити на основу броја малолетника који су се одали таквом понашању, а исто важи и за прекршаје. То значи да је број малолетних преступника неупоредиво мањи од броја казнених дела која су извршили, а у томе је и једна од битних карактеристика социјалног насиља, односно преступништва младих.[54]

[53] Тако, на пример, сасвим је очекиван податак да је у периоду 2005-2007. година , највише кривичних дела са малолетним учиниоцима пријављено на територији Полицијске управе за град Београд (укупно 7.172), а најмање на територији Подручне полицијске управе Пријепоље (укупно 82). Исто важи и за прекршаје којих је у периоду 2005-2007. година највише пријављено на подручју Београда (укупно 9.022), а најмање на подручју Пријепоља (укупно 368).

[54] О преступништву младих у Србији опширније видети: М. Шкулић; И. Стевановић, *Малолетни делинквенти у Србији: Нека питања материјалног, процесног и извршног права*, Југословенски центар за права детета, Београд, 1999; Ж. Јашовић, *Криминологија малолетничке делинквенције*, Научна књига, Београд, 1983; Шкулић М., *Малолетници као учиниоци и као жртве кривичних дела*, Досије, Београд, 2003; Ђурић С. (прир.) Безбедносни ризици у школама: модели откривања и реаговања, Факултет безбедности, Београд, 2007; и сл.

2. Преступничко понашање младих испред васпитно-образовних установа

Опште стање у Србији током последње две деценије оставило је негативне последице и на функционисање целокупног школског система, а утицало је и на преступничко понашање младих. Наиме, испред образовно-васпитних установа све чешће долази до нарушавања јавног реда и мира, насилничког и силеџијског понашања, малтретирања ученика, претњи, изнуђивања, насилног одузимања мобилних телефона, новца и одевних предмета, употребе опојних дрога, до групних међусобних обрачуна уз употребу опасних предмета и направа, тежих међусобних повређивања и осталих облика друштвено негативног и неприхватљивог понашања младих, што доводи до узнемиравања шире јавности.

Иако је квантитативна заступљеност оваквих појава релативно мала, треба имати у виду да се ради о казненим делима која представљају облик угрожавања безбедности најмлађе тј. ученичке друштвене популације. По структури, највише је било имовинских кривичних дела, крвних и сексуалних деликата - укључујући тешке телесне повреде, прекршаја против јавног реда и мира и скоро свих осталих казнених дела која врше одрасли[55]. Због тога оваква понашања, која се јављају пред све већим бројем основних и средњих школа, иако нису попримила забрињавајуће размере, указују на тенденцију да у наредном периоду поприме и шире размере, уколико изостану правовремене, организоване и превентивне мере и акције свих надлежних државних органа и организација.

С тим у вези, веома је изражено групно вршење кривичних дела малолетника, и то како у друштву својих вршњака тако и са пунолетним лицима. Приликом провалних и тешких крађа у школске кабинете, канцеларије, учионице, магацине и друге објекте и просторије, од стране појединаца и група углавном су одношени технички уређаји и апарати (видео рикордери, рачунари, телевизори, касетофони, звучници, пројектори), наставни прибор, а у мањем броју случајева и пронађени новац. Поред одузимања предмета, велика штета школској имовини нанета је и приликом самог проваљивања. Било је и случајева када су извршиоци проваљивали са намером да што више оштете школску имовину, без намере одузимања предмета, што указује на то да су

[55] На размеђу два миленијума, у периоду од 1999. до 2001. године на територији Републике Србије укупно је извршено 2.028 кривичних дела у објектима и двориштима основних и средњих школа, што чини око 0,8% укупно извршених дела општег криминалитета. У истом периоду највећи број кривичних дела у школским објектима забележен је на подручју Београда – 600, а најмањи на подручју Врања – 2.

извршиоци ових дела најчешће васпитно запуштена деца, бивши или садашњи ученици.

Са безбедносног аспекта посебно су интересантне провалне крађе из школских кабинета, одакле су, поред осталог, одузимана војно-наставна средства: оружје, муниција (бојева муниција и муниција без експлозивног пуњења), војни бајонети, ваздушне пушке и остала војна опрема. У васпитно-образовним установама, пре свега у основим школама, било је и случајева крађа и оштећења школске документације. У појединим случајевима извршиоци су ученици исте школе са најслабијим успехом, који су уз помоћ бивших ученика вршили преправку одређених оцена. У мањем обиму приликом провала и преметачине оштећивана је и друга школска документација, а било је и случајева одузимања печата школе и фалсификовања докумената.

Приликом физичког обрачуна у школским двориштима између двојице или групе ученика исте или различитих школа, често долази до наношења тешких телесних повреда, а било је и смртних последица.[56] Посебну опасност представљају случајеви у којима лица која нису ученици долазе у школски објекат ради обрачуна са одређеним учеником. Поводи оваквих поступака су различити, а најчешће се ради о међусобној нетрпељивости, ранијим вербалним сукобима и размирицама, удварању и доказивању пред школским другарицама и сл.

У новије време се региструје појава тзв. "заказане туче", када појединац или група унапред заказује место и време међусобног физичког обрачуна, о чему се обавештавају и остали ученици, који долазе као посматрачи, па чак и као навијачи. Овакве туче се најчешће заказују у школским двориштима или у близини, а након завршетка наставе. Дешава се да у саставу неке од група учествују и нешто старија лица, као нека врста "појачања" групе у којој се налазе. Овакви обрачуни се понекад и снимају, па и преносе апаратима мобилне телефоније.

Било је и случајева да су поједини ученици у намери да се освете другима позивали своје вршњаке са којима су групно долазили испред школа, где су по завршетку наставе сачекивали и физички се обрачунавали не само са групама и појединцима због којих су дошли, већ често и са недужним ученицима. У циљу обрачуна поједине групе претходно врше припреме, тако што се опремају ножевима, скалпелима, безбол палицама, ланцима, металним шипкама, па и ватреним оружјем. Поједине групе броје и до 50 ученика, и оне се најчешће организовано, предвођене од најагресивнијих појединаца, упућују ван свог подручја у

[56] Николу Ковачевића, ученика другог разреда гимназије „Свети Сава“ су 2005. године у близини школе на смрт претукла двојица малолетника, против којих је 2007. године подигнута оптужница за наношење тешких телесних повреда са смртном последицом.

остале школе или на места окупљања других група или појединаца. Најзад, испред појединих школа спорадично су и скинхедси нападали ученике.[57]

Угрожавање личне безбедности ученика испред појединих школа, имало је за последицу да све већи број ученика (па и оних који немају склоности ка агресивном понашању), набавља и носи са собом хладно оружје и друге опасне предмете. Међутим, последњих година и ватрено оружје изазива повећану радозналост код младих школског узраста. Поједини ученици га кришом, без сагласности родитеља, односе из својих кућа у школу ради показивања осталим ученицима. Само показивање ватреног оружја, које обично врше у школском тоалету или у мрачном делу школског дворишта након завршетка наставе, може довести и доводило је до најтежих последица по живот ученика, с обзиром на њихову нестручност у руковању, необазривост и непажњу.

Све веће размере попримају разбојништва и изнуде, извршена од стране и на штету ученика у близини школских објеката. Предмет извршења изнуде над ученицима је увек новац, и она се најчешће чини уз претњу физичком силом. Ученик заплашен претњом, без знања родитеља, узима новац из куће и предаје га извршиоцу, или од родитеља захтева већи износ новца од уобичајеног, правдајући то школским потребама. У оваквим ситуацијама приметан је ефекат који код ученика, посебно млађег узраста, изазива претња извршиоца, услед чега догађај не смеју да пријаве родитељима. Због тога се за случајеве изнуде над ученицима често сазна након што њихови родитељи примете нестанак новца из куће. Ученик новац доноси и предаје на месту које извршилац одреди (школско двориште, оближњи кафић, радње за видео игрице, паркови).

Ученици најчешће револтирани због лошег успеха или примене одређених казнених мера према њима и конфликта са одређеним наставним радником, а много пута и из обести, врше каменовање, односно ломљење прозорских стакала, а наносе и друга оштећења школским објектима. Штета се не наноси само својој школи, већ и другим школским установама. Ова дела се врше од стране младих лица која се у вечерњим сатима окупљају и опијају, најчешће у неосветљеним школским двориштима, или приликом повратка са журки и концерата, и то по правилу под дејством алкохола или дроге. Сви ови случајеви

[57] О покрету и припадницима покрета тзв. кожних глава ("Skinhead") у Србији и шире видети: Ж. Кешетовић, „Поткултура насиља: феномен Скинхедса“, *Безбедност,* бр. 1/1998, стр. 53-66.

добијају на озбиљности када се ради о наношењу веће материјалне штете школи[58].

Нису ретки ни напади ученика на наставнике и професоре, до којих долази због слабих оцена, као и због губитка права на редовно школовање. Све учесталија је и појава насилног упадања у учионице за време наставе, вербалног вређања наставника и потпуног ометања наставе лупањем у прозоре и егзибиционизмом. При крају школске године, за време израде писмених задатака, пропитивања од стране наставника или закључивања оцена, није мали број анонимних, телефонских најава о подметању експлозивних направа у школским објектима, које су по правилу лажне, а имају за циљ прекид и ометање наставе.[59]

Већи степен опасности по безбедност ученика представљају догађаји у школским двориштима чији су актери старија лица која у тим приликама употребљавају ватрено оружје. То је посебно битно ако се има у виду да се у школским двориштима увек налазе мање групе ученика, у току или ван наставе, па и викендом, тако да у оваквим ситуацијама увек постоји опасност од њиховог повређивања.

Све више забрињава и појава наркоманије у средњим школама, а посебно у завршним разредима основних школа. Разна истраживања и анкете спроведене у школама показују да је приличан број ученика средњих школа пробао дрогу, углавном из радозналости или увреженог мишљења да опијати "утичу на стваралаштво". Дилери нуде дрогу на улици, у школским двориштима, парковима, хаусторима, на техножуркама, итд.

Забрињавајући је пораст наркоманије међу средњошколцима не само у већим градским центрима него и у мањим градовима, па чак и селима. Најзаступљенија опојна дрога у школским срединама је марихуана. Поред марихуане, у школама се среће синтетичка дрога "екстази" и хероин. У школама се више не ради о појединачним случајевима уживања дрога, већ ученици колективно скупљају новац ради заједничке куповине и удруженог конзумирања дроге, и то посебно на излетима, локалним прославама и екскурзијама. Управо због таквих случајева, на подручју Београда[60] је отказано неколико школских

[58] Починиоци ових дела понекад су старосне доби од 18. до 21. године, односно старосне категорије која је завршила средњошколско образовање, са најчешћим мотивом освете због одређених проблема и конфликата које су имали током школовања.

[59] Током 2007. и у првој половини 2008. године у Србији је ова појава изразито учестала, а мете лажних дојава, поред школа, најчешће су судови и тржни центри.

[60] Према неким проценама, у Београду има око 80.000 уживалаца марихуане и око 30.000 лица која користе хероин. По другим проценама, укупан број наркомана у Београду креће се око 200.000, са тенденцијом сталног повећања. О томе, као и о безбедносним и криминолошким аспектима наркоманије у Србији, оширније видети код

екскурзија. Старосна граница препродаваца и уживалаца марихуане је све нижа, а малолетни уживаоци марихуане касније прелазе на коришћење "тежих" врста дрога (хероин, кокаин и др.). Све је израженија и појава растурања дроге (посебно марихуане) у школским двориштима, киосцима и кафићима у близини школа, где се школској омладини марихуана нуди на продају најчешће у кутијама за шибице или цигарете.

Школска омладина марихуану користи у комбинацији са неким седативима или аналгетицима, најчешће бенседином и тродоном (који наркомани у жаргону зову "шабачки хероин"), као и комбинацију лекова са алкохолом, а користе и нитролакове, па чак и бронзу за чункове. У комбинацији са алкохолом, тродон може изазвати озбиљно тровање, па чак и смрт. Могућност да дете, тј. малолетно лице испод 14 година старости може да купи алкохол у сваком тренутку и свакој продавници представља додатну отежавајућу околност у решавању проблематике наркоманије и других облика зависности.

Посебна мета појединих наркодилера је управо школска омладина. Они у почетку дрогу поклањају појединим ученицима како би увећали круг зависника. Када постану зависници, дрогу им продају по цени. Поред тога, децу школског узраста користе за послове растурања дроге (у близини или у самим школама), што посебно отежава проблем доказивања и пријављивања ових кривичних дела, јер се најчешће ради о деци, односно о кривично неодговорним лицима до 14 година старости.

Независно од тога, међу школском омладином уочава се све већи степен трговине дрогом. Због недостатка новца за набавку дроге, која је, упркос појефтињењу због повећане понуде, за њих и даље скупа, почињу да се баве набавком и препродајом мањих количина дроге, како би ови млади задовољили своје потребе - које упоредо са дужином узимања дроге и порастом степена толеранције постају све веће. Под дејством опојних дрога иначе долази до пораста малолетничке делинквенције, повећања вршења кривичних дела разбојништва, изнуде, тешких крађа, а код женске деце до проституције, да би се дошло до новца за куповину дроге.

С тим у вези треба подсетити да Министарство унутрашњих послова, у сарадњи са Министарством просвете и спорта, од 2002. године спроводи пројекат “школски полицајац”, с циљем повећања безбедности ученика, процеса наставе и наставног особља у основним и средњим школама на целој територији Републике Србије. Према доступним подацима, овим видом заштите је безбедносно покривено више од 480 основних и средњих школа у Србији од стране униформисаних

на пример: Б. Станојковић, *Угрожавање безбедности илегалном производњом и трговином опојних дрога и мере заштите*, изд. аутора, Београд, 2008.

полицајаца МУП-а, који су прошли обуку за обављање тих специфичних задатака. Важан задатак школских полицајаца је успостављање сарадње са директорима школа и наставним особљем, а посебно са ученицима у циљу ефикасног превентивног деловања и спречавања вршења кривичних дела и прекршаја у школама и око њих. Досадашња имплементација пројекта је имала позитивне ефекте на укупно стање безбедности у школама у којима је "школски полицајац" ангажован, јер је евидентно дошло до смањења броја кривичних дела и нарушавања јавног реда и мира, као и школских туча и ометања наставе. Домете ангажовања "школских полицајаца" ипак не треба прецењивати, јер преступничко понашање младих у Србији има дубље социјалне корене и не може бити сузбијено парцијалним мерама.

3. Насиље младих на спортским манифестацијама

Последњих година у Србији је све учесталије и насиље навијача на спортским манифестацијама, најчешће на првенственим утакмицама прволигашких фудбалских и кошаркашких клубова, и то пре, за време и после завршетка спортског сусрета. Спортске манифестације постале су места на којима се испољавају рушилачке страсти које садрже најтеже облике насиља, што за последицу има наношење велике материјалне штете, лаких и тешких телесних повреда, понекад и са смртним исходом[61]. Најчешћи су прекршаји против јавног реда и мира, који су у последњој деценији регистровани у скоро свим градовима у Србији а највише у Београду, Нишу и Новом Саду.

Конкретније посматрано, одређене екстремне групе изазивају нереде; прекидају одржавање спортских сусрета; физички се обрачунавају са навијачима противничких екипа и међусобно, нападају грађане, играче, службена лица и припаднике полиције; насилно улазе на терен; оштећују спортске објекте и опрему на њима, моторна возила, средства јавног саобраћаја, угоститељске и трговинске објекте око спортских терена на правцима кретања, уносе и користе пиротехничка и друга средстава подесна за напад или ометање одвијања спортских сусрета, а испољавају и друге видове асоцијалног понашања којима се озбиљно угрожава лична и имовинска сигурност грађана.

Посебно забрињава чињеница да овакво насиље врше углавном малолетна лица, најчешће под дејством алкохола или лаких дрога. Уз то, наведена понашања у последње време постају све екстремнија по обиму, форми и средствима која се користе, а по начину и последицама

[61] О насиљу на спортским приредбама детаљније видети: М. Милошевић; Н. Теофиловић, „Хулиганизам у спорту", *Прва међународна конференција "Менаџмент у спорту"* (зборник радова), Факултет за менаџмент у спорту, Београд, 2005, стр. 200-206.

приближавају се и попримају облик хулиганства. Фудбалски стадиони нарочито су постали место где се испољавају најниже страсти, пре свега од стране оних друштвених слојева, група и појединаца код којих су изражене моралне, идејне, васпитно-образовне и културне девијације.

Девијантно понашање појединаца у маси, када не постоји никакав критички суд и када врло лако долази до колективне сугестије, представља пре свега урбани феномен. Међутим, у испољавању негативног понашања на спортским сусретима учествује у све већем броју и сеоска омладина, пошто на оваква испољавања нису „имуни“ ни спортски сусрети нижеразредних клубова. Посебно забрињава чињеница да и поред доношења Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама ("Службени гласник РС" бр. 67/2003) екстремни навијачи настављају са изазивањем нереда и насилним понашањем на спортским такмичењима и манифестацијама[62].

Највећи проблем је што се са насиљем отпочиње пре почетка, приликом путовања, а нарочито након завршетка утакмица, када је највећи број навијача под утицајем алкохола, "нервозан" од дугог навијања и "одушевљен" или "разочаран" игром свог тима, што у оба случаја може бити повод за девијантна понашања. Психологија масе тада избија у први план, а алкохол и друга негативна стимулативна средства "потпомажу" да навијачи све агресивније наступају и користе трибине и места ван стадиона за обрачун са свима онима који не носе исте клупске заставе, уз теже последице по људе, материјална добра и спорт.

Чињеница је да је међу навијачима-хулиганима у последње време већи број малолетника, па чак и деце до 14 година старости, који не заостају у испољавању насиља и мржње према навијачима противничких клубова. Уз то, стално пристижу нове генерације младих који се доказују кроз све теже облике насиља.

Осећај моћи, анонимности и заштићености самим тим што се припада одређеној групи или маси која брише из свести појединаца сваку одговорност, захтева сваки пут ново "доказивање" пред вршњацима да се може бити још "гори", да се може произвести још већа штета и теже последице.[63] У том контексту треба посматрати и "иживљавање"

[62] У периоду од годину дана након доношења напред наведеног Закона, тј. од 1. јула 2003. до 30. јуна 2004. године, на спортским теренима у Републици Србији извршено је укупно 473 прекршаја из области јавног реда и мира. Укупно је повређено 147 лица, од којих је 13 задобило тешку телесну повреду (сви су грађани), а 134 лаке (41 припадник МУП-а и 93 грађанина). Приведено је 380 навијача. У овим изгредима оштећено је и 27 превозних средстава (од тога, 7 возила МУП-а и три речна путничка брода).

[63] Екстремни навијачи су у више случајева демолирали инвентар на стадионима, ломећи и бацајући и више хиљада пластичних столица са стадиона према навијачима противничког тима и полицији, уништавајући рекламне паное, заштитну ограду, покретне кабине, кућице за резервне играче, голманске мреже, корнер заставице, итд. Тако су 10.

најекстремнијих навијача који повлаче за собом и остале да разбијају киоске, оштећују телефонске говорнице, да се вандалски понашају према друштвеној имовини; краду прехрамбене артикле по продавницама и самопослугама; физички нападају продавце, врше разбојништва и отимају новац и одећу вршњацима, итд.

Јачи клубови имају вође навијача, које остали навијачи беспоговорно слушају, а често се организују и територијално, тј. по месту становања. Ексцесна понашања најватренијих навијача испољавају се приликом гостовања њихових тимова у земљи и иностранству, што указује да су изазивачи нереда углавном исти појединци или групе склоне агресивном и насилничком понашању. Предводе их поменуте вође које често подстичу хулиганско понашање својих навијача, а неретко праве се и "планови" изазивања ексцеса и тежих изгреда. Што је вођа као личност агресивнији, утолико су и изгреди навијача тежи. Навијач је познатији и цењенији ако иза себе има већи број изгреда асоцијалног и криминалног карактера.

Међусобни сукоби навијача се све чешће са трибина преносе на улицу, што представља посебан проблем. Осим на стадионима и у њиховој близини, појединачни и групни ексцеси се све чешће дешавају и у аутобусима и возовима којима путују навијачи[64]. Врши се насилно заустављање возова, каменовање, оштећење и демолирање превозних средстава и уређаја**.** Посебну агресивност према полицији исказали су екстремни навијачи ФК "Црвена Звезда" на утакмици против ФК „Хајдук“ из Куле 2. децембра 2007. године, којом приликом је физичком силом и упаљеном бакљом нападнут један од полицајца на задатку. У првостепеном судском поступку тројици нападача изречене су ригорозне казне: један од њих осуђен је за покушај убиства на 10 година затвора, а преостала двојица на 20, односно 12 месеци затвора због нереда на овој утакмици.

Иначе се у свим већим градовима присуство "Делија", "Гробара" и других формалних и неформалних екстремних и мање екстремних група навијача осећа и у најудаљенијим градским стамбеним четвртима, кроз исписивање разних парола и текстова вулгарне садржине. Арсенал навијачких текстова све је богатији, а компонују се и стихови и песме са јединим циљем да се што јаче увреди супарнички тим и његови

априла 2001. године на "Стадиону ЈНА" у Београду поломили око 2.000 пластичних столица, а 8. новембра 2003. године на "Маракани" преко 1.300 столица, и на тај начин клубовима причинили велику материјалну штету.

[64] Грађанин Живорад Шишковић из Београда је 2002. године претучен до смрти од стране тројице навијача "Партизана" на железничком стајалишту испод панчевачког моста у Београду.

следбеници. У том циљу, користе се и познате националне песме, којима се додају увредљиви текстови или им се мења цео текст или део текста.

Понашању навијача умногоме доприноси благонаклон и заштитнички однос руководства појединих клубова и спортских савеза, а који се састоји у финансирању путовања, обезбеђењу бесплатних улазница, куповини навијачких реквизита, неоглашавању и неосуђивању вандалског понашања преко средстава јавног информисања и њихово инсистирање на заштити навијача, а посебно њихових вођа. У већини случајева због избегавања одговорности клубови се званично не појављују као организатори путовања, већ то чине преко вођа навијача. Најзад, у неким случајевима и медији дају погрешан публицитет наведеним понашањима и на тај начин свесно или несвесно утичу на популаризацију хулигана и других екстремних група. Њихова популарност посебно расте међу вршњацима након физичких сукоба са припадницима полиције, а посебно када је велики број полицајаца повређен[65].

4. Уместо закључка

Република Србија је у нови миленијум кренула путем реформи и коренитих промена. Њихов циљ је радикалан раскид са прошлошћу и изградња нове европске Србије, стабилне правне државе са институцијама заснованим на тржишној економији, приватној својини и владавини права, економски развијене и укључене у све светске и европске институције и токове.

Реформе правосудних органа и кривичног законодавства, као и друге одговарајуће промене утичу да се грађани осећају безбедније и задовољније у сваком погледу. Захваљујући на томе базираној позитивној атмосфери у целом друштву, Србија је на добром путу да, у великој мери, смањи социјално насиље младих. Услов за то је да се, уз претходно наведене услове, оствари квалитетнија сарадња родитеља, школа, центара за социјални рад, полиције и судства, што је у интересу не само малолетних преступника и њихових породица, него и свих институција које се баве преступништвом младих, односно друштвене заједнице у целини.

[65] Према официјелним подацима, само у првих шест месеци 2008. године, у Београду је евидентирано 19 тежих случајева нарушавања јавног реда и мира, од којих су се 2 догодила пре, 10 за време и 7 након завршетка утакмице. У инцидентима које су изазвали навијачи повређено је 61 лице, од тога 43 грађанина и 18 припадника МУП. У истом периоду је у Београду оштећено 7 превозних средстава и моторних возила, 6 спортских и 2 угоститељска објеката.

Иако негативне појаве испред васпитно-образовних установа нису попримиле забрињавајуће размере, у циљу благовременог уочавања и предупређивања оваквих, а посебно нових појавних облика, неопходно је укључивање свих надлежних установа и институција, сваке у оквиру своје надлежности, делокруга рада и одговорности (школе, центри за социјални рад, суд, полиција).

Како би се благовремено открили и отклонили узроци који доводе до оваквих облика понашања, потребна је, такође, и већа међусобна сарадња и обавештавање ових органа, веће ангажовање средстава јавног информисања, боља и ефикаснија физичко-техничка заштита у школама у циљу безбедности и личне сигурности ученика, предузимање шире друштвене акције у борби против алкохолизма, наркоманије и осталих друштвено девијантних понашања младих, приоритетно поступање тужилаштва и правосудних органа по предметима у вези са извршењем кривичних дела и прекршајима од стране малолетних лица, итд.

Потребно је да се васпитно-образовне установе. у сарадњи са родитељима, центрима за социјални рад и другим **о**бјектима, у знатној мери ангажују на сузбијању асоцијалног понашања младих, не само образовним већ и васпитним радом преко својих стручних служби (педагога, психолога, социјалних радника), кроз организовање семинара, саветовања, едукације у виду предавања на тему криминогеног, девијантног понашања, болести зависности и слично, организовање многих ваншколских активности (културно-забавних, спортских), креирање слободног времена и сл[66]. Надлежни органи у локалној самоуправи треба да ограниче радно време кафића, дискотека и да са припадницима полиције чешће спроводе акцију појачане контроле и забране продаје и точења алкохолних пића малолетницима.

Како је угроженост малолетника од наркоманије све израженија међу школском децом, потребно је да се у акцију коју је покренула Републичка влада "Школа без дроге" укључе и други надлежни органи (Министарство унутрашњих послова, Министарство просвете, Министарство правде, центри за социјални рад и све установе за прихват и ресоцијализацију малолетних преступника и др.) Најзад, иако је институт тзв. "школског полицајца" успостављен у најугроженијим школама, неопходно је, у зависности од могућности, да се он уведе у већини основних и средњих школа у Србији, како би се што више повећала безбедност ученика, процеса наставе и наставног особља у школама.

[66] На то их обавезује и Упутство о примени правилника о мерама заштите безбедности деце у васпитно-образовним установама, које је Министарство просвете Републике Србије издало 23. марта 2005. године.

С друге стране, имајући у виду да појаве преступништва младих на спотским приредбама прете да ескалирају и прерасту у озбиљан друштвени проблем, ради њиховог спречавања и сузбијања потребно је да се, уз полицију и организаторе спортских манифестација, укључе и родитељи, школе и друге васпитно-образовне установе (с обзиром на то да већина навијача-делинквената потиче из редова ученика и омладине), установе социјалног старања, путничке агенције, правосудни и други државни органи и организације. Фудбалски, кошаркашки, рукометни и други спортски савези у сарадњи са управама клубова и другим надлежним органима и организацијама у области спорта и разоноде треба да предузму одлучне, енергичне и ефикасне мере на сузбијању и онемогућавању нарушавања јавног реда и мира.

У сваком случају, од изузетне је важности да постоји стална координирана сарадња полиције и правосудних органа у доследном спровођењу Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама. Квалитетним безбедносним проценама степена ризика од настајања инцидената, праћењем и предупређивањем намера екстремних навијача, њиховом изолацијом и ефикасном интервенцијом уз учешће и координирану сарадњу надлежних државних органа (полиција, правосуђе), спортских организација и клубова, васпитно-образованих установа и медија, хулиганство би се на спортским такмичењима и манифестацијама, као и на улицама Београда и широм Србије свело у друштвено прихватљиве оквире.

Прилог 1.

Број кривичних дела извршених од стране малолетних лица на територији Републике Србије од 2005. до 2007. године

година/ полицијска управа	2005.	2006.	2007.	Укупно по ПУ
БЕОГРАД	2.298	2.462	2.412	7.172
КРАГУЈЕВАЦ	166	129	211	506
ЈАГОДИНА	171	168	167	506
НИШ	619	600	421	1.640
ПИРОТ	49	27	*42*	118
ПРОКУПЉЕ	94	78	121	293
ЛЕСКОВАЦ	108	118	81	307
ВРАЊЕ	103	83	178	364
ЗАЈЕЧАР	122	89	94	305
БОР	122	129	76	327
СМЕДЕРЕВО	179	179	118	476
ПОЖАРЕВАЦ	166	96	85	347
ВАЉЕВО	108	99	93	300
ШАБАЦ	119	115	126	360
КРАЉЕВО	153	174	375	702
КРУШЕВАЦ	120	191	125	436
ЧАЧАК	98	88	111	297
НОВИ ПАЗАР	101	97	96	294
УЖИЦЕ	103	128	96	327
ПРИЈЕПОЉЕ	29	40	13	82
НОВИ САД	617	540	641	1.798
СОМБОР	210	191	164	565
СУБОТИЦА	723	493	714	1.930
ЗРЕЊАНИН	477	539	500	1.516
КИКИНДА	172	211	175	558
ПАНЧЕВО	277	217	282	776
С.МИТРОВИЦА	260	250	196	706
Укупно по години	7.764	7.531	7.713	23.008

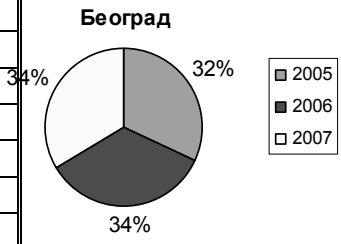

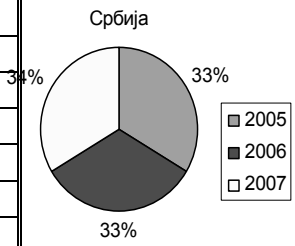

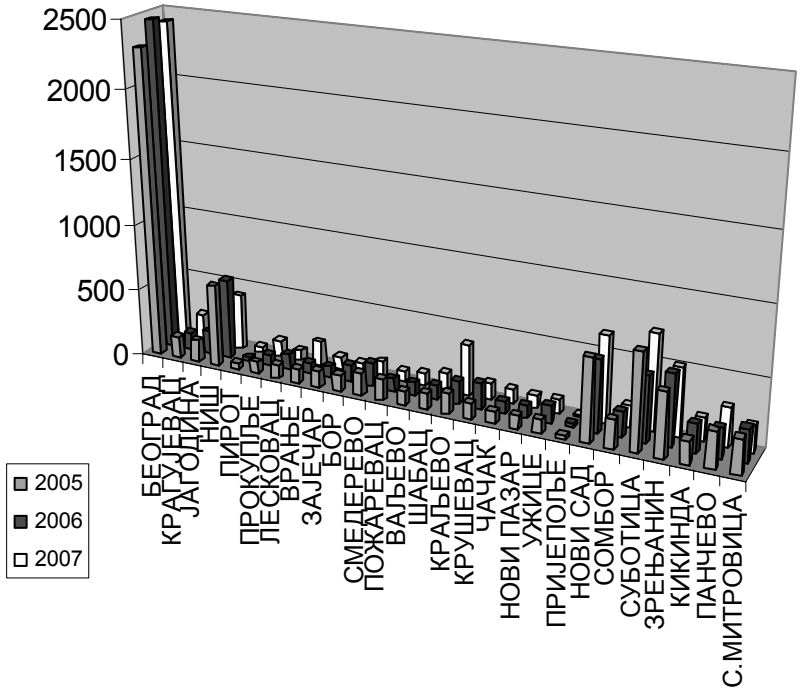
2500
2000
1500
1000
500
0
2005
2006
2007
БЕОГРАД
КРАГУЈЕВАЦ
ЈАГОДИНА
НИШ
ПИРОТ
ПРОКУПЉЕ
ЛЕСКОВАЦ
ВРАЊЕ
ЗАЈЕЧАР
БОР
СМЕДЕРЕВО
ПОЖАРЕВАЦ
ВАЉЕВО
ШАБАЦ
КРАЉЕВО
КРУШЕВАЦ
ЧАЧАК
НОВИ ПАЗАР
УЖИЦЕ
ПРИЈЕПОЉЕ
НОВИ САД
СОМБОР
СУБОТИЦА
ЗРЕЊАНИН
КИКИНДА
ПАНЧЕВО
С.МИТРОВИЦА

Прилог 2.

Број прекршаја извршених од стране малолетних лица на територији Републике Србије од 2005. до 2007. године

година/ полицијска управа	2005.	2006.	2007.	Укупно по ПУ
БЕОГРАД	2.765	2.925	3.332	9.022
КРАГУЈЕВАЦ	611	541	**686**	1.838
ЈАГОДИНА	807	1.074	1.273	3.154
НИШ	1.358	379	1.007	2.744
ПИРОТ	230	154	250	634
ПРОКУПЉЕ	272	291	479	1.042
ЛЕСКОВАЦ	514	501	752	1.767
ВРАЊЕ	618	631	780	2.029
ЗАЈЕЧАР	376	498	558	1.432
БОР	244	266	266	776
СМЕДЕРЕВО	650	751	857	2.58
ПОЖАРЕВАЦ	952	780	744	2.476
ВАЉЕВО	636	692	1.534	2.862
ШАБАЦ	1.145	1.582	1.922	4.649
КРАЉЕВО	278	327	398	1.003
КРУШЕВАЦ	730	986	1.033	2.749
ЧАЧАК	497	726	730	**1.953**
НОВИ ПАЗАР	1.194	1.081	775	3.050
УЖИЦЕ	332	384	444	1.160
ПРИЈЕПОЉЕ	137	116	115	368
НОВИСАД	1615	1309	2224	5148
СОМБОР	353	734	1.077	2.664
СУБОТИЦА	573	458	648	1.679
ЗРЕЊАНИН	1.141	1.157	1.389	3.687
КИКИНДА	627	694	830	2.151
ПАНЧЕВО	1.026	1.553	2.017	4.596
С.МИТРОВИЦА	**1.190**	551	835	2.576
Укупно по години	21.371	21.141	26.955	69.467

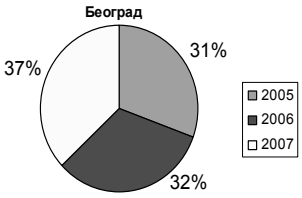

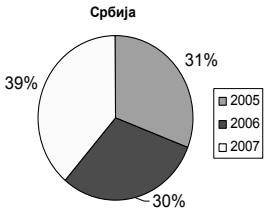

Доц. др Милан ГУЖВИЦА
Висока школа унутрашњих послова
Бања Лука

КАРАТЕ - ПРЕВЕНЦИЈА ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ

Резиме: *У раду се говори о потреби осмишљеног начина коришћења слободног времена, стварању навика и свијести о континуираном вјежбању каратеа, као погодном средству за развој и одржавање менталног здравља, па тако и превенцију делинквентног понашања младих. Ово, прије свега због тога што су нека емпиријска и прагматична искуства показала да се одређеним утицајима физичког и менталног приступа у вјежбању каратеа може позитивно утицати на понашање младих. Редовним и дугогодишњим вјежбањем каратеа могућ је развој когнитивних и конативних способности, затим, откривање личног идентитета, стицање самопоуздања, социјализација, стицање осјећаја припадности, прилагодљивост насталим промјенама, реалност, стицање осјећаја слободе и значаја у друштву. С обзиром на популарност међу младима и компаративне предности каратеа, укључивањем у спортске карате клубове створили би се услови за осмишљено провођење слободног времена младих. Осмишљеним вјежбањем, под руководством стручњака, могуће је, код младих, изазвати осјећај задовољства при вјежбању и дружењу, потпуну активизацију и осјећај припадности, те их усмјерити да самостално одлучују о начину коришћења слободног времена. На овај начин је могуће утицати на развој и стицање тјеловјежбовних навика, као и на спречавање и отклањање неприхватљивих, делинквен-тних понашања младих.*

Кључне ријечи: *Делинквенција / Превенција/ Карате*

1. Увод

Савремени начин живота не претвара дјецу и младе само у сједилачку цивилизацију, гдје се претилост често спомиње као највећи узрок многих обољења, већ и у оне хиперактивне, и оне чије је ментално здравље знатно нарушено. Ментално здравље је од виталног интереса, не само за појединца, већ и за друштво и државу. Зато заштита менталног здравља представља неопходан и значајан аспект цјелокупног система друштва и државе. Према "Извјештају о свјетском здрављу Свјетске здравствене организације из 2001. године" процјењује се да око 450 милиона људи пати од менталних поремећаја и понашања или од психосоцијалних проблема као што су они везани за злоупотребу алкохола и дрога. Сматра се да ће овај број прогресивно расти и представљати све већу сметњу у економском развоју, али и у функционисању јединке и друштва у цјелини, узрокујући патњу, смањење квалитета живота, отуђеност, стигму и дискриминацију. Дјеца и млади, дјеца до 14 и млади од 15 до 24 године спадају у посебно вулнерабилну популацију. Бројна искуства и истраживања показују да, из године у годину, све већи број дјеце и младих имају психолошке проблеме или манифестују одређену, за овај узраст специфичну психопатологију. Најчешће психопатолошке манифестације су депресивна стања (укључујући самоубиства и поремећај понашања, злоупотребу психоактивних супстанци и делинквентно понашање). Истраживања обављена у Србији показују да трећина средњошколске популације припада групи граничних и ризичних, тј. манифестује знаке психолошког трпљења и менталних проблема и поремећаја. Један од чешћих облика поремећаја, посебно код младих, јесте и делинквентно понашање. Општи је утисак да је број поремећаја у понашању младих у порасту, те да постојећи број организација и здравствених служби као и невладиних организација које се баве менталним проблемима дјеце и младих није довољан или је пак нефункционалан. Доказано је да превенција доводи до повећања општег здравља, радне и других способности. Зато, заштита од менталних поремећаја и поремећаја понашања треба да се односи на све акције које имају циљ да ојачају ментално здравље личности. Циљ превенције треба да се односи на спречавање нарушавања менталног здравља, те да омогући појединцу да успостави контролу над сопственим животом и побољша ментално здравље развојем личних вјештина и отпорности, обезбјеђењем подршке и јачањем људи и заједнице. Ово би се, умногоме, могло остварити осмишљеним коришћењем слободног времена младих. Због тога је потребно да се поред већ постојећих специјалистичких служби и невладиних организација које се баве проблемом менталног здравља дјеце и младих, прошири превентивни и терапијски потенцијал тако што

ће се млади укључивати у њима одговарајуће спортске организације и клубове.

Реално је претпоставити да укључивање и вјежбање у карате клубу може помоћи младима у цјеложивотном смисленом коришћењу слободног времена. Сматра се, а и многобројна искуства указују да карате, с обзиром на његове специфичности, може допринијети превенцији различитих облика девијантног понашања код младих. Под стручним надзором и континуираним вјежбањем, могуће је код младих изазвати осјећај задовољства, весеља, потпуну активизацију, пријатност, раздраганост, осјећај припадности, потпуни доживљај и љепоту покрета, али и потицање развоја способности да самостално одлучују о начину коришћења слободног времена. Зато је и циљ вјежбања каратеа оспособљавање појединца за примјену теоријских и моторичких знања која омогућавају самостално физичко вјежбање ради очувања менталног и физичког здравља, односно бољег квалитета живљења. Како би се остварио постављени циљ, потребно је дефинисати слиједеће задатке: усвајање теоријских и моторичких знања из каратеа, задовољавање потребе за кретањем и потицање самосталног вјежбања; развијање интереса за лични напредак, усвајање знања о очувању здравља, усвајање знања о самосталној контроли физичког вјежбања и превенцији претилости, затим, омогућавање личне афирмације појединца и оспособљавање за тимски рад. Дакле, пошто се кључ остварења ових респектабилних задатака налази у осмишљеном коришћењу слободног времена и редовном вјежбању каратеа, позитивни утицај се може остварити уколико се код појединца развије навика или страст за вјежбањем. Зато ће се у овом раду разматрати потреба за стварањем навика са стајалишта клупске организованости и могућности самосталног вјежбања у слободном времену, наравно, по упутама стручњака.

2. Шта је карате и како је настао?

По мишљењу великог броја аутора, карате је настао стапањем борилачких форми са простора Кине, Рјукју архипелага и других околних простора. Претпоставља се да потиче из Индије гдје га је свештеник Бодидарма вјежбао заједно са својим сљедбеницима, како би што лакше савладали препреке и напоре на свом мисионарском путу ширења будизма. Касније је тај облик борења пренесен у Кину, а одатле на Окинаву, у Јапан и Кореју. У свакој од ових области развијали су се различити облици каратеа, углавном као вјештина самоодбране. Ипак, опште је мишљење да је карате "наслиједио" практичну борилачку основу (технике и основне борилачке принципе) од окинављанске самоодбрамбене вјештине Окинава-Те. Основну технику чинили су ударци рукама и ногама, али су коришћене и друге технике, као што су

полуге, бацања и гушења, те борење с импровизованим оружјем (мисли се, прије свега, на штапове и пољопривредне алатке). Његово даље усавршавање и развијање условљено је потребом за одбраном "голог живота". Ово је и био разлог да се карате усаврши као метод практичне борбе, која садржи ефикасне, па и смртоносне борилачке технике.

Шта све карате јесте, могуће је видјети из неколико дефиниција које се могу наћи код нас. Према Јовановићу, С., Хиситака, М. карате дефинише:

..."У суштини, карате је низ техника и менталних ставова, систематизованих и кодификованих у борилачкој вештини, која кроз ригорозни и систематски тренинг тежи да достигне знање о себи и другима и да коначно створи стање комплетне хармоније између себе и универзума".

..."Карате је, такође, једна од најефикаснијих борилачких вјештина. Када је настао, развио се као метод вежбања за личну самоодбрану и рат, где је надвладавање противника био једини важан циљ".

Јорга, И. каже да је карате вјештина борења без оружја.

Такође се може рећи да је карате јединство психосоматских и функционалних карактеристика, и представља својеврстан образац понашања, којим се манифестује вјештина извођења одређених форми и кретања заснованих на биомеханичким принципима са циљем одбране од различитих врста напада.

Карате је комплексна моторичка активност која се реализује кроз велики број сложених, промјенљивих и непредвидивих кретања и ситуација које захтијевају најбоље одговоре. Да би дошао до тог нивоа квалитета, каратиста треба научену (до аутоматизма или, још боље, навике) структуру кретања интегрисати у задане структуре ситуација на најефикаснији начин, те их по потреби моћи и модификовати. Таква обученост и квалитета зависе од читавог низа различитих фактора у које спадају, поред когнитивних (способност тактичког мишљења) и конативних способности (контрола емоција и агресивности), и моторичке способности, као општа функционална обиљежја. Као такав, заступљен је у свим облицима физичке културе: као такмичарски спорт, рекреативни, али и као средство за специјалну обуку припадника војске и полиције.

Иако се данас карате практикује као спорт (не као вјештина), и иако је у највећем дијелу изгубио "дух", ипак је задржао карактеристичан кодекс понашања који подразумијева респект, уважавање и међусобно поштовање супротстављених такмичара. Даље, за разлику од спортског каратеа који има нешто другачију димензију, а то су спортска такмичења у којима је израженији напад, оригинална идеја каратеа, ипак, није

агресивност ни напад, него искључиво самоодбрана. Неријетко, ова идеја (готово заборављена), је код старијих и искуснијих такмичара заступљена и као тактика вођења спортске борбе, и често је изненађење за противника. Измијењен и прилагођен култури овога поднебља, карате је, поред кодекса понашања, као што је речено, задржао и своје основне принципе, тако да он није заснован само на физичком контакту, и није усмјерен само на развој тијела, већ је усмјерен и на развој ума и карактера појединца. Кроз континуирани процес вјежбања долази до измјене и допуне циљева, тако да коначан циљ каратеа није само доказивање физичке надмоћи или побједа на спортском такмичењу, већ и развој духовних вриједности човјека. У каратеу се не уче само принципи који су примјенљиви једино у спортској сали или борилишту, већ су примјенљиви и у свакодневном животу. Може се рећи да је то синтеза менталне и тјелесне активности, односно, јединство технике, енергије и ума. Овакво јединство и цјеловитост бића подразумијева могућност стицања и развоја самопоуздања, повјерења у властите способности, повећања амбиција за развој личности, мотивације и креативности (слобода мисли и дјела). Поред овога, карате помаже естетској оријентацији, одржавању виталности, али и осјећају групне припадности. Даље, искуства су показала да се вјежбањем каратеа развија и повећава способност концентрације, контрола агресивности, дисциплина, стрпљење и самокритичност. Карате помаже у откривању и бољем разумијевању сопствене личности, упућује на уважавање, поштовање и респект другог.

3. Компаративне предности каратеа

У природи сваког човјека, као непоновљиве јединке, јесте потреба за кретањем, а уз подршку и препоруку квалификованог и стручног особља, могуће је изабрати којим начином вјежбања доћи до одговарајућег циља. У овом случају, до одговарајућег циља могуће је стићи континуираним и планским вјежбањем каратеа. Истина је да карате има и одређене компаративне предности у односу на многе друге облике физичких активности, па га зато могу вјежбати сви, без обзира на узраст и пол, на анатомске, психолошке или физиолошке карактеристике. Могу га вјежбати и реконвалесценти и здраве особе, било као терапијске, корективне или јутарње вјежбе. Јутарњим вјежбањем каратеа потискују се негативна стања и доприноси угоднијем начину живљења, утиче на волумен и јачину мишићних група (мишићни тонус је један од значајнијих индикатора здравља), одржавање еластичности мишићног и везивног ткива и флексибилности, и у значајној мјери смањује нервна напетост.

Даље, могуће га је вјежбати као спорт или као вјештину, професионално или рекреативно, у затвореном и отвореном простору, у отежаним условима у мору, ријеци, језеру, базену, снијегу, на леду или пијеску, у мраку или на свијетлу, самостално, у групи или са партнером. Дакле, карате је могуће вјежбати увијек кад сте расположени, кад осјетите потребу за покретом, за дружењем, кад желите да се ослободите стресних утицаја, или пак кад осјетите вишак енергије. Наравно, за достизање одговарајућих ефеката потребно га је вјежбати по упутама стручњака, а у складу са специфичним индивидуалним потребама, склоностима и могућностима. По упутама стручњака могућ је потпунији и свестранији утицај вјежби, гдје ће приликом рада вјежбач сам, према својим способностима, одредити обим и интензитет вјежбања. Вјежбањем каратеа развијају се способности механизама које омогућавају брзу адаптацију на поремећај хомеостазе. Са биохемијског и физиолошког становишта хомеостаза значи очување биохемијске и физичко-хемијске стабилности унутрашње средине организма, његових унутрашњих органа и ткива. Сви унутрашњи органи и ткива својим функционисањем утичу на одржавање стабилности унутрашње средине, као и стања стабилности основних физиолошких функција организма, које је релативно динамично и варира у одређеним границама. Познато је да у процесу тренинга каратеа долази до физиолошких и физичких промјена, што изазива поремећај стања релативне динамичне равнотеже у којем се организам налази. Даљим утицајем вјежбања, које траје довољно дуго, организам се адаптира (врши прилагођавање својих функција) и поновно успоставља унутрашњу стабилност. Адаптивне промјене у организму постају значајан фактор унутрашње стабилности појединца. Континуираним, редовним вјежбањем, јавља се све мања потреба за адаптацијом (чак и у условима повећаних оптерећења), зато што промјене изазване утицајем унутрашњих и спољашњих фактора изазивају појачану активацију хомеостатске регулације, па тиме и све мање поремећаје хомеостазе. Организам се једноставно адаптирао на дате услове и постао резистентан на поменуте утицаје. Наравно, сасвим је оправдано претпоставити да способност брзог успостављања унутрашњег склада у организму може имати и има позитиван ефекат и на спољашње манифестације појединца у промјенљивим условима. Манифестација се може огледати и у повећаној емоционалној стабилности, мотивацији (унутрашњој и спољашњој), самопоуздању, смјелости, упорности и реалистичности.

Практиковањем спортског каратеа могуће је позитивно утицати на развој способности контроле стреса, брзе и прецизне процјене ситуације (реалистичност), способност брзине доношења одлука, антиципацију, способност прилагођавања насталим промјенама, тако да тијело увијек на одређени подражај одговара мобилизацијом

расположивих снага (мисли се на конативне и интелектуалне способности), контроле агресивности и одбрамбених реакција. Дакле, за успјешно практиковање каратеа нужно је развити оптимални ниво отпорности на стрес, како би се створили услови за нормално расуђивање и реаговање. Када је у питању такмичење у спортском каратеу и успјешност вођења спортске борбе, од пресудног је значаја правилна и брза процјена ситуације, препознавање противникове акције, разликовање важних од мање важних елемената у временско-просторним односима, рјешавање проблема проузрокованих одређеним кретањем, затим утврђивање веза елемената и актуелне ситуације и бирање најбоље тактике. У питању су дакле, активности за које су одговорне когнитивне способности, а које су веома значајне за постизање жељеног резултата. Способност брзог доношења одлуке о реализацији моторног програма представља један од најзначајнијих фактора за успјешност вођења спортске борбе. Под брзином доношења одлуке се подразумијева способност да се у најкраћем времену изврши избор најефикаснијег моторног програма међу низом могућих, у сагласности са новонасталом ситуацијом. Процес доношења одлуке представља латентно вријеме реакције на спољашњу драж. За ову активност значајна је брзина проводљивости аферентних нервних путева, брзина преношења сигнала између синапси, као и брзина проводљивости еферентних нервних путева. У питању је, дакле, веома сложен процес који се одвија на највишем нивоу когнитивног функционисања, гдје се врши непосредна анализа постојеће проблемске ситуације, као и анализа програмирања или репрограмирања моторног програма у новонасталим просторно-временским односима, након чега се доноси одлука о његовој реализацији. Даље, за успјешност вођења спортске борбе веома је значајно одабрати одговарајућу тактику, што подразумијева менталну елаборацију ситуационог проблема, засновану на доброј, реалној и потпуној процјени, а у складу с властитим могућностима и рационалним утрошком енергије, с једне стране, и могућностима противника, с друге стране.

Дакле, редовно и дугогодишње вјежбање каратеа, омогућава појединцу да развије, поред физичких способности, и своје интелектуалне и конативне способности. Помаже му да развије снагу супер-ега, да постане независан, реалистичан, да умањи или у потпуности елиминише анксиозност, да реагује на општеприхватљив начин и у складу са тренутном ситуацијом, да научи да се бори и елиминише стрес. Надаље, карате омогућава стицање емоционалне стабилности, повећање фрустрационе толеранције, развој упорности и истрајности и мотивационе склоности. Редовно и континуирано вјежбање пружа могућност појединцу да се истакне и испољи своју оригиналност (посебно у раду са партнером), помаже откривању личног идентитета и

стицању угледа у окружењу. Процес вјежбања каратеа помаже развоју и очувању здравља, бољем схватању штетних утицаја алкохола и дроге као "окидача" насилничког, агресивног и садистичког понашања. Најкраће, правовременим укључивањем у процес тренинга и вјежбања каратеа, млади се социјализују, стичу осјећај припадности, лако се прилагођавају насталим промјенама и реалности тренутка, стичу осјећај слободе и значаја у друштву.

4. Шта је делинквенција?

Делинквенција је у општем смислу укупност људских понашања којима се угрожавју основне друштвене норме и вриједности. У ужем и најчешће коришћеном смислу, под делинквенцијом се подразумијевају различити облици девијантног и неконформистичког понашања дјеце и малољетника којима се крше неке од друштвених, моралних прекршајних и кривичних норми. Најчешћи облици малољетничке делинквенције су асоцијална понашања, различити облици прекршаја, имовински деликти и деликти против живота и тијела.

По књизи Ивана Видановића "Речник социјалног рада " делинквент је у ширем смислу особа која испољава антисоцијална понашања којима крши моралне прекршајне и кривичноправне норме. У психолошком смислу некада значи делинквентну личност која има одређена и специфична психосоцијална својства (нпр. психопатија, агресивност, емоционална незрелост, снижена интелигенција итд.) која узрокују девијантна понашања. У кривичноправном смислу то је особа која је извршилац кривичних дијела. Појам се најчешће везује за малољетнике који врше прекршаје и кривична дијела.

5. Узроци делинквентног понашања и могућност превенције

Како је проблематика девијантног понашања младих увијек интересантно подручје, посебно због њених, за друштво веома често неприхватљивих посљедица, многи истраживачи су настојали истражити и објаснити структуру личности малољетних делинквената, али, чини се, недовољно су се бавили његовом превенцијом.

У свијету науке постоје различити приступи разјашњењу криминогеног понашања. У питању су теоријска разматрања која се могу груписати кроз теорије интелигенције, теорије фрустрације, теорије о делинквентном као посебном психолошком типу, Ајзенкову теорију личности и психоаналитичку теорију. Неки истраживачи инсистирају на апсолутној специфичности криминалне личности, други сматрају да антисоцијалне тежње латентног карактера постоје и код неделинквената, те да оне не дискриминишу апсолутно криминалну и некриминалну

популацију, а неки опет на томе да се разлика између делинквената и неделинквената огледа само у степену испољавања. Једни су тражили узроке криминалног понашања у утицају разноврсних психолошких ентитета: интрапсихички сукоби, недостаци у психолошкој сфери личности, слабији психички квалитети и способности или неуспјех у процесу социјализације. Све ове теорије криминалног понашања везане су са психолошким карактеристикама личности, док се утицај социјалних фактора занемарује у потпуности или их сматрају факторима секундарног значаја. Глобалне тенденције које се могу издвојити разликују се по томе што се једна првенствено бави откривањем везе између одређених психичких својстава и облика делинквентног понашања, док друга основни фокус свог интересовања ставља не на понашање, већ на психичке структуре, настојећи да тиме детерминише психолошке одреднице делинквентног понашања. Дакле, средствима и начинима којима је могуће умањити или потпуно искоријенити неприхватљиво понашање младих у друштву, у овом случају, истраживачи се нису бавили. Међутим, нека емпиријска и прагматична искуства су показала да се одређеним утицајима физичког и менталног приступа вјежбања каратеа може позитивно утицати на понашање младих. Наравно, кључ успјеха се налази у редовном и истрајном процесу вјежбања. То претпоставља постојање јасно дефинисаног циља који је појединац одабрао и ка којему тежи. За његово остварење потребна је огромна мотивација, велика воља, упорност и подршка околине. Нажалост, то није лако и није увијек могуће, али, као што је већ речено, у једној позитивној друштвеној клими која ће стимулисати и подржавати може бити достижно.

Истраживачи који су се бавили интелигенцијом, чија је теорија заснована на учењу о насљеђивању менталне инфериорности, о "слабоумном преступнику", сматрали су да је свако слабоумно лице потенцијални преступник. Ипак, даља истраживања указала су на недостатке ове теорије, али и упућују на то да се утицај интелигенције не може ни оспорити нити занемарити, у разматрању ендогених фактора криминалног понашања. Међутим, иако је интелигенција генетски условљена, ипак постоји могућност њеног развоја. Наиме, познато је да је свако учење, па тако и моторно учење веома сложен процес, у коме учествују све функције и својства појединца, као што су: представно-имагинативна, логичко-сазнајна, емоционална, вољна, као и функционалне и моторичке способности. За само усвајање моторичких форми и изградњу одређених нервних структура (динамички стереотип) одговоран је ЦНС, тј. моторна зона коре великог мозга. Дакле, сам процес учења, примјена и извођење моторних програма, одвија се под приоритетом менталних процеса као планирана вољна активност којом човјек управља. Практиковање каратеа, посебно вођење спортске борбе,

представља изузетно сложену моторичку, али и мисаону активност, посебно изражену у планирању и програмирању одбране и напада, а подразумијева: сагледавање и схватање просторно–временских односа као цјелине; уочавање и препознавање противникове акције; упоређивање препознатог моторичког програма са програмом који треба да се реализује; избор одговарајућег програма; одабирање и додавање одговарајућих вредности за одабрани програм (допуна моторичког програма) и реализација моторичког програма. Сама реализација ових активности можда и не би представљала велики проблем када би било довољно времена за извођење адекватног рјешења. У свему овоме, за успјешну реализацију постављеног циља значајно је то што се реализација свих ових активности одвија у најкраћој временској јединици. Временско ограничење додатно чини сложенијим ситуационо-моторички проблем, који треба на најоптималнији и најефикаснији начин ријешити, чиме се повећава и интелектуално напрезање, што свакако поспјешује развој интелектуалних способности.

За криминално понашање, према теорији фрустрације, каже се да настаје као непосредна реакција на фрустарцију. Према теоретичарима који заступају ову теорију, појава агресивног понашања у основи увијек има постојање фрустрације и обратно, постојање фрустрације увијек води некој врсти агресије. Досадашња пракса и искуства су, и у овом случају, показала да се кроз континуирани процес тренинга каратеа веома успјешно отклањању незадовољстава изазвана немогућношћу задовољења личних нагона и жеља. Планским и циљаним програмом, под вођством стручњака, могуће је усмјерити одређене нагоне тако да се њихово испуњење успјешно реализује, што временом доводи и до њиховог губљења. Вишегодишњим континуираним и редовним практиковањем каратеа, у раду са партнером, вјежбач постепено сагледава значај контроле агресије. Ово је посебно изражено у случају вођења спортске борбе, када са друге стране стоји једнак или можда по квалитету бољи такмичар, постоји реална могућност да вјежбачева агресивност постане штетна и контрапрдуктивна. У овом случају вјежбач је напросто приморан да контролише своју агресивност како би остварио жељени спортски резултат.

Истраживачи који су пораст малољетничког преступништва објашњавали брзим радом жлијезда са унутрашњи лучењем, закључили су да управо у оквиру физичког раста и развоја у периоду адолесценције долази до нарушавања функције ендокриних жлијезда и емоционалне неуравнотежености. Они су утврдили да велика већина преступа настаје као резултат рада жлијезда са унутрашњим лучењем код самих преступника. У овом периоду (адолесценције), као посљедица "узбурканости" ендокриног система, настаје сукоб између интимне

природе појединца и друштва, чијих се правила појединац мора придржавати. Ово је период када је веома важно усмјерити енергију младих не само на интелектуални рад, већ и на разумно упражњавање спорта, како не би отишли на пут делинквентног понашања. Вјежбање каратеа као свеобухватна спортска активност могло би позитивно утицати не само на његов психофизички развој, већ и на афирмацију физичке личности младих. Под стручним руководством, карате може допринијети ублажавању дисхармоније и стицању корисне навике као начину коришћења слободног времена. Дакле, уравнотеженост рада жлијезда са унутрашњим лучењем може се успоставити редовним и континуираним процесом вјежбања каратеа. Као што је већ раније речено, у самом процесу тренинга каратеа долази до физиолошких и физичких промјена и на тај начин и до нарушавања хомеостазе у организму. Пошто организам има способност адаптације на дате услове, он постаје резистентан на поменуте утицаје и без већих потешкоћа успијева да задржи функционалност и склад. Успостављањем равнотеже рада унутрашњих органа, долази до стабилности унутрашње средине, а тиме и до позитивног утицаја на спољашњу манифестацију и понашање појединца. На овај начин, дужим и континуираним процесом вјежбања, неуравнотеженост рада ендокриног система се постепено губи, адолесцент престаје бити биће тренутка па зато и изостају испади који су били карактеристични у ранијем периоду. У континуираном и довољно дугом периоду вјежбања (посебно у раду са партнером, и у клубу), емоције достижу карактер свјесних и мотивисаних процеса и усмјеравају се како у правцу самоанализе, тако и у правцу друштвених интереса. Све више долази до изражаја реалност сагледавања слике о себи и другима, што позитивно утиче на испољавање личности адолесцената. Сагледавањем реалне слике о себи и другима, појединци се лакше адаптирају на околину и новонастале односе, повећавајући тако шансе у рјешавању развојних и животних проблема, као и у остваривању личних потенцијала и могућности. Могућношћу остварења властитих потреба, самосвојношћу, приватношћу, затим могућношћу организовања и коришћења слободног времена по властитом избору (у овом случају вјежбање каратеа), младима се нуде предуслови за постигнућа и одговарајуће мјесто у друштву.

6. Умјесто закључка

Процес прерастања дјетета у младића, затим у зрелу личност, повезан је са низом биопсихичких промјена, које, нажалост, коинцидирају са све већим развојем и успоном криминалитета. С обзиром на чињеницу да су млади још непотпуно формиране личности, они имају и знатно умањену правну и моралну одговорност, што

вјероватно доприноси њиховом неприхватљивом и неприлагођеном понашању у друштву. Свјесни умањене одговорности, они су потпуно релаксирани у понашању, мислећи да им је дозвољено све, па су тако ослобођени и бојазни од могућих оштријих санкција. Ипак, ово је и период у коме су они пријемчиви за позитивне друштвене утицаје, који су, показало се, неадекватни или можда недовољни за постизање жељеног ефекта. Наиме, општи је закључак да слободно вријеме младих (неки подаци говоре да у преко 90% земаља дјеца и млади имају између 160 и 180 ненаставних дана), у свом највећем дијелу, није на прави начин осмишљено, те да је то један од значајнијих узрока делинквентног понашања. Некад у примитивнијим друштвима овај проблем није постојао, јер је адолесцентни период обиловао физичким кретањем које је, прије свега, било у функцији одржавања бића као физичке и психичке категорије. Данас савремена друштвена достигнућа младог човјека ослобађају напорног физичког рада као потребе за одржањем живота, проузрокујући тако вишак слободног времена, које опет обилује недостатком кретања, те некреативним и непродуктивним његовим провођењем. Нажалост, у својој заокупљености другим, рекло би се мање важним приоритетима, друштво није у довољној мјери обезбиједило услове у којима би млади своје слободне вријеме могли осмишљено и креативно искористити. Стварање услова за провођење осмишљеног слободног времена и таквог система вриједности и односа појединца према физичкој активности који ће потакнути самостално и цјеложивотно провођење физичког вјежбања, допринијело би смањењу делинквентног понашања младих. У том смислу потребно је у школама и другим образовним установама направити такве наставне планове и програме који би били усклађени са интересима и потребама ученика, а који би били растерећени наставних тема које, због недостатка материјално-техничких услова, није могуће провести, или које због различитости у способностима одређени број ученика не може успјешно савладати. Смањењем броја наставних тема и њиховом прилагођеношћу, појединцу би био омогућен већи број итерација, па самим тим и усвајање моторичких програма на знатно вишем нивоу. На овај начин ученици би стекли могућност да самостално, у слободном времену, користе научене моторичке програме. Поред овакве, редовне, обавезне наставе, потребно је понудити и изборне програме, које ће ученици бирати самостално, или уз ненаметљиву сугестију стручњака, а који ће бити засновани на афинитетима ученика и њиховим диспозицијама. Изборни програми би могли придонијети још масовнијем и редовнијем вјежбању дјеце и младих, не само у настави, већ и у ваннаставним активностима и одабраним спортским клубовима. С обзиром на популарност међу младима и компаративне предности каратеа, изборни програм из овог спорта, а касније и укључивање у спортске карате клубове значајно би

помогло у оспособљавању дјеце и младих за цјеложивотно смислено коришћење слободног времена. Потребно је још једном нагласити да вјежбање каратеа треба да буде осмишљено тако да код младих изазове осјећај задовољства при вјежбању и дружењу, да изазове потпуну активизацију и осјећај припадности, те да се млади усмјере да самостално одлучују о начину коришћења слободног времена. Ово је веома важно, како са развојног становишта, тако и са становишта стицања тјеловјежбовних навика, као и у спречавању и отклањању неприхватљивих и неприлагођених друштвених понашања младих.

Литература:

[1] Гужвица, М., 2005, *Валоризација новог модела ситуационо-моторичке обуке студената Високе школе унутрашњих послова, докторска дисертација*, Факултет спорта и физичког васпитања, Београд.

[2] Димитријевић, Б., 2006, *Личност малолетних делинквената*, Годишњак за психологију, вол 4, Но 4-5, Ниш.

[3] Јовановић, С., 1992, *Карате теоријска полазишта*, Нови Сад.

[4] Мудрић, Р., Милошевић, М., Јовановић, С., 2004, *Напад у каратеу едукација и тренинг*, Београд.

[5] Тодоровић, А., 1971, *Узроци малолетничког преступништва*, Институт за криминолошка и криминалистичка истраживања, Београд.

Доц. др Здравко СКАКАВАЦ
Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад
Татјана СИМИЋ, сарадник у настави
Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад

УТИЦАЈ СРЕДСТАВА МАСОВНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ НА КРИМИНАЛИТЕТ МАЛОЛЕТНИКА

Резиме: *Утицај средстава масовне комуникације на криминалитет малолетника је незаобилазна тема савремене криминолшке литературе и бројних расправа стручњака. Познато је да медији играју значајну улогу у процесу формирања човека, било у позитивном или негативном правцу. Они у одређеној мери утичу на његово понашање, мишљење и ставове. Свако друштво, поготово ово у савремено доба незамисливо је и нефункционално без утицаја широког спектра извора комуникација и утицаја. У овом раду указаће се на утицај најважнијих медија на криминалитет малолетника.*

Кључне речи: *масовни медији, телевизија, филмови, штампа, идентификација, модел, малолетници.*

1. Место и улога медија у друштву

Сви медији данашњице имају циљ покренути и информисати масе. Стога, медији имају велику снагу и моћ да утичу на масе, на јавно мњење. Заправо, медији данас формирају и мишљења људи. Утицај медија на човека данашњице је велики. Породица се данас сусреће с питањем како ставити медије у васпитне сврхе. Медији често „одмажу" родитељима преузимајући на себе њихову улогу. Чињеница је да данас медији постају главни васпитачи деце и младих. Породица престаје бити најважније и почетно место васпитања у друштву. У времену у којем живимо медији са собом носе позитивности и негативности. Посљедња истраживања говоре да у Енглеској и Немачкој деца гледају телевизију

просјечно три сата на дан, док у Сједињеним Америчким Државама то чине и до четири сата на дан. Многи психолози говоре да телевизија и други медији имају хипнотичку моћ, неки пак говоре о тровању младежи. Често се дешава да телевизија, интернет и новине заокупирају човека у толикој мери да све мање пажње посвећује својој деци. Једном приликом једно је дете молило: „Господине, учини да моје лице постане слично телевизору, да би тата и мама гледали у мене!" Медији имају своју чар, лепоту, занимљивост, привлачност, али с друге стране подстичу пасивност, агресивност, сеју мржњу и отров. [67]

1.1. Негативност медија

Негативност медија је и то што нам краде драгоцено време. У медијима данас има пуно насиља. Насиље у медијима утиче на расположење особе која гледа телевизију, слуша радио и чита новине. Реакције особе на сцене насиља су тескоба, збуњеност и страх. Такви програми који се нуде широј јавности могу изазвати нежељене последице код младих, а то су: агресивност, дрскост, окрутност, убиство и самоубиство. Млади човјек треба да оцени шта му је корисно и шта га изграђује. Све што се нуди у медијима не значи да је добро и да се све узима. Млади човек не треба, дакле, допустити да медији њиме управљају и да буде средство у рукама медија, него је потребно медије ставити под контролу. Прекомерно коришћење телевизије, интернета, мобтела и игрица доводи младог човека до поистовећивања с објектом, односно са стварима. Такво нерационално коришћење средстава друштвеног информисања доводи нас до тога да се неминовно удаљавамо од пријатеља, родитеља и драгих особа.

1.2. Позитивност медија

Прва позитивност медија је та што нам догађаје може приближити, брзо смо информисани и време нам брже пролази, није нам досадно. Медији имају доста често тај забавни и информативни карактер. Све масовне медије треба поделити у две групе: комерцијалне и озбиљне медије. Комерцијални медији су обично приватни и дају претежно место рекламама. Озбиљни медији нису профитни, него више поштују основе комуникацијског права, више обухватају националне јавне установе. Медији, осим тога, могу у свом програму давати корисне и васпитне емисије. Они требају бити на услузи родитељима и деци, помажући им да постану корисни чланови друштва и домовине у којој живе. Данас је потребно истицати моралне и етичке вредности, како би друштво у којем живимо доносило плодове за друга поколења. Кад медији подстичу код

[67] "Don Bosco данас", 2004, број 4, стр. 4-5.

деце учење, развијају надареност, истичу лепо понашање, наглашавају као позитивне вредности послушност, веру и рад, тада врше своју праву функцију.

2. Медији и медијски криминалитет

Медији и медијски криминалитет су незаобилазна тема савремене криминолошке литературе. С огромним порастом средстава масовне комуникације дошло је и до повећања њиховог утицаја на мишљење и ставове грађана. Масовни медији подразумевају све видове преношења и преносника информација, као што су штампа, радио, телевизија, филм и слично. Медијски криминалитет подразумева врсту делинквенције и типологију криминалних појава који су условљени или подстакнути масовним медијима, као и криминал као мотив уметничког стварања. Масовни медији се могу дефинисати као средства масовних комуникација различите техничке и функционалне садржине, настала у време и за потребе масовног друштва. У питању је разноврсна и масовна структура техничке, организационе и кадровске природе и потенцијала информисања, утицаја, пропаганде и других видова комуникације у савременом свету, чије су просторне могућности доступности утицаја практично неограничене.[68]

Познато је да медији играју значајну улогу у процесу формирања човека, било у позитивном или негативном правцу. Позитиван утицај медија није споран и он је веома значајан у сваком друштву. Било које друштво, поготово ово у савремено доба незамисливо је и нефункционално без утицаја широког спектра разних врста извора комуникација и утицаја на које људски вид и слух неизоставно реагују. То је један сталан, континуиран процес кроз који сваки човек свакодневно пролази, при чему неко више неко мање апсорбује одређену количину различитих информација и запажања. Моћни медији су у функцији отворених утицаја на функционисање једног друштва.

Утицај масовних медија на криминалитет може бити двојак:

- објективно извештавање делује позитивно;
- сензационалистичким извештавањем медији могу негативно утицати на могућности друштва да се успешно супротставља криминалитету.[69]

[68] Бошковић, Мило: *Криминална етиологија*, Правни факултет Нови Сад, 2003. године, стр. 212.

[69] Бећиревић, Е. : *Ванкривичне мере сузбијања криминалитета*, Политика сузбијања криминалитета.

3. Медијско насиље – реална опасност, да или не?

Медијски стручњак George Gerbner у својим разматрањима прво наглашава чињеницу да је друштво у којем живимо испуњено криминалом. По њему, на личном плану јављају се страхови који доприносе отуђивању и изолацији. Испитујући степене насиља у медијима, посебно телевизији, открио је да је насиље доминантно у серијама, али да га има и у дјечјем програму. National Institute of Mental Health још је 1982. године у својим истраживањима нагласио повезаност учесталаг гледања телевизијског насиља и понашања деце у друштвеној заједници. Истраживање је довело до ових закључака: а) деца морају постати мање осетљива на бол и патње других; б) деца постају више уплашена; ц) постоји већа могућност да постану агресивна и насилна.

Према мишљењу стручњака тог института, излагање медијском насиљу доводи децу у ситуацију да гледају насиље као нормалан одговор на стрес, односно као на прихватљиво средство за решавање сукоба. Истраживачи тог института сматрају да многи медијски производи који редовно промовишу насиље такође промовишу и играчке базиране на насиљу, засићене програмом којим подстичу децу да опонашају и понављају у игри понашање виђено на телевизији или у филмовима. Они тврде да су деца која посматрају насилне, односно агресивне начине решавања проблема у медијима склонија поверовати у то у својим играма, односно имитирати такве начине понашања у стварном животу и окружењу.

Поставља се једно логично питање које захтева адекватан одговор или бар коменатар по питању одговорности за последицу. Дете у филму „Supermen" види како јунак лети ваздухом изнад града, а затим и само покуша с небодера проверити има ли и оно ту способност, и при том смртно страда. Да ли је заиста филм крив за тај трагични догађај? Шта је до појаве филма радило друштво, школа, породица и други?

Резултати до којих је Марина Крчмар дошла на узорку од 191 детета крајем деведесетих година прошлога века указују да телевизијско насиље не утиче нужно на децу да се након гледања понашају агресивно. Нека деца имају наследне насилне тенденције, које могу бити наглашене гледањем насиља. Зависници о „телевизијском насиљу", посебно током дужег времена, могу заменити телевизијски догађај са стварним животом. Жеља за прихватањем насиља у стварном животу и агресије као животне норме након гледања посредованог насиља повезано је с теоријом значења у којем збиља створена насилним телевизијским призорима мења задобијено прихватљиво понашање. Стога разговор с родитељима након неке одгледане емисије или филма, објашњавање виђеног, сасвим сигурно може имати знатан учинак на то како телевизија утиче на децу. Крчмар, као и други, јасно наглашава да насиље које

долази с телевизије или из филмова не утиче на свако дете једнако, али сматра да свакако има учинка ако се много времена проведе уз ТВ, а занемарује, неке друге корисније ствари или дружење с другима.

Присутност насиља у медијима, не само у филму и на телевизији, него и у компјутерским играма, непобитна је чињеница. Психолози, педагози и други стручњаци непрестано указују и понављају о каквој је опасности реч. Медијски стручњаци тој теми приступају са скепсом, то је оно о чему најмање воле чути.

Чињеница је да, иако ту не постоје рецепти, треба смањити количину насиља у медијима. Такви се филмови и емисије морају приказивати у терминима када деца и млади не гледају телевизију (иако је данас тешко рећи које је то време). Међутим, ништа се неће променити ни законским одредбама, него се поновно јавља потреба да се о свему томе стручно и васпитно разговара у школи (овде је битна улога медијских педагога) и у породици. Медији су саставни део живота, наше културе. Нико се добронамеран не залаже за укидање приказивања неких садржаја, али нужно им треба прићи критички, с мало више пажње, указујући шта је у одређеном медијском тренутку добро а што лоше, у чему се поступило с мером, гдје се можда претерало, где је приказано у функцији приче, а где можда егзистира насиље због самог насиља и слично. Можемо на крају рећи да је претерано насиље у медијима свакако реална опасност, али да се та опасност може осетно умањити ако се, као и у другим ситуацијама, о виђеном разговара.

Да гледање насиља у медијима изазива агресивно понашање код деце показују и три најновије студије које су спроведене у САД. Студије су показале да се деца и тинејџери који гледају насиље понашају много агресивније од оних који гледају програме без насиља. Тако нпр. студије које су радили психолози са Државног универзитета Ајове, показују да чак и цртане видео игрице које не показују крв, али показују да је неко повређен, узрокују да деца реагују агресивније. Истраживачи су установили да графичке видео игрице тинејџере такође чине агресивнијим, а да ни деца ни студенти нису имуни на ефекте насиља у медијима.

4. Медијске звезде

Медијска опседнутост криминалом и криминалцима, објављивање њихових романсираних биографија и некритичко преношење њихових изјава и сведочења, учинили су да јавним дискурсом доминира драматургија крими-романа. Има једна разлика, у крими-романима правда ипак побеђује. Највећи део медијских садржаја доводи у питање друштвене норме. Без приче о криминалу, насиљу, дрогама и самоубиствима, на пример, и новине и забава остали би без

драматичне виталности. Било би нереално избрисати сав контроверзан садржај, чак и кад су ефекти на публику непредвидиви.[70] Међутим, циљ медија треба да буде осмишљавање стратегија које ће промовисати одговорно поступање према антисоцијалном понашању у медијима и избегавање поступака који подстичу моралну дегенерацију. За новинаре је етички императив да одговорно пренесу вести тако да не подстичу нити охрабрују даљи криминал и насиље. L. A. Dej тачно запажа да правда захтева да новинари извештавају о непријатном понашању других, јавних и приватних личности на основу онога што они заслужују, а не у циљу задовољавања морбидне радозналости публике. Управо обрнуто се дешавало у српском (а вероватно и целокупном ехјугословенском) новинарству 90-их година двадесетог века, а сенка таквог понашања је видљива и данас.[71]

Људи с оне стране закона постајали су медијске звезде нешто због ратних прилика, а нешто због слома социјалног система и система вредности у распадајућој СФРЈ. Неки од њих су напросто промовисани у националне хероје (као Аркан, али он није био једини, следили су и други "жестоки момци", "хероји асфалта", очито повезани с полицијом и тадашњим режимом, па и они (Бели, Гишка) који су били уз тадашњу опозицију). Неки су напросто пропагирани због парамилитарне активности, која је слављена као одбрана државе, нације и вере, а неки као пример раскоши, моћи, авантуризма и искакања из колотечине сивог живота обичних. Тако нпр. један од најмлађих "јунака" документарног филма о београдским криминалцима "Видимо се у читуљи", снимљеног по књизи "Криминал који је изменио Србију", овако то објашњава: "Обични смртници то су нормални људи који живе једним нормалним животом. Ми их зовемо обични смртници, зато што то што ми доживљавамо у једном дану, они не доживе за цео свој живот." [72]

Сличан мит прати и друге ликове са ових простора, као што су Јоца Амстердам, Воја Американац, Легија, Душан Спасојевић, Лаиновић, Дарко Ашанин, Кнеле, Гишка, Чуме, Готовина, Насер Орић, Јука Празина, Миро Баришић, Кристијан Голубовић, Андрија Драшковић, Асим Делалић зв. Ћело, и др. Та врста митологизације је заправо почела у српској и тадашњој југословенској штампи и пре Легије и пре Аркана, још у оно време раних шесдесетих када су почели романтизовани серијали о херојима београдског асфалта, о жестоким момцима.

Резултат свега је да је медијима и јавним дискурсом доминирала драматургија крими-романа. Нема разлика међу новоствореним

[70] Луис Алвин Дај: *"Етика и новинарство - примери и контроверзе"* , Медија центар, Београд, 2004.

[71] Недељник "Време", 01/06/2005

[72] Недељник "Време", 01/06/2005

државама на просторима бивше Југославије у погледу слављења контроверзних типова. Познати криминалци су се вратили из емиграције и у својим републикама одиграли одређене улоге, а медијски гледано, у први план избијају слични типови са сличном легионарском прошлошћу попут Аркана, Легије, Готовине, Баришића. Према томе, један "крвави занат" је био на цени, попут филма „Дванаест жигосаних”! С друге стране, и у мирном периоду медији би тешко одолели да буду морбидно фасцинирани биографијама које личе на авантуристички роман: легија странаца, бекство из затвора, тајне службе, шпијунске ликвидације, ратни подвизи, а неколико поменутих кључних антихероја има баш такве биографије.

У медијској представи, а вероватно и у реалном животу остајао је утисак да напросто влада злочин без казне и да се злочин исплати. Поред ратног насиља, шверц, крађе, пљачке, отмице, убиства, освете, одмазде, пунили су новинске ступце и чинили публику зависним од тог штива. Жестоки момци са улице који су се некада звали лопови и криминалци постали су идоли, уважени грађани са резервисаним столовима у најбољим ресторанима, закупљеним апартманима у најбољим хотелима, бизнисмени са телохранитељима и возачима луксузних, често блиндираних аутомобила, и уважени гости talk show програма. Многи од тих ликова постају медијски хероји. У јавној представи ти навелико рекламирани жестоки момци постали су прототип снаге, неустрашивости, витештва и родољубља и промотери турбо-стила: златан ланац око врата као ознака положаја у хијерархији (кајла), ватрено оружје сваке врсте, мобилни телефон, плавуша као привезак и неизбежно, поред бесног спортског аута, и луксузни теренац.

5. Криминолошка теорија

Међу криминолозима постоје различита, често противречна схватања о утицају мас–медија на човеково понашање, посебно оно делинквентно. Тако неки сматрају да је негативан утицај медија такав да њихов криминогени утицај и значај истичу у први план, посебно када је у питању категорија малолетника.[73] Малолетничка популација је најподложнија утицајима средстава масовне комуникације. Малолетници најчешће гледају филмове са садржајима криминогеног карактера, који третирају разне криминалне призоре и сцене насиља, убистава, крви, страха, рушења, уништавања, вандализма и слично. Тако се утицај медија код малолетника рефлектује кроз процес идентификације, при чему до изражаја долазе негативни ликови који се подражавају и имитирају у реалном животу у форми идентификације у свој својој негативности. При

[73] Kenig, R.: *Sociologie der Jugendkriminalistik*, br. 2/57, Keln, 1957. године.

том, негативни утицаји, код гледаоца или слушаоца надвладавају позитивне стране догађаја, што може имати и озбиљне негативне реперкусије у његовом понашању. Неретко, управо због идентификације и имитирања, долази и до вршења друштвено негативних, па и криминалних дела.

Оваква понашања човека изучавају бројне психолошке теорије, међу којима су најзначајнија **бихевиористичка схватања** делинквенције, коју тумаче као стечени, научени облик понашања, при чему као основни узрочник деструкције узимају друштвене факторе. То значи да се делинквентно понашање објашњава и тумачи кроз стечене навике понашања, односно учење по моделу. Бихевиоризам све врсте понашања изводи из учења, с оријентацијом да је свако понашање могуће мењати васпитањем. У литератури се негде овај правац третира теоријом социјалног учења, односно заснован је на Барџесовој (Robert Burrgess) верзији теорије социјалног учења, закона имитације и радовима о агресији, при чему је делинквентно понашање узроковано путем тзв. моделовања, тј. опсервационог учења. То значи да је свако понашање, према овим схватањима, па и криминално, научено.

Са криминолошког аспекта, масовни медији, имају могућности уобличавања свести, народски речено „испирања мозга“, при чему је човек предмет или објекат најобичније идеолошке и политичке манипулације у друштву. У вези са утицајем медија на криминалитет малолетника, у свету су вршена бројна истраживања. Тако нпр. према неким истраживањима у САД, они што претерано гледају телевизијске програме, нарочито вести и емисије о злочину, не само да су беспотребно плашљиви, него из тога као последицу изграђују ставове о потреби доживотног и строгог кажњавања, присталице су дугих казни, што је посебно карактеристично када су кривци друге расе а не белци.[74]

Важно је истаћи да су научници који се баве питањем васпитања сагласни у мишљењима да су масовни медији постали један од најзначајнијих чинилаца утицаја на социјализацију младих чланова друштва, на формирање њихових вредносних ставова и модела понашања.

Негативни утицај медија на маолетничку популацију испољава се на следеће начине:

- малолетници прихватају вредности које им се нуде путем медија и падају под њихов утицај;
- млади се идентификују, имитирају и опонашају девијантне групе или појединце;

[74] Бошковић, Мило: Op. cit, стр. 214.

- већ формирани криминалци се инспиришу на избор средстава и метода за извршење деликата (уче се криминалне технике);
- малолетници и деца се подстичу на насиље и агресивност;[75]

6. Утицај филма

Постоји анегдота о филму „Прича са западне стране“, који је својевремено пунио биоскопске сале у Америци, према којој је он имао васпитни утицај на „мирне грађане“. Мирни грађани су из тог филма могли да науче да је „ганг“ група младих преступника који тероришу околину, не воде рачуна о људском достојанству, пуше марихуану или хашиш и не презају ни пред убиствима мирних грађана. Научивши то, грађанин зна на чему је и шта треба чинити када се суочи са групом младића у кожним јакнама, када необуздана руља младих гангстера уђе у локал. Уколико се благовремено не извуче из локала, без примедби на њихово понашање, проћи ће као и грађанин у филму „Прича са западне стране“. Биће малтретиран, а можда и убијен.[76]

Међутим, мало је данас филмова који на гледаоца остављају позитивни, васпитни утицај. Односно, таквих филмова има, али они не привлаче пажњу малолетних гледалаца као филмови у којима се фаворизује насиље, криминал, страх, рушење и слично. Ако је у питању филм у коме се конфликт између појединаца и друштва разрешава путем насиља, и ако се уз то прикажу све технике извршења тог насиља, остаје отворено питање како ће се то манифестовати на гледаоца и у ком правцу ће такав филм усмерити размишљање и понашање таквих појединаца. Да ли ће такав гледалац само размишљати или ће утицај таквог филма и код њега произвести акцију попут оне са филма.

Многи аутори су у својим радовима и истраживањима покушали да дају одговоре на оваква или слична питања. Тако нпр. немачки криминолог Шнајдер сматра да је медијски криминалитет искључиво насилнички, насиље се улепшава и естетски приказује. Е. Морен (1967) истиче: Филм пружа могућност да видимо процес продирања човека у свет и од овога нераздвојни процес продирања света у човека. Филмови приближавају човеку свет са свим његовим негативним странама које узбуђују гледаоце, као болне тајне живота, љубавне патње, људске трагедије, смрт, насиље и друго. Према Морену, филм као сан, као машта, буди и открива срамна тајна поистовећења и уздизање у гледаоцу његовог сопственог двојника. Према овом аутору, филмовани спектакли насиља имају улогу катарзе код гледаоца, улогу стишача или блокатора агресивног, насилног понашања или улогу подстрекача, учитеља

[75] Бошковић, Мило: Криминологија, 2007. године.
[76] Милосављевић, Б.: Социјална патологија, Свјетлост, Сарајево, 1986, стр. 178.

агресивно-насилног понашања. Тако, према овој хипотези, гледаоци, гледајући спектакле насиља, доживљавају катарзу (растерећење), стишавање или блокирање тежњи ка насилничком понашању и долазе до сазнања да решење својих конфликата треба да траже у друштвеној средини, на друштвено прихватљив начин. У том смислу филмовани спектакли насиља и злочина могу бити погодно средство за пражњење тенденција ка агресивном, односно насилничком понашању. Ова хипотеза, да филмовани спектакли насиља, злочина, агресије, имају улогу катарзе код људи, ретко је истраживана и остала је, углавном, хипотеза.

Међутим, највише истраживања везано је за другу Моренову хипотезу, која гласи да филмовано насиље учи насиљу. При том треба нагласити да присталице ове хипотезе сматрају да такав утицај филмови имају на оне појединце који су оптерећени разним личним проблемима. Више њих при том закључује да малолетни делинквенти воле филмског јунака који се туче, који малтретира жене и све око себе, не поштује морална правила, успешно савлађује све препреке које му стоје на путу у остварењу неких очигледно деструктивних циљева у друштву. На тај начин „филмски насилник“ постаје модел понашања потенцијалним делинквентним малолетим лицима, као образац „њиховог хероја“. [77]

У вези са тим наводим и неколико примера из неких старијих истраживања: Тако, Сутхерланд наводи да је, у току једномесечног приказивања филма „Дивљи дечаци улице“, у граду у коме је приказиван овај филм четрнаесторо деце побегло од куће, према идентификацији са децом из филма. Милан Милутиновић наводи да су два преступника својевремено обила 20 каса према идеји из филма „Џунгла на асфалту“. Таквих примера има много.

Један од најновијих случајева који показује потпуну идентификацију малолетних лица са ликовима из филма десио се у Нишу децембра 2005. године. Наиме, 10. децембра 2008. године у овом граду нестао је малолетни Кринић Милош, који је тог дана напустио свој стан око 14 часова. Истог дана око 16 часова путем телефона затражен је откуп у износу од 15 хиљада евра за наведено лице. Полиција је вршила одређене провере, али није дошла ни до каквих резултата. Међутим, 16. децембра полицији је пријављено проналажење непознатог леша у једном напуштеном објекту, за који је након обдукције утврђено да се ради о малолетном Милошу Кринићу. Планским радом полиције идентификовани су малолетни извршиоци кривичног дела убиства наведеног лица, који су у потпуности објаснили извршење дела и његове мотиве. Испоставило се да су малолетни извршиоци овог тешког злочина били инспирисани филмом Срђана Драгојевића под називом „Ране“ и његовим главним јунацима Пинкијем и Швабом. Извршиоци овог

[77] Милосављевић, Б.: Op. cit, стр. 178-179.

злочина су објаснили полицији да су дело извршили по узору на наведени филм, који су гледали око 150 пута. Извршиоци су напамет знали сваку изговорену реч Пинкија и Швабе, и по том моделу извршили су наведени злочин над малолетним Милошем Кринићем. Овај филм је на њих оставио такав утисак да су већ као тринаестогодишњаци почели са преступничким понашањем, да би врло брзо били избачени из школе. Због извршења овог дела главни виновници осуђени су на по 10 година малолетничког затвора, што је истовремено максимална казна за овај узраст извршилаца кривичних дела.

Сличан случај десио се недавно и у Кини када је један петнаестогодишњи дечак из града Фејдонга убио осмогодишњег дечака, желећи да имитира сцене које је видео у филмовима насиља. Он је дечака убио лопатом, а затим телефонирао породици жртве и захтевао откуп од 80 хиљада јуана (10 хиљада долара). Убица је испричао полицији да је убиство учинио „под утицајем филмова о гангстерима". Његов идол, према признању , био је познати мафијаш у историји кинеског подземља Čeung Cekeung, који је убијен пре неколико година у Кини. О његовом гангстерском животу до сада је написано неколико књига и снимљена су два филма у Хонгконгу. Чеунг је такође био киднапер и убица, и очигледно је да је овом петнаестогодишњаку послужио као модел за злочин.[78]

7. Утицај телевизије

Многи аутори сматрају да на човеково мишљење и понашање највећи утицај ипак има ово средство информисања. Телевизија с бројним станицама, мноштвом канала и разноврсним садржајем остварује највећи утицај у савременом друштву на малолетничку популацију. Она је доминантно средство у масмедијском простору, у односу на сва остала средства информисања. Фактички, нема човека који такорећи дневно није изложен одређеном утицају телевизије, неко више неко мање. Тај утицај се различито манифестује, од појединца до појединца. Многа истраживања, која су раније вршена, у Америци указују на тода се гласачи на изборима најчешће опредељују под утицајем телевизије. Ово је посебно присутно код унапред неопредељених бирача, који своју одлуку на крају доносе након што се детаљније информишу гледајући телевизију. Сами испитаници су у већини приликом истраживања потврдили да је на њихову одлуку на изборима највећи утицај имала телевизија.[79]

[78] Информацију пренела кинеска агенција Синхуа, а објавили сви светски медији.
[79] Рот, Н.: *Основи социјалне патологије*, 1972. стр. 398.

Слично је и у другим ситуацијама, јер свакодневно гледање телевизије просто обликује психу човека, његово понашање и мишљење. Под утицајем овог масовног средства информисања човеково понашање, мишљење и ставови су просто дириговани, тако да човек на неки начин, уклапајући се у наметнути клише ТВ утицаја, тако и организује своју свакодневну активност и размишљање. Има, међутим, и аутора који се не слажу са оваквим истраживањима и који тврде да телевизија знатно утиче, али да не делује на промене идеја код човека и да већи утицај на промену човекових ставова и мишљења има штампа.

Наглим ширењем телевизије манифестује се њен негативни или штетни утицај на њене гледаоце. Наиме, гледаоци, а посебно деца и малолетници, фактички постају пасивни посматрачи, јер претерано гледање телевизије умањује њихову дневну личну активност, која доводи до тоталне пасивности и конформизма. Беспотребно трошење времена уз ТВ екране умртвљује малолетну популацију и постепено је, уколико то траје у континуитету дуже време, удаљава од неких позитивних активности, попут школских обавеза, спортских или неких других (културних) активности.

Малолетни гледалац је често у прилици да на телевизији посматра одређене сцене које су плод претходно виђеног догађаја и да се тако и он понаша. Појединци прибегавају потпуној идентификацији и имитацији, при чему се не обазиру на последице. У вези са тим може се навести више примера: Када је један младић виђен на телевизији како жели да изврши самоубиство скоком са вишеспратнице у Београду, а да га полиција читав дан убеђује да то не учини, и на крају у томе и успе, након тога је забележено још неколико идентичних случајева у Србији. У другом случају, младић је, након вишесатног убеђивања и разговора, спречен да скочи са Бранковог моста, да би се сличан догађај десио на још неким мостовима у Србији. Туче малолетника у школским двориштима, уз снимање мобилним телефонима од стране других ученика, учестале су након што је то први пут виђено на телевизији. Нешто касније догодила се туча девојчица у једној школи у Србији, о чему је телевизија дала информацију, да би се за релативно кратко време, у наредних неколико дана, десило још неколико туча девојчица. При том су мушкарци били неми посматрачи који су мобилним телефонима снимали туче и снимљени материјал постављали на интернет, као модел.

Слична ситуација је и у вези са спортским приредбама, при чему малолетни учиниоци опонашају своје вршњаке након што на телевизији региструју нереде на спортским приредбама, туче са полицијом или навијачима супарничких тимова. У протеклих десетак година, навијачи су широм Србије изазвали око 30 озбиљних изгреда, у којима је десетак лица изгубило живот, а више стотина лица је повређено. Све туче

навијача дешавају се углавном по сличном сценарију, моделу. Једни друге опонашају. Групе хулигана, међу којима је велики број малолетника, углавном под утицајем одређених опијата и наоружане ножевима, металним шипкама, молотовљевим коктелима, бакљама и другим сличним предметима, организују, најављују и заказују туче са навијачима супарничких тимова, док су напади на полицију редовна појава.

Оно што у последње време забрињава, а спорадично се и дешава, јесу случајеви најављивања тешких злочина путем сајта. Већ је забележено неколико случајева у којима су извршиоци унапред планирали злочин, у вези са чим су претходно ажурирали свој сајт, да би наредног дана извршили страшан злочин. Задњи трагичан такав случај десио се 23. септембра 2008. године у једном градићу у Финској. Наиме, 22-годишњи младић је на сајт „Јутјуб“ пре трагедије поставио снимке на којима пиштољем вежба гађање на стрелишту, да би дан касније из истог пиштоља убио десет и ранио још троје ученика једне вечерње школе, а затим извршио самоубиство. Интересантно је навести да је ово био други напад ватреним оружјем у некој школи у Финској за мање од годину дана. Новембра 2007. године, 18-годишњи ученик једне средње школе убио је шесторо ученика, директорку школе и медицинску сестру, а потом извршио самоубиство. И овај убица је на истом сајту дао назнаке оног што планира да учини. Сличан догађај десио се у Блекзбургу, САД, 16. априла 2007. године, када су на Универзитету Вирџинија Тек убијена 33 лица, а 21. марта 2005. године у месту Ред Лејк, САД, убијено је 10 особа у једној средњој школи.[80]

На крају, а то треба и нагласити, погрешно би било извући закључак о неком превеликом штетном утицају телевизије. Напротив, телевизија пружа вишеструке дневне видове личног информисања, образовања, васпитања и учења, што друга средства масовне комуникације теже постижу. Она пружа необично широке могућности проширења знања и схватања, јер омогућава да се гледаоци на веома убедљив начин упознају са појавама и збивањима из различитих крајева света или најразличитијих области сазнања. Дакле, може се констатовати да телевизија значајно утиче на човеково мишљење, ставове и понашања, али се то различито манифестује код појединаца.

8. Утицај литературе и штампе

Најраније расправе о утицају литературе на човекове ставове, мишљења и понашања, везане су за одређена књижевна дела. Познато је у историји да су многа дела, па чак и од, у свету, веома познатих аутора,

[80] Види: Блиц, 24.10.2008. године.

била забрањиванана јер је било очигледно да на читаоца остављају изузетно негативни утицај који може у неким случајевима резултирати и самоубиством. Гетеово књижевно дело из 18. века „Страдање младог Вертера“ било је забрањено у Лајпцигу, јер је под утицајем тог романа међу младима завладала „вертеровска грозница“ која је појединце водила у самоубиство. Поједини читаоци овог дела толико су се идентификовали са патњама Вертера, да се поред самоубице често проналазила наведена књига. Учестали случајеви самоубистава допринели су да се изврши притисак у јавности због чега је на крају ово књижевно дело и било забрањено 1775. године.

Било је још дела у историји која су била забрањивана јер су на одређени начин читаоца могла да наведу и на суицид. Тако се „Коцкар“ Достојевског наводи као дело које је налажено поред самоубица, са опроштајним писмом или без њега. Још озбиљнији проблем везан је за књигу под називом „Како извршити самоубиство“, која је објављена у Француској осамдесетих година прошлог века. Овај „приручник за самоубиство“, објављен у 40 хиљада примерака, изазвао је велику расправу са предлозима да се забрани, одмах након што је регистровано самоубиство два младића поред чијих тела је нађена поменута књига, отворена на оним страницама на којима је објашњена техника која им је послужила за извршење самоубиства. И поред чињенице да је ово дело директно одвело у смрт два младића, оно на крају ипак није било забрањено.[81]

Поред наведеног, запажања стручњака указују да поједина дела, а посебно романи у којима се приказује раскошан живот проститутки, могу незреле и младе девојке навести да нелагодан живот поправе на сличан начин. Посебну пажњу заслужују и дела у којима доминира насиље, злочин, криминал (тзв. криминалистичка литература). Познато је да се тзв. „кримићи“ у свету највише и продају и да скоро нема листа, чак ни дечјег, без приче о криминалцима. У таквим делима иницира се насиље, револверашки обрачуни, секс, дрога, коцка, криминал, тако да ниједно образовање не пружа довољну заштиту од ове напасти.

Дневна, недељна и друга периодична штампа, такође утиче на понашање малолетника у свакодневном животу. Посебан проблем представља тзв. „жута штампа“, чији тираж зависи управо од заступљености друштвено негативног асортимана информација у њој. То је вид медија оптерећен многобројним добро пробраним и фокусираним прилозима о криминалу, насиљу, наркоманији, убиствима, проституцији и слично, како у одређеној локалној заједници, тако и широм света. Власници и уредници таквих гласила настоје да изгледом насловне стране привуку пажњу читалаца када се нађу поред киоска за новине.

[81] Милосављевић, Б.: *Op. cit*, стр. 181-182.

Они су свесни, да добро одабран и позициониран „бомбасти“, сензационалистички наслов, којим се открива нека нова афера у једном друштву, доприноси да се многи опредељују да купе такав лист. Таква ситуација је евидентна последњих неколико деценија, када криминал, у свим његовим феноменолошким видовима, па чак и онај организовани, доживљава невиђену експанзију на овим просторима. Ако се само пажљиво анализирају наслови у појединим листовима из сфере „жуте штампе“ или погледају ударне вести на телевизији у Србији, када су откриване разне „мафије“, попут „стечајне“, „саобраћајне“, „друмске“, „просветне“, „царинске“, „дуванске“, „фудбалске“, „грађевинске“, „аутомафије“ и других, онда је јасно колико уредници ових листова имају могућности да допринесу њиховој продаји, а кроз масовност и утичу на мишљење и ставове грађана. У листовима овог жанра доминира насиље, па чак и они његови најтежи облици. И све се дешава по већ виђеном сценарију. Тако је недавно у Београду пронађен леш без главе, што је до тада био својеврсни потпис у супарничким обрачунама мексичке нарко – мафије, о чему су новине у неком претходном периоду већ писале.

Нека схватања указују на то да медији, у целини гледано, не подстичу девијантност, али да директно могу додатно стимулисати предиспониране особе у имитацији метода и идентификацији с „јунацима“ из медија.

9. Закључак

Утицај средстава масовне комуникације на криминалитет малолетника је евидентан, при чему се друштво, преко својих основних чинилаца, породице, школе и слично, против тога недовољно бори. Васпитно-образовне мере још увек не дају довољно резултата на глобалном плану сузбијања малолетничке делинквенције. Одговорност читавог друштва за такво стање је евидентна, јер се недовољно предузимају превентивно-репресивне мере да се ово стање побољша. Малолетна популација је веома погодно тло за разне видове негативног утицаја средстава масовне комуникације. Млади се лако идентификују са негативним ликовима из разних средстава масовне комуникације, путем тих медија они уче криминалне технике и понашају се по моделу који је већ виђен.

Међутим, циљ медија треба да буде осмишљавање стратегија које ће промовисати одговорно поступање према антисоцијалном понашању у медијима и избегавање поступака који подстичу моралну дегенерацију. За новинаре је етички императив да одговорно пренесу вести тако да не подстичу нити охрабрују даљи криминал и насиље.

Summary: *The influence of the mass media on juvenile crime is an inescapable subject of the modern criminological literature and of many expert discussions. It is known that the media plays an important role in the process of human development, positive or negative. The media influences behaviour, oppinions and beliefs. No society, especially a modern one, is imaginable or functional without the influence of a wide spectre of communication sources. This paper deals with the influence of the major forms of mass media on youth.*

Key words*: mass media, television, movies, the press, identification, model, juveniles.*

Литература:

[1] Бошковић, Мило: *Криминологија*, Правни факултет, Нови Сад, 2007.

[2] Бошковић, Мило: *Социјална патологија*, Правни факулет, Нови Сад, 2002.

[3] Бошковић, Мило: *Криминална етиологија*, Правни факултет, Нови Сад, 2003.

[4] Бошковић, Мило; Перић, С.: *Личност и друштво*, Факултет за услужни бизнис, Нови Сад, 2004.

[5] Kenig, R.: *Sociologie der Jugendkriminalistik*, br. 2/57, Keln, 1957.

[6] Луис Алвин Деј: *Етика и новинарство - примери и контроверзе*, Медија центар, Београд, 2004.

[7] Милосављевић, Б.: *Социјална патологија*, Свјетлост, Сарајево, 1986.

[8] Рот, Н. и други: *Социјална психологија*, Рад, Београд, 1968.

[9] Рот, Н.: *Основи социјалне психологије*, Универзитет у Београду, 1972.

[10] Рот, Н.: *Основи социјалне психологије*, Универзитет у Београду, 1989.

Др Златко НИКОЛИЋ

Мр Биљана СИМЕУНОВИЋ-ПАТИЋ

Институт за криминолошка и социолошка истраживања
Београд

ОБЕЛЕЖЈА КРИМИНАЛИТЕТА МАЛОЛЕТНИКА У СРБИЈИ

***Резиме**: Утисак јавности у Србији је већ више година уназад да малолетнички криминалитет све више буја. То утолико пре што такву слику поткрепљују и свакодневни извештаји у штампаним и електронским медијима Међутим, статистички показатељи се не подударају са таквим утиском, па је предмет овог рада утврђивање разлога за такву дискрепанцу. Јавност, разуме се, има право и на своје виђење, али и на праву истину, како би се ослободила страха који такав утисак намеће.*

***Кључне речи:** малолетници, преступништво, криминалитет, појава, узроци*

1. Увод

Продор савремених средстава информисања у наше животе, а у борби за сопствено опстајање, а не ради нашег "бољег информисања", свакодневно нам намеће проблеме из "тамног вилајета" људског живљења. Криминалитет свих видова је, иначе, најлакша и најпробитачнија тема за "окупацију" наше пажње, јер нас латентни страх за нашу сопствену безбедност и безбедност нашег подмлатка наводи на нашу што "бољу" информисаност. Отуда поплава тзв. "црних хроника" у свим штампаним и електронским медијима, чак и у листовима чији уредници, до скора, нису могли ни да замисле тако нешто. Сви медији су, зато, почели да "развијају" тзв. истраживачко новинарство, а нас опскрбљују и најморбиднијим пикантеријама о злочинима и злочинцима. За нас конзументе или читаоце је, при томе, сасвим свеједно да ли се,

читајући то, плашимо да не постанемо жртве или пак да наша деца не буду у том кругу актера који се немилосрдно истребљују из неких "својих" разлога. Страх је, међутим, условљен и нечим што смо најмање смели и најмање смемо себи да признамо, а то је да ли ми стварно добро усмеравамо свој подмладак у живот који га чека. Напречац су нас, наиме, окружили неки нови "успешни" људи и њихова деца, али и сада неуспешни и несналажљиви неки, до јуче пример ка коме смо усмеравали и себе и нашу децу. Опште промене, како су нас "информисали", а заправо наше опште пропадање је постало реалност, иако нисмо били свесни да нам се кроз рушење "света" руши образац за понашање. Тако је настао вакуум или аномија, па су почеле да нам се са горчином губитника допадају и неке нове изреке, попут: "паметни иду у живот, а будале у школе" или еуфемизми за дојучерашње лопове да су "контроверзни бизнисмени", "тајкуни" и слично. Ми остали, "законима верни грађани", остали смо како на маргини егзистенције, тако и на маргини утицаја. Једино смо били "важни" у предизборним кампањама, које су и иначе финансирали ти "сналажљиви", "контроверзни" или "тајкуни". За "утеху" нам је додељена и улога да се ишчуђујемо свему што нас шокира као неправда и да се дивимо "борцима" против те неправде. На сцену су, дакле, доспели неки нови хероји или антихероји, од којих смо не само ми, из сопствених разлога и потреба, правили митове, већ су нам то потврђивали и службени медији и јавне личности.

Проблеми се, нажалост, нису завршили само на маргинализовању нас као губитника у процесу транзиције, тако нормалном и неминовном, како нас свакодневно "информишу" о томе. Наш главни проблем је настао када је "ђаво дошао по своје", односно, када су се те нове вредности и ти нови успешни и "сналажљиви" људи приближили школама и двориштима школа које похађају и наша деца. Нагло су, наиме, осванули неки објекти за забаву и игру младих тик уз школске ограде, са еуфемистички осмишљеним називима и прикривањем правог садржаја. Када су то остварили, "сналажљиви" су почели да улазе и у школе, закупљујући, наводно, вишак објеката и неискоришћене спортске објекте (игралишта, спортске сале и дворишта). Користећи поткупљивост неких директора и вршећи притисак на појединце из школских одбора, или улазећи у њих као родитељи, "самоуправно" су доносили одлуке о изнајмљивању школских објеката новокомпонованим добротворима, који су, само успут, нудили и организацију излета, екскурзија и слично. Тај нови "имиџ" нове класе и нових вредности је веома брзо постао доминантан, а ексцеси у школским двориштима, сукоби са наставницима, графити на зидовима школа, руинирани намештај и кабинети су проглашавани само дечјим несташлуцима и новим "демократским" односима. Ти новокомпоновани се, иначе, не одазивају ни на позиве разредних старешина, који по "старом" обичају желе да са њима

разговарају о проблематичном понашању њихових миљеника, већ преко своје "несташне деце" само пошаљу поруку са питањем: "колико то кошта"? Постепено је, тако, уз подилажење новим "вредностима", постало нормално и то да сада деца на проводе и забаве иду тек у ноћним сатима, јер је "ин" да се излази тек онда када су "матори" морали да буду у својим кућама. Криминални маркетинг је, према свему, био далеко испред официјалног морала и утицаја, а ми збуњени свиме што нам се догађа и без правог обрасца за понашање, разумљиво смо постали попустљиви, како не бисмо поново погрешили.

У датом окружењу и околностима, стога, не треба да нас чуди све што нам се догађа и што видимо, од пораста наркоманије, насиља у школама, на утакмицама, кафићима и ђачким екскурзијама или излетима. Али, зашто је то тако и колико је све то алармантно?

2. Актуелност стања

Већ поменути медији који су постали нови израз модерних вредности, нису криви за догађања о којима је реч, али ни безначајни за нешто што се у социјалној психологији зове викаријско или опсервационо условљавање, учење по моделу, учење идентификацијом и учење имитацијом, односно, половина од познатих облика социјалног учења. У таквим околностима, према томе, нису безначајне информације у виду вести или репортажа у штампаним медијима, те видео записи на телевизијама или ИНТЕРНЕТ-у о свакодневним догађањима у нашем окружењу. Тако, када из дана у дан бележимо у свести или подсвести да су, на пример: М.М.; Н.Н. и други иницијалима обележени малолетници починили то и то, да бисмо у неким другим новинама или на ТВ-у чули и пуно име и пикантерије из догађаја, не можемо а да не приметимо да и сами "заштитници" јавног морала крше његове норме.

Пажњу и страх јавности, међутим, нису узбуркали већ познати феномени малолетничких крађа, пљачки, разбојништава и убистава, већ нешто сасвим ново и до сада незабележено, као што је насиље у школама и, посебно, насиље девојчица над девојчицама. Тако у 2007. години штампани медији у Србији бележе бар десетак агресивних испада девојчица, од неразумних напада и иживљавања над неком својом вршњакињом (гребање лица маказама, гашење цигарета на лицу и телу, одсецање косе, сексуалне перверзије и др.), до такође неразумне потребе да све то снимају камерама или мобилним телефонима. Успут, не би било "ин" ако такве снимке не проследе другим вршњацима и чак поставе на прикладним ИНТЕРНЕТ сајтовима. Ти снимци туча и злостављања школских другова и, посебно, сексуалних перверзија са малолетницама, представљају главни хит и забаву у провинцијским градовима и селима, у којима је јавност "службено" шокирана и констернирана, а приватно

веома радознала и у трци да до таквог материјала за забаву дође. Њих боли и брине једино када се ради о њиховом подмлатку, али, за сваки случај, из страха од проширења тог порока здушно траже пооштравање санкција за такве преступе. Разуме се, себе као кориснике таквих материјала не виде као кривце, већ рационалишу да је то само потреба за информисањем, како се и њима то не би десило. Али, када се постави питање одговорности васпитача, где спадају и они, сву кривицу сваљују на школе и наставнике и на друштво у целини. Тако нас хипокризија као кориснике и љубитеље неких ласцивних сцена, порно материјала и насиља, на које смо и иначе навикли из редовних ТВ филмова и серија, наводи да о томе немамо неки одређени став. Тај вакуум је пак сасвим довољан да нам "сналажљиви" намећу своје вредности, па смо толерантни и када нам малолетна деца излазе у "провод" тек од 11 сати ноћу и враћају се у зору, без обзира на школске и друге обавезе.

Шта се то стварно десило у нашој свести и вредносном систему да прихватамо нешто за шта смо сигурни да није добро и да не води добру? Колики је стварни обим свега што нас плаши и што нам се не свиђа, или је пак то преувеличани феномен у медијским извештајима? Да ли смо све учинили да то спречимо и шта ми, још увек, можемо да учинимо?

3. Стварне димензије и обележја преступништва малолетника

Да је раскорак између веровања јавног мњења, изграђеног медијским написима, како смо напред поменули, и стварне димензије преступништва малолетника постојећи и видљив, најбоље нам показују статистички показатељи. Јер, ако погледамо те показатеље, озбиљност проблема криминалитета малолетника се најпре очитава на појавној равни, кроз податке везане за његов обим и учешће у структури укупног криминалитета. Тако, графички приказ динамике кривичних дела учињених од стране малолетника у периоду 1991–2006. година у Србији (графикони 1 и 2) указују на систематско опадање њиховог апсолутног броја, почев од средине 90-их, док је последњих година релативно учешће малолетничких у маси кривичних дела у просеку двоструко ниже него средином 90-их година. У просеку, свако једанаесто регистровано кривично дело општег криминалитета врше малолетници. Међутим, динамика криминалитета малолетника у Србији последњих деценија је углавном пратила општу динамику регистрованог криминалитета, па је и упадљив пораст током првих година 90-их карактерисао криминалитет, како малолетника тако и пунолетних лица.

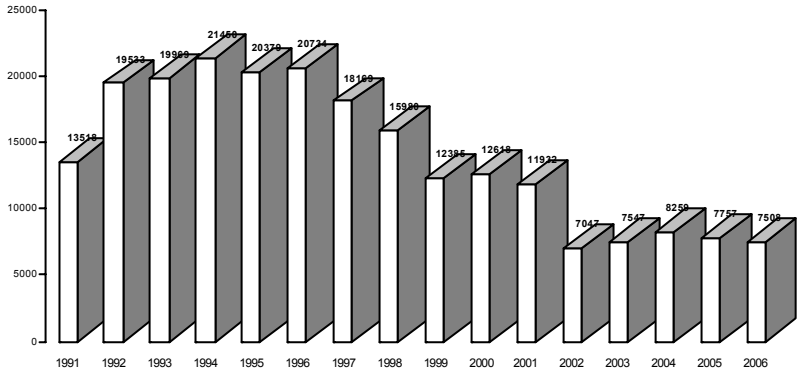

* Извор: Министарство унутрашњих послова Републике Србије.

Графикон 1. Кретање броја кривичних дела учињених од стране малолетника у Србији (1991-2006)

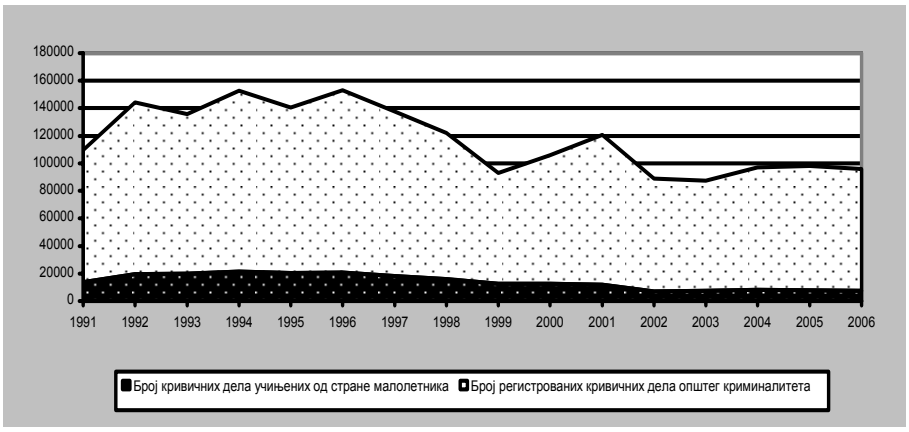

*Извор: Министарство унутрашњих послова Републике Србије.

Графикон 2. Обим и динамика регистрованих кривичних дела општег криминалитета и кривичних дела извршених од стране малолетника у Србији (1991-2006)

Стопа малолетничке делинквенције је тако, на пример, израчуната на основу података Министарства унутрашњих послова Републике Србије о броју малолетника према којима су поднете кривичне пријаве за кривична дела, у 2006. години износила 1.461,3 на 100.000 становника узраста 14–18 година. Са таквом стопом се, у

европским размерама, Србија сврстава у земље са просечном стопом криминалитета малолетника[82]. Међутим, иако ови апсолутни и релативни показатељи обима и динамике укупног криминалитета малолетника у Србији указују на његову стагнацију последњих година, занимљиво је указати и на однос броја кривичних дела и прекршаја учињених од стране малолетника у Србији.

Наиме, последњих година је број кривичних дела према броју прекршаја учињених од стране малолетника износио приближно 1:2, па је занимљиво да је пад броја кривичних дела у појединим годинама практично компензован растом броја прекршаја.[83];[84] Тако су прекршајни деликти у малолетничком преступништву постали доминантни као феномен, па у томе треба тражити разлоге за створену слику у јавности о енормном бујању малолетничког криминалитета. Тој слици је, пак, допринела и све већа бруталност малолетних преступника, али и индиферентан однос других малолетника према тој појави. Отуда чуђење у јавности и медијима како то да, уместо очекиване помоћи жртви, присутни малолетници или малолетнице навијају за једну од страна, снимају догађај камерама или мобилним телефонима и све то прослеђују другима или, чак, на ИНТЕРНЕТ. Статистички показатељи, нажалост, не говоре много о томе, па одговор треба потражити у укупним односима и променама у нашој заједници.

---

[82] Судећи према Уницефовој бази података *TransMONEE,* може се констатовати да знатно вишу стопу криминалитета малолетника имају, на пример, Пољска (3.136), Словачка (3.282), Бугарска (2.931), Летонија (2.868), Литванија (2.005) и Мађарска (2.474), а знатно нижу Туркменистан (30), Азербејџан (60), Таџикистан (70), Узбекистан (103), Јерменија (218), Украјина (924), Молдавија (991) и др. Наведени подаци се односе на 2004. годину. Извор: *Registered juvenile crime rate (juvenile crimes per 100,000 population aged 14-17)*, TransMONEE 2006 Database, UNICEF IRC, Florence. Преузето са: www.unicef-icdc.org/resources/-transmonee.html. Разуме се да би податке о стопама за различите европске земље као и њихову упоредивост, због неуједначености популација на којима су рачунате, требало узимати крајње опрезно.

[83] У структури прекршаја малолетника доминирали су прекршаји из области јавног реда и мира (са учешћем од 25-40%), а следили су прекршаји из безбедности саобраћаја (20-23%).

[84] Сагледавање података о обиму и кретању прекршаја малолетника посебно је важно у светлу феномена „дуплирања норми", тј. појаве да исто понашање буде прописано и као кривично дело и као прекршај (какав је, примера ради, случај са основним обликом кривичног дела угрожавања сигурности из чл. 138 ст. 1 Кри-вичног законика („Службени гласник РС", бр. 85/05, 88/05 (испр.) и 107/05 (испр.)) и са прекршајем из чл. 6 ст. 2 *Закона о јавном реду и миру*). Игнорисање ових података може допринети извођењу донекле кривих закључака о димензијама малолетничког преступништва, посебно онда када се оно пореди са преступниш-твом малолетника у другим земљама.

Назив кривичног дела	N	(%)
Убиства и тешка убиства	20	0,3
Тешке и лаке телесне повреде	480	6,4
Учествовање у тучи и угрожавање опасним оруђем при тучи или свађи	103	1,4
Силовање и обљуба над немоћним лицем	23	0,3
Насиље у породици	22	0,3
Крађа	1803	24,2
Тешка крађа	2241	30,1
Утаја, превара и ситно дело крађе, утаје или преваре	596	8,0
Разбојничка крађа и разбојништво	344	4,6
Уништење и оштећење туђе ствари	399	5,3
Неовлашћено коришћење туђег возила	307	4,1
Изнуда	67	0,9
Прикривање	28	0,4
Фалсификовање новца	62	0,8
Неовлашћена производња, држање и стављање у промет опојних дрога	243	3,3
Омогућавање уживања опојних дрога	18	0,2
Изазивање опште опасности	48	0,6
Уништење и оштећење јавних уређаја	17	0,2
Угрожавање јавног саобраћаја	99	1,3
Угрожавање саобраћаја опасном радњом и опасним средством	38	0,5
Тешка дела против безбедности јавног саобраћаја	63	0,8
Напад на службено лице у вршењу службене дужности	17	0,2
Насилничко понашање	90	1,2
Недозвољено држање оружја и експлозивних материја	79	1,1
Повреда гроба	36	0,5
Фалсификовање исправе	36	0,5
Остала кривична дела	167	2,2
Укупно	**7446**	**100,0**

- Извор: Министарство унутрашњих послова Републике Србије.

Табела 1. Структура кривичних дела из КЗ учињених од стране малолетника у Србији (2006)

Оно пак што је видљиво у свим досадашњим статистичким показатељима, од када се статистике воде у свету и код нас, показује да је једно од универзалних феноменолошких обележја малолетничке делинквенције, заправо, високо учешће и учесталост имовинског криминалитета (табела 1). Премда имовинска кривична дела преовлађују

и у општој феноменолошкој слици криминалитета, њихова доминантност је упадљивија у структури кривичних дела која врше малолетници. Штавише, може се оправдано претпоставити да су статистички подаци о пријављеним малолетницима пристрасно искривљени према тежим делима, тј. да је стварни удео имовинских деликата, посебно оних лакших, који се по правилу ређе пријављују, у структури криминалитета малолетника још и виши.

Међутим, у складу са општом правилношћу, структура кривичних дела малолетника у Србији је далеко једноставнија од структуре кривичних дела која врше пунолетна лица. У њој значајније партиципирају само имовински и крвни деликти, јер, готово четири од пет кривичних дела која изврше малолетници припада једној од ових двеју категорија.[85] Свега неколико врста кривичних дела, као што су: кривична дела тешке крађе, крађе, ситна дела крађе, утаје или преваре, разбојничке крађе и разбојништва – чине чак 70% свих кривичних дела учињених од стране малолетника у Србији током 2006. године. На друга кривична дела, као што су: кривична дела против живота и тела (убиства, тешка убиства, тешке и лаке телесне повреде, учествовање у тучи и угрожавање опасним оруђем при тучи или свађи) отпада тек 8,1% кривичних дела која су у тој години учинили малолетници. Треба, међутим, истаћи да је свако пето кривично дело учињено од стране малолетника у 2006. години имало карактер насилничког дела (табела 1).

За разумевање етиологије малолетничког преступништва је, по нама, од значаја да се примети да број пријављених малолетника за деликте против живота и тела не следи опадајући тренд који прати пријаве пунолетних лица, премда такво поклапање трендова пријављивања постоји код имовинских деликата. Статистички подаци, наиме, указују на неповољну динамику тешког насилничког криминалитета малолетника током последњих деценија, укључујући и последње године, што особито важи за разбојништва и разбојничке крађе. Уопште узев, за разлику од имовинских деликата без елемената

[85] Веома слична структура криминалитета малолетника бележи се у земљама у окружењу, са којима је поре-ђење структуре релативно најлакше и најпоузданије – у Хрватској, на пример, у структури пријављеног кри-миналитета малолетника 2006. године имовински деликти су учествовали са 63,6%, а деликти против живо-та и тела са 5,3%. Државно одвјетништво Републике Хрватске (2007). *Извјешће о раду државних одвјетниш-тава у 2006. години.* Загреб, стр. 7. Преузето са: http://www.dorh.hr/Download/2007/07/02/God_izvijesce_-2006_1.pdf. У Македонији је учешће имовинских деликата у структури криминалитета малолетника и веће - током периода 2002–2005. оно се кретало у распону од 87,53% до 91,04%, док кривична дела против живота и тела партиципирају у структури незнатно – са око 2%. Бузаровска Г. (2006) *Children in conflict with the law in The former Yugoslav Republic of Macedonia.* MONEE Country Analytical Report, Unicef, стр. 7. Преузето са: http://www.unicef-irc.org/research/ESP/CountryReports2006/macedonia_law_rep2006.pdf.

насиља, тешки насилнички криминалитет малолетника показује упечатљиву тенденцију раста почев од првих година 90-их година па надаље.[86]

4. Карактеристике кривичноправне реакције

Опште је познато да начин на који органи правосуђа реагују на криминалитет малолетника, посебно у смислу хитности поступања, примене адекватних мера према малолетнику током поступка, као и одабир одговарајуће кривичне санкције, у доброј мери одређује шансе за његово „скретање" са пута развоја криминалне каријере. Сагледавање и анализа праксе и тенденција у поступању органа малолетничког правосуђа, не само да је значајно са становишта оцене достигнутог нивоа стандарда поступања у овом домену, већ је драгоцено и за идентификовање евентуалних системских пропуста, услед којих деца и малолетници, а потом и друштво у целини, остају ускраћени за адекватну или правовремену заштиту.

Статистика нам, међутим, показује да је током последњих декада, између једне петине и једне шестине укупног броја кривичних пријава против лица узраста 14-18 година у Србији било одбачено од стране надлежног јавног тужиоца за малолетнике (табела 2). Подаци Окружног јавног тужилаштва у Београду говоре да је током последњих десетак година учешће опортунитета у структури разлога одбачаја кривичне пријаве од стране јавног тужиоца за малолетнике константно расло. Тако се у 2006. години заступљеност малолетника према којима је јавни тужилац за малолетнике ОЈТ у Београду донео одлуку да не покрене поступак или да предложи његову обуставу по основу опортунитета кретала у укупном броју пријављених око 1/8.[87]

Али, оно што би се могло означити као актуелно и већ устаљено обележје кривичног санкционисања малолетних учинилаца кривичних

[86] Ови налази се само надовезују на резултате једног од ранијих истраживања које је спровео М. Шкулић, а који је за период 1987–1996. година утврдио тенденцију константног раста учешћа разбојништава и раз-бојничких крађа, као и тешких случајева ових кривичних дела, почев од 1987. године, па до почетка 90-их, са кулминацијом током 1994. и 1995. године. Шкулић, М.: *Малолетници као учиниоци и као жртве кривич-них дела*, "Досије", Београд, 2003, стр. 356.

[87] Занимљиво је да је интензитет процесноправне селекције малолетника, односно учешће опортунитета у структури одлуке јавног тужиоца поводом пријаве против малолетника у Србији значајно ниже у односу на Хрватску, у којој је, рецимо, у периоду 2002–2004. година примена опортунитета (са или без посебних обавеза) достизала чак 53%. Цвјетко, Б. (2006) „Алтернатива покретању казненог поступка према малољетним и млађим пунољетним починитељима казнених дјела, односно алтернатива покретању казненог поступка у предметима насиља у обитељи", *Темида*, вол. 9, бр. 1, стр. 45.

дела у Србији, јесте јасна и стабилна оријентација судова на изрицање ванзаводских мера, односно мера из категорије отворене заштите.

Година	Кривичне пријаве		„Оптужења”		„Осуде”	
	Број	*Индекс*	*Број*	*Индекс*	*Број*	*Индекс*
1992.	5.419		2.524		2.858	
1993.	7.061	130	4.459	117	3.417	120
1994.	5.494	78	4.950	111	3.563	104
1995.	5.064	92	4.965	100	3.184	89
1996.	5.184	102	4.248	86	2.451	77
1997.	5.730	111	4.044	95	2.512	102
1998.	4.734	83	4.014	99	2.895	115
1999.	2.942	62	3.227	80	2.330	80
2000.	3.458	118	3.012	93	2.274	98
2001.	3.640	105	3.277	109	2.398	105
2002.	3.251	89	3.620	110	2.322	97
2003.	2.415	74	3.089	85	2.080	90
2004.	3.120	129	2.726	88	1.983	95
2005.	2.945	94	3.232	119	2.234	113
2006.	3.041	103	2.267	70	1.566	70

Табела 2. Кретање броја пријављених, „оптужених” и кривично санкционисаних малолетника у Србији (1992-2006)

Током последње деценије су, иначе, институционалне кривичне санкције, односно заводске васпитне мере и казна малолетничког затвора, збирно учествовале са око 7% у структури изречених кривичних санкција малолетницима. Овакви налази су очекивани и надовезују се на резултате ранијих домаћих истраживања.[88] Тако и истраживање које је недавно спровео З. Илић говори да је у структури изречених мера појачаног надзора у Србији, у периоду 1996–2005. година, доминирала мера појачаног надзора родитеља или старатеља (са просечним учешћем од 54,3%), затим је следила мера појачаног надзора органа старатељства (са просечним учешћем од 45,5%), док је мера појачаног надзора у другој породици учествовала са свега 0,2%.[89]

[88] Југовић, А. (2005) „Феноменологија малолетничког криминала у Србији”, у: Милосављевић, М. (ред.) *Реформа система правно-институционалне заштите малолетних преступника*, Београд: Социјално-хуманитарно удружење „Сачувајмо децу”, с. 50-83; Илић, З. (2007) „Криминалитет младих и реформа правно’институционалне заштите у Србији”, у: Игњатовић, Ђ. (прир.) *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања - I део*, Београд: Правни факултет у Београду, стр. 296-313, и др.

[89]. Илић, З., наведени рад, стр. 302.

Према наведеним истраживањима, али и из статистичких показатеља, може се констатовати да у периоду од 1990. до 2006. године у Србији нису изречене кривичне санкције према сваком трећем пријављеном малолетном преступнику. Разлози за то су разнолики, али је (према образложењима) најчешћи разлог обуставе поступака био нецелисходност изрицања казне или васпитне мере малолетнику. Да ли је баш то тако и колико је било целисходно занемаривати преступе малолетника?

5. Узроци и последице малолетничког преступништва

Све оно што о "произвођењу људи" или социјализацији личности знамо говори да су деца само оно што им одрасли допусте или омогуће. Деца, према томе, не продукују сама себе и не рађају се као лоша, већ их продукују одрасли и на њих преносе своје вредности, страхове, знања и незнања, љубав или мржњу, аспирације и услове за њихово реализовање, односно, све оно што ће их касније чинити социјализованим или несоцијализованим личностима. Облици социјалног учења су, и када их знамо и када их не знамо, добро познати свима нама, али нешто у тим нашим знањима није исто[90]. То што није исто је, заправо, наше осећање онога што јесмо, односно, задовољство или незадовољство сопственим успехом у животу, чија мера пак зависи од наших реалних или нереалних очекивања и очекивања нашег окружења. При томе не морамо бити свесни објективних или субјективних околности за наш успех или неуспех, будући да свет око себе увек гледамо субјективно. То значи да наше неуспехе приписујемо увек другима и свом "несрећном" положају и статусу у друштву, а успехе само себи и "свом раду".

Те наше успехе или неуспехе, по правилу, желећи или не желећи, својим поступцима и укупним односом према себи, члановима породице и окружењу, намећемо и нашем подмлатку који васпитавамо, а све у доброј намери да га социјализујемо. Та социјализација, међутим, не мора да буде и није увек успешна, а кривци нису ни школа ни друштво у целини, али не и само ми - неуспешни васпитачи. Социјализација подмлатка је, наиме, заједнички интерес и родитеља и друштва, а, посредно, и школе[91]. Како ће се она одвијати и колико успешно или неуспешно зависи и од квалитета родитеља – васпитача, али и од друштва и његовог другог посредника – школе, односно, од друштвене помоћи пружене не тако умешним и успешним васпитачима код појединих чланова у улози родитеља. Пребацивање кривице, како је то уобичајено, са једне на другу или трећу страну, а трећа је увек школа, не

[90]. Види, Николић, З.: Криминологија са социјалном патологијом, Народна књига, Београд, 2000, стр. 167-176.

[91]. Види о агенсима социјализације личности у наведеном делу, стр. 176-193.

води ни решењу, нити објашњењу узрока неуспеха сва три фактора у социјализацији деце. Међутим, неко је ипак крив, јер се деца не рађају ни рђава ни неваспитана.

Друштво, односно, држава, како је познато, намеће своје вредности новим нараштајима преко породица, вршњака, школе и мас-медија, одређујући унапред, као извор социјализације, шта је допуштено, а шта није. Породице и остали агенси или посредници, тако, само преносе те друштвене вредности културног, религиозног или обичајног карактера, уз каснији додатак нормативног одређења или забрана у виду различитих закона. Ове прве норме (културне, религиозне и обичајне) се у васпитању деце лакше намећу, јер су оне вредност и вредносни оквир укупног окружења, па се, стога, лакше интернализују или прихватају као своје. Закони и њихове одреднице, међутим, не морају да буду "дериват" већ интернализованих норми (културних, религиозних и обичајних), како је то најчешће случај са све већим упливом глобализације, па се они доживљавају као туђи и наметнути и, отуда, необавезни за понашање. Кршење тих норми је, зато, "допуштено" јавно или прећутно од социјалне средине, па државу која то не зна и која наметнутим нормама мења "оквир за понашање" родитеља не треба да чуди оно што се дешава. Ако при томе држава преко својих органа социјалне контроле не чини ништа да се незадовољним, неуким и неумешним у васпитању деце помогне, онда не треба ни да очекује решење проблема самог по себи[92]. Формална социјална контрола, дакле држава и њени органи, не могу унапред да аболирају себе и своје постојање тиме што ће кривицу пребацивати на друге. Јер, доношењем "модерних и светских закона" који су код нас неприменљиви, како због некритичког прихватања туђих решења, непознавања филозофије и социологије права и, нарочито, неуког "банкирања" донетих закона будућим подзаконским актима за које се не зна када ће бити донети, имамо вакуум у примени новодонетих закона или законика[93]. Какав је то правни систем и правна сигурност грађана једне државе када постоје два или више неприменљивих закона, а које њени органи употребљавају или, често, злоупотребљавају према сопственом схватању опортунитета?

---

[92] Види, Николић, З.: Превенција криминалитета–методика рада саветовалишта за родитеље и децу, ИКСИ, Београд, 2006, стр. 111-148.

[93]. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица Републике Србије није, због тога, примењљив у, по нама, најважнијем делу, а то је приме-на васпитних налога. Разлог је у томе што за тако нешто не постоји подзаконски акт, којим су те одреднице закона непотребно "банкиране". Судови и тужилаштва за малолетнике, зато, не мо-гу да примењују то што би довело до избегавања процеса и стигматизације малолетног преступ-ника. За сада, нажалост, те одреднице служе само као хвалоспев о модерности тог законика у различитим изјавама писаца, предлагача и доносилаца закона, те њиховим извештајима и саоп-штењима на различитим саветовањима.

Најочигледнији доказ о наопаком схватању и примени принципа и "права" примене опортунитета код малолетничког преступништва имамо, заправо, у примени тог и таквог законика у нашој пракси његове примене. Како се могло приметити из статистичких показатеља да је у осмини преступа само ОЈТ за малолетнике у Београду одустало од прогона малолетних преступника применом разлога опортунитета, можемо претпоставити какви су подаци у другим и мањим срединама. У нашем случају, као и у окружењу и свету уопште, преступи малолетника из добростојећих и утицајних породица се, по правилу, пренебрегавају. Тако, оно што је јерес и преступ за испаноамериканце или дечаке и девојчице из сиромашних слојева САД јесте само младалачки несташлук младића и девојака из колеџа[94], а код нас деце јавних службеника и богатијих људи. Када, међутим, знамо, да је казна ефикасна само онда када је извесна и брза, а не обавезно и сурова, мора нам бити јасно да је аболирање или одлагање кажњавања и, још више, извршења неке на силу донете мере или казне вишеструко контрапродуктивно.

Контрапродуктивност или неефикасност казни и кажњавања се огледа, пре свега, у настављању делинквентног понашања некажњених преступника, јер је такво понашање за њих исплативо. Ако задовољење нечијих хирова, у било ком виду, може да буде некажњиво, јер ће "татица" или његови пријатељи такав "несташлук" минимизирати, а преступника ће "казнити" само неком грдњом и придиком, онда је то исплативо. Међутим, оно што "татица" и пријатељи не знају, а требало би, јесте латентна опасност од фиксирања таквог понашања без "кочница", које ће временом постати правило, а у пунолетству или при тежим последицама од преступа неће бити могуће да се све минимизира[95].

Други ефекат или контрапродуктивност такве примене закона је у томе што нарушава принцип једнакости, толико наглашаваног у свим сферама друштвеног живота од времене француске буржоаске револуције до данас. Његове невидљиве последице се огледају у томе што неједнако примењивање закона појачава и учвршћује супортативност окружења према преступницима у оним социјалним слојевима који се осећају пониженим и обесправљеним, а то доводи до

---

[94]. Једно старије истраживање у САД-у је утврдило да су, на пример, студенти Тексашког хришћанског универзитета починили, по свом признању, више преступа и по броју и по тежини, него делинквенти по пресудама судова за малолетнике. Види, "Тамне бројке" криминалитета у Николић, З.: Криминологија са социјалном патологијом, op. cit. стр., 236-239.

[95]. Примери понашања и преступа деце познатих и јавних личности у Београду, чија имена из професионалних разлога не можемо да помињемо као у новинама, најбоље говоре какви су ефекти примене права на процену опортунитета за кривични прогон од стране тужиоца или изрицања бесмислене мере од стране судија.

стања аномије у њима. "Владавина права" је тада само флоскула за наивне, а сналажење и сналажљивост мото живљења и опстајања. У таквим условима је пребацивање кривице на лоше породице и лоше школе само бежање од стварности, у којој, како се види, "царује" сналажљивост оних које јавно дефинишемо као контроверзне и проблематичне.

Највећу контрапродуктивност, нажалост, налазимо у понашању и поступцима органа формалне социјалне контроле (полиције, тужилаштва и судова за малолетнике, те центара за социјални рад), који, судећи према статистичким подацима о дужини трајања процеса, свој посао обављају траљаво и на силу. Не може се другачије објаснити, наиме, да нешто што је законом одређено као ургентно и орочено временски траје толико колико траје према подацима. Док центри за социјални рад имају једног до два "чиновника" задужена за давање мишљења судовима, није чудно да су и преоптерећени, јер они, паралелно, имају и друге радне обавезе према наредбама својих директора или шефова одсека. Тужилаштва и судови за малолетнике, разумљиво, не могу да без тога покрећу поступак, ако и би, а резултат је да код тежих преступа малолетни преступници "чаме" у притвору. Тако се круг одговорних или неодговорнох затвара и нико није крив осим закона и нашег очекивања. Познавајући, пак, наше притворе и притворске услове[96], не можемо рећи ништа позитивно, јер, осим у београдском окр. затвору, нема посебних одељења за малолетнике у свим другим окружним затворима. Када томе додамо да малолетне преступнике један број истражних судија третира као и све остале и, чак, супротно одредницама ЗИКС-а наређује самице због "заштите истраге", онда је слика односа између прописаног и стварног сасвим јасна.

Не треба, стога, да нас чуди то што се и деца "сналазе" у нашем и њиховом свету, у коме је агресивност и "закон јачег", по било ком основу, најважнији. Отуда, ваљда, да и до јуче "смерна бића", какве су девојчице, све више испољавају своју агресивност и деструкцију у свом окружењу, јер смо им ми такви учитељи и субјекти за подражавање. Циљеви и жеље су, како је познато, исти за све, али су легитимна средства за њихово достизање недоступна свима. Зато су објективно могућа, али не и легитимна средства (отимање, уцена, поткрадање, уништавање и др.), прихватљива и исплатива, ако казна може да се избегне или да се понашање толерише из било којих разлога (утицајни родитељи, страначка припадност и друго).

[96]. Један од аутора текста је био дугогодишњи надзорни орган у извршењу кривичних санкција у Србији, па тврдња о стању и условима за малолетнички притвор није произвољна.

6. Закључна разматрања

Замена "квантитета" за "квалитет", односно замена за смањење процента малолетничких преступа за све већу окрутност, насиље и деструкцију не би смело да нас завара, нити да се тиме хвалишемо, чак ни у пригодним извештајима. Јер, чињеница је да су узроци или етиологија остали исти, а да су се променили и да ће се мењати само појавни облици малолетничког преступништва, на које ми, као и пре, морамо да одговоримо. Како то учинити када је "живот" некако и из неких разлога увек испред нас, а њега много боље и успешније прате они који нам загорчавају живот (нарко дилери, трговци "белим робљем" и други)?

Очигледно је да ми као појединци не можемо да утичемо на постојећу аномију у друштву (непостојање норми), односно, на нашу потребу за сигурним обрасцем понашања, ка коме бисмо усмеравали и нашу децу. Међутим, треба живети и у условима с промењеним оквиром за понашање: ново радно или "европско" време од 9 до 18 сати, нови "имиџ" и потребе младих (тетоваже, пирсинзи, ноћни проводи од 23 до 5 сати ујутру и појава неких нових "успешних" а контроверзних људи са џиповима, обријаних глава, "с кајлама", пиштољима и другим). Шта онда?

Искуство је, бар европски део света, научило да се линија мањег отпора, по принципу: пљуни, удари, ошамари, понизи, лакше прихвата, јер не захтева посебан напор за појединца. Васпитањем, међутим, захтевамо обрнуто и покушавамо да то уградимо као принцип за понашање, односно, етику или морал у понашању. Али, уграђивање или интернализација одређених правила за понашање се у васпитању постиже применом одређених васпитних метода и њихових средстава, а најпознатија је метода спречавања и присиљавања. Средства ове методе су, иначе, позната као: контрола, опомена, претња, забрана и казна, изграђена и уграђена на сазнањима социјалне психологије о облицима социјалног учења[97]. Међутим, та васпитна средства, проверена и оснажена у миленијумима људског живљења, сада оспоравају "неки нови клинци" и представници разних "невладиних" организација, тражећи њихову забрану и законско укидање, са претњом санкцијама. Тако су у свим нашим "модерним" законима обична васпитна средства дисциплинског кажњавања у ВП дому и КП заводима, на пример, подвргнута законској заштити и процедури, односно, управном поступку. Са друге стране, недавно, али и надаље, неки фондови тзв. "невладиних организација“, као што је "Заштитимо децу“ или Save the children's, врше медијски притисак на власт у Србији да уведе ново кривично дело о

[97]. Види, Николић, З.: Превенција криминалитета - методика рада саветовалишта за родитеље и децу, op. cit., стр. 234-238.

забрани било какве казне над децом[98]. Куриозитет је не само то што такав захтев није ничим поткрепљен, осим квазихуманизмом, већ и то да та британска организација са таквим захтевом није прошла ни у свом парламенту, а хоће "да почисти наше двориште".

Васпитање и интернализација културних, религиозних и обичајних норми за понашање је, према томе, ствар породице и породичног васпитања, а држава и њени органи социјалне контроле имају задатак да помогну и подуче или натерају неуке, неспособне или невољне родитеље на одређене поступке у односу на њихову децу, без обзира на постојање или непостојање друштвене аномије. При томе, није безначајан утицај школе и мас медија, на које држава такође има утицаја, а посебно благовремена реакција свих задужених за институционално реаговање. Ако, дакле, реакција на преступ није извесна, благовремена и одмерена, сагласно преступу, онда је бесмислена и контрапродуктивна. Аутори овог текста су, иначе, свесни да је то идеални тип понашања, али и тога да идеални типови постоје као циљ ка коме се тежи, јер су без одређеног циља све радње само обично лутање или бесциљни и узалудни напори.

Summary: *In the public opinion in Serbia exist in the last decade some impression that juvenile crime more and more growing larger. Even more, such a picture substantiated daily information's in the printed and electronic press. However, statistical evidence is not in conformity with such impression, so the subject of this article will be finding of reasons for such discrepancy. Public, evidently, have a right to see this problem on its way, but also the rights on a real truth, with aim of liberation of fear which impose such a impression.*

Key words: *juvenile, offences, crime, phenomenon, causes*

Литератуа

[1] Игњатовић, Ђ.: *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања – I део*, Правни факултет у Београду, 2007.

[2] Милосављевић, М.: *Реформа система правно-институционалне заштите малолетних преступника*, Социјално-хуманитарно удружење „Сачувајмо децу”, Београд, 2005.

[98]. У нашем КЗ-у је и до сада постојала одредница о кажњавању насиља у породици, па је утолико чудније повлађивање од стране неких наших политичара овој, рекло би се, политичкој групацији непознатог порекла.

[3] 3. Николић, З.: *Криминологија са социјалном патологијом*, Народна књига, Београд, 2000.

[4] 4. Николић З.: *Превенција криминалитета - методика рада саветовалишта за родитеље и децу*, Институт за крим. и соц. истраживања, Београд, 2006.

[5] 5. Цвјетко, Б.: „Алтернатива покретању казненог поступка према малољетним и млађим пунољетним починитељима казнених дјела, односно алтернатива покретању казненог поступка у предметима насиља у обитељи", *Темида*, Београд, 2006. вол. 9, бр. 1

[6] 6. Шкулић, М.: *Малолетници као учиниоци и као жртве кривичних дела*, „Досије", Београд, 2003.

Проф. др Снежана СОКОВИЋ
Правни факултет, Крагујевац

СИСТЕМ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА КОЈЕ СЕ ИЗРИЧУ МАЛОЛЕТНИЦИМА - ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ И ИЗВРШЕЊЕ

***Резиме**: Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (ЗОМУКД) даје значајан допринос осавремењавању и унапређењу система санкционисања криминалитета малолетника. Обједињавањем свих сегмената кривично-правног положаја малолетника у једну целину омогућава се и боља усклађеност и повезаност, концептуална доследност, а следствено томе и значајнија функцио-налност решења из области извршења. У погледу извршења кривичних санкција, од реформе кривичног законодавства се, поред имплементације релевантних међународних стандарда и доследнијег концепцијског саглашавања са материјалним и процесним законо-давством, очекивало и да отклони последице претходног вишегодишњег "посустајања" у овој области и да адекватним решењима, дугорочно посматрано, битно допринесе контроли криминалитета. И док Закон о извршењу кривичних санкција (ЗИКС) карактеришу значајне концептуалне новине, прихватање битних међународних стандарда, али и приметна недоследност и недореченост, у истом правцу одређена неусклађеност са материјалним кривичним законодавством, неизграђеност и нефункционалност одређених института, систем извршења кривичних санкција које се изричу малолет-ницима представља складнију, кохерентнију и функцио-налнију целину. То је добра страна издвајања извршења кривичних санкција према малолетницима из Закона о извршењу кривичних санкција и пребацивања у Закон о малолетним*

учиниоцима кривичних дела и кривично-правној заштити малолетника. Даље унапређење санкционисања малолетничког преступништва захтева превазилажење "хроничних" проблема домаћег пенолошког система: дефицитарности васпитачког кадра, лошијих решења мреже, локација и категоризације установа за извршење кривичних санкција. Финансијски проблеми и недостатак одговарајућих установа које су прилагођене боравку малолетника јесу, не само у нашој пракси, реалност, али по схватању Европског суда за људска права нису валидан и прихватљив аргумент на страни државе, јер је свака држава потписница одговарајућих докумената из области људских права и слобода и малолетничког правосуђа дужна да обезбеди и одговарајуће институције за извршење санкција и мера у складу са системом мера и санкција за који се определила. Аутор аргументује и потребу да се нека нормативна решења унапреде и посебно, у том смислу, разматра питање судске заштите права малолетника према којима се извршавају кривичне санкције заводског карактера.

Кључне речи: *кривичне санкције, малолетници, извршење, реформа казненог законодавства, посебне обавезе, васпитне мере појачаног надзора, заводске васпитне мере, малолетнички затвор.*

1. Малолетничко правосуђе као посебан систем

Реформа казненог законодавства Републике Србије из 2006. године посебно значајне новине уводи у погледу регулисања кривичноправног статуса малолетних лица. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица јесте први посебни закон којим се регулишу сви релевантни сегменти кривичноправне позиције малолетника. Тако је и област извршења кривичних санкција које се изричу малолетницима регулисана Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, а не као раније Законом о извршењу кривичних санкција.

Наиме, пре доношења овог закона кривичноправне одредбе о малолетницима представљале су посебне целине у оквиру материјалног, процесног, извршног законодавства. Обједињавање и издвајање прописа о систему кривичних санкција за малолетнике, поступку изрицања и начину, као и поступку и условима извршења малолетничких кривичних

санкција и других мера у засебну целину треба да допринесе, како унапређењу системског концептуалног дефинисања кривичноправног статуса малолетника, тако и подизању нивоа ефикасности друштвене реакције у сфери криминалитета малолетника. Уз доследно усаглашавање са релевантним међународним стандардима[99], закон уводи и нова решења диверзионог карактера, а значајне новине доноси и у погледу садржине појединих института.

2. Основне карактеристике система кривичних санкција и других мера које се изричу малолетним учиниоцима кривичних дела

ЗОМУКД предвиђа две врсте мера, кривичне санкције и васпитне налоге. Васпитни налози, новина у у систему реаговања на криминалитет малолетника, нису санкције, него мере алтернативног карактера. Факултативно их примењује надлежни јавни тужилац, уколико поступак још није покренут, или судија за малолетнике ако се води поступак, под условом да се ради о кривичном делу за које је прописана новчана казна или казна затвора до пет година, да малолетник признаје кривично дело а однос малолетника према кривичном делу и оштећеном је такав да оправдава примену ове мере. Сврха васпитних налога јесте да се не покреће кривични поступак према малолетнику или да се обустави поступак, односно да се применом васпитног налога утиче на правилан развој малолетника и јачање његове личне одговорности како убудуће не би вршио кривична дела. Закон предвиђа могућност изрицања једног или више васпитних налога од пет нормираних: поравнање са оштећеним, рад у корист заједнице, редовно похађање школе или редовно одлажење на посао, подвргавање одређеном испитивању или одвикавању од завис-ности и укључивање у појединачни или групни третман у одговарајућој здравственој установи.

У систему кривичних санкција које се изричу малолетницима васпитне мере су традиционално примарног карактера у односу на казне које се примењују изузетно. Закон познаје и три групе васпитних мера:

[99] Имплементација међународних правних стандарда релевантних за област контроле криминалитета малолетника у домаће законодавство односи се пре свега на међународне документе обавезујућег карактера, као што је Конвенција о правима детета, Европска конвенција о заштити људских права. Значајан је и низ других докумената, који немају формалноправно обавезујући карактер, али поседују снагу фактичке обавезности, будући да дефинишу основне цивилизацијске стандарде у овој области. У том смислу најзначајнији су: Стандардна минимална правила УН за малолетничко правосуђе (Пекиншка правила), Смернице УН за превенцију малолетничке делинквенције (Ријадске смернице), Правила УН о заштити малолетника лишених слободе (Хаванска правила), Стандардна минимална правила УН за мере алтернативне институционалном третману (Токијска правила), Европска правила о друштвеним санкцијама и мерама.

две мере упозорења и усмеравања: судски укор и посебне обавезе, четири мере појачаног надзора: од стране родитеља, усвојиоца или стараоца, у другој породици, од стране органа старатељства и појачани надзор уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитање и образовање малолетника, и три заводске мере: упућивање у васпитну установу, упућивање у васпитнопоправни дом и упућивање у посебну установу за лечење и оспособљавање.

Казна малолетничког затвора је факултативног карактера, може се применити изузетно, само према старијем малолетнику који је учинио кривично дело за које је законом прописана казна затвора тежа од пет година и то уколико због високог степена кривице, природе и тежине кривичног дела не би било оправдано изрећи васпитну меру. Малолетнички затвор се изриче на пуне године и месеце, у распону од шест месеци до пет година. Изузетно, за дело за које је прописана казна затвора двадесет година или тежа казна или у случају стицаја кривичних дела за која је прописана казна затвора тежа од десет година, малолетнички затвор се може изрећи у трајању до десет година.

Мере безбедности се, осим мере забране вршења позива, делатности или дужности која се не може изрећи малолетницима, изричу малолетницима уз васпитну меру или казну малолетничког затвора, с тим што се мера безбедности обавезног лечења алкохоличара и мера обавезног лечења наркомана не могу изрећи уз мере упозорења и усмеравања. Мера безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи може се изрећи самостално. Уместо ове мере, малолетницима се изриче заводска васпитна мера упућивања у посебну установу за лечење и оспособљавање, уколико се у установи за лечење и оспособљавање може обезбедити чување и лечење малолетника.

Из увођења васпитних налога, као система мера диверзионог поступка, промене садржине неких мера, при чему су суду и органима кривичног гоњења истовремено дата широка овлашћења у погледу покретања, вођења или окончања поступка сходно начелу опортунитета, видно је да ЗОМУКД у систему формалне социјалне контроле малолетничког криминалитета додатно афирмише начело васпитавања у односу на начело кажњавања.

Сврха санкција које се изричу малолетницима у значајној мери одређује и начин и карактеристике извршења. У оквиру опште сврхе кривичних санкција, сврха кривичних санкција које се изричу малолетницима јесте да се надзором, пружањем заштите и помоћи, као и обезбеђивањем општег и стручног оспособљавања утиче на развој и јачање личне одговорности малолетника, на васпитање и правилан развој његове личности, како би се обезбедило поновно укључивање

малолетника у друштвену заједницу. Малолетнички затвор, с обзиром на услове изрицања и на начин извршења, има карактеристике и васпитне мере и казне. Из тих разлога сврха ове санкције делом се поклапа са сврхом васпитних мера, али осим тога подразумева и вршење појачаног утицаја на малолетне учиниоце да убудуће не врше кривична дела, као и утицаја на друге малолетнике да не врше кривична дела.

Концепцијски, систем кривичних санкција за малолетника и даље је заснован превасходно на социјално-заштитном моделу, новину представља одређени утицај модела правде. Другим речима, приступ који подразумева усмереност на личност преступника и неопходност његове рехабилитације допуњава се ставом да је осим рехабилитације, или упоредо са рехабилитацијом, значајна и реинтеграција малолетног преступника у друштвену средину, која се, без занемаривања тежине кривичног дела, заснива на поштовању права малолетника као грађанина[100] Концепцијска доследност захтева и у пенолошкој фази примену како рехабилитационог, тако и реинтеграционог модела, зависно од садржине конкретне мере.

Важна карактеристика система мера и санкција које ЗОМУКД нормира, од значаја и за разумевање принципа њиховог извршења, јесте принцип поступности у примењивању. Приоритет у примени имају неформалне алтернативне мере, васпитни налози као супституте кривичних санкција у односу на кривичне санкције. У регистру кривичних санкција васпитне мере су основни облик реаговања на малолетнички криминалитет, при чему се прво примењују блаже васпитне мере (мере упозорења и усмеравања), док су институционалне васпитне мере и казне последње средство које се примењује изузетно и у најкраћем неопходном трајању.[101]

---

[100] О моделима контроле криминалитета малолетника Т. Неwбурн: Yоутх, Криме, анд Јустице, Тхе Охфорд Хандбоок оф Криминологу, ед. М. Магуире, Р. Морган, Р. Реинер, Охфорд, 1997, стр. 643. и даље; J. Е. Бунум, W. Е. Тхомпсон Јувениле Делинqуецу, А Социологицал Аппроацх, Бостон, 2005, стр. 412; J. Браитхwаите: Сеттинг Стандардс фор Ресторативе Јустице, Тхе Бритисх Јоурнал оф Криминологу, Вол.42, 2/2002, Ђ. Игњатовић: Криминологија, Београд, 2007, стр. 253.

[101] За функционисање система кривичних санкција заначајна је и рестриктивност законских одредби о давању података о изреченим васпитним мерама и осудама на казну малолетничког затвора, чиме се спречава стигматизација малолетника неконтролисаним саопштавањем оваквих података. Подаци о изреченим васпитним мерама могу се дати само суду, јавном тужилаштву и органу старатељства, с тим што се не могу давати подаци о васпитним мерама изреченим за кивична дела за која је прописана новчана казна или казна затвора до три године, ако је лице на које се подаци односе навршило двадесет једну годину. Подаци о осуди на казну малолетничког затвора не могу се дати никоме, осим суда, јавног тужиоца и органа унутрашњих послова и то у вези са новим кривичним поступком који се води против лица које је раније било осуђено, затим органа за извршење кривичних санкција и органа који учествује у давању амнестије, помиловања,

3. Основни принципи извршења кривичних санкција према малолетницима

ЗОМУКД посебно регулише општа правила извршења кривичних санкција према малолетнику и нормира следеће принципе:

- *поступање по правноснажној и извршној судској одлуци* - извршењу васпитне мере се приступа када је одлука којом је мера изречена постала правноснажна и када за извршење не постоје законске сметње. Изузетно, у сагласности са родитељима малолетника и по саслушању малолетника, суд може да одлучи да се приступи извршењу мере иако је изјављена жалба против пресуде, односно решења којим је малолетнику изречена казна малолетничког затвора или заводска васпитна мера;
- *важење у односу на лица:* одредбе о извршењу кривичних санкција према малолетницима примењују се и на пунолетне учиниоце кривичних дела којима је изречена васпитна мера или казна малолетничког затвора и на лица која за време извршења тих санкција постају пунолетна;
- *недискриминација:* малолетници према којима се извршавају кривичне санкције равноправни су без обзира на све облике различитости, посебно без обзира на расу, боју коже, пол, језик, вероисповест, политичко и друго уверење, национално, етничко или социјално порекло, имовинско стање, статус стечен рођењем или други статус малолетника, његовог родитеља, усвојиоца или стараоца;
- *индивидуализација и флексибилност у општем начину поступања*: у току извршења кривичних санкција према малолетнику се поступа примерено његовом узрасту, степену зрелости и другим својствима личности, уз поштовање достојанства и подстицање учешћа у сопственој ресоцијализацији; поступање је засновано на савременим педагошким, психолошким и пенолошким знањима и искуствима;
- *индивидуализација кроз појединачне програме поступања* - извршење васпитних мера и казне малолетничког затвора заснива се на појединачном програму поступања са малолетником који је прилагођен његовој личности у складу са савременим достигнућима науке, пенолошке и педагошке праксе;
- *образовање и верска права* - образовање и радно оспособљавање малолетника чине кључни сегмент васпитног процеса, због чега закон наглашава да је неопходно омогућити малолетнику потребне услове

рехабилитације или одлучивању о правним последицама осуде, и у неким случајевима , органа старатељства.

за стицање основног и средњег стручног образовања и радног оспособљавања, као и слободно изражавање верских осећања и вршење верских обреда;

- *заштита здравља малолетника* - извршење санкција изречених малолетницима подразумева константну заштиту здравља малолетника у свакој ситуацији; у циљу очувања и побољшања здравља малолетника који се налазе на издржавању заводске васпитне мере или казне малолетничког затвора, завод, односно установа, обавезна је да организује систематски преглед најмање једанпут годишње, најмање два пута годишње да сачини извештај о психичком стању малолетника и достави га судији за малолетнике суда који је судио у првом степену и који врши надзор над извршењем кривичних санкција;
- *забрана упућивања у самицу* - малолетнику не може бити изречена дисциплинска казна упућивања у самицу;
- *забрана ношења ватреног оружја* - унутар завода и установа у којима се извршавају заводске васпитне мере или казна малолетничког затвора забрањено је ношење ватреног оружја;[102]
- *трошкови извршења* - трошкови извршења кривичних санкција у начелу падају на терет буџетских средстава; изузетно, лица која су по закону обавезна да издржавају малолетника или сам малолетник који има приходе или поседује имовину, уколико су у могућности, дужни су да сносе део трошкова у закону наведених санкција;
- *заштита права малолетника* - уколико у току извршења кривичне санкције судија за малолетнике утврди да постоје чињенице и околности које указују на потребу предузимања мера ради заштите права малолетника, дужан је да о томе обавести орган старатељства надлежан према месту пребивалишта или боравишта малолетника;
- *право притужбе* - малолетник који сматра да су му ускраћена или повређена одређена права, или да су учињене друге незаконитости или неправилности у току извршења заводске васпитне мере или казне малолетничког затвора има право притужбе управнику завода, односно установе у којој се санкција извршава. У року од три дана управник доноси образложено решење са поуком о правном леку, којим се притужба одбија као неоснована или се утврђује њена

[102] Ова одредба ЗОМУКД, као и одредба која регулише изузетно могућу употребу оружја, одступа од релевантних стандарда. Наиме, стандарди садржани у одговарајућим међународним документима (Хаванска правила, чл. 11б) предвиђају, поред забране ношења и забрану употребе ватреног оружја у свим установама у којима су смештени малолетници. Види: О. Перић: Коментар Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Београд, 2007, стр. 179.

потпуна или делимична основаност, кад се истовремено налажу и мере за отклањање учињених повреда права малолетника;

– *право на жалбу већу за малолетнике првостепеног суда* - против решења управника о притужби, у року од осам дана од пријема решења, малолетник може да поднесе жалбу већу за малолетнике првостепеног суда који врши надзор над извршењем васпитне мере, односно већу за малолетнике првостепеног суда који је судио у поступку у коме је изречена казна малолетничког затвора.

4. Основне карактеристике извршења васпитних мера

ЗОМУКД извршења васпитних мера нормира као посебан систем заснован на заједничким принципима, након чега регулише и посебне карактеристике извршења сваке мере. Може се уочити да се извршење васпитних мера темељи на следећим принципима:

- за извршење свих васпитних мера по правилу је надлежан орган старатељства, изузетно, за извршење васпитне мере упућивања у васпитнопоправни дом надлежан је суд. Орган старатељства надлежан по месту пребивалишта, односно боравишта малолетника извештава надлежни суд о току и резултатима извршења изречене мере посебне обавезе[103], прати и помаже извршење мере појачаног надзора од стране родитеља, усвојиоца или стараоца, закључује уговор са породицом у коју се упућује малолетник ради извршења мере појачаног надзора у другој породици и прати и помаже извршење ове мере, одређује стручно лице коме поверава спровођење васпитне мере појачаног надзора од стране органа старатељства, даје му упутства за сачињавање програма рада са малолетником, одређује установу за извршење мере појачаног надзора уз дневни третман и стара се о спровођењу дневног третмана, и извештава суд о току и резултатима извршења свих ових мера сваких шест месеци, а на захтев судије за малолетнике и чешће;

– надзор над извршењем мера и контролу извршења васпитних мера врши судија за малолетнике који је судио у првом степену и о томе води Контролник извршења васпитних мера и сачињава одговарајуће списе праћења и контроле;[104]

– судија за малолетнике и јавни тужилац за малолетнике ток и резултате извршења прате на основи извештаја поднетих од стране органа старатељства у прописаним роковима, а најмање једанпут

[103] Извршење ове мере детаљније је регулисано Правилником о извршењу васпитних мера посебних обавеза, Сл. гласник РС, 94/06.

[104] Детаљније: Судски пословник, Сл. гласник РС, 65/03; Правилник о начину вођења контролника и списа извршења васпитних мера, Сл. гласник РС, 63/06.

годишње врше и непосредни надзор и контролу извршења васпитних мера.

5. Основне карактеристике извршења заводских васпитних мера

Будући да васпитне мере заводског карактера подразумевају ограничење слободе кретања малолетника и његову институционализацију, њихово извршење је регулисано посебним заједничким одредбама, из којих произилазе и одређене опште карактеристике извршења заводских васпитних мера:

- *заводске васпитне мере се извршавају у посебним установама* - васпитној установи, васпитнопоправном дому и посебној установи за лечење и оспособљавање малолетника;
- *хитност у поступању* – уколико суд који је судио у првом степену није надлежан за извршење мере[105], дужан је да одлуку и потребну документацију достави надлежном органу у року од три дана од када је одлука постала извршна, а овај орган је у истом кратком року од три дана од пријема одлуке и документације дужан да приступи извршењу кривичне санкције,
- *редовни обилазак малолетника* - судија за малолетнике који је судио у првом степену и надлежни јавни тужилац за малолетнике најмање два пута у току године обилазе малолетника смештеног у заводу, односно установи за извршење заводских мера;
- *хитност у отклањану недостатака и неправилности у извршењу* – о уоченим пропустима и неправилностима у току обиласка малолетника, судија и јавни тужилац без одлагања обавештавају органе надлежне за стручни надзор над извршењем васпитних мера, као и саму установу у којој се мера извршава, који су такође без одлагања дужни да изврше одговарајуће провере и отклоне неправилности и незаконитости;
- *могућност одлагања* почетка извршења заводске васпитне мере из оправданих разлога;
- *могућност прекида извршења* васпитне мере из оправданих разлога;
- *завршавање школовања и стручног оспособљавања* – уколико се малолетник налази у завршном разреду школе или при крају стручног оспособљавања, а отпуштањем би се онемогућио завршетак школовања или стручног оспособљавања, завод или установа на

[105] У надлежности суда јесте само извршење мере упућивања у васпитнопоправни дом, док је за извршење осталих мера надлежан орган старатељства.

молбу малолетника може да продужи боравак у установи и тиме омогући завршетак школовања или стручног оспособљавања.

6. Основне карактеристике извршења мере упућивања у васпитнопоправни дом

Упућивање у васпитнопоправни дом представља најтежу васпитну меру, по садржини сличну казни малолетничког затвора, због чега се и карактеристике извршења приближавају извршењу казне малолетничког затвора. Међутим, иако подразумева институционализацију малолетника, основна сврха ове мере није кажњавање него васпитање, односно развој и јачање личне одговорности малолетника, васпитање и правилан развој његове личности, како би се обезбедило поновно укључивање малолетника у друштвену заједницу. Сврха васпитне мере упућивања у васпитнопоправни дом одређује и основне карактеристике извршења. Надзор, пружање заштите и помоћи малолетнику, као и обезбеђивање општег и стручног оспособљавања чине основну садржину ове васпитне мере.[106]

Упућивање у васпитнопоправни дом извршава се у посебној установи, васпитнопоправном дому, у посебном одељењу према женским лицима, и посебном одељењу за пунолетна лица, за малолетнике који су у току извршења мере постали пунолетни.[107]

За упућивање малолетника у васпитнопоправни дом надлежан је суд који је судио у првом степену. Малолетнику се за припрему мора оставити период од осам до петнаест дана, после кога се он у пратњи родитеља, усвојиоца или стараоца јавља на извршење васпитне мере. Ако се стекну потребни услови, суд може да нареди принудно довођење, односно издавање потернице. Након опсервације личности у посебном одељењу у трајању до тридесет дана и одређивања појединачног програма поступања, малолетник се распоређује у одговарајућу васпитну групу. Свака васпитна група има највише десет малолетника и посебног васпитача.

Малолетник у току боравка у васпитнопоправном дому има следећа права: одећу и обућу примерену годишњем добу и климатским

---

[106] Извршење заводске васпитне мере упућивања у васпитно-поправни дом детаљније је регулисано Правилником о кућном реду Васпитно-поправног дома, Сл. Гласник РС, 71/06.

[107] Упућивање у васпитно-поправни дом јесте санкција заводског карактера чије извршење, као и у случају свих заводских санкција, организује, спроводи и надзире Управа за извршење заводских кривичних санкција. Васпитно-поправни дом спада у заводе полуотвореног типа, у коме је служба за обезбеђење основна препрека за бекство. О томе: Уредба о оснивању завода за извршење заводских санкција у Републици Србији, Сл. Гласник РС, 20/06.

приликама; исхрану која омогућава нормални психофизички развој, најмање три оброка дневно енергетске вредности најмање 14.600 џула; боравак на свежем ваздуху најмање три часа дневно; учешће у организованим културно-спортским и другим активностима изван дома; обезбеђене услове за бављење физичком културом и спортом; похађање наставе изван установе, ако дом не може да организује наставу одређеног смера или степена и ако то оправдава постигнут успех у васпитању и школовању; неограничени пријем пакета садржином и тежином у складу са актом о кућном реду; посете родитеља, усвојиоца, стараоца, брачног друга или лица са којим је у ванбрачној заједници, деце, и осталих сродника у правој линији, а у побочној до четвртог степена сродства једном недељно; посету брачног друга или лица са којим је у ванбрачној заједници једном месечно са боравком у посебној просторији у оквиру васпитнопоправног дома до три сата насамо; уз одобрење управника посете других лица која не ометају извршење васпитне мере два пута месечно; право на рад у радном времену одређеном сходно општим прописима, ако не похађа наставу, односно сагласно са обавезама похађања наставе, с тим што се изван радног времена може упослити највише два часа дневно на одржавању хигијене или другим текућим пословима у дому; накнаду за рад и новчане награде за посебне успехе у раду, при чему половином износа слободно располаже, а остатак се ставља на штедњу; дневни и недељни одмор сходно општим прописима; годишњи одмор у трајању од осамнаест до тридесет дана, који може да користи и изван дома, при чему одлуку о дужини, начину и месту коришћења доноси управник; здравствену заштиту изван дома уколико дом не може да пружи одговарајућу здравствену заштиту, при чему се време проведено на лечењу урачунава у време трајања васпитне мере.

Закон предвиђа да управник васпитнопоправног дома може малолетнику, уколико се он добро влада и залаже на раду, доделити следеће погодности: проширено право на пријем посета, слободне изласке у град, посете спортским, културним и другим прикладним догађајима изван дома, посете породици, сродницима и другим блиским особама за време викенда и празника и одсуство из васпитнопоправног дома до петнаест дана. Важно је да управник може малолетнику, поред ових таксативно набројаних погодности, доделити и друге погодности ако то повољно утиче на извршење васпитне мере.

За учињене дисциплинске преступе у току извршења мере упућивања у васпитно-поправни дом, малолетнику се може изрећи једна од следећих дисциплинских мера: опомена, одузимање додељене погодности и издвајање у посебну просторију, при чему се одузимање додељених погодности и издвајање у посебну просторију могу изрећи и кумулативно. Ако се сврха дисциплинске мере може постићи и без њеног

извршења, извршење дисциплинске мере (осим опомене) се може условно одложити до три месеца, али се и условно одлагање може опозвати уколико малолетнику у периоду одлагања буде изречено ново одузимање додељене погодности или издвајање у посебну просторију. Дисциплинска мера издвајања у посебну просторију представља меру непрекидног боравка два или више малолетника у посебној просторији и изриче се у трајању до седам дана, односно до петнаест дана код стицаја дисциплинских преступа. У току извршења ове дисциплинске мере малолетник најмање два часа дневно борави на свежем ваздуху изван затворене просторије, доступни су му уџбеници и друга литература, сваког дана га обавезно посећују лекар и васпитач, а најмање сваки трећи дан управник дома.

Примена средстава принуде или средстава за привремено онеспособљавање према малолетнику у току боравка у васпитнопоправном дому дозвољена је само изузетно, када је то неопходно да се спречи физички напад на службено лице, другог малолетника или самоповређивање. Ватрено оружје и хладно оруђе се могу применити крајње рестриктивно, само уколико се другим средствима не може заштити живот малолетника или другог лица у случају непосредног напада. Без обзира на изразиту рестриктивност у нормирању могућности примене ватреног оружја, у погледу ових норми постоји неусаглашеност са одредбом истог закона о забрани ношења (забрана ношења подразумева забрану употребе!) ватреног оружја унутар установе у којој се извршавају заводске мере (чл. 92. ЗОМУКД), као и са одговарајућим међународним стандардима који предвиђају забрану ношења и употребе ватреног оружја у свакој установи у којој се налазе малолетници (Хаванска правила, чл. 96).[108]

7. Основне карактеристике извршења казне малолетничког затвора

Опште карактеристике сврхе прописивања и изрицања, услова изрицања и одмеравања ове казне, а тако и сврха извршења и обележја извршења указују да казна малолетничког затвора има елементе казне, али истовремено садржи и карактеристике васпитне мере. Основна обележја извршења казне малолетничког затвора огледају се у следећем:

– *постојање посебних установа или посебних одељења за извршење* - казна малолетничког затвора извршава се у казненопоправном заводу за малолетнике, при чему се пунолетна лица којима је изречена ова казна, као и малолетници који за време извршења казне постану пунолетни, смештају у посебно одељење овог завода. Казна

[108] О. Перић: op. cit.

малолетничког затвора изречена лицима женског пола извршава се у посебном одељењу казненопоправног завода за жене. Осуђена лица казну издржавају, по правилу, заједно, а одвојено само ако то захтева здравствено стање осуђеног или потреба осигурања безбедности и одржавања реда и дисциплине.

- *омогућавање образовања, стручног и радног оспособљавања* у складу са способностима, склоностима и дотадашњим школовањем малолетника, као и у складу са могућностима казненопоправног завода;
- *основа поступања са осуђеним малолетницима* - укључивање у васпитно корисно радно ангажовање уз одговарајућу накнаду, омогућавање и подстицање веза малолетника са друштвом изван завода путем писама, телефонских разговора, примања посета и одсуства, укључивање у спортску, културну, уметничку, забавну активност и осигуравање услова за вршење верског обреда представљају основу за поступање са малолетницима у току издржавања казне малолетничког затвора; право осуђеног малолетника на дописивање са родитељима, усвојиоцем, стараоцем, (ван)брачним другом, децом, браћом и сестрама не може се ограничити;
- *стандарди стручног рада* - стручна лица која спроводе третман малолетника морају поседовати посебна знања из области педагогије, психологије и пенологије;
- *старосни лимит за боравак у казненопоправном заводу за малолетнике* - осуђени на казну малолетничког затвора у казненопоправном заводу за малолетнике могу остати најдуже до навршене двадесет и треће године, после чега се премештају у неки од казненопоправних завода у којима пунолетна лица издржавају казну затвора изречену за кривично дело. Изузетно, малолетник осуђен на казну малолетничког затвора може остати у казненопоправном заводу за малолетнике и после овог периода, али најдуже до навршене двадесет и пете године, уколико је то потребно ради завршавања школовања или стручног оспособљавања, или уколико остатак неиздржане казне није већи од шест месеци.
- *право на судску заштиту против мера и одлука управника* казненопоправног завода - о захтеву осуђеног на казну малолетничког затвора за судску заштиту против одлука управника завода у коме издржава казну одлучује веће за малолетнике суда који је судио у првом степену;
- *посебна врста погодности* - осуђеном малолетнику који се примерно понаша и залаже у учењу и на раду, управник може одобрити

одсуство два пута у току једне године, у трајању до четрнаест дана, по правилу у време када се не одржава настава, ради посећивања породице и других блиских лица;

– *условни отпуст* - лице коме је изречена казна малолетничког затвора суд може условно отпустити већ после издржане једне трећине казне, ако се на основу постигнутог успеха у извршењу може очекивати да ће се на слободи добро понашати и да неће вршити кривична дела; специфичност условног отпуста код малолетника јесте и у могућности да суд уз условни отпуст одреди и неку од мера појачаног надзора уз могућност примењивања једне или више одговарајућих посебних обавеза; поступак одлучивања о условном отпусту такође има одређене посебности у односу на општи поступак за пуштање на условни отпуст;

– - *сходна примена одредаба о извршењу васпитне мере упућивања у васпитнопоправни дом и одредаба ЗИКС-а о извршењу казне затвора за извршено кривично дело* јесте последица чињенице да казна малолетничког затвора садржи и елементе казне и елементе васпитне мере. Наиме, одредбе ЗОМУКД о извршењу васпитне мере упућивања у васпитнопоправни дом којима се уређује упућивање и пријем малолетника, одлагање и прекид извршења, разврставање у васпитне групе, исхрана, право на посете, бављење физичком културом, могућност редовног школовања и дисциплинско кажњавање, примењују се и на извршење казне малолетничког затвора, док се у свему осталом сходно примењују одредбе Закона о извршењу кривичних санкција којима се уређује извршење казне затвора изречене за кривично дело.

8. Помоћ после извршења заводских мера и казне малолетничког затвора

Извршење заводских мера и казне малолетничког затвора подразумева издвајање малолетника из средине у којој је до тада живео ради отклањања негативних утицаја околине и ради спровођења потребног програма поступања и васпитања. Укључивање малолетника у свакодневни живот на слободи, након извршења ових мера најчешће ствара бројне тешкоће. Срећивање личних и породичних прилика, наставак школовања, проналажење запослења и решавање материјалних проблема по изласку из установе, малолетник тешко може сам да реши. Из тих разлога ЗОМУКД предвиђа мере помоћи и нормира посебне дужности органа старатељства, установа у којима је малолетник био на извршењу, и родитеља малолетника, као и обавезу посебне бриге према малолетнику чије су породичне прилике несређене. Још током трајања заводске мере или казне малолетничког затвора закон обавезује орган

старатељства да одржава сталну везу са малолетником, његовом породицом и установом у коју је малолетник смештен, како би се малолетник и његова породица што боље припремили за враћање малолетника у ранију социјалну средину и укључивање у социјални живот. Завод или установа у којој се извршавају заводске мере и казненопоправни завод у коме се издржава казна малолетничког затвора дужни су да најмање три месеца пре отпуштања малолетника обавесте о томе његове родитеље, односно друга лица са којима је малолетник живео, као и надлежни орган старатељства, и да предложе мере које треба предузети за прихватање малолетника.

О повратку малолетника у породицу, родитељ, односно друго лице са којим малолетник живи, дужан је да обавести надлежни орган старатељства, чија је обавеза да малолетнику пружи потребну помоћ. Обавеза органа старатељства да посебно брине о малолетнику без родитеља, као и о малолетнику чије су породичне и материјалне прилике несређене, нарочито подразумева бригу о смештају, исхрани, набавци одеће, лечењу, помоћ у сређивању породичних прилика, завршетак стручног оспособљавања и запослење малолетника.

9. Извршење мера безбедности изречених малолетницима

Уместо мере обавезног псхијатријског лечења и чувања у здравственој установи, малолетнику се по правилу изриче мера упућивања у посебну установу за лечење и оспособљавање, уколико се у посебној установи за лечење и оспособљавање може обезбедити чување и лечење малолетника и тиме постићи сврха те мере безбедности. Ако се чување и лечење малолетника не може обезбедити у посебној установи за лечење и чување, мера безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи извршава се у посебном одељењу здравствене установе одређеном за малолетнике. Извршење мера безбедности изречених малолетнику регулисано је општим одредбама, с тим што ЗОМУКД посебно наглашава да се извршење мера безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи, обавезно лечење алкохоличара и обавезно лечење наркомана прилагођава узрасту и личности малолетника.

* * *

У погледу извршења кривичних санкција, од реформе кривичног законодавства се, поред имплементације релевантних међународних стандарда и доследнијег концепцијског саглашавања са материјалним и процесним законодавством, очекивало и да отклони последице претходног вишегодишњег "посустајања" овој области и да адекватним

решењима, дугорочно посматрано, битно допринесе контроли криминалитета. И док ЗИКС карактеришу значајне концептуалне новине, прихватање битних међународних стандарда, али и приметна недоследност и недореченост у истом правцу[109], одређена неусклађеност са материјалним кривичним законодавством[110], неизграђеност и нефункционалност одређених института, систем извршења кривичних санкција које се изричу малолетницима представља складнију, кохерентнију и функционалнију целину. То је добра страна издвајања извршења кривичних санкција према малолетницима из Закона о извршењу кривичних санкција и пребацивања у Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетника. Обједињавањем свих сегмената кривичноправног положаја малолетника у једну целину, омогућава се и боља усклађеност и повезаност, концептуална доследност, а следствено томе и значајнија функционалност решења из области извршења. ЗОМУКД даје значајан допринос осавремењавању и унапређењу система санкционисања криминалитета малолетника.

Наравно, тиме нису сви проблеми решени. Неопходан је систематски развој свих делатности малолетничког правосуђа, у правном, институционалном и методолошком смислу. Потребно је и усклађивање и допуњавање прописа о социјалној заштити, адвокатури, органима унутрашњих послова, као и доношење додатних прописа подзаконског ранга. Ради остваривања пуних потенцијала нормативних решења неопходно је и унапређивање стандарда стручног рада и стална едукација свих који раде у систему малолетничког правосуђа. Наглашена флексибилност и извесна неформалност у поступању у току извршења треба да обезбеди да се у сваком појединачном случају поступак прилагоди узрасту и зрелости малолетника. Међутим, неопходна прилагодљивост поступања током читавог процеса извршења, не значи и неконтролисану дискрецију у одлучивању. Нужно је активније поступање судија, јавних тужилаца и центра за социјални рад у току извршења, у смислу праћења резултата и контроле извршења изречне мере. Праћење и анализирање праксе извршења санкција према малолетницима треба да укаже на тешкоће у примени и раздвоји проблеме који настају због нејасних или нефункционалних нормативних

[109]С. Соковић: Нова решења у Предлогу закона о извршењу кривичних санкција, Зборник радова: Казнено законодавство: прогресивна или регресивна решења, Институт за криминиолошка и социолошка истраживања, приређивач: Д. Радовановић, Београд, 2005, стр. 489.

[110] У погледу принудне наплате новчане казне, постоји неусклађеност између Кривичног законика и Закона о извршењу кривичних санкција (мада су оба закона донета истог дана!), јер КЗ за разлику од ЗИКС-а не предвиђа могућност принудне наплате. Такође, ЗИКС, за разлику од КЗ, не предвиђа могућност замене неплаћене новчане казне казном рада у јавном интересу.

решења, са једне стране, и проблеме који су последица неадекватних услова за примену, с друге стране.

У нашим условима посебно треба имати у виду "хроничне" проблеме извршења. Установе у којима се извршавају кривичне санкције често су претрпане, васпитачки кадар је дефицитаран, а материјални услови не дозвољавају значајније оптималнија решења мреже, локација и категоризације установа за извршење кривичних санкција. Увођење алтернативних мера у поступању са малолетним преступницима, захтева и додатно обезбеђење одговарајућих услова у којима малолетник заиста добија негу и потребну помоћ за решавање својих проблема, а не кажњавање и стигматизацију. Изградња алтернативних институција не подразумева обавезно и велика финансијска средства. Једнако важно јесте и стварно прихватање алтернативног приступа у реаговању на преступништво малолетника у свим ситуацијама у којима има услова за то. Финансијски проблеми и недостатак одговарајућих установа које су прилагођене боравку малолетника јесу реалност, али по схватању Европског суда за људска права нису валидан и прихватљив аргумент на страни државе. Свака држава потписница одговарајућих докумената из области људских права и слобода и малолетничког правосуђа дужна је да обезбеди и одговарајуће институције за извршење санкција и мера у складу са системом мера и санкција за који се определила.[111]

Поставља се питање да ли у току извршења казне малолетничког затвора малолетник има право и на судску заштиту својих права у смислу

[111] У случају *Боумар в. Белгиа(1988), ЕЦХР, 129/86,* малолетник, тешко поремећен и делинквентан дечак, враћан је у притвор девет пута, али је сваки пут пуштан на слободу на дан истека или пре законског рока од петнаест дана. У току једне године малолетник је провео укупно 119 дана у притвору, односно 119 дана је био лишен слободе у периоду од 291 дана. Белгијски закон предвиђа могућност враћања у притвор када није могуће пронаћи одговарајућу особу или установу која би одмах примила малолетника. У Белгији су државне институције отвореног типа, тако да држава није имала институцију затвореног типа која би била у могућности да прими веома поремећене малолетнике. Суд је сматрао да је држава Белгија у складу са Конвенцијом имала обавезу да обезбеди одговарајуће објекте који задовољавају захтеве безбедности и образовања.

У случају *Д. Г. в. Иреланд(2002), ЕЦХР, 39474/98,* о малолетнику је од његове друге године бринула држава. Покушаји да се малолетник смести у хранитељску породицу пропали су због његовог понашања и 1996. године осуђен је на девет месеци затвора. Део казне је провео у установи Св. Патрика у Ирској, а након пуштања на слободу био је у хостелу за бескућнике. Локалне власти су сматрале да би потребе малолетника на најбољи начин задовољило терапеутско одељење за омладину између 16 и 18 година старости, али такво одељење није постојало у Ирској. Врховни суд је одредио надзорника ад литем и упутио малолетника да поднесе тужбу против локалних власти које су га лишиле уставног права не обезбедивши му потребан смештај и негу. Имајући у виду да се Ирска определила за систем васпитног надзора као модел борбе против малолетничке делинквенције, Суд сматра да је Ирска била дужна да оснује адекватне установе које ће остварити услове образовања и безбедности. Види: Ж. Дитертр: Изводи из најзначајнијих одлука Европског суда за људска права, Београд, 2003.

чл. 165. ЗИКС, или је судска заштита његових права у току извршења ове казне регулисана искључиво ЗОМУКД.

Наиме, ЗИКС нормира општи принцип права на судску заштиту у току извршења казне затвора. Против коначне одлуке којом је осуђеном лицу у току издржавања казне затвора ограничено или повређено неко право утврђено законом о извршењу кривичних санкција осуђени има право на судску заштиту, која се остварује у управном спору.[112]

Ово право представља значајну новину у систему извршења казне затвора. Претходна законска решења која искључују могућност вођења управног спора против појединачних одлука којима се решава о правима и обавезама осуђеника, омогућавала су само унутрашњу контролу (притужба управнику и жалба директору Управе) извршења казне затвора. У складу са савременим пенолошким стандардима, правом на судску заштиту значајно се унапређује систем заштите права осуђених лица и уводи принцип спољашње контроле извршења казне затвора, чиме се и област извршења казне затвора садржински интегрише у правни систем.[113]

С обзиром на карактер казне малолетничког затвора, која има атрибуте казне упркос елементима васпитног карактера, нема разлога за веровање да је законодавац имао намеру да ово "системско" право лица осуђених на казну затвора изостави у случају извршења казне малолетничког затвора. Међутим, судска заштита против мера и одлука управника завода коју малолетник остварује пред већем за малолетнике суда који је судио у првом степену нема карактер судске заштите као начина спољашње контроле извршења ове казне.

Сходна примена одредби ЗИКС-а којима се уређује извршење казне затвора на све позиције које нису регулисане одредбама ЗОМУКД о извршењу казне малолетничког затвора и одредбама о извршењу заводске мере упућивања у васпитнопоправни дом (чл. 145. ЗОМУКД), подразумева и сходну примену чл. 165. ЗИКС. "Право на судску заштиту против мера и одлука управника казненопоправног завода у коме издржава казну", предвиђено чл. 140. ЗОМУКД, треба схватити као посебно право малолетника на издржавању казне малолетничког затвора да се директно обрати суду, односно већу за малолетнике суда који је

[112] Управноправна заштита осуђених лица се обезбеђује од момента ступања на издржавање казне у затворску установу. Пресуда ВСС, У. 1165/2006, од 18.04. 2006. За лица лишена слободе дан предаје тужбе у управном спору заводу за извршавање кривичних санкција сматра се као дан предаје суду. Решење ВСС, У. 4279/2006. од 28. 08. 2006.

[113] С. Соковић: Заштита права осуђених лица и контрола извршења казне затвора (домаће право и међународни стандарди), Зборник радова: Србија и европско право В, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, приређивач: Д. Стојановић, Крагујевац, 2002, стр. 297.

судио у првом степену, против било које мере или одлуке управника завода којом је незадовољан.[114] Ово право малолетника нема исту садржину као и право на судску заштиту предвиђену ЗИКС-ом. Судска заштита права осуђених лица у смислу општег принципа представља увек спољашњи вид контроле извршења казне затвора и не спроводи се одлучивањем од стране органа који су укључени у изрицање и извршење кривичне санкције. Спорно је и да ли је намера законодавца да правом на жалбу малолетника на решење о притужби малолетника већу за малолетнике првостепеног суда који је судио у поступку у коме је изречена казна затвора, чл. 97. ЗОМУКД, обезбеди посебну судску заштиту права малолетника, или се овом жалбом иницира доношење коначне одлуке, поводом које се може водити управни спор.

Судска заштита, као спољашњи вид контроле извршења казне затвора, остварује се у управном спору који се може покренути и водити против коначних одлука којима је осуђеном током извршења казне затвора ограничено или повређено неко право утврђено законом. Одредбе ЗОМУКД су нејасне у погледу питања шта се сматра коначном одлуком којом је неко право малолетног осуђеника повређено и на основу које се може покренути управни спор, и остварити судска заштита. Будући да је казна малолетничког затвора заводска санкција, чије извршење организује, спроводи и надзире Управа за извршење заводских кривичних санкција (чл. 13. ЗИКС), има разлога да се малолетнику омогући жалба директору Управе за извршење заводских санкција на одлуку управника о притужби малолетника, при чему одлука директора Управе има карактер коначне одлуке у другом степену, против које се може водити управни спор. Ово право треба посебно нормирати, јер се сходна примена одговарајуће одредбе ЗИКС-а не подразумева, с обзиром на то да је право малолетника на жалбу поводом одлуке о притужби регулисано као право на судску заштиту из чл. 140. ЗОМУКД. Нема разлога да се могућност да се малолетник обрати већу за малолетнике суда који је судио у првом степену поводом мера и одлука управника завода у коме издржава казну не задржи и поред посебног права на жалбу директору Управе, као специфичност извршења казне малолетничког затвора, односно као "већа могућност малолетника да се непосредно обрати судској инстанци".[115]

[114] О. Перић: Коментар закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривично-правној заштити малолетних лица, друго допуњено издање, Београд, 2007, стр. 186, 248.
[115] О. Перић: op. cit., стр. 248.

Criminal sanctions imposed on juveniles – basic characteristics, execution

Summary: *As for the execution of criminal sanctions, the general public expected that the reform of our criminal legislation would, besides the implementation of international standards and the compliance of the substantive law with the procedural law, eliminate the consequences of the previous period of "staggering" in this field and bring adequate solutions that will contribute to crime prevention. Although the new Law on the execution of criminal sanctions still retains some discrepancy between substantive and procedural law, and fails to further define some important institutes and their functions, this Law, nevertheless, has brought some significant novelties related to the inclusion of international standards and more coherent and functional system of the execution of criminal sanctions over juveniles. The good thing is that the execution of the criminal sanctions over juveniles has been taken out from the Law on the execution of criminal sanctions and included into Law on juvenile delinquents and their legal protection. This concept of unification of all aspects of juvenile delinquency into one unique segment enables more coherent, connected, harmonized and functional approach to the execution of criminal sanctions. And the Law on juvenile delinquency has also significantly contributed to the improvement of the system of juveniles' criminal sanctions. This system can be further improved by overcoming the chronic problems in domestic punitive system: lack of professional staff, location and categorization of remand institutions, loose link between the institutions and the authority… Financial problems and deficiency of juvenile remand institutions are not, according to European Court of Human Rights, legitimate and acceptable arguments that some countries often resort to, since all countries are the signatories of some sort of international documents on the protection of human rights and liberties and are, therefore, obliged to provide adequate institutions for the execution of criminal sanctions and measures according to the system they have opted for.*

The author also points out to the need that certain regulations should be amended to better regulate the legal (court) protection of juvenile delinquents on which criminal sanctions have been imposed.

Проф. др Драган ЈОВАШЕВИЋ
Правни факултет
Ниш

ПРИМЕНА ВАСПИТНИХ МЕРА У НОВОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Резиме: *Почетком 2006. године у Републици Србији је ступило на снагу ново малолетничко (материјално, процесно и извршно) кривично право. На тај начин је, окончавајући реформу казненог права, Република Србија следила тенденције савремене криминалне политике других европских земаља (Француска, Немачка, Хрватска, Македонија), па је на посебан, специфичан начин одредила кривичноправни статус малолетника. Та специфичност се огледа у више праваца: 1) донет је лех специалис - посебан Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, чиме су малолетници у свом кривичноправном положају у потпуности одвојени од статуса пунолетних лица као учинилаца кривичних дела, 2) одређена је посебна надлежност окружних судова за поступање у кривичним предметима малолетних учинилаца кривичних дела, 3) предвиђена је обавезна специјализација лица која у органима кривичног правосуђа учествују у кривичном поступку према малололетним учиниоцима кривичних дела (уз претходну обуку и издавање лиценци - "сертификата") и 4) поред кривичних санкција, закон је према малолетним учиниоцима кривичних дела предвидео могућност изрицања посебних мера суи генерис - васпитних налога (упутстава или препорука) – као средстава којима се избегава покретање или вођење кривичног поступка. Управо о новом систему васпитних мера за малолетне учиниоце кривичних дела у правном систему Републике Србије, са*

теоријског, практичног и упоредноправног аспекта, говори и овај рад.

Кључне речи: *закон, малолетник, кривично дело, васпитање, васпитне мере, казна, суд.*

1. Појам и сврха малолетничких кривичних санкција

Малолетничко кривично право[116] предвиђа две основне врсте малолетничких кривичних санкција: 1) васпитне мере и 2) малолетнички затвор. То су законом предвиђене мере друштвеног реаговања према малолетним учиниоцима кривичних дела које изричу законом одређени органи (окружни суд – судија за малолетнике и веће за малолетнике) у циљу заштите друштва од криминалитета кроз васпитање, преваспитање и правилан развој малолетника. Васпитне мере су основна врста малолетничких кривичних санкција. Оне се изричу редовно, по правилу, уобичајено[117]. Могу се изрећи свим малолетним учиниоцима кривичних дела (како млађим, тако и старијим малолетницима)[118].

Супсидијарно, и то само изузетно када су испуњени законом предвиђени услови и када суд дође до уверења да се сврха малолетничких кривичних санкција не може остварити применом васпитних мера, суд може изрећи посебну врсту казне – казну малолетничког затвора. Но, ова се казна може изрећи само старијем малолетнику као учиниоцу тешког кривичног дела. Значи, казна малолетничког затвора се никада не изриче обавезно, не може се изрећи сваком малолетном лицу и не може се изрећи за свако учињено кривично дело (већ само теже).

Сврха малолетничких кривичних санкција је двојако одређена. Прво, њихова сврха је иста као и сврха свих кривичних санкција која је одређена у члану 4. Кривичног законика Републике Србије[119] – а то је сузбијање дела којима се повређују или угрожавају вредности заштићене кривичним законодавством. Дакле, општа сврха и малолетничких кривичних санкција јесте сузбијање свих врста, облика и видова криминалитета[120].

---

[116] Д. Јовашевић, Малолетничко кривично право, Београд, 2008. године, стр. 117-129

[117] Лицу које је у моменту извршења кривичног дела било млађе од 16 година могу се изрећи само васпитне мере, без обзира на то што је у моменту доношења одлуке имало преко 16 година (решење Окружног суда у Пожаревцу Кж. 356/98)

[118] З. Илић, Концепт институционалних санкција у предлогу Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела, Зборник радова, Казнено законодавство: прогресивна или регресивна решења, Београд, 2005. године, стр. 421-441

[119] Д. Јовашевић, Кривични законик Републике Србије са уводним коментаром, Београд, 2007. године, стр.13-25

[120] Д. Јовашевић, Кривично право, Општи део, Београд, 2006. године, стр. 240-242

У оквиру ове опште сврхе свих (па и малолетничких) кривичних санкција, у члану 10. Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (ЗОМУКД) посебно је одређено да је сврха кривичних санкција према малолетницима да се утиче: на њихов развој и јачање њихове личне одговорности, на васпитање[121] и правилан развој њихове личности како би се обезбедило поновно укључивање малолетника у друштвену заједницу[122]. Ова се сврха може постићи на три начина[123]: 1) надзором, 2) пружањем заштите и помоћи и 3) обезбеђивањем општег и стручног оспособљавања. Дакле, при одређивању сврхе ових санкција закон је ставио нагласак, тежиште на васпитање, преваспитање[124] и правилан развој[125] малолетника, и то у виду специјалне превенције[126].

Но, ипак се мора признати да и ове санкције, ма како специјално превентивног карактера[127], нису лишене принудног, ретрибутивног

---

[121] То је процес оспособљавања малолетника да кроз различита сазнања изгради сопствене ставове према различитм друштвеним вредностима

[122] Ђ. Стакић, Концептуално методолошка заснованост превенције малолетничке делинквенције, Зборник радова, Стратегија државног и друштвеног реаговања против криминалитета, Београд, 2003. године, стр. 91-115

[123] Законом постављени циљеви (сврха) васпитних мера се могу остварити на различите начине, као што су: издвајање из социјалне средине или породице малолетника због лошег утицаја на његов развој, васпитање, усмеравање и помоћ у школовању или подвргавању одређеним медицинским третманима, надзором над малолетником од стране родитеља, усвојиоца, стараоца или другог друштвеног органа у циљу да се кроз праћење његових активности уоче и покушају отклонити негативни утицаји и узроци за неприхватљиво понашање, стручно способљавање малолетника, што подразумева стицање друштвено корисних знања и способности кроз различите видове образовања, развијање личне одговорности малолетника које се остварује постављањем одређених задатака и дужности за чије је квалитетно и благовремено остварење малолетник лично одговоран. (В. Врањ, Одгојне мјере према малољетницима и њихово извршење у Босни и Херцеговини, Годишњак Правног факултета у Сарајеву, Сарајево, број 42/2004. године, стр. 399-400)

[124] То је процес отклањања штетних последица васпитне запуштености малолетника кроз одређени индивидуални или групни третман применом различитих метода и поступака.

[125] То је стварање одговарајућег друштвеног амбијента у којем би малолетник могао да прихвати и поштује одређена правила понашања.

[126] На сличан начин сврха васпитних (одгојних) мера је одређена и у хрватском кривичном праву – да се пружањем заштите, бриге, помоћи и надзора, те осигурањем општег и стручног образовања утиче на малолетника да се он васпита, развија целокупну личност и да се јача његова лична одговорност. Поред тога, сврха је и ових санкција као и кривичних санкција уопште да грађани поштују правни систем државе, да нико не учини кривично дело, а да онај који га је учинио више не понови такво дело. (Ж. Хорватић, Казнено право, Општи дио, Загреб, 2003. године, стр. 247)

[127] У циљу остварења законом предвиђене сврхе васпитних мера, поступање с малолетницима захтева посебан начин у складу са њиховим узрастом, његовим личним својствима и врстом и тежином кривичног дела. Овакво се поступање заснива на савременим принципима педагогије, психологије, андрагогије и сл. У току спровођења

карактера, јер њихова примена не зависи од воље малолетног учиниоца дела, а по садржини оне се састоје у постављању одређених ограничења, забрана, условљавања и понашања малолетника по одређеним упутствима и налозима. Поред тога, сврха малолетничког затвора је и вршење појачаног утицаја на малолетног учиниоца да убудуће не врши кривична дела, као и на друге малолетнике да не врше кривична дела. То значи да је сврха малолетничког затвора двојако одређена: 1) специјална превенција кроз деловање на учиниоца да не понови кривично дело и 2) генерална превенција – утицање на друге малолетнике да не изврше кривично дело.

Тиме је у први мах у новом малолетничком кривичном праву Републике Србије истакнут заштитнички модел[128] и модел правичности[129], односно специјално превентивна сврха малолетничких кривичних санкција уместо раније заступане терапеутске концепције[130].

различитих третмана према малолетницима посебно се води рачуна о томе да малолетника треба подстицати да активно учествује у свом васпитању, одгајању, промени својих ставова и лоших навика и развијање осећања одговорности за властите поступке (В. Врањ, Одгојне мјере према малољетницима и њихово извршење у Босни и Херцеговини, Годишњак Правног факултета у Сарајеву, број 47/2004. године, стр. 402)

[128] Заштитнички модел у први план истиче личност малолетника, стање и потребе такве личности. Он, наиме, полази од тога да је кривично дело само повод за покретање кривичног поступка према малолетнику, а да су личност и интереси малолетника од пресудног значаја за судску одлуку. Жртва или оштећени налази се у другом плану. Кривичне санкције у овом моделу су неодређеног трајања, а њихово ефективно трајање зависи од резултата постигнутих у преваспитању, уз постојање могућности замене или обуставе изречених васпитних мера, што знатно подиже активну улогу суда у поступку извршења изречених малолетничких кривичних санкција (Н. Милошевић, Нове тенденције у савременој науци кривичног права и малолетничко кривично законодавство, Зборник радова, Нове тенденције у савременој науци кривичног права и наше кривично законодавство, Златибор, 2005. године, стр. 285)

[129] Модел правичности у први план, напротив, истиче жртву учињеног кривичног дела, као и интерес друштва. Малолетник, његова личност и његови интереси јесу од значаја за вођење кривичног поступка, али не превасходно. Овај модел тражи примену алтернативних мера које воде диверзионом поступању према малолетнику, одбацује се неодређеност у трајању изречених кривичних санкција, лишење слободе малолетника је изузетног карактера, а циљ примене мера је обештећење жртава, реституција (Н. Милошевић, Нове тенденције у савременој науци кривичног права и малолетничко кривично законодавство, оп.цит., стр. стр. 285)

[130] И. Стевановић, Н. Милошевић, Концепт Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и његова кореспондентност са облицима и тежином криминалитета малолетника, Зборник радова, Казнено законодавство – прогресивна или регресивна решења, Београд, 2005. године, стр. 407-424

2. Врсте малолетничких кривичних санкција

Основне врсте кривичних санкција које законодавство Републике Србије[131] предвиђа за малолетне учиниоце кривичних дела јесу девет васпитних мера систематизованих у три групе: 1) мере упозорења и усмеравања, 2) мере појачаног надзора[132] и 3) заводске мере.

Иако закон не прави разлику, у правној теорији се могу наћи схватања према којима се васпитне мере могу поделити на лакше (блаже) и теже (строже)[133]. Тако се за лакше васпитне мере сматрају мере упозорења и усмеравања, док у најтеже мере спадају заводске мере. Оваква подела васпитних мера одговара и принципу постепености у њиховој примени, према коме се увек примењује лакша мера ако се тако може постићи сврха (циљ) васпитних мера, а тек потом се изричу теже мере. Ово разликовање васпитних мера има оправдања у њиховој садржини, условима и критеријумима за примену, односно у њиховом трајању и начину извршења[134].

Изузетно се према старијем малолетнику може изрећи и посебна врста казне – казна малолетничког затвора.

Но, према малолетницима се под законом предвиђеним условима могу изрећи и све мере безбедности, осим забране вршења позива, делатности и дужности (члан 39. ЗОМУКД), и то као споредна, суплементарна санкција уз васпитну меру или казну малолетничког затвора[135]. Изузетно, се мера безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи малолетнику може изрећи самостално ако су испуњени законски услови (члан 81. КЗ РС). При томе је закон ограничио примену мере безбедности обавезног лечења алкохоличара и мере безбедности обавезног лечења наркомана, тако да се оне не могу изрећи уз васпитну меру упозорења и усмеравања.

Поред и уместо санкција, ново кривично законодавство познаје и посебну врсту мера – васпитне налоге као алтернативне мере које имају за циљ скретање кривичног поступка према малолетницима (ла диверсион) на примену других мера[136] .

---

[131] Д. Јовашевић, Малолетничко кривично право, оп.цит., стр.121-134

[132] Више: Љ. Арнаудовски, Вонзаводските воспитни мерки во југословенско кривично право, Скопље, 1979. године

[133] Х. Сијерчић Чолић, Асоцијално понашање ђеце и малољетника - узроци и облици реакције у систему кривичног правосуђа у Босни и Херцеговини на такво понашање, Правна мисао, Сарајево, број 9-10/2001. године, стр. 30-36

[134] Ђ. Криж, Критерији за одабир одгојних мјера малољетницима у свјетлу примјене Закона о судовима за младеж, Хрватски љетопис за казнено право и праксу, Загреб, број 2/1999. године, стр. 365-380

[135] З. Томић, Примјена мјера безбедности према малољетним и млађим пунољетним учиниоцима кривичних ђела, Правна мисао, Сарајево, број 3-4/1991. године, стр. 45-56

[136] Више: Љ. Арнаудовски, Л. Нанев, Јувениле Пенал Цоде, Кавадарци, 2001. године

Од осталих врста кривичних санкција које уопште познаје наше кривично право, малолетницима се не могу изрећи: казне, судска опомена и условна осуда. Претпоставка за примену казне је постојање кривице на страни учиниоца кривичног дела, па будући да малолетство искључује постојање овог субјективног елемента, то је логично зашто се казне не могу изрећи овим лицима. У систему малолетничких кривичних санкција, закон познаје посебну меру упозорења и усмеравања под називом "судски укор", која по садржини, начину примене и циљу који треба да оствари у потпуности одговара судској опомени као санкцији за пунолетне учиниоце кривичних дела. Но, остало је нејасно зашто је законодавац искључио могућност примене условне осуде према малолетним учиниоцима кривичних дела успркос постојању криминалнополитичких разлога за њену примену (посебно према старијим малолетницима, када би се њеним увођењем још више потенцирао изузетан карактер и примена казне малолетничког затвора).

3. Малолетничке кривичне санкције у упоредном праву

Готово сва савремена кривична законодавства у систему кривичноправних мера реаговања на криминалитет предвиђају и посебан систем малолетничких кривичних санкција.

3.1. Босна и Херцеговина

Кривично право Босне и Херцеговине у структури кривичних санкција, предвиђа посебне малолетничке кривичне санкције које се изричу малолетним учиниоцима кривичних дела. То су васпитне мере и казна малолетничког затвора, а под одређеним условима и мере безбедности. Васпитне мере су основна врста кривичних санкција за малолетнике. Ту се разликују[137]:

1. дисциплинске мере: а) упућивање у дисциплински центар за малолетнике (члан 85. КЗ БИХ, члан 89. КЗ Ф БИХ, члан 89. КЗ БД БИХ и члан 74. КЗ РС) и б) укор (који предвиђа само члан 73. КЗ РС),
2. мере појачаног надзора у трајању од једне до три године: а) појачан надзор од стране родитеља, усвојиоца или стараоца (члан 86. КЗ БИХ, члан 90. КЗ Ф БИХ, члан 90. КЗ БД БИХ и члан 75. КЗ РС), б) појачан надзор у другој породици (члан 87. КЗ БИХ, члан 91. КЗ Ф БИХ, члан 91.КЗ БД БИХ и члан 76. КЗ РС) и ц) појачан надзор од стране органа социјалне заштите (члан 88. КЗ

[137] Б. Петровић, Д. Јовашевић, Кривично право Босне и Херцеговине, Општи дио, Сарајево, 2005. године, стр. 359-367

БИХ, члан 92. КЗ Ф БИХ, члан 92. КЗ БД БИХ и члан 77. КЗ РС) и

3. заводске мере: а) упућивање у васпитну установу у трајању од шест месеци до три године (члан 90. КЗ БИХ, члан 94. КЗ Ф БИХ, члан 94. КЗ БД БИХ и члан 79. КЗ РС), б) упућивање у васпитнопоправни дом у трајању од једне до пет година (члан 91. КЗ БИХ, члан 95. КЗ Ф БИХ, члан 95. КЗ БД БИХ и члан 80. КЗ РС) и ц) упућивање у другу установу за оспособљавање (члан 92. КЗ БИХ, члан 96. КЗ Ф БИХ, члан 96. КЗ БД БИХ и члан 81. КЗ РС).

Малолетнички затвор се у смислу члана 95. КЗ БИХ, члана 99. КЗ Ф БИХ, члана 99. КЗ БД БИХ и члана 87. КЗ РС изриче на време од једне до десет година страријем малолетном лицу које је учинило кривично дело за које је прописана казна затвора преко пет година.

3.2. Црна Гора

Нови Кривични законик Републике Црне Горе[138] предвиђа више кривичних санкција које се могу изрећи малолетним учиниоцима кривичних дела (лица узраста од 14 до 18 година у време извршења кривичног дела – члан 81. КЗ Р ЦГ), које се деле на[139]:

1. дисциплинске мере: а) укор (члан 86. КЗ Р ЦГ) и б) упућивање у васпитни центар за малолетнике (члан 87. КЗ РЦГ) два пута по два сата недељено у току од осам до дванаест недеља,
2. мере појачаног надзора у трајању од шест месеци до две године: а) појачан надзор родитеља, усвојиоца или стараоца (члан 88. КЗ Р ЦГ), б) појачан надзор од стране органа старатељства (члан 89. КЗ РЦГ) и ц) појачан надзор уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитавање малолетника и
3. заводске мере: а) упућивање у васпитну установу у трајању од шест месеци до две године (члан 92. КЗ Р ЦГ), б) упућивање у васпитнопоправни дом у трајању од једне до четири године (члан 93. КЗ Р ЦГ) и ц) упућивање у посебну установу за лечење и оспособљавање (члан 95. КЗ Р ЦГ).

3.3. Хрватска

У Републици Хрватској је малолетничко кривично право издвојено из општег кривичног права. Његов је основни извор Закон о

[138] Службени лист Републике Црне Горе, број 70/2003

[139] Љ. Лазаревић, Б. Вучковић, В. Вучковић, Коментар Кривичног законика Црне Горе, Цетиње, 2004. године, стр. 207-241

судовима за младеж из 1997. године[140]. Овај закон предвиђа следеће малолетничке кривичне санкције: 1) васпитне (одгојне) мере и 2) казну малолетничког затвора. Постоји осам васпитних мера, и то:

1. мере упозорења и усмеравања: а) судски укор, б) посебне обавезе и ц) упућивање у центар за одгој,
2. мере појачаног надзора: а) појачана брига и надзор и б) појачана брига и надзор уз дневни боравак у одгојној установи,
3. заводске васпитне мере: а) упућивање у одгојну установу, б) упућивање у одгојни завод и ц) упућивање у посебну одгојну установу.

Казна малолетничког затвора[141] (члан 53. КЗ РХ) најтежа је малолетничка кривична санкција која се може изрећи старијем малолетнику у трајању од шест месеци до пет (односно до десет) година. Но, Закон о судовима за младеж у члану 27. предвиђа могућност условног одлагања за време од једне до три године изрицања казне малолетничког затвора. Такође, по протеку рока од једне године од почетка трајања времена проверавања суд може дефинитивно да одустане од изрицања казне малолетничког затвора ако се на основу нових чињеница саопштених од стране центра за социјални рад увери да малолетник неће даље чинити кривична дела[142]. Овакво је решење могуће ако суд дође до уверења да је малолетник крив за учињено кривично дело, па се самом претњом накнадног изрицања казне може постићи његово одвраћање од поновног извршења других кривичних дела. Суд је и у овом случају обавезан да изрекне таквом лицу васпитну меру појачаног надзора или неку од посебних обавеза.

3.4. Македонија

Ново кривично право Републике Македоније[143] разликује четири врсте малолетничких кривичних санкција. То су: 1) васпитне мере, 2) казне, 3) мере безбедности и 4) конфискација имовине и имовинске користи. И овде су основне санкције управо васпитне мере. Према члану 29. Закона за малолетничка правда циљ је примене васпитних мера да се обезбеди заштита и помоћ малолетнику и да се обезбеди његово

[140] Ж. Хорватић, Казнено право, Општи дио, Загреб, 2003. године, стр. 245-249

[141] Ф. Бачић, Малољетничко кривично право послије 1. јула 1977. године, Наша законитост, Загреб, број 5/1981. године, стр. 72-90

[142] И. Ковчо, Извршење малољетничких кривичних санкција, Хрватски љетопис за казнено право и праксу, Загреб, број 1/1999. године, стр. 685.691

[143] Службен весник на Република Македонија, број 87/2007

васпитање и преваспитање. Закон за малолетничку правду разликује следеће васпитне мере[144]:

1. дисциплинске мере: а) укор (члан 33.) и б) упућивање у дисциплински центар за малолетнике (члан 34), које се изриче на: 1) одређени број часова до четири узастопна празнична дана, 2) одређени број часова до 30 дана и 3) непрекидан боравак до двадесет дана,
2. мере појачаног надзора (мерки на засилен надзор) у трајању од једне до три године, уз које се може изрећи једна или више посебних обавеза: а) појачан надзор од стране родитеља или стараоца, б) појачан надзор у другој породици и ц) појачан надзор од стране органа старатељства и
3. заводске мере: а) упућивање у васпитну установу (од шест месеци до три године) и б) упућивање у васпитнопоправни дом (од једне до пет година).

Најтеже врсте кривичних санкција које се могу изрећи старијем малолетном учиниоцу кривичног дела јесу следеће казне[145]: 1) казна малолетничког затвора у трајању од једне до десет година, 2) новчана казна у дневним износима, и то 1-120 износа, 3) забрана управљања моторним возилом одређене врсте или категорије и 4) протеривање странца из земље.

3.5. Руска федерација

Кривични законик Руске федерације[146] у глави 14. предвиђа две врсте кривичних санкција које се могу изрећи малолетним учиниоцима кривичних дела. То су: 1) казне и 2) васпитне мере принудног карактера. Наиме, малолетницима се у смислу чл. 88. КЗ РФ могу изрећи следеће казне:

а) новчана казна у износу од 10 до 500 минималних износа цене рада (ако малолетно лице располаже самостално својом зарадом или имовином која се може наплатити),

б) лишење права на бављење одређеном делатношћу,

ц) обавезни рад у трајању од 40 до 160 сати, при чему постоји ограничење: за лица узраста до 15 година ова казна може да траје највише два сата током дана, а за лица у узрасту од 15 до 16 година највише до три сата током дана,

---

[144] М. Костић, Децата пред кривичноет суд, Зборник радова, Независното судство и правната држава, Скопље, 1997. године, стр.209-223

[145] Д. Јовашевић, Малолетничко кривично право, Београд, 2008. године, стр. 117-120

[146] И. Федосова. Т. Скуратова, Уголовниј кодекс Россијској федерации, Москва, 2005. године, стр. 64-65

д) поправни рад – у трајању до једне године,

е) изолација – која се може изрећи малолетнику узраста од 16 година у трајању од једног до четири месеца и

ф) лишење слободе у одређеном трајању до десет година.

Малолетник који је први пут извршио кривично дело мале или средње тежине може бити ослобођен кривичне одговорности ако суд дође до уверења да се његово поправљање (преваспитање) може постићи применом једне или више васпитних мера принудног карактера: 1) упозорење, 2) надзор родитеља или лица које родитеља замењује, 3) надзор специјализованог државног органа, 4) обавеза накнаде штете и 5) ограничење слободног времена уз одређивање посебних захтева у односу на понашање малолетника.

3.6. Украјина

Кривични законик Украјине[147] у члану 11. предвиђа више принудних мера поправног карактера које се могу изрећи малолетном учиниоцу кривичног дела које је опасно за друштво. То су:

1. обавеза малолетника да јавно или у другој форми тражи опроштај од жртве,
2. опомена,
3. предаја малолетника под надзор родитеља или стараоца или под надзор педагошког или радног колектива с његовим пристанком, а такође и грађанина на њихову молбу,
4. обавеза малолетника да накнади причињену штету ако је навршио 15 година и ако поседује имовину или има зараду,
5. упућивање малолетника у специјалну образовно васпитну установу за децу или омладину најдуже до три године.

3.7. Словенија

Казенски законик Словеније[148] предвиђа посебне врсте кривичних санкција за малолетнике који учине кривично дело у узрасту од 14 до 18 година. То су: 1) васпитне мере, 2) новчана казна и 3) казна малолетничког затвора[149]. У оквиру васпитних мера (взгојни укрепи) разликују се:

---

[147] М. И. Коржанскиј, Популарниј коментар Криминолногу кодексу, Киев, 1997. године, стр. 34

[148] Б. Пенко, К. Стролиг, Казенски законик Словеније з уводними појаснили, Љубљана, 1999. године, стр.105-118

[149] Република Словенија је јуна 2008. године донела нови Кривични законик (Урадни лист Републике Словеније, број 55/2008) који ступа на снагу 1. новембра 2008. године. Према члану 375. овог законика одредбе ранијег Кривичног законика из 1994. године у

1. укор (члан 76. КЗ РС),
2. упутства и забране (члан 77. КЗ РС),
3. надзор органа социјалног старања у трајању од једне до три године (члан 78. КЗ РС),
4. упућивање у васпитни завод у трајању од шест месеци до три године (члан 79. КЗ РС),
5. упућивање у преваспитни дом у трајању од једне до три године (члан 80. КЗ РС) и
6. упућивање у завод за оспособљавање (члан 81. КЗ РС).

Старијем малолетнику се такође може изрећи новчана казна (члан 88. КЗ РС) ако је учињено кривично дело за које је прописана казна затвора у трајању до пет година или новчана казна. У том случају се изриче новчана казна у дневним износима од два до 180 дневних износа, односно у распону од 10.000 до 1.500.000 толара. Малолетнички затвор је најтежа врста кривичне санкције која се може изрећи старијем малолетном учиниоцу кривичног дела који учини кривично дело за које је прописана казна затвора преко пет година или тежа казна, а због природе и тежине дела односно високог степена кривичне одговорности не би било оправдано изрећи неку од васпитних мера.

4. Појам и врсте васпитних мера

Васпитне мере су основна врста кривичних санкција које се могу изрећи малолетним учиниоцима кривичних дела, а под одређеним условима и млађим пунолетним лицима[150]. То су законом одређене мере које имају за циљ сузбијање дела којима се повређују или угрожавају заштићене вредности утицањем на развој и јачање личне одговорности малолетног учиниоца кривичног дела, његово васпитавање и правилан развој његове личности, које изриче суд, а које се састоје у ограничавању или одузимању његових слобода и права.

Два су услова за примену васпитних мера: 1) узраст од четрнаест до осамнаест година учиниоца у време извршења кривичног дела и 2) извршење противправног дела које је у закону предвиђено као кривично дело[151]. То су санкције изразито специјално превентивног карактера, али будући да се ради о кривичним санкцијама које су везане за извршено (или покушано) кривично дело, оне нужно собом носе и одређени ретрибутивни карактер јер се примењују независно и против воље

делу који се односи на систем малолетничких кривичних санкција остају на снази до доношења посебног Кривичног закона за малолетнике.

[150] О. Перић, Приручник за примену кривичноправних прописа о малолетницима, Београд, 2003. године, стр. 47-50

[151] Љ. Хаџовић, В. Бабић, Заштита малољетних делинквената – приручник за примјену васпитних мјера појачаног надзора органа старатељства, Београд, 1994. године, стр. 45-52

малолетника, а уз то се њиховом применом малолетник лишава или ограничава у одређеним правима или слободама или у погледу избора понашања постављањем забрана или услова, односно налога и упутстава[152].

Ново малолетнико кривично право Републике Србије предвиђа девет васпитних мера. Оне су систематизоване у три групе (члан 11. ЗОМУКД). То су:

1. мере упозорења и усмеравања (које су замениле раније постојеће дисциплинске мере): а) судски укор и б) посебне обавезе. Из система малолетничких санкција је изостављена раније постојећа мера упућивање у дисциплински центар за малолетнике,
2. мере појачаног надзора: а) појачан надзор од стране родитеља, усвојиоца или стараоца, б) појачан надзор у другој породици, ц) појачан надзор од стране органа старатељства и д) појачан надзор уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитавање и образовање малолетника (новоуведена васпитна мера[153]),
3. заводске мере: а) упућивање у васпитну установу, б) упућивање у васпитнопоправни дом и ц) упућивање у посебну установу за лечење и оспособљавање.

Будући да у посебном делу Кривичног законика ни код једног кривичног дела није изричито прописана ниједна од васпитних мера, то је суд овлашћен да, при одлучивању да ли ће и коју меру изрећи у конкретном случају малолетном учиниоцу кривичног дела, примени ону меру којом ће најбоље остварити сврху прописивања васпитних мера[154], а посебно да узме у обзир околности наведене у члану 12. ЗОМУКД:

1. узраст и зрелост малолетника,
2. друга својства његове личности,
3. степен поремећаја у друштвеном понашању,
4. тежину дела,
5. побуде из којих је дело учињено,
6. средину и прилике у којима је малолетник живео,

[152] Т. Васиљевић, Критички осврт на примену кривичног права према малолетницима, Анали Правног факултета у Београду, Београд, 1965. године, стр. 412-421

[153] Ова је заводска васпитна мера заменила меру упућивања у специјалну установу која у досадашњој пракси није нашла адекватну примену (С. Газивода, У сусрет новом кривичном законодавству за малолетнике, Билтен судске праксе Врховног суда Србије, број 2/2005. године, стр. 55-56)

[154] Више: О. Матић, Испитивање личности малолетника као основ за одређивање васпитне мере и третмана у ВП домовима, Београд, 1974. године

7. понашање после учињеног кривичног дела, а посебно да ли је малолетник спречио или покушао да спречи наступање штетне последице, накнадио или покушао да накнади причињену штету,
8. да ли је малолетнику раније била изречена кривична или прекршајна санкција као и
9. све друге околности које могу да буду од утицаја за изрицање адекватне мере[155] .

5. Мере упозорења и усмеравања

Прва и најлакша врста васпитних мера јесу мере упозорења и усмеравања које су замениле раније постојеће дисциплинске мере. Оне се изричу када је потребно и довољно да се таквим мерама утиче на личност малолетника и његово понашање. Дакле, њихова примена долази у обзир када се ради о малолетницима према којима није потребно примењивати трајније мере васпитања, који су извршили багателно кривично дело најчешће из лакомислености и непромишљености као примарни, ситуациони учиниоци, а не због васпитне запуштености[156]. Закон предвиђа две мере упозорења и усмеравања : а) судски укор и б) посебне обавезе.

5.1. Судски укор

Судски укор (члан 13. ЗОМУКД) је најблажа васпитна мера која се састоји у прекору који суд у име друштва упућује малолетном учиниоцу због извршеног кривичног дела. Суд изриче ову меру ако се из односа малолетника према учињеном кривичном делу и његове спремности да убудуће не чини кривична дела може закључити да је довољно да га само прекори[157]. При изрицању ове мере суд малолетнику указује на неприхватљивост, штетност његовог поступка и предочава му да му може бити изречена друга (подразумева се тежа) санкција ако

[155] И други инострани кривични закони одређују правила за избор васпитних мера према малолетним учиниоцима кривичног дела. Тако у чл. 85. Швајцарски кривични законик обавезује суд да узме у обзир: понашање и васпитање малолетника, као и социјални миље у коме је он одрастао, при чему прибавља и професионално мишљење о менталном и физичком степену развијености малолетника (Н.Ф. Кузнецова, А.В. Серебреникова, Уголовниј кодекс Швејцарии, Москва, 2001. године, стр. 56-58)

[156] Д. Зовко, Извршење васпитне мере упућивања у дисциплински центар за малолетнике, Социјални рад и социјална заштита, Београд, број 1-2/1990. године, стр. 75-81

[157] З. Стојановић, О. Перић, Коментар Кривичног закона Републике Србије, Београд, 1996. године, стр. 27-28

поново изврши неко кривично дело[158]. Самим изрицањем се судски укор и извршава[159].

Приликом избора ове мере, суд мора да води рачуна о врсти, природи и тежини учињеног кривичног дела, као и о личности његовог учиниоца. Сматра се тако да не би било оправдано изрећи судски укор за тежа кривична дела (за која су запрећене теже казне), као ни у оним случајевима када личност малолетника не даје довољно основа за процену да се самим укором (опоменом) може довољно утицати на њега и његово понашање, посебно да више не чини кривична дела. Да ли је примена судског укора довољна васпитна мера не зависи само од личности малолетника, већ и од његове спремности да више не врши кривична дела, при чему је од значаја и процена спремности и могућности средине у којој малолетник живи да позитивно утиче на њега и тако му помогне у превазилажењу и разрешавању свакодневних проблема и тешкоћа у којима се нађе[160].

5.2. Посебне обавезе

Посебне обавезе (члан 14. ЗОМУКД) су друга врста мера упозорења и усмеравања. Ово је нова, самостална врста кривичних санкција за малолетне (која се често назива алтернативна мера) учиниоце кривичних дела, иако је мереове врсте познавало и наше раније малолетничко кривично право као скуп посебних мера које је суд могао изрећи малолетнику супсидијарно уз неку од мера појачаног надзора. Суд може малолетнику да изрекне једну или више посебних обавеза ако процени да је одговарајућим захтевима или забранама потребно утицати на малолетника и његово понашање[161].

Применом посебних обавеза тежи се остварењу основног циља – да се апелом на сопствену одговорност малолетника и уз његову активну сарадњу од њега тражи испуњење (квалитетно и у благовремено одређеном року) одређене обавезе или постављене забране, уз нужно вођење рачуна да се ова мера не јави као "додатна дисциплинска мера" чија је сврха да се малолетник додатно оптерети одређеним дужностима и забранама. Надзор над извршењем посебних обавеза врши судија за малолетнике суда који је донео одлуку у првом степену. На његов захтев орган старатељства је дужан да достави извештај о току и резултатима

---

[158] О. Перић, Приручник за примену кривичноправних прописа о малолетницима, оп.цит., стр. 50-51

[159] М. Шкулић, И. Стевановић, Малолетни делинквенти у Србији, Београд, 1999. године, стр. 292

[160] З. Стојановић, Кривично право, Општи део, оп.цит., стр. 348-349

[161] З. Стојановић, О. Перић, Коментар Кривичног закона Републике Србије и Кривични закон Републике Црне Горе са објашњењима, Београд, 1996. године, стр. 36-38

извршења ове васпитне мере, при чему сачињавање траженог извештаја орган старатељства може да повери и одређеном стручном лицу.

Према слову закона суд може малолетнику да изрекне следеће обавезе[162]:

1. да се извини оштећеном,
2. да у оквиру сопствених могућности накнади штету коју је проузроковао,
3. да редовно похађа школу или не изостаје са посла,
4. да се оспособљава за занимање које одговара његовим способостима и склоностима,
5. да се без накнаде укључи у рад хуманитарних организација или у послове социјалног, локалног или еколошког садржаја,
6. да се укључи у одређене спортске активности,
7. да се подвргне одговарајућем испитивању и одвикавању од зависности изазване употребом алкохолних пића или опојних дрога,
8. да се укључи у појединачни или групни третман у одговарајућој здравственој установи или саветовалишту и да поступа по програмима рада који су за њега сачињени у тим установама,
9. да похађа курсеве за стручно оспособљавање или да се припрема и полаже испите којима се проверава одређено знање и
10. да не може да напусти место пребивалишта или боравишта без сагласности суда и посебног одобрења органа старатељства[163].

Приликом избора појединих обавеза суд посебно води рачуна да оне буду прилагођене личности малолетног учиниоца кривичног дела и приликама у којима он живи, односно да процењује његову спремност да сарађује у остваривању изречених мера. Када изрекне посебне обавезе, суд малолетника упозорава да у случају неиспуњења једне или више обавеза које су му одређене у остављеном року, оне могу бити замењене неком другом обавезом, али и другом (тежом) васпитном мером.

Осим посебних обавеза малолетника: 1) да се извини оштећеном, 2) да у оквиру сопствених могућности накнади проузроковану штету и 3) да се без накнаде укључи у рад хуманитарних организација или у послове социјалног, локалног или еколошког садржаја, све остале посебне

[162] Посебне обавезе морају бити строго индивидуализиране. Потребно је да њиховом применом малолетник увиди смишљеност и сврсисходност обавеза које су му наметнуте, без обзира што су можда и претешке за његов узраст. Акценат је овде на компензацији, на учењу бољег начина понашања. (Ђ. Криж, Критерији за одабир одгојних мјера према малољетницима у свјетлу примјене новог Закона о судовима за младеж, Хрватски љетопис за казнено право и праксу, Загреб, број 2/1999. године, стр. 368)

[163] С. Константиновић Вилић, М. Костић, Извршење казни и других кривичних санкција у Републици Србији, Ниш, 2006. године, стр. 73-74

обавезе суд може да изрекне у трајању до једне године, с тим да је слобода суда широко постављена, што значи да је он овлашћен да измени или обустави од извршења све или само поједине изречене обавезе зависно од резултата који су постигнути у њиховом извршењу.

Када се ради о посебној обавези малолетника да у границама својих могућности накнади штету коју је проузроковао кривичним делом, суд је дужан да одреди висину и начин накнаде штете радом малолетника, и то највише 60 часова у периоду до три месеца (колико најдуже може да траје ова посебна обавеза), с тим да се на тај начин не омета школовање или запослење малолетника. Ако се пак ради о примени посебне обавезе која се састоји у обавези малолетника да се без накнаде укључи у рад хуманитарних организација или у послове социјалног, локалног или еколошког садржаја, закон је поставио ограничење према коме малолетник може да ради на овим пословима највише 120 часова, и то у периоду до шест месеци (колико најдуже може да траје ова посебна обавеза), с тим да се на тај начин не омета школовање или запослење малолетника.

Надзор над извршењем посебних обавеза врши суд, с тим што он у погледу примене појединих обавеза може да затражи одговарајуће извештаје и мишљење и од органа старатељства[164].

На овом месту треба указати на однос - сличности и разлике између посебних обавеза и васпитних налога, будући да се ове две различите мере садржински и по називу могу подударити. Те разлике се своде на следеће[165]:

1. посебне обавезе су кривичне санкције, док васпитни налози то нису,
2. посебне обавезе увек изриче суд, док васпитни налог може да изрекне суд, али и јавни тужилац за малолетнике,
3. посебне обавезе се увек изричу у кривичном поступку после изведених доказа, а васпитни налози представљају алтернативне мере које служе скретању и избегавању вођења кривичног поступка,
4. циљ ове две мере се разликује, јер посебне обавезе имају за циљ остварење законом предвиђеног утицаја на развој и јачање личне одговорности малолетника, његово васпитавање и правилан развој његове личности, док је циљ васпитних налога да се не покреће кривични поступак или да се он обустави ако је већ покренут,

[164] Више: М. Бркић, Орган старатељства у преткривичном и кривичном поступку као и у поступку изрицања санкција према малолетницима, Београд, 2005. године

[165] Д. Јовашевић, Положај малолетника у кривичном праву према новим законским решењима, Зборник Правног факултета у Нишу, Ниш, број 46/2005, стр. 159-176

5. трајање ових мера је одређено на различите начине, јер васпитни налог може да траје најдуже шест месеци, а посебне обавезе могу да трају и до годину дана,
6. различите су последице неиспуњена одређене мере. У случају неиспуњења посебне обавезе она се може обуставити или заменити другом васпитном мером, док се у случају неиспуњења васпитног налога као последица јавља започињање или настављање кривичног поступка, који може, али и не мора резултирати изрицањем неке од васпитних мера, и
7. васпитни налог се може изрећи само према малолетном учиниоцу кривичног дела, док се посебне обавезе под одређеним условима могу изрећи и млађем пунолетном лицу за учињено кривично дело.

6. Мере појачаног надзора

Друга врста васпитних мера јесу мере појачаног надзора[166]. Оне се изричу малолетнику када је за његово васпитање и развој потребно предузети трајније мере уз одговарајући стручни надзор и помоћ, а при томе није потребно малолетниково потпуно издвајање из дотадашње средине[167]. Закон предвиђа четири мере појачаног надзора: а) појачан надзор од стране родитеља, усвојиоца или стараоца, б) појачан надзор у другој породици, ц) појачан надзор органа старатељства и д) појачан надзор уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитавање и образовање малолетника[168]. При изрицању неке од ових мера, суд[169] не одређује време њиховог трајања (што указује на релативну одређеност ових мера), већ зависно од резултата који су постигнути применом појачаног надзора, одлучује о његовој обустави или замени дугом васпитном мером.

У правној теорији се истичу бројне предности примене ванинституционалних васпитних мера према малолетницима. Ма како добро организован третман ресоцијализације и преваспитања малолетника у институционалним условима, он је увек праћен у већој или мањој мери, штетним утицајима који су прво везани за издвајање

[166] Д. Јовашевић, Основне карактеристике новог кривичног законодавства Републике Србије, Зборник Правног факултета у Источном Сарајеву, Источно Сарајево, 2006. године, стр. 189-209

[167] Васпитна мера појачаног надзора изречена учиниоцу кривичног дела у време када је био малолетан не може остати ако је у време одлучивања о жалби он већ постао пунолетан (пресуда Врховног суда Србије Кж. 1706/2000)

[168] Више: С. Узелац, Приручник за водитеље одгојне мјере - појачана брига и надзор, Загреб, 1988. године

[169] Н. Милошевић, Улога суда у извршавању и контроли васпитних мера према малолетницима, Правни живот, Београд, број 2/1981, стр. 26-42

таквог лица из дотадашње социјалне средине и његово смештање у нову затворену установу, што код њега може изазвати психичке трауме већег или мањег интензитета, а што додатно компликује ефикасност провођења примењеног поступка према њему[170].

6.1. Појачан надзор од стране родитеља, усвојиоца или стараоца

Појачан надзор од стране родитеља, усвојиоца или стараоца (члан 15. ЗОМУКД) суд изриче ако су родитељи, усвојилац или старалац пропустили да врше потребну бригу и надзор над малолетником[171], а у могућности[172] су да овакву бригу и надзор врше, и то се од њих може са основом очекивати[173]. Ово су најчешће изрицане мере према малолетницима у досадашњој судској пракси. Малолетник остаје у својој породици, што је велика предност, чак и када односи у породици нису хармонични, а без тешкоћа наставља са школовањем или одлажењем на посао и сл. Ове мере мало коштају друштво, јер су веома економичне, што такође представља предност због које су ове мере често изрицане.

Ова мера може да траје најмање шест месеци, а највише две године, с тим да суд накнадно одлучује о њеном престанку. Кад изрекне

---

[170] В. Врањ, Одгојне мјере према малољетницима и њихово извршење у Босни и Херцеговини, оп.цит., стр. 405

[171] М. Мејовшек, И. Цајнер Мраовић, А. Буђановац, Обиљежја понашања и обитељи малољетних починитеља насилних и ненасилних деликата, Хрватска ревија за рехабилитацијска истраживања, Загреб, број 1/1997, стр. 23-35

[172] За примену ове мере потребно је да суд утврди да се ради о родитељу, усвојиоцу или стараоцу који су иначе "здрави", те да је учињено кривично дело малолетника резултат њихове недовољне бриге и пажње. Ради се пак о лицима која су у могућности и од којих се основано очекује да врше појачани надзор над животом, радом и понашањем малолетника. Стога је пре изрицања ове мере потребно испитати став ових лица, како би се утврдило да ли су она спремна да се прихвате сложеног задатка у примени васпитне мере. То се најчешће може извести путем "социјалне анкете" (З. Стојановић, О. Перић, Коментар Кривичног закона Републике Србије, оп.цит., стр. 31-32)

[173] Када јавни тужилац не изјави жалбу на решење првостепеног суда у односу на одлуку о изреченој васпитној мери појачаног надзора од стране родитеља који према стању у списима нису у објективној могућности да врше перманентан појачан надзор над својим сином у смислу изречене васпитне мере, већ тај надзор врши баба малолетника, испитујући побијано решење због погрешно и непотпуно утврђеног чињеничног стања по жалби браниоца малолетника, Врховни суд налази да у односу на исту нема основа за интервенисање јер васпитна мера укора не долази у обзир ако се има у виду природа и у закону предвиђена тежина кривичног дела – разбојништва, тако да одлука суда о изреченој васпитној мери остаје у целости (решење Врховног суда Србије Кжм. 12/2002); Према малолетнику који је извршио разбојништво, а који се први пут појављује у поступку због извршења кривичног дела, који је признао дело и коректно се понашао, а при томе су његови родитељи показали спремност да се додатно ангажују на његовом васпитању, довољна је васпитна мера појачаног надзора од стране родитеља (решење Врховног суда Србије Кжм. 6/2005)

ову меру суд даје родитељу, усвојиоцу или стараоцу потребна упутства и налаже му одређене дужности које он треба да предузме у циљу васпитавања малолетника, његовог лечења и отклањања штетних утицаја на њега[174]. Најчешће се ради о дужностима у вези са школовањем малолетника, његовим лечењем, забраном посећивања одређених места или приредби, односно дружења са одређеним лицима која на њега штетно делују. Родитељу, усвојиоцу или стараоцу се даље могу дати одређена упутства и савети, нарочито у погледу тога како да малолетник користи своје слободно време. Такође, суд може да одреди да орган старатељства[175] проверава извршење изречене мере, као и да указује помоћ (моралну, материјалну, психолошку, саветодавну) родитељу, усвојиоцу или стараоцу у извршењу мере.

6.2. Појачан надзор у другој породици

Појачан надзор у другој породици (члан 16. ЗОМУКД) је васпитна мера уведена у кривично законодавство тек 1959. године. Она се изриче ако родитељи, усвојилац или старалац малолетника нису у могућности[176] да над њим врше надзор или ако се од њих то не може са основом очекивати, па се малолетник смешта у другу породицу која је вољна да га прими и која има реалне могућности да над њим врши појачани надзор. За остварење ове мере потребно је да постоји породица која је вољна да прими малолетника и да се стара о његовом васпитању и која је у стању, која је објективно способна да утиче на његово понашање[177].

При изрицању ове мере суд одређује да орган старатељства проверава њено извршење, те да указује помоћ породици у коју је малолетник смештен. Ова мера може да траје најмање шест месеци, а највише две године, с тим да суд накнадно одлучује о њеном престанку. Извршење ове мере се обуставља када родитељи, усвојилац или старалац

---

[174] О. Перић, Приручник за примену кривичноправних прописа о малолетницима, оп.цит., стр. 55-57

[175] Приликом изрицања васпитне мере суд је дужан да одреди и орган старатељства који ће проверавати извршење мере и указивати помоћ родитељима или стараоцима (решење Врховног суда Србије Кжм. 61/2000)

[176] Немогућност родитеља, усвојиоца или стараоца да врше надзор над малолетником значи да ова лица нису у могућности, у стању да врше надзор, или се то од њих не може с основом очекивати. То значи да ова лица немају неопходне претпоставке које гарантују успех васпитне мере (нпр. ако је у породици присутан алкохолизам, наркоманија, проституција, теже болести и сл). Но, она постоји и када ова лица нису спремна, нису сагласна да над малолетником врше надзор, иако би објективно узето била у могућности да га врше (З. Стојановић, О. Перић, Коментар Кривичног закона Републике Србије, оп.цит., стр. 33)

[177] И. Симић, М. Петровић, Кривични закон Републике Србије – практична примена, Београд, 2002. године, стр. 15-16

малолетника стекну могућност да над њим врше појачани надзор или када према резултату извршења мере престане потреба за појачним надзором.

6.3. Појачан надзор органа старатељства

Појачан надзор органа старатељства[178] (члан 17. ЗОМУКД) јесте васпитна мера уведена у кривично право 1959. године. Она се изриче када родитељи, усвојилац или старалац малолетника нису у могућности да над њим врше појачани надзор, а не постоје услови за примену мере појачаног надзора у другој породици[179]. Дакле, то је случај када ниједна од претходних васпитних мера не може бити примењена, па се малолетник ставља под надзор органа старатељства[180]. Дакле, ради се о мери супсидијарног карактера.

Ова мера може да траје најмање шест месеци, а највише две године, с тим да суд накнадно одлучује о њеном престанку. Док траје мера, малолетник остаје код својих родитеља или других лица која га издржавају, односно која се о њему старају[181], а појачан надзор над њим врши одређено службено лице органа старатељства (према месту пребивалишта или боравишта малолетника) или друго стручно лице које одреди овај орган (водитељ надзора) које може бити стручно лице на нивоу локалне заједнице које се добровољно јави за обављање ове дужности. Орган старатељства[182] брине о школовању малолетника, његовом запослењу, издвајању из средине која на њега штетно утиче, потребном лечењу и сређивању прилика у којима живи. При томе други државни органи, васпитне, образовне или друге установе помажу стручном лицу органа старатељства у спровођењу ове васпитне мере.

---

[178] Д. Јовашевић, Основне карактеристике новог малолетничког кривичног права Републике Србије, Зборник Правног факултета у Ријеци, Ријека, број 27/2006, стр. 1055-1087

[179] В. Врањ, Одгојне мјере према малољетницима и њихово извршење у Босни и Херцеговини, оп.цит., стр. 407

[180] Више: М. Миковић, Малољетничка делинквенција и социјални рад, Сарајево, 2004. године

[181] Применом ове васпитне мере малолетник остаје код својих родитеља или других лица (у дотадашњој средини), па се у пракси поставља питање да ли тешкоће са којима се суочава породица нису такве природе да доводе у питање све напоре органа старатељства. При томе су нарочито од значаја и подаци о личности малолетника. (З. Стојановић, О. Перић, Коментар Кривичног закона Републике Србије, оп.цит., стр. 35-36)

[182] А. Брајша Жганец, Улога социјалне подршке у скрби за ђецу и младе, свједоке ратних збивања, Дијете и друштво, Загреб, број 1-2/2002, стр. 35-48

6.4. Појачан надзор уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитавање и образовање малолетника

Појачан надзор уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитавање и образовање малолетника (члан 18. ЗОМУКД) суд изриче ако је уз неку од претходних мера појачаног надзора потребно и ангажовање стручних лица у посебној установи која се бави васпитавањем и образовањем малолетника. Увођење ове мере у ново малолетничко кривично право у Србији је у потпуности у сагласности са захтевима за увођење нових полуинституционалних облика васпитавања малолетника, уз избегавање њиховог потпуног издвајања из средине у којој су до тада живели.

Ова мера може да траје најмање шест месеци, а највише две године, с тим што суд накнадно одлучује о њеном престанку. Док траје ова мера малолетник остаје код својих родитеља или других лица која се о њему старају, а у току дана проводи одређено време у установи за васпитавање и образовање малолетника, али тако да то не омета његово школовање или редовно долажење на посао. У таквој установи се одговарајућим васпитним и образовним садржајима утиче на будући живот и понашање малолетника у ужој и широј социјалној средини.

О извршењу ове полуинституционалне васпитне мере стара се орган старатељства. Дневни боравак може да траје најдуже четири сата у току радног дана у законом одређеном временском периоду. О извршењу дневног боравка води се посебан дневник рада. Извештај о току и резултатима спровођења дневног боравка малолетника по његовом истеку, а по потреби и у току његовог трајања, доставља се судији и јавном тужиоцу за малолетнике, као и надлежном органу старатељства.

6.5. Посебне обавезе уз појачани надзор

Уз васпитну меру појачаног надзора, суд може малолетнику да изрекне једну или више посебних обавеза (члан 19. ЗОМУКД). То су, управо, оне посебне обавезе које представљају самосталне врсте мера упозорења и усмеравања, и то на исти начин и у истом трајању као што се изричу ове кривичне санкције, с тим што се у оквиру одређеног времена њиховог извршења поједине обавезе могу изменити или укинути, зависно од резултата који су постигнути.

При изрицању посебних обавеза као суплементарних санкција уз неку од мера појачаног надзора, суд посебно указује малолетнику и његовим родитељима, усвојиоцу или стараоцу да се у случају

неиспуњења неке од постављених обавеза изречена мера појачног надзора може заменити другом (тежом) васпитном мером[183].

7. Заводске мере

Најтежа врста васпитних мера јесу заводске мере (мере институционалног третмана)[184]. Оне се изричу када је према малолетнику потребно предузети трајније мере васпитавања, лечења и оспособљавања уз његово потпуно одвајање из дотадашње средине ради вршења појачаног утицаја на малолетника[185]. Заводске мере се изричу као последње средство друштва у борби против малолетничког криминалитета[186] и могу трајати у законом одређеним границама само колико је потребно да би се остварила сврха васпитних мера[187].

Ове мере се изричу оним малолетницима чија је васпитна запуштеност достигла такав степен да се њихово васпитање и преваспитање може остварити само применом дуготрајнијих мера уз потпуно издвајање малолетника из средине у којој је раније живео[188]. Закон предвиђа три заводске мере[189]: а) упућивање у васпитну установу, б) упућивање у васпитнопоправни дом и ц) упућивање у посебну установу за лечење и оспособљавање[190]. При изрицању неке од заводских васпитних мера, суд не одређује и време њиховог трајања, већ о томе накнадно одлучује у границама законом предвиђеног распона ових мера.

7.1. Упућивање у васпитну установу

Упућивање у васпитну установу (члан 20. ЗОМУКД) суд изриче када малолетника треба издвојити из дотадашње средине и обезбедити му помоћ и стални надзор од стране стручних лица (стручних васпитача). Ову меру извршава орган старатељства упућивањем малолетника у васпитну установу за малолетнике општег типа, а то је установа која

---

[183] С. Константиновић Вилић, М. Костић, Извршење казни и других кривичнх санкција у Републици Србији, оп.цит., стр.78-80

[184] Б. Петровић, Д. Јовашевић, А. Ферхатовић, Извршење васпитних мјера, Правна ријеч, Бања Лука, број 7/2006, стр. 371-394

[185] О. Перић, Приручник за примену кривичноправних прописа о малолетницима, оп.цит., стр. 65-73

[186] Више: Р. Николић, Збирка прописа о примени васпитних и казнених мера према малолетницима, Београд, 1963. године

[187] Више: М. Радојевић, Центри за социјални рад и васпитне установе у извршавању васпитних мера, Београд, 1979. године

[188] Б. Чејовић, Кривично право у судској пракси, Књига прва, Општи део, Београд, 1985. године, стр. 507

[189] М. Ђорђевић, Ђ. Ђорђевић, Кривично право, Београд, 2004. године, стр. 94-98

[190] Време које је малолетник провео у притвору не урачунава се у време изречене заводске мере (решење Врховног суда Србије Кжм. 78/92)

обезбеђује смештај и задовољавање васпитних, здравствених, образовних, спортских и других развојних потреба малолетника[191].

У васпитној установи малолетник остаје најмање шест месеци, а највише две године, с тим да суд сваких шест месеци разматра да ли постоје основи за обуставу извршења мере или за њену замену другом васпитном мером[192]. Малолетник у овој установи може да остане најдуже до навршене двадесетпрве године живота.

7.2. Упућивање у васпитнопоправни дом

Упућивање у васпитнопоправни дом (члан 21. ЗОМУКД) суд изриче малолетнику према коме, поред издвајања из дотадашње средине, треба применити појачане мере надзора и посебне стручне програме васпитавања. Васпитнопоправни домови су посебне установе са утврђеним режимом за поправљање теже васпитно запуштених малолетних учинилаца тежих кривичних дела[193].

При одлучивању да ли ће изећи ову најтежу (најригорознију[194]) васпитну меру[195] суд посебно узима у обзир ранији живот малолетника, степен поремећаја понашања, тежину и природу учињеног кривичног дела и околност да ли је према малолетнику раније била изречена нека кривична или прекршајна санкција. У васпитнопоправном дому малолетник остаје најмање шест месеци, а највише четири године, с тим што суд сваких шест месеци разматра да ли постоје основи за обуставу извршења мере или за њену замену другом васпитном мером. У овом дому, малолетник може да остане до навршене двадесеттреће године живота.

7.3. Упућивање у посебну установу за лечење и оспособљавање

Упућивање у посебну установу за лечење и оспособљавање (члан 23. ЗОМУКД) суд може да изрекне према малолетнику који је ометен у

---

[191] М. Живковић, Неки практични аспекти извршавања мјере упућивања у дом за преодгој малољетница и понашање малољетница у постпеналном раздобљу, Пенолошке теме, Загреб, број 1-2/1990, стр. 99

[192] У решењу којим суд малолетнику изриче васпитну меру упућивања у васпитну установу не одређује се у којој ће се установи изречена мера и извршавати (решење Врховног суда Србије Кжм.78/92); Када се према малолетнику изрекне васпитна мера упућивања у васпитну установу, не може се продужити притвор до правноснажности решења о изрицању васпитне мере (пресуда Врховног суда Србије Кж. 3/93)

[193] З. Стојановић, О. Перић, Коментар Кривичног закона Републике Србије, оп.цит., стр. 40-41

[194] З. Стојановић, Кривично право, Општи део, оп.цит., стр. 351

[195] У правној теорији се истиче да је упућивање у васпитнопоправни дом најригорознија васпитна мера која се граничи са казном малолетничког затвора по тежини, начину и поступку извршења и дужини трајања (О. Перић, Коментар кривичноправних прописа о малолетницима, Београд, 2003. године, стр. 122-123)

психофизичком развоју (глув, слеп, гловонем, лице са физичким оштећењем или инвалидитетом) или малолетнику са психичким поремећајима. Ова се мера може изрећи и уместо мере безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи, ако се у посебној установи за лечење и оспособљавање може обезбедити чување и лечење малолетника и на тај начин постићи законом предвиђена сврха ове мере безбедности. У том случају ова мера може да траје све док је то потребно ради лечења или оспособљавања малолетника, али када то лице наврши 21 годину, тада се извршење ове мере наставља у установи у којој се иначе извршава медицинска мера безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања[196].

Малолетник у посебној установи за лечење и оспособљавање може да остане највише три године, с тим што суд разматра сваких шест месеци да ли постоје основи за обуставу извршења мере или за њену замену другом мером. Уколико је ова васпитна мера изречена уместо мере безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи, малолетник у посебној установи за лечење и оспособљавање остаје све док је то потребно, а када наврши двадесетједну годину живота, извршење мере се наставља у установи у којој се иначе извршавају медицинске мере безбедности (у Специјалној затворској болници у саставу Управе за извршење заводских санкција).

8. Обустава извршења и замена васпитне мере

Код изрицања васпитних мера појачаног надзора и заводских мера суд одређује само врсту мере, али не и њено трајање, јер не може унапред да зна колико је времена потребно ради постизања њихове сврхе. У циљу ефикаснијег остварења сврхе ових мера суду је дата могућност да буде активан у праћењу постигнутих резултата и успеха у примени ових мера и да, зависно од тога, може обуставити њихову даљу примену. Из истих разлога суд може изменити своју ранију одлуку о

[196] И. Симић, М. Петровић, Кривични закон Републике Србије – практична примена, оп.цит., стр.20

изреченој васпитној мери[197]. Овај се принцип иначе у правној теорији назива ревизибилитет васпитних мера[198].

Ако се после доношења одлуке о изрицању посебне обавезе, мере појачаног надзора или заводске мере појаве околности којих није било у време доношења одлуке или се за њих није знало, а које би значајно утицале на избор васпитне мере или ако се одлука не може извршити услед одбијања малолетника или његових родитеља, усвојиоца или стараоца да поступе по изреченој мери или по налогу онога ко меру извршава или ако наступе друге околности предвиђене законом, а које би биле од утицаја на доношење одлуке, суд може обуставити извршење изречене мере или пак може изречену меру заменити другом мером (члан 24. ЗОМУКД).

Такође, ове васпитне мере се могу заменити другом мером којом се може боље постићи сврха васпитних мера или се пак изречена мера може обуставити од даљег извршења с обзиром на успех постигнут у васпитавању са следећим ограничењемима:

1. извршење мере упућивања у васпитну установу се не може обуставити пре истека рока од шест месеци, а до истека овог рока она се може заменити мером појачаног надзора уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитавање и образовање малолетника, мером упућивања у васпитнопоправни дом или мером упућивања у посебну установу за лечење и оспособљавање,
2. извршење мере упућивања у васпитнопоправни дом не може се обуставити пре истека рока од шест месеци, а до истека овог рока она се може заменити мером упућивања у васпитну установу или мером упућивања у посебну установу за лечење и оспообљавање.

И коначно у члану 25. ЗОМУКД је предвиђена могућност поновног одлучивања о васпитним мерама. Ако је од правноснажности одлуке којом је изречена мера посебних обавеза или мера појачаног надзора протекло више од шест месеци или ако је од правноснажности

[197] Бранилац малолетника није овлашћен да ставља предлог за измену одлуке о изреченој васпитној мери (решење Врховног суда Србије Кжм. 113/95); По предлогу јавног тужиоца судија за малолетнике не може обуставити припремни поступак због нецелисходности даљег вођења кривичног пступка (решење Врховног суда Србије Кжм. 1221/96); Пре доношења одлуке о замени изречене васпитне мере упућивања у васпитну установу васпитном мером упућивања у васпитнопоправни дом обавеза је суда да саслуша родитеље или стараоца малолетника (решење Врховног суда Србије Кжм. 82/97); Суд не доноси посебно решење у случају када одбије предлог за обуставу извршења васпитне мере (решење Врховног суда Србије Кжм. 47/2001)

[198] О. Перић, Санцтионес пеналес лес дроитс дес минеурс, Тенденцес ацтуеллес ет дроит пенал де Сербие ет Монтенегро, Ревуе пенитентиаире ет де дроит пенал, Парис, Но. 4/2004, пп. 803-814

одлуке којом је изречена заводска мера протекло више од једне године, а извршење мере још није започело, суд ће поново ценити потребу извршења изречене мере. При томе суд може да одлучи да се раније изречена мера изврши, не изврши или да се замени другом мером.

9. Закључак

Заокружујући реформу казненог права крајем 2005. године, Република Србија је следила тенденције савремене криминалне политике других европских земаља (Француска, Немачка, Хрватска), па је на посебан, специфичан начин одредила кривичноправни статус малолетника[199]. Та специфичност се огледа у више праваца: 1) донет је лех специалис - посебан Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, чиме су малолетници у свом кривичноправном положају у потпуности одвојени од статуса пунолетних лица као учинилаца кривичних дела, 2) одређена је посебна надлежност окружних судова за поступање у кривичним предметима малолетних учинилаца кривичних дела, 3) предвиђена је обавезна специјализација лица која у органима кривичног правосуђа учествују у кривичном поступку према малололетним учиниоцима кривичних дела (уз претходну обуку и издавање лиценци - "сертификата") и 4) поред кривичних санкција закон је према малолетним учиниоцима кривичних дела предвидео могућност изрицања посебних мера суи генерис - васпитних налога (упутстава или препорука) – као средстава ресторативне правде којима се избегава покретање или вођење кривичног поступка.

На тај начин су све одредбе материјалног, процесног и извршног карактера у односу на малолетнике као учиниоце кривичних дела издвојене у посебну целину која се условно може назвати "малолетничко кривично право". Овакво решење свакако представља квалитетни помак у законској регулативи према малолетним учиниоцима кривичних дела, односно малолетним лицима као оштећенима (жртвама кривичних дела).

Кратко време примене новог система малолетничких кривичних санкција не даје довољно основа за процену ефикасности прописаних решења, али је за очекивање да ће законита, ефикасна, квалитетна примена ових решења допринети смањењу учешћа малолетника у структури и динамици криминалитета. Уосталом, стручна јавност то и очекује.

[199] D. Jovašević, New juvenile criminal law in Republic of Serbia, Free Law Journal, Budapest, No. 3/2006, pp. 181-198

THE APPLICATION OF EDUCATIVE MEASURES IN NEW CRIMINAL LAW OF REPUBLIC OF SERBIA

Summary: *The new juvenile criminal law in Republic of Serbia from 2005. anticipates two basic types of the juvenile criminal sanctions. These are : the educational measures and the juvenile prison. They are legally anticipated measures of the social reaction towards the juvenile committers of the crime activities that are sentenced the legally determined organs (the disctrict court – the judge for the juveniles and the tribunal for the juveniles) in aim to protect the society from the criminality trough the education, reeducation and proper development of the juvenile.*

The educational measures are the basic kind of the juvenile criminal sanctions in all modern criminal codes in Europe. They are sentenced regularly to all juvenile crime committers (to the younger juveniles as well as to the older juveniles). The basic types of the criminal sanctions, for the juvenile committers of the criminal actions, anticipated by law system of Republic of Serbia are nine educational measures systematized in three groups : 1) the measures of warning and guiding, 2) the measures of intensive custody and 3) the institutional measures.

Subsidiary, and only exclusively when the legally anticipated preconditions are fulfilled and when the court fortifies that the purpose of the juvenile criminal sanctions can not be realized applying the educational measures, the court can sentence the special kind of the punishment – the sentence of the juvenile prison. Yet, this punishment can be sentenced only to the older juvenile as to the committer of the criminal action. So, the sentence of the juvenile prison is never sentenced compulsorily, can not be sentenced to every immature person and can not be sentenced for every committed criminal sction (but only for the harder).

Within the general purpose of all (so the juvenile too) criminal sanctions there is specifically determined that the purpose of the criminal sanctions towards the juveniles is to efect : to their development and the strengthening of their personal responsibility, to the educationa and the proper development of their personalities in order to provide the repeated inclusion of the juveniles into the social community. This purpose can be accomplished in many ways : 1) wit the custody, 2) affording the

protection and the help and 3) providing the general and profesional qualifying. Beside that, the purpose of the juvenile prison is performing the stronger impact to the juvenile committer not to commit criminal actions in the future as well as to the other juveniles not to commit criminal actions.

In this paper the author has analysed idea and basic characteristics of educative measures with theoretical and practicas aspects as primary juvenile criminal sanctions in new criminal law in Republic of Serbia from 2005.

Професор др Милан ШКУЛИЋ
Правни факултет Универзитета
Београд

ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ ПОСТУПКА ПРЕМА МАЛОЛЕТНИЦИМА

Кључне речи: *малолетници, кривични поступак, принципи, опортунитет.*

Key words: *juveniles, criminal procedure, principle, diversion.*

1. Основни упоредноправни модели поступка према малолетницима

Основни типови *организовања институционалних облика*, који решавају конкретне случајеве малолетничке делинквенције, *компаративно посматрано*, своде се на следеће организационо-институционалне моделе:

1. Стварање посебних *судова за малолетнике*, који су специјализовани за судско решавање малолетничке делинкенције, а при том кадровски и организационо потпуно одвојени од редовних судова.[200] Овакво се решење првенствено примењује у англосаксонским правним системима.[201]
2. Формирање тзв *породичних судова*, у чију надлежност спадају сви проблеми који проистичу из породичних односа, у различитим правним сферама, а у оквиру чега се као посебна одељења формирају судови који решавају питања кривичних дела

[200] У нашој правној терминологији, овакви би се судови сматрали *специјализованим судовима*, издвојеним у односу на *судове опште надлежности.*

[201] Више о томе: R.Dembo, "Problems among youths entering the juvenile justice system, their service and innovative approaches to address them," Substance Use and Misuse, Wichita, 1996., str. 81 - 94

извршених од стране малолетника. Овакви судови су типични за Канаду [202] и Јапан.[203]

3. Стварање паралелних модела поступања према малолетним делинквентима, тако да се поступак зависно од постојања одређених услова може водити или пред кривичним судом, или се предмет може решити пред посебним социјалним органом, као што је то случај у Норвешкој, где се на нивоу сваке општине формирају посебни социјални одбори за посредовање између малолетног делинквента и оштећеног,[204] или у Шведској, где поред кривичног суда постоје и посебни управни органи – одбори социјалне заштите,[205] а слично решење постоји и у Шкотској.[206] На тај начин долази до својеврсне *поделе надлежности* између кривичног суда и других органа ван правосудног система, с тим да ти органи могу да буду ван државне организације, чисто социјалног карактера - као што је то случај у Норвешкој и делимично у Шкотској, а могу да буду део државног апарата, али не правосуђа, већ администрације, односно управе, као што је то случај у Шведској. Норвешки систем заснован на идејама о решавању спора између учиниоца и жртве путем поравнања и решавања захтева за накнаду штете је у теоријском смислу био заступљен у неким радовима, где се инсистирало да функција државе буде ограничена на улогу непристрасног "трећег", који првенствено у неформалном облику интервенише у спору који постоји између жртве и делинквента.[207] Наравно, овакав "чист" систем је немогућ, јер и у Норвешкој, поред социјалних (општинских) одбора, постоје и редовни кривични судови, који такође воде кривични поступак према малолетнцима.[208]
4. Конституисање посебних *функционалних облика* судовања малолетницима у оквиру судова опште надлежности. Овакво се решење примењује у нашој земљи, где припремни поступак води судија за малолетнике, а само суђење (у седници већа или на

[202] Више о томе: L.D.Sas i dr.: "Children and the courts in Canada", Criminal Justice and Behavior, Newbury Park, 1996., br. 23/2, str. 338 - 357

[203] Guide to the Family Court of Japan, General Secretariat Supreme Court Japan, Tokio, 1988.

[204] R.Allen, Responding to Youth Crime in Norway: Suggestions for England and Wales, *The Hoeard Journal,* No. 1993/2, p. 100 - 101

[205] B.C.Feld, Juvenile Justice Swedish Style: A Rose by another Name, *Justice Quaterly*, No. 1994/4, p. 627 - 628

[206] F.M.Martin and. K.Murray, Childrens Hearings, Edinburgh, 1976., p. 17 - 18

[207] N.Christie, Conflicts as Property, *The British Journal of Criminology,* No. 1977/1, p. 1 - 15.

[208] J.Doek, The Juvenil Court: An endangered species? *European Journal on Criminal Policy and Research*, No. 1994/2, P. 42 - 56.

главном претресу) се одвија пред већем за малолетнике, коме председава судија за малолетнике. Сличан систем се примењује и у већини других европских држава, попут Немачке и Италије.[209] Смисао формирања посебних већа за малолетнике, која суде малолетним учиниоцима кривичних дела, поред кривичних већа која суде пунолетним учиниоцима кривичних дела у једном истом суду, јесте да се тиме обезбеди *специјализација професионалних судија* за суђење малолетницима.

Независно од избора конкретних организационо-институционалних модела државног и друштвеног реаговања на малолетнички криминалитет, у појединим правним системима, као скоро општа тенденција се испољава настојање да се кривично правосуђе специјализује у овој области, те да се максимално повеже са системом укупне породичноправне и социјалне заштите деце и младих, представљајући на тај начин веома важан сегмент укупног социјалног третмана младих.

2. Дејство општих кривичнопроцесних начела у поступку према малолетницима и одступања од тих принципа

Општа начела кривичног поступка важе и у посебним типовима кривичног поступка, као што је то поступак према малолетницима, али се нека од тих начела модификују одређеним посебним правилима карактеристичним за поступак према малолетницима. Такве *модификације одступајуће* од општих кривичнопроцесних правила су у основи утемељене на односу поступка према малолетницима као посебног типа кривичног поступка и општег кривичног поступка, који је, с једне стране, основни извор позитивног кривичног процесног права, док је с друге стране – lex generalis према поступку према малолетницима који је lex specialis.

Основна одступања у погледу општих кривичнопроцесних начела у поступку према малолетницима своде се на постојање одређених законских изузетака или посебних решења, односно процесних механизама у односу на општа кривичнопроцесна правила. Некада су та одступања у форми постојања посебних (контра)начела у поступку према малолетницима у односу на одређена општа кривичнопроцесна начела, а некада представљају само одређене модификације неких аспеката одговарајућих општих приниципа кривичног поступка. Свакако најупадљивије супротно начело у односу на одговарајуће опште начело јесте начело опортунитета кривичног гоњења,

[209] J.P.Conrad, The Evolution on Criminal Justice, Beverly Hills and London, 1978, p. 157 - 159

а важна одступања, односно особени процесни механизми у поступку према малолетницима у односу на основна општа начела кривичног поступка постоје и у односу на начело акузаторности, те начело легалитета официјелног кривичног гоњења.

2.1. Начело опортунитета кривичног гоњења у поступку према малолетницима

Ово начело представља изузетак у односу на једно опште кривично процесно начело, а то је начело легалитета (официјелног) кривичног гоњења, које се некада објашњава и као начело облигаторности (обавезности) кривичног гоњења. У теорији се по правилу говори о начелу легалитета (облигаторности) кривичног гоњења, те о начелу официјелности кривичног гоњења, а ми смо се определили за одређену синтезу ових начела. Када су у питању кривична дела која се према кривичном закону гоне по службеној дужности, онда у оквиру принципа акузаторности делује *начело официјелности*,[210]према коме се кривични поступак покреће по службеној дужности (под условом да су испуњени сви законом тражени услови), и то од стране посебног овлашћеног тужиоца, као репрезента државне власти у том домену – јавног (државног) тужиоца, без обзира на став лица чије је неко лично или имовинско право извршењем кривичног дела повређено или угрожено. Обавеза тужиоца да покрене кривични поступак увек када постоји довољно доказа да је учињено кривично дело које се официјелно гони, представља начело легалитета кривичног гоњења,[211] које важи само за дела која се гоне по службеној дужности, односно само за тзв. официјелно кривично гоњење. Мада се у теорији повремено паралелно говори о начелу официјелности и легалитета кривичног гоњења,[212] у основи се ради о начелу исте садржине, које се само различито терминолошки означава, односно, код начела легалитета кривичног гоњења нагласак је на *обавези* јавног тужиоца да покрене кривични поступак када се ради о делу које се гони по службеној дужности; док је код начела официјелности тежиште на издвајању *посебне врсте овлашћеног тужиоца* – онога који репрезентује државу, односно најшире опште друштвене интересе у погледу супротстављања криминалитету, али у

[210] Више о томе: C. Roxin, *op. cit.*, стр. 71–72.

[211] Више о томе: T. Weigend, *Anklagepflicht und Ermessen*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1978, стр. 17–18.

[212] Мада смо се, првенствено руковођени извесном терминолошком традицијом у науци кривичног процесног права, определили за термин "начело легалитета официјелног кривичног гоњења", истичемо да овај кривичнопроцесни принцип никако не треба мешати са једним од фундаменталних начела кривичног материјалног права – *начелом* законитости, које се односи на правило да кривични закон мора да буде: *lex certa* и *lex strikta*, те да су забрањени *аналогија* и *ретроактивно дејство* – осим када је по изузетку реч о кривичном закону који је повољнији за окривљеног.

сваком случају, два основна елемента овог начела, односно ова два начела, ако се они терминолошки и правно-технички раздвајају, јесу: 1) утврђење обавезе подношења оптужног акта, 2) установљење субјекта који има ту обавезу. Начело легалитета официјелног кривичног гоњења се састоји у установљавању законске обавезе за јавног тужиоца да, уколико је реч о кривичном делу које се гони по службеној дужности, покрене кривични поступак подношењем одговарајућег оптужног акта, ако су за то испуњени сви неопходни стварни и правни услови. Начело легалитета официјелног кривичног гоњења је утврђено у чл. 20 Законика о кривичном поступку, сходно коме је јавни тужилац дужан да предузме кривично гоњење, уколико су кумулативно испуњени следећи услови: 1) да није другачије прописано самим Закоником о кривичном поступку (када постоји могућност за поступање по супротном принципу – начелу опортунитета кривичног гоњења), 2) да постоје докази на којима се темељи основана сумња да је одређено лице учинило кривично дело, 3) да је познат идентитет тог лица, те 4) да се ради о кривичном делу које се гони по службеној дужности.

Начело опортунитета је принцип супротан начелу легалитета кривичног гоњења, и у многим радовима се оно ни не излаже као посебно или особено кривичнопроцесно начело, већ само као један процесни опозит начелу легалитета (изузетак у односу на то начело), а огледа се у поступању "по опортунитету", тако да се кривично гоњење не мора обавезно предузети иако су испуњени сви тражени услови који произлазе из начела легалитета, већ се, сходно процени сврсисходности кривичног гоњења у одређеном случају, гоњење може или не мора предузети, при чему је критеријум за негоњење у неким националним (упоредним) кривичним поступцима повезан са, на пример, високим трошковима поступка,[213] или се заснива на неким својствима оптуженог.[214]

Начело опортунитета у нашем кривичном процесном праву важи без икаквих ограничења када су у питању кривична дела која се гоне по приватној тужби, јер тада оштећени, односно лице које може да постане приватни тужилац, потпуно слободно оптира да ли ће кривично гонити у законом одређеном року (три месеца од сазнања за дело и учиниоца),

[213] Осим примера који се односи на захтеве економичности поступка, цитирани аутори као следеће примере могућег поступања по начелу опортунитета наводе: случај кривичног негоњења "из обзира према одређеном оптуженом који се налази на високом положају или ради избегавања неког јавног скандала, односно из спољнополитичких разлога", што иначе, свакако, може да буде основ поступања према некој врсти фактичког и истовремено нелегалног опортунитета, али се такви разлози тешко могу у правној држави оправдати тако да буду формална подлога за незапочињање кривичног гоњења, иако су за то, иначе, испуњени сви законом тражени услови.

[214] Више о томе: E. Kern und C. Roxin, *Strafverfahrensrecht*, 14. Auflage, Verlag C. H. Beck, München, 1976, стр. 61.

или ће се од тога уздржати, тако да он, невезано са било каквим законским критеријумима, може одлучити да поступи по начелу опортунитета кривичног гоњења, те да не поднесе приватну тужбу. Слично томе и оштећени кривичним делом које се гони по службеној дужности (што важи и за његове сукцесоре, након његове смрти) сам одлучује да ли ће у законском року и под законским условима, да покрене, односно настави кривично гоњење, у случају када то не учини примарни овлашћени тужилац – јавни тужилац, односно када јавни тужилац одустане од започетог кривичног гоњења и само од воље оштећеног зависи да ли ће он постати супсидијарни тужилац. Међутим, уколико је поступак већ покренут, па након одустанка јавног тужиоца оштећени не преузме гоњење, ту *de facto* постоји поступање по опортунитету кривичног гоњењења, али не и у правно-техничком смислу, јер је поступак већ претходно започет. Право поступање по начелу опортунитета кривичног гоњења од стране оштећеног кривичним делом које се гони по службеној дужности би постојало ако он не би покренуо кривично гоњење у законском року, након што је јавни тужилац манифестовао своју процесну вољу да не подигне оптужни акт, било да је оштећени о томе обавештен (када може кривично гонити у року од осам дана од пријема обавештења), било да није обавештен, када оптужни акт може поднети у објективном року од три месеца.

Начело опортунитета кривичног гоњења у односу на јавног тужиоца постоји у *две ситуације*: 1) *у поступку према малолетницима*, када се оно своди на могућност јавног тужиоца да у два случаја из разлога целисходности, односно (не)сврисходности, не покрене поступак према малолетнику, иако су за то иначе испуњени сви други потребни законски услови и 2) могућност поступања по опортунитету кривичног гоњења, када се ради о неким релативно *лакшим кривичним делима*, што је могуће у два облика: а) случај *условљеног опортунитета* кривичног гоњења, те б) случај поступања по опортунитету кривичног гоњења услед *стварног кајања* осумњиченог, уз испуњење и других потребних услова.

У два случаја јавни тужилац, који је и једини овлашћени тужилац у поступку према малолетницима (ексклузивно право кривичног гоњења малолетника), може да, без обзира што постоје докази да је малолетник учинио кривично дело, ипак не покрене поступак према њему:[215] 1) *у односу на кривично дело одређене тежине* – када се ради о кривичном делу за које је прописана казна затвора до пет година или новчана казна, ако јавни тужилац сматра да не би било целисходно да се према

[215] Више о томе: М. Шкулић, *Принцип опортунитета у кривичном поступку према малолетницима I*, Избор судске праксе – стручно информативни часопис, "Глосаријум", бр. 7–8/97, Београд, 1997, стр. 66–68.

малолетнику води поступак, с обзиром на следеће кумулативно прописане околности: а) околности које се односе на дело: 1. природа кривичног дела и 2) околности под којима је дело учињено, те б) околности које се односе на малолетника: 1. његов ранији живот и 2. лична својства малолетника (чл. 58 ст. 1 ЗМ), при чему ако за доношење такве одлуке треба да се испитају лична својства малолетника, јавни тужилац за малолетнике може, у споразуму са органом старатељства, упутити малолетника у прихватилиште за децу и омладину или у васпитну установу, али најдуже до тридесет дана (чл. 58 ст. 2 ЗМ); 2) *када се према малолетнику већ извршава санкција* – кад је извршење казне или васпитне мере према малолетнику у току, јавни тужилац може одлучити да не захтева покретање кривичног поступка за друго кривично дело малолетника, ако с обзиром на тежину тог кривичног дела, као и на казну, односно васпитну меру која се извршава, не би имало сврхе вођење поступка и изрицање кривичне санкције за то дело (чл. 58 ст. 3 ЗМ).

Осим поступања према тзв. обичном опортунитету кривичног гоњења, могуће је уздржавање од кривичног гоњења које се заснива на условљеном опортунитету. Условљени опортунитет кривичног гоњења представља једну врсту хибридне, односно по свом карактеру мешовите кривичнопроцесне установе, која има елементе како класичног *непокретања кривичног поструп*ка због нецелисходности, тако и елементе *опроштаја учиниоцу* кривичног дела, уколико он испуњењем одређених обавеза ту специфичну аболицију "заслужи", а с обзиром на карактер тих обавеза које у одређеној мери имају сличности и са неким кривичним санкцијама (на пример, са новчаном казном, као и са радом у јавном интересу), овом установом се у одређеној мери може остварити и *сврха кривичног санкционисања,* а да при том, у формалном смислу, не долази до кажњавања и неких уобичајених штетних последица извршења казне, нити наступа тзв. стигматизација осуђиваности. Поред тога, с обзиром на карактер неких од обавеза које се намећу окривљеном и које он, уз сагласност оштећеног, прихвата, ово кривичнопроцесно решење у себи потенцијално садржи и неке елементе *помирења* између окривљеног и оштећеног, односно њиховог поравнања, што иначе, када су у питању релативно лакша кривична дела, представља једну од истакнутијих тенденција у савременом кривичном поступку. Случај условљеног опортунитета кривичног гоњења се у нашем општем кривичном поступку формално означава као *одлагање кривичног гоњења* од стране тужиоца и уз сагласност суда као неопходан услов (чл. 236), а односи се на случај подношења кривичне пријаве јавном тужиоцу за кривична дела за која је прописана новчана казна или казна затвора до три године, ако осумњичени прхвати једну или више од Закоником о кривичном поступку алтернативно утврђених мера. Ту се, у ствари, ради о својеврсном

опроштају кривичног гоњења, што и представља законски термин који се за ову процесну установу употребљава у новом Законику о кривичном посутупку из 2006. године.[216]

Према Закону о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, могуће је поступање по принципу опортунитета кривичног гоњења у односу на малолетника *условити* испуњавањем одређених обавеза од стране малолетника, односно реализацијом одговарајућих васпитних налога, као својеврсних "парасанкција", где спадају: 1) поравнање са оштећеним, како би се накнадом штете, извињењем, радом или на неки други начин, у целини или делимично отклониле штетне последице кривичног дела; 2) редовно похађање школе или редовно одлажење на посао; 3) укључивање без накнаде у рад хуманитарних организација или у послове социјалног, локалног или еколошког садржаја; 4) подвргавање одговарајућем испитивању и одвикавању од зависности изазване употребом алкохолних пића или опојних дрога; 5) укључивање у појединачни или групни третман у одговарајућој установи или саветовалишту (чл. 7 ЗМ). Јавни тужилац за малолетнике може одлуку о непокретању поступка у односу на кривично дело одређене тежине условити пристанком малолетника и његових родитеља, усвојиоца или стараоца, као и спремношћу малолетника да прихвати и испуни један или више од наведених васпитних налога (чл. 62 ст. 1 ЗМ). Приликом избора појединог васпитног налога, јавни тужилац за малолетнике ће посебно водити рачуна да он буде прилагођен личности малолетника и приликама у којима живи, узимајући у обзир његову спремност да сарађује у његовој примени (чл. 62 ст. 2 ЗМ), а за примену васпитног налога који се састоји у облицима поравнања са оштећеним, неопходан је и пристанак оштећеног као посебан услов (чл. 62 ст. 3 ЗМ).

Ако малолетник у потпуности испуни преузети васпитни налог, о чему извештај подноси орган старатељства, јавни тужилац за малолетнике ће донети решење о одбацивању кривичне пријаве, односно предлога оштећеног за покретање поступка (чл. 62 ст. 4 ЗМ), чиме поступа по начелу опортунитета кривичног гоњења, које се тако активира, онда када је испуњен одређени *услов* за његову примену. Јавни тужилац за малолетнике може кривичну пријаву, односно предлог оштећеног за покретање поступка, одбацити и ако малолетник само делимично испуни преузети васпитни налог, под условом да је јавни тужилац за малолетнике нашао да покретање поступка не би било целисходно, с обзиром на: 1) природу кривичног дела и околности под којима је учињено, 2) ранији живот малолетника, његова лична својства и

[216] Више о томе: М.Шкулић, *Коментар Законика о кривичном поступку,* „Службени гласник“, Београд, 2007., стр. 387 – 388.

3) разлоге неиспуњења преузетог васпитног налога у потпуности (чл. 62 ст. 5 ЗМ). Обрнуто, ако малолетник не изврши преузети васпитни налог или га изврши само делимично, али у мери која оправдава покретање поступка, јавни тужилац за малолетнике подноси суду захтев за покретање припремног поступка судији за малолетнике надлежног суда (чл. 62 ст. 6 ЗМ). Уколико је јавни тужилац за малолетнике поступао по принципу условљеног опортунитета кривичног гоњења у односу на малолетника, он о одбацивању кривичне пријаве, односно предлога оштећеног, обавештава оштећеног, који нема право да захтева покретање поступка (чл. 62 ст. 7 ЗМ), а ако је малолетник у потпуности накнадио штету насталу кривичним делом, оштећени нема право да остварује свој имовинскоправни захтев, а ако је штета накнађена делимично, оштећени може свој имовинскоправни захтев остваривати у парници (чл. 62 ст. 8 ЗМ).

2.2. Одређена одступања од начела акузаторности и начела легалитета официјелног кривичног гоњења у поступку према малолетницима

Начело акузаторности, или принцип оптужбе је утврђен у чл. 19 Законика о кривичном поступку, сходно коме се кривични поступак покреће по захтеву овлашћеног тужиоца. Принцип акузаторности се може дефинисати као правило да се поступак може покренути само на основу постојања одговарајућег захтева – оптужног акта (*материјализована оптужба* у законом предвиђеној форми), поднесеног под законом предвиђеним условима од стране субјекта који има својство овлашћеног тужиоца (*иницијално дејство*), те да тај тужилац потом остаје при свом захтеву, уз евентуалну могућност његовог модификовања у складу са законом (нпр. измена или проширење оптужнице), до окончања кривичног поступка (*одржавајуће дејство*), уз постојање у одређеним случајевима процесне могућности да дође и до законом регулисане сукцесије овлашћених тужилаца (супсидијарна тужба, као и могућност одређених лица да у случају смрти оштећеног као тужиоца или приватног тужиоца наставе вођење поступка). У поступку према малолетницима нема приватног тужиоца, нити оштећеног као тужиоца, већ је јавни тужилац једини овлашћени тужилац за кривично гоњење малолетника. За принцип акузаторности се истиче да је искључив, тако да се ниједан кривични поступак не може, ни под којим посебним условима – ни покренути ни спроводити без иницијативе и учешћа овлашћеног тужиоца.[217]У ствари, и у савременом кривичном поступку постоје нека ретка одступања од принципа акузаторности. Врло упадљиви изузеци од принципа акузаторности присутни су у скраћеном

[217] Б. Петрић, *op. cit.*, стр. 13.

кривичном поступку, те у поступку према малолетницима. Спровођење поступка без учешћа јавног тужиоца је веома упадљив процесни изузетак у односу на дејство принципа акузаторности у скраћеном поступку, што је могуће у процесној ситуацији која настаје у смислу чл. 445 ст. 1 ЗКП, када се може одржати главни претрес и без присуства јавног тужиоца који је уредно позван, а у том случају оштећени има право да на главном претресу заступа оптужбу у границама оптужног предлога.

Још је упадљивији изузетак у односу на начело акузаторности у поступку према малолетницима. Када јавни тужилац након пријема кривичне пријаве против малолетника или предлога оштећеног за покретање поступка у погледу кривичних дела за која се гони по предлогу или по приватној тужби оцени да нема законске основе за покретање поступка према малолетнику, јер није вероватно да је малолетник учинио кривично дело, он тада о том свом "пасивном поступању по начелу легалитета"[218]обавештава оштећеног, који нема процесну могућност да сам покрене кривични поступак, већ једино може да затражи, у року од осам дана од пријема обавештења од јавног тужиоца, а ако није обавештен, онда у року од три месеца од дана одбацивања кривичне пријаве, односно предлога оштећеног, да веће за малолетнике одлучи о покретању поступка (чл. 57 ст. 3 ЗМ). И када јавни тужилац не покрене поступак према малолетнику, поступајући према начелу опортунитета кривичног гоњења (чл. 58 ст. 1 и ст. 3 ЗМ), тј. када гоњење малолетника по оцени јавног тужиоца није целисходно, он о томе обавештава орган старатељства и оштећеног, који и тада могу у року од осам дана захтевати од већа за малолетнике да одлучи о покретању поступка (чл. 58 ст. 5 ЗМ). Такав захтев оштећени и орган старатељства могу упутити у року од три месеца од дана одбацивања кривичне пријаве, односно предлога оштећеног за покретање поступка, ако о непокретању поступка нису обавештени (чл 58 ст. 3М). Уколико веће за малолетнике одлучи да се поступак ипак и против воље јавног тужиоца покрене, долази до процесне ситуације која је немогућа у општем кривичном поступку – да се поступак не покреће одговарајућим оптужним актом овлашћеног тужиоца, већ *решењем суда,* као органа чија је функција *пресуђење* а не *оптужење*, односно *кривично гоњење.* У таквој ситуацији закон обавезује јавног тужиоца да учествује у даљем току поступка, који није сам иницирао. Из овога произлази да тај инквизициони елемент постоји да би се обезбедила примена васпитне мере у сваком случају, када је то по становишту суда, а у смислу закона неопходно.[219]*Ratio legis* ових инквизиторских елемената у поступку према малолетницима није у кршењу права малолетника, већ се

[218] V. Bayer, *op. cit.*, стр. 197.
[219] *Ibidem*.

одступање од начела акузаторности у овим случајевима темељи на протективној природи поступка према малолетнику, те потреби да се према малолетнику у неким случајевима и мимо воље јавног тужиоца (који је једини могући тужилац у том поступку), примени одговарајућа кривична санкција која у основи нема репресивни карактер.

У теорији се наводи да у кривичном поступку не влада *диспозитивно начело*,[220] као у грађанском поступку, или као што је то било у кривичном поступку, све док се кривично дело схватало као "приватна" а не као "јавна ствар".[221] У ствари, начело диспозитивности важи и у савременим кривичним процедурама, и то у *два вида:* 1) у потпуности када су у питању кривична дела која се гоне по приватној тужби, када искључиво од воље лица коме закон даје право подношења те тужбе зависи да ли ће покренути кривични поступак; 2) условљено процесном ситуацијом, (која се одликује уздржавањем од гоњења или одустанком од гоњења од стране јавног тужиоца који има "право првенства" у кривичном гоњењу официјелних кривичних дела) – када је реч о супсидијарној тужби, тј. могућности оштећеног да покрене или настави кривични поступак у процесном својству оштећеног као тужиоца, када су за то испуњени законом тражени услови. Наравно, ово важи за већину кривичних дела која се гоне по службеној дужности, али не и у погледу мањег броја дела код којих не постоји жртва у класичном смислу, нити се може идентификовати оштећени у кривичноправном смислу. У питању су тзв. деликти без жртве (*victimless crimes – imaginary victims*).[222] Таква кривична дела се одликују вољном партиципацијом учесника у криминалним активностима, тако да не постоји "стварна" жртва.[223] Уобичајени примери деликата без жртве су проституција,[224]

[220] У том смислу, у већини континенталних кривичнопроцесних права воља оштећеног у смислу његове жеље да се кривични поступак води или не води, нема никаквог значаја када су у питању кривична дела која се иначе гоне по службеној дужности и када поступак покреће *ex officio* посебан државни орган (јавни односно државни тужилац), осим када се уводи посебно ограничење за нека кривична дела која такође једино гони јавни тужилац, али само када претходно постоји *предлог оштећеног.* За разлику од овога, англосаксонско право (конкретно енглеско) даје већи значај вољи оштећеног, па и било ког другог лица (најчешће је то полиција, али могу да буду и неки локални ауторитети, па чак и поједина министарства итд.), који могу иницирати криминалну процедуру, мада у једном ограниченом броју случајева гоњење предузима посебан државни орган (*D. P. P. – The Director of Public Prosecutions*). Види: C. Hampton, *Criminal Procedure*, Third Edition, Snjeet & Madžnjell, 1982, стр. 20 и стр. 23–24.

[221] Б. Марковић, *Уџбеник судског кривичног поступка Краљевине Југославије*, Београд, 1937, стр. 195.

[222] J. F. Galliher, *op. cit.*, стр. 80.

[223] R. G. Singer and J. Q. LaFond, *Criminal Law – Examples and Explanations*, Aspen Law & Business, New York, 1997, стр. 448.

[224] У нашем праву је бављење проституцијом прекршај а не кривично дело, док се организовање проституције, односно други облици тзв. вишег нивоа одговорности, регулишу посебним инкриминацијама.

продаја или куповина дроге,[225]као и коцкање.[226] Када не постоји жртва у кривичноправном, односно пре свега фактичком и криминолошком смислу, онда, наравно, нема ни оштећеног у кривичном поступку. Као изузетак у односу на објашњења правила важења начела диспозитивности, а у оквиру оног аспекта начела легалитета официјелног кривичног гоњења, у поступку према малолетницима постоји правило о *ексклузивитету кривичног гоњења малолетника* од стране јавног тужиоца, тако да у том поступку нема могућности да својство овлашћеног тужиоца стекну лица која нису државни органи, тј. нема оштећеног као тужиоца, нити приватног тужиоца, а чак се и за кривична дела у погледу којих се кривично гоњење иначе врши по службеној дужности, овде оно може спровести само од стране јавног тужиоца, онда када му за то одговарајућу процесну иницијативу да оштећени таквим кривичним делом (члан 57 став 2 ЗМ).

3. Посебна начела поступка према малолетницима

Осим одређених посебних начела у поступку према малолетницима, која представљају одступање у односу на одговарајућа општа кривичнопроцесна начела, постоје и начела која су типична само за поступак према малолетницима. Ту спадају следећа начела: 1. начело процесне протективности у односу на малолетника; 2. начело функционалног спајања припремног поступка и фазе суђења; 3. начело терминолошке повлашћености малолетника, 4. начело хитности у поступању, те 5. начело специјализованости службених актера поступка према малолетницима.[227]

3.1. Начело процесне протективности у односу на малолетника

Начело процесне протективности у односу на малолетника према коме се води поступак је основно начело процедуре према малолетницима и могло би се рећи да остала начела која смо овом приликом издвојили на известан начин произилазе из начела процесне протективности. Она су са тим основним начелом повезана очигледним

[225] Илуструјући ово, претходно цитирани аутори (*Singer* и *LaFond*) објашњавају да, на пример, полицајац може да купи кокаин у циљу прикупљања довољно доказа за кривично гоњење дилера дроге, тако да у том случају тај полицајац није ни жртва нити саучесник. Таква констатација је тачна, али важи само за правне системе у оквиру којих је дозвољено (законом регулисано) коришћење тзв. *агената провокатора,* што у нашој земљи није случај.

[226] *Ibidem*.

[227] Упореди: М. Шкулић и И. Стевановић, Малолетни делинквенти у Србији – нека питања материјалног, процесног и извршног законодавства, „ЈЦПД“, Београд, 1999, стр. 67 – 75.

функционалним везама, јер је њихова основна функција да служе побољшању процесног положаја малолетника (да га, дакле, процесно посматрано – максимално заштите),[228] односно, у ширем смислу, да омогуће потпуно остварење сврхе поступка према малолетницима. *Доминантни модел* кривичне одговорности и кривичног поступка према малолетницима би се могао определити као "*протективни*", будући да се заснива на претпоставкама о друштвеној условљености криминалитета младих и на потребама за друштвеном заштитом и помоћи, па се у том смислу крећу и емпиријска истраживања, која полазе од доктинарних ставова о циљевима и садржини криминалне политике према малолетницима, уз настојање да се ефикасно утврди да ли и колико институционални системи "малолетничког правосуђа" [229] и извршења кривичних санкција функционишу у складу са тим претпоставкама.[230]

Протективност у односу на малолетне учиниоце кривичних дела се огледа у низу најразличитијих друштвених сфера: у мерама социјалног старања и заштите, психолошко-педагошким мерама које се предузимају у специјализованим установама, а у корпусу законодавства, у оквиру прописа материјалног кривичног права,[231] кривичног процесног права, прописа који се односе на извршење кривичних санкција, мера постпеналне заштите, као и у области практичног поступања надлежних органа кривичног поступка, што спада у домен специјализованих *криминалистичких знања*,[232] те у сферу вођења одређене криминалне политике, итд.

3.2. Начело функционалног спајања припремног поступка и фазе суђења

Функционално спајање припремног поступка и суђења се састоји у одступању од генералног правила опште кривичне процедуре

[228] Po logici stvari, osnovni parametar za procenjivanje "stepena zaštićenosti" maloletnika u krivičnom postupku jeste odnos procedure prema maloletnicima (odnosno pravila koja se odnose na vođenje postupka *prema* maloletniku), prema opštoj krivičnoj proceduri, u odnosu na punoletna lica *protiv* kojih se vodi krivični postupak.

[229] Izraz "maloletničko pravosuđe", koji koristi citirana autorka, nije baš terminološki najispravniji, jer u svom osnovnom etimološkom značenju upućuje na zaključak da pravosuđe "čine maloletnici", odnosno da "ono njima pripada", ili da je reč o nekoj posebnoj "maloletničkoj pravdi", a u stvari se misli na institucionalne pravosudne oblike koji sude maloletnicima za učinjena krivična dela, što se u smislu u kome se upotrebljava termin "maloletničko pravosuđe" može bolje definisati izrazom "pravosuđe za maloletnike".

[230] M.Obretković, op.cit., str. 43

[231] V.Više o trendovima humanizovanja krivičnopravnog položaja i tretmana maloletnih učinilaca krivičnih dela - M.D.A. Freeman, The Rights and Wrongs of Children, London, 1983., str. 190 - 196

[232] V.Više o kriminalističkim specifičnostima rasvetljavanja krivičnih dela učinjenih od strane dece i maloletnika: H.Walder, Unzucht mit Kindern - und die damit zusammenhangenden Tatbestande, Kriminalistisches Institut des Kantons Zuerich, Zuerich, 1963

обавезности одређених фаза процедуре, истраге и суђења, односно припрема за главни претрес и сам главни претрес, при чему *обавезност фазе припремног поступка* [233] изражава значај тог стадијума који има за циљ да омогући прикупљање што је могуће више сазнања о кривичном делу и околностима извршења,[234] али и о личности, понашању малолетника, односно његовој социјалној средини.[235]

3.3. Начело терминолошке повлашћености малолетника

Начело терминолошке повлашћености малолетника спада по својим суштинским особеностима у сегмент укупног нормативног садржаја принципа процесне протективности у односу на малолетника према коме се води поступак, али смо га ипак издвојили као посебно начело, јер оно према нашем схватању има првенствено *декларативан карактер* и у суштини не омогућава малолетнику, само по себи, остварење бољег процесног положаја, него што би га и иначе, с обзиром на укупност свих других норми процедуре према малолетницима остваривао, те из тог разлога овај принцип "не заслужује" да се обрађује у оквиру начела протективности. С друге стране, то начело ипак није неважно, нити га у теоријској обради поступка према малолетницима треба занемаривати, јер врло очигледно указује на један општи тренд законодавца, приликом формулисања посебних правила поступка према малолетницима у односу на регуле општег кривичног поступка.

Ово се начело огледа у настојању законодавца да у највећој могућој мери избегне у одредбама поступка према малолетницима коришћење неких процесних термина који су уобичајени у општој кривичној процедури. Тако се и сам поступак према малолетницима не обележава атрибутом "*кривични*", мада законодавац у том погледу није потпуно доследан. Поред тога, у закону се много консеквентније користи израз "поступак *п р е м а* малолетницима, за разлику од општег кривичног поступка, који се у односу на пунолетна лица води *п р о т и в* окривљених. У теорији се износи схватање да ова на први поглед ситна терминолошка разлика, у ствари, одражава и *садржину* поступка према

[233] Мада припремни поступак у поступку према малолетницима упадљиво асоцира на истрагу у општем кривичном поступку (тако да се он и посматра као неки пандан истрази, или нека врста "параистраге"), као упадљива разлика између та два стадијума, два различита (мада битно повезана) типа кривичне процедуре, испоставља се чињеница да истрага у општем кривичном поступку, у суштини, *није увек обавезна*, док је припремни поступак у поступку према малолетницима *обавезна фаза* те посебне кривичне процедуре.

[234] Naravno, u obzir dolaze i drugi oblici činjenja krivičnih dela, (s obzirom na pravila materijalnog krivičnog prava koja se odnose na saučesništvo), a ne samo izvršenje.

[235] M.Obretković, op.cit., str. 49

малолетницима, онако како је он конципиран.[236] Осим тога, у Закону се не употребљава термин *окривљени* за малолетника према коме се води поступак, већ се увек говори искључиво о *малолетнику*, без посебног терминолошког назначења да се он у поступку терети, осим што се по правилу наводи да се "према њему води поступак". Наведено "терминолошко усмерење" законодавца указује на "нормативну тенденцију" да се у поступку према малолетницима избегне коришћење неких, тзв. "*окривљујућих термина"*, у оној мери у којој је то објективно могуће, мада је у пракси и теорији практично неспорно да је поступак према малолетницима у суштини вид кривичног поступка. [237]

3.4. Начело хитности кривичног поступка

И иначе се сматра да „правда која није брза у великој мери губи карактер правде". Наравно, брзина се не сме претворити у брзоплетост. Поступак према малолетницима би начелно морао да буде спроведен брзо и ефикасно, јер малолетник временом прелази у другу старосну категорију, што битно утиче и на очекиване и могуће ефекте кривичног поступка који се води према њему. С друге стране, социјални амбијент који је начелно од великог значаја када се ради уопште о малолетничкој делинквенцији, па и њеним (материјалним и процесним) кривичноправним аспектима, по правилу намеће потребу брзог решавања одређеног питања.

Према члану 56 ЗМ, органи који учествују у поступку према малолетнику, као и други органи и установе од којих се траже обавештења, извештаји или мишљења, дужни су да поступају најхитније како би се поступак што пре завршио.

3.5. Начело повишене процесне дискреције

Начело процесне дискреције у поступку према малолетницима се огледа у постојању стриктних законских правила, којима се у том типу кривичне процедуре начело јавности своди на најмању могућу (и нужно потребну) меру, у циљу потпуне заштите интереса малолетника, ефикаснијег вођења поступка, спречавања стигматизације малолетног лица, током трајања процедуре и посебно ради његове лакше и успешније ресоцијализације након окончања кривичног поступка и после извршења кривичне санкције, уколико дође до њеног изрицања.

---

[236] B.Petrić, Коментар Закона о кривичном поступку, Београд, 1985., str. 352

[237] Najveći deo krivično-procesne teorije ga kvalifikuje kao *poseban krivični postupak* (npr. D. Dimitrijević, op.cit., str. 261 - 267; Đ.Lazin, op.cit., str. 47), dok T.Vasiljević (op.cit., str. 489) na sličan način piše o "*posebnim odredbama o pojedinim postupcima",* dok Z.Jekić (op.cit.,str. 22) insistira na činjenici da je postupak prema maloletnicima *osoben krivični postupak.*

Специфично начело процесне дискреције има *два основна облика*: 1) искључење јавности са суђења и 2) процесна ограничења у погледу обавештавања јавности. За разлику од правила општег кривичног поступка, у поступку према малолетницима је јавност увек искључена са суђења, а смисао оваквог нормативног решења се огледа у легислативном настојању да се спречи "разглашавање случаја", које би могло да штетно утиче на малолетника.[238] У судској пракси се усталило схватање да постоји процесна повреда одредбе кривичног поступка којом се забрањује јавност суђења малолетнику, уколико се у пресуди која је донета у општем кривичном поступку у погледу кривичног дела пунолетног оптуженог *наведу пуна имена и презимена* малолетних саучесника, с обзиром на то да се и на тај начин проузрокују штетне последице по малолетнике, што и представља *ratio legis* забране јавног суђења малолетницима.[239]

3.6. Начело специјализованости службених актера поступка према малолетницима

Према члану 42 ст. 1 Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, поступак према малолетнику се у првом степену води пред судијом за малолетнике и већем за малолетнике окружног суда. Веће за малолетнике у првостепеном суду је састављено од судије за малолетнике и двојице судија-поротника, по правилу различитог пола, а судија за малолетнике је председник већа (чл. 42 ст. 2–3 ЗМ). У другом степену је надлежно веће за малолетнике непосредно вишег суда (за сада Врховни суд Србије, а у перспективи апелациони суд), које је састављено од тројице судија и одређује се распоредом послова у том суду (чл. 43 ст. 1 ЗМ), а то веће одлучује о жалбама против одлука већа за малолетнике првостепеног суда, жалбама против решења јавног тужиоца за малолетнике и судије за малолетнике, када је то предвиђено Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, односно када је тим законом прописано да одлучује веће за малолетнике непосредно вишег суда (чл. 43 ст. 2 ЗМ). Када веће за малолетнике суди на претресу, састављено је од двојице судија и тројице судија поротника (чл. 43 ст. 3 ЗМ). Специјализованост судија за малолетнике је *формалног карактера*, што значи да се на одговарајући званичан начин потврђује да конкретан судија испуњава услове да поступа у својству судије за малолетнике. Ово правило важи и за друге службене актере поступка према малолетницима (јавни тужилац за малолетнике и полицајац за

[238] Đ.Lazin, op.cit., str. 69

[239] Vrhovni sud Srbije Kž. br. 2857/64, od 28.12.1964, - Prema: Z. Jekić: Krivično procesno pravo, Beograd, 1994, str. 427 - 428

малолетнике), као и у погледу стручног лица које је у функцији одбране малолетника (бранилац за малолетнике). Поред тога, и у кривичним поступцима чији су предмет одређена кривична дела учињена на штету малолетника, важи принцип специјализације његових основних актера. То је велика новина у нашем кривичном процесном законодавству, која је, иначе, у складу са неким најновијим тенденцијама савременог кривичног процесног права. Судије за малолетнике и судије већа за малолетнике морају бити лица која су стекла посебна знања из области права детета и преступништва младих (чл. 44 ст. 1 ЗМ). Судије-поротници се бирају из редова наставника, учитеља, васпитача, као и других стручних лица која имају искуство у раду са децом и младима (чл. 44 ст. 2 ЗМ).

Специјализованост судија за малолетнике се формално потврђује одређеним *сертификатима*. Наиме, о стицању посебних знања и стручном усавршавању лица која раде у области права детета, преступништва малолетника и кривичноправне заштите малолетних лица, стара се Правосудни центар за обуку и стручно усавршавање у сарадњи са ресорним министарствима Владе Републике Србије, научним установама, стручним и професионалним удружењима и невладиним организацијама. Центар организује редовна стручна саветовања, провере знања и друге облике додатних стручних усавршавања и сталне обуке судија за малолетнике, јавних тужилаца за малолетнике, судија и јавних тужилаца који поступају у кривичним предметима за одређена кривична дела којима су оштећени малолетници (чл. 150 ЗМ), полицајаца, стручних лица органа социјалне заштите, завода и установа за извршење заводских санкција, адвоката и других стручних лица, а о обављеним проверама знања и стручним усавршавањима Правосудни центар издаје одговарајуће сертификате (чл. 165 ЗМ). Не само да Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица захтева специјализованост одређених актера поступка према малолетницима, већ се примењује и правило о одговарајућој специјализацији субјеката општег кривичног поступка у којем се малолетник појављује као оштећени одређеним кривичним делима, као на пример, тешким убиством, тешком телесном повредом, отмицом, силовањем, посредовањем у вршењу проституције итд., када у таквом кривичном поступку већем пред0седава судија који је стекао посебна знања из области права детета и кривичноправне заштите малолетних лица (чл. 150 ст. 1). У погледу тих таксативно, али не и лимитативно набројаних кривичних дела, јер се посебна правила у сврху заштите оштећених могу применити и у случајевима поступака за друга кривична дела (чл. 150 ст. 2 ЗМ), истрагу спроводи истражни судија који је стекао посебна знања из области права детета и кривичноправне заштите малолетних лица (чл. 151 ст. 2 ЗМ).

У процесном смислу се као основно може поставити питање које процесне последице наступају ако је у поступку поступало лице које није имало формални доказ своје специјализованости. Чини се да би апсолутно битна повреда одредаба кривичног поступка постојала једино ако је поступак водио судија који није имао својство судије за малолетнике, јер би се ту радило о *непрописном саставу суда.* Све остале повреде овог типа су према нашем мишљењу само релативно битне повреде одредаба кривичног поступка.

4. Закључна разматрања

Поступак према малолетницима је посебан тип кривичног поступка, без обзира што у терминолошком смислу малолетник нема својство окривљеног, нити се тај поступак обележава атрибутом „кривични“. Тај поступак има својство кривичног поступка, јер се и у њему, као што је то и иначе карактеристично за општи кривични поступак, али и за друге посебне поступке, решава о кривичном делу (causa criminalis) као предмету такве процедуре. У поступку према малолетницима у основи важи доминантни корпус норми које су сегменти основних општих кривичнопроцесних начела, али поред тога, у том поступку важе и одређена начела која су изузеци у односу на неке опште принципе кривичног поступка или су одговарајуће модификације општих кривичнопроцесних правила.

Ratio legis посебних правила поступка према малолетницима је утемељен на тежњи да се тој старосној категорији лица према којима се води кривични поступак (исто као што та старосна категорија учинилаца кривичних дела има посебан кривичноправни положај у домену материјалног кривичног права), обезбеди посебан положај о оквиру правног система, а што је генерално мотивисано далеко мање репресивним карактером тог кривичног поступка у односу на остале кривичне поступке. Поступак према малолетницима мора имати и одређене репресивне аспекте, што је и иначе типично за сваки кривични поступак (као што је то, на пример, случај са мерама процесне принуде итд.), без обзира што тај поступак декларативно нема карактер кривичне процедуре, али у том поступку сваки облик репресивности мора бити сведен на нужан минимум, што се заснива на генералној концепцији одговарајућег повлашћивања најмлађих старосних категорија. Примарни циљ би морао да буде, да се, увек када је то објективно могуће, и избегне пошто пото вођење кривичног поступка (што је, између осталог, и основна сврха могућег поступања према начелу опортунитета кривичног гоњења), те да се давањем „нове шансе“ малолетнику који је учинио кривично дело постигну они ефекти који би се иначе, могли постићи и одговарајућом кривичном санкцијом. Тек ако то већ никако није могуће,

онда је секундарни циљ да кривични поступак буде брз и ефикасан, те да резултира оним процесним исходом који највише одговара природи учињеног кривичног дела, личности малолетника и објективној процени којим се начином поступања најреалније може спречити његово поновно упуштање у делинквенцију.

Не треба заборавити велику истину да је „дете отац човека“, те да ако дете или малолетник учине одређено (тзв. почетничко кривично дело), онда је сасвим извесно да постоје велике шансе да такво дете, ако се према њему не поступи на адекватан начин, временом израсте у пунолетног и по друштво далеко опаснијег пунолетног учиниоца кривичних дела, или, како би се то мало слободније рекло – у криминалца. Стога је од највеће могуће друштвене важности да се сузбијању малолетничке делинквенције поклони највећа могућа пажња, и то не само у нормативној области, тј. у сектору креирања извора кривичног права за малолетнике, већ и пракси поступања свих службених актера поступка према малолетницима.

Dr. Milan Škulić
Professor at the Faculty of Law
University of Belgrade

THE BASIC PRINCIPLES IN THE JUVENILE CRIMINAL PROCEDURE

Summary: *Author wrights about the basic principles in the juvenile criminal Procedure, connected to the dominant principles of the general criminal procedure and in the balance with the explanations of the juvenile criminal procedure as a sort of criminal procedure, which is special (lex specialis) in the relation with the general criminal procedure against adults which is so called lex generalis. In the article are explained that the main general criminal procedural principles are valid in the criminal procedure toward juveniles too, but with some exceptions. Author explained some principles which are especially characterized for juvenile criminal procedure: the principles of urgency, terminological differences, specialization etc. The main exception in the juvenile criminal procedure is the legal possibility for not prosecution of the juveniles and for postpone of the procedure, although there is enough evidences that the juvenile has committed a criminal offence, when the*

criminal procedure has no purpose and especially when it is possible to apply some diversion measures.

Traditionally, there was already for decades (in the time of the former Yugoslavia law), some legal mechanisms for so called simple diversion in the juvenile criminal procedure law. It was possible for public prosecutor not to prosecute the juvenile offender for not too serious offence (until 3 year of prison), or when the previously sanctions is still not executed, if the criminal prosecution would be not appropriate. That was the principle of opportunity. The same legal possibility, but for more criminal offences (until 5 year of prison) exits in the new Juvenile law too. In accordance with the Art. 58 of Juvenile Law, for criminal offences punishable by up to five years imprisonment or a fine, the Juvenile Public Prosecutor may decide not to press charges although evidence exists giving rise to reasonable suspicion that the juvenile had committed a criminal offence, if in his opinion it would not be appropriate to prosecute the juvenile due to the nature of the criminal offence and circumstances under which it was committed, his previous living circumstances and personal characteristics. On order to determine these circumstances the Juvenile Public Prosecutor may request information from the juvenile's parents, adoptive parent or guardian, other persons or institutions and, when necessary, may summon these persons and the juvenile to directly give information. He may request the opinion of the guardianship authority on the purpose to be served by prosecuting the juvenile, and may delegate collection of such information to a professional (social worker, psychologist, pedagogue, specialist pedagogue etc) if there is any with the Public Prosecution Office. If the decision of Juvenile Public Prosecutors requires examination of personal characteristics of the juvenile, the Juvenile Public Prosecutor may, in agreement with the guardianship authority, remand the juvenile to an institution for examination of character, to a youth home or educational institution, for up to thirty days. During enforcement of penalty or educational measure, the Juvenile Public Prosecutor may decide not to press charges for another criminal offence committed by the juvenile, if due to gravity of such offence as well as the sentence or educational measure being served, conducting of proceeding and pronouncing a criminal sanction for that offence would serve no purpose. Connected to that still previously existed legal mechanism (the principle of opportunity), the new Juvenile Law Code introduced some new legal possibility. In accordance with the Art. 62 of the Juvenile Law

Code, the Juvenile Public Prosecutor may subject the decision not to prosecute, to consent of the juvenile and his parents, adoptive parent or guardian, as well as readiness of the juvenile to accept one or more diversion orders. These diversion orders are specified in Article 7 Juvenile Law Code: Settlement with the injured party so that by compensating the damages, apology, work or otherwise, the detrimental consequences would be alleviated either in full or partly; Regular attendance of classes or work; Engagement, without remuneration, in the work of humanitarian organizations or community work (welfare, local or environmental); Undergoing relevant check-ups and drug and alcohol treatment programs; Participation in individual or group therapy at suitable health institution or counseling centre.

Др Војислав ЂУРЂИЋ
Професор Правног факлтета
Ниш

НАЧЕЛО ОПОРТУНИТЕТА У ПОСТУПКУ ПРЕМА МАЛОЛЕТНИЦИМА

Резиме: *Први део рада садржи уопштено излагање о начелу легалитета и начелу опортунитета кривичног гоњења, у овиру којег се дефинише појам и објашњава значење, обим примене и међусобни однос ових начела. Потом су анализирани сви законом прописани случајеви примене начела опортунитета у поступку према малолетницима Србије.*

Иако је начело легалитета основно начело кривичног гоњења и у поступку према малолетницима, све је више прописаних одступања од овог начела, чиме се шири обим важења начела опортунитета. У раду су најпре анализирани законски услови за примену начела опортунитета кривичног гоњења пре покретања поступка према малолетницима: кад се ради о лакшим кривичним делима, кад се малолетник налази на извршењу казне и случај условног покретања поступка. Даље излагање се односи на примену начела опортунитета у покренутом поступку. Аутор тумачи да су то посебни законски основи за обуставу поступка, те их зато објашњава као обуставу поступка због нецелисходности и као условну обуставу поступка.

Кључне речи: *кривично гоњење, начело легалитета, начело опортунитета, поступак према малолетницима, обустава поступка.*

1. Уводне напомене

Поступак према малолетницима у српском кривичном законодавству прописан је као посебан кривични поступак. Уређен је Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица[240] из 2005. године (у даљем тексту: Закон о малолетницима), а не Закоником о кривичном поступку, што је доскора било традиционално. Закон о малолетницима садржи одредбе материјалног, процесног и извршног кривичног права, као и посебне одредбе о заштити малолетних лица као оштећених у кривичном поступку.

Поред бројних специфичности којима се одступа од опште форме кривичне процедуре, поступак према малолетницима у Србији се већ традиционално одликује бројнијим одступањима од начела легалитета него редовни кривични поступак. У последњој деценији се могућност примене начела опортунитета ширила са сваком новелом поступка према малолетницима. Начело опортунитета кривичног гоњења установљено је и распростире се на кривично гоњење пре покретања судског поступка према малолетницима, као и на припремни стадијум у започетом поступку. Закон о малолетницима предвиђа пет случајева у којима се примењује начело опортунитета. У овом раду су означени као: (1) начело опортунитета кривичног гоњења за лакша кривична дела малолетника, (2) начело опортунитета кад се малолетник већ налази на извршавању кривичне санкције, (3) условно покретање поступка према малолетницима, (4) обустава поступка због нецелисходности и (5) условна обустава поступка.

Сви побројани случајеви примене начела опортунитета у поступку према малолетницима анализирани су у овом раду према позитивном праву Србије. Пре те расправе било је целисходно да се дефинишу начело легалитета и начело опортунитета и објасни значење и обим примене ових начела, како би се боље разумела тумачења везана за ова начела у поступку према малолетницима.

2. Значење и обим примене начела легалитета и начела опортунитета

Начело легалитета[241] у суштини значи да јавни тужилац код кривичних дела која се гоне по службеној дужности мора, дужан је да предузме кривично гоњење, тј. да захтева покретање кривичног поступка

[240] "Сл. Гласник РС", бр. 85/2005.

[241] Начело легалитета у кривичном процесном праву не треба поистовећивати са истоименим начелом у материјалном кривичном праву *(nullum crimen, nulla poena sine lege)*, пошто су по садржини и значењу посве различита.

и да га одржава у току[242], ако су се стекли законом предвиђени услови. По овом начелу, предузимање кривичног гоњења не зависи од воље тужиоца, као што код начела официјелности не зависи од воље оштећеног. Јавни тужилац дужан је да цени само законитост, а не и целисходност кривичног гоњења. Оцењује само да ли су се стекли стварни и правни услови за гоњење. Стварни услови су испуњени ако из прикупљеног доказног материјала произлази основана сумња да је тачно одређено лице извршило кривично дело, тј. да има довољно основа за покретање кривичног поступка. Правни разлози су испуњени ако постоје сви законски елементи бића кривичног дела и ако постоје све процесне претпоставке за покретање поступка, а нема процесних сметњи за кривично гоњење (нпр. амнестија, помиловање и сл.).

Начело опортунитета не успоставља дужност јавног тужиоца да кривично гони кад се испуне законом предвиђени услови. Према начелу опортунитета, кад се стекну стварни и правни разлози, јавни тужилац је овлашћен да у сваком конкретном случају цени да ли је опортуно (целисходно) покретати кривични поступак. Јавни тужилац најпре цени постоје ли стварни и правни разлози за покретање поступка, па тек онда процењује целисходност гоњења. Отуда је могуће да кривично не гони иако су се стекле све законске претпоставке за покретање поступка, руководећи се обзирима целисходности за које нађе да постоје. Међутим, ни начело опортунитета не даје овлашћење јавном тужиоцу да произвољно, по свом нахођењу, решава о гоњењу или негоњењу учиниоца дела. Обзире целисходности мора да цени са становишта јавног интереса, тј. да ли је у јавном интересу да се учинилац кривично гони или не гони. Као разлози целисходности којима се правда да је у јавном интересу непокретање поступка, наводе се: мали значај кривичног дела, незнатна штета, чињеница да је штета већ надокнађена, „дејство кривичног поступка на јавност“,[243] „потреба благонаклоног поступања према окривљеном из криминалнополитичких разлога“,[244] разлози процесне економије, обзири према породици учиниоца кривичног дела, „обзири према захтевима државне политике у међународним односима“,[245] и слично.

---

[242] Начело легалитета треба да важи за кривично гоњење и у току кривичног поступка а не само код његовог покретања, у противном било би дерогирано. (Исто тако: др Момчило Грубач, *Кривично процесно право – Увод и процесни субјекти*, „Култура“, Београд, 1995, стр. 138).

[243] Др Тома Живановић, *Основни проблеми Кривичног и Грађанског процесног права (поступка), II. Одељак, Београд, 1941,* стр. 31.

[244] Др Тихомир Васиљевић, *Систем кривичног процесног права СФРЈ*, Београд, 1981, стр. 122.

[245] Др Момчило Грубач, *Кривично процесно право – Увод и процесни субјекти*, „Култура“, Београд, 1995, стр. 139.

Начело опортунитета прихватају процесна законодавства оних земаља[246] чије материјално право усваја формални, а не материјални појам кривичног дела. Зато што формални појам кривичног дела у себи не садржи друштвену опасност, предузета радња по свим спољашњим обележјима може представљати кривично дело (јер је противправна, у закону одређена и од виног учиниоца извршена), а да дело буде сасвим малог значаја, којим је нанета незнатна штета или штете уопште нема. У тим случајевима не би имало смисла предузимати кривично гоњење у јавном интересу. Због тога се за кривично гоњење установљава принцип опортунитета као основни и „нужан“,[247] по коме је јавни тужилац овлашћен да у таквим случајевима кривично не гони. У законодавствима која усвајају материјални појам кривичног дела, за тим нема потребе, јер је незнатна друштвена опасност основ за искључење постојања кривичног дела. За дело мале, незнатне друштвене опасности не гони се зато што то дело није кривично дело, а не зато што није целисходно са становишта јавног интереса.

Начело опортунитета познају и процесна законодавства која усвајају материјални појам кривичног дела, али као корективни и комплементарни[248] принцип кривичног гоњења у односу на основни – принцип легалитета. Јавља се, наиме, као одступање од начела легалитета и као његова допуна, али само кад је у закону предвиђено, кад је у самом закону оцењено да је то потребно. Одступања[249] се везују за поједина кривична дела или узраст учиниоца, или једновремено за обоје, или за посебне процесне ситуације, или за сличне критеријуме.[250]

Разлике између принципа легалитета и принципа опортунитета кривичног гоњења највидљивије су у њиховом процесноправном садржају. Принцип легалитета овлашћује јавног тужиоца да оцењује само законитост покретања кривичног поступка: да ли предузета радња подлеже кривичноправној репресији, тј. да ли се на радњу извршења дела распростире важење материјалног кривичног права. Принцип опортунитета је обимнијег садржаја. Јавни тужилац је овлашћен да

---

[246] У Француској се кривично гоњење традиционално заснива на начелу опортунитета (види чл. 40. СРР), пошто је у материјалном праву усвојен формални појам кривичног дела.

[247] М. Грубач, *op. cit.*, стр. 139.

[248] Пихлер сматра, анализирајући паралелну примену принципа легалитета и опртунитета у истом процесном законодавству, да се „они пре допуњују него што се искључују“ (др Станко Пихлер, *Нека питања у вези са начелом легалитета у кривичном праву*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 1989, бр. 1-3, стр. 234).

[249] Опширније о одступањима од начела легалитета у кривичном поступку Србије, види: Ч. Стевановић – В. Ђурђић, *Кривично процесно право – Општи део*, Ниш, 2006, стр. 72-75.

[250] В. Ђурђић, *Начело опортунитета,* Правни живот, тематски број "Постојеће и будуће право", 1996, бр. 9, стр. 421-437;

оцењује и легалност и опортуност покретања кривичног поступка. Најпре оцењује важење материјалног права на дати случај, па ако су испуњене све стварне и правне претпоставке, оцењује је ли целисходно, из криминалнополитичких разлога, дакле, са становишта јавног интереса, да се кривично гони учинилац и да се у покренутом поступку обезбеди примена кривичног материјалног права, што се, у крајњем случају, своди на примену кривичне санкције. Из ове разлике у предмету оцене јавног тужиоца, као темељне претпоставке за активирање функције гоњења, извире, по логици ствари и по правном исходу, и друга, видљивија процесноправна разлика, садржана у могућем резултату те оцене. Та разлика у могућем резултату оцене само законитости (по принципу легалитета) или, сукцесивно (по принципу опортунитета), и законитости и целисходности кривичног гоњења – своди се на питање обавезности покретања поступка, тог међаша за супротстављање ових двају принципа у теорији кривичног процесног права. По принципу легалитета, јавни тужилац је обавезан да предузме гоњење ако закључи да су испуњени стварни и правни услови за покретање поступка, док по принципу опортунитета, није обавезан, може али не мора кривично да гони, зависно од процене јавног интереса.

Осим разлика у процесноправном садржају начела легалитета и начела опортунитета, веома значајна је и разлика у дејству које производи примена једног или другог начела. Свако од ових начела производи различито дејство на примену материјалног права. Начелом легалитета се обезбеђује примена материјалног права у свим случајевима за које је установљено да оно важи (поред испуњености осталих услова). Њиме се, у суштини, обезбеђује утврђивање важења материјалног права и извесност његове примене. Због тог апсолутног дејства, да се мора применити материјално право (изрицањем кривичноправних мера, надасве казне) кад се утврди да важи за конкретни случај, начело легалитета не утиче на зону кажњавања. Доследно обезбеђује, правно гледано, остваривање оног обима зоне кажњавања који је одређен у материјалном закону (изузимајући фактичка одступања). Начело опортунитета, међутим, „раскида везу са теоријом апсолутног кажњавања“[251], јер не осигурава примену кривичног права у обиму у коме важи. Ко је учинилац кривичног дела, не мора бити и кажњен ако је то у јавном интересу, што процењује јавни тужилац. То значи да се начелом опортунитета ограничава зона кажњавања, прецизније, зона примене кривичног права.

Ове разлике су у основи теоријског поимања начела легалитета и начела опортунитета као двају супротстављених начела; полазиште су, а

[251] Др Момчило Грубач, *Начело легалитета у кривичном процесном праву СФРЈ*, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, 1988, бр. 3, стр. 79.

неретко и исходиште тумачења њиховог међусобног односа. Међутим, уочљиве су и заједничке одлике у садржају и значењу ових начела. И у самим разликама постоје одређени елементи сличности. Неопходно је и њих узети у обзир да би се дао, колико-толико, исправан вредносни суд.

Оба начела везана су за функцију кривичног гоњења, и то за гоњење које се предузима по службеној дужности од за то установљених државних органа. Примењују се *у пољу важења начела официјелности*, коме је претпоставка систем јавне кривичне тужбе. Изван тога, где је приватни интерес доминирајући за кривично гоњење, њихова примена је, по природи ствари, искључена: за приватну тужбу примерено је и важи начело диспозитивности.

Друга важна заједничка одлика начела легалитета и начела опортунитета јесте *сврха* којој служе, због које су и установљена. Јављају се као процесна средства за остварење кривичне репресије, у циљу заштите друштва од криминалитета. То им је крајњи циљ, до кога се стиже путем оцене јавног интереса, али различитим методима: једном је јавни интерес претпостављен (оцењен) у самом кривичном закону (начело легалитета), а у другом случају јавни интерес процењује државни орган надлежан да кривично гони (начело опортунитета). Ниједан од ових двају принципа не омогућава кривичноправну репресију противно јавном интересу, и обрнуто, кад је установљено да за њу постоји јавни интерес (у самом закону или на основу оцене разлога целисходности), репресија је нужна и не сме изостати. Различит је само степен флексибилности ових начела у остваривању функција материјалног кривичног права. Док гарантивну функцију кривичног права осигуравају оба начела, заштитну функцију (извесност кажњавања) обезбезбеђују: начело легалитета – аутоматски, а начело опортунитета – кад је то потребно у јавном интересу. Такво дејство начела опортунитета не противречи ефикасној кривичноправној заштити. Извесност кажњавања у јавном интересу пројектована приликом доношења закона, трансформише се у извесност кажњавања у моменту важења закона на дати случај. Разуме се да начело опортунитета, као што је већ речено, ограничава примену материјалног кривичног права, али постоје и друга ограничења, у самом кривичном закону и изван њега, за која се, такође, не тумачи да слабе ефикасност кривичноправне заштите.

Елемената сличности има и у оцени постојања основа за наступање кривичног прогона. Дужност органа гоњења да открива кривична дела и учиниоце и да прикупља доказни материјал на коме ће се заснивати крвична тужба, претпоставка је за оба начела. Оцена да ли постоји кривично дело и учинилац и да ли има довољно основа за покретање поступка, императив је који следи из оба начела. Том приликом примењују се исти методи: методи тумачења права (за

утврђивање постојања правних услова) и метод слободне оцене доказа (за утврђивање стварних, чињеничних услова). Слободна оцена јавног тужиоца није искључена ни по начелу легалитета, али је то оцена разлога целисходности чисто процесног карактера, док се по начелу опортунитета врши оцена разлога целисходности који стоје изван процесног права и »особито су политичке природе«.[252] Оба начела, значи, налажу оцену процесне целисходности покретања поступка, а начело опртунитета након тога и оцену целисходности гоњења са становишта јавног интереса.

3. Начело опортунитета кривичног гоњења за лакша кривична дела малолетника

У поступку према малолетницима Србије већ традиционално[253] постоји класичан облик опортунитета кривичног гоњења за лакша кривична дела, са различито прописаним обимом[254] важења у појединим периодима од његовог установљавања до данас. Према позитивном праву, начело опортунитета кривичног гоњења предвиђено је за кривична дела за која је прописана казна затвора до пет година или новчана казна (чл. 58. ст. 1. ЗМС). Законом је одређено под којим условима је могућа примена начела опортунитета, кад се ради о овим кривичним делима. Јавни тужилац за малолетнике може одлучити да не захтева покретање поступка под следећим условима:

1. *Да постоје докази из којих произлази основана сумња да је малолетник учинио кривично дело*. Када у конкретном случају нема основане сумње, по природи ствари, није могућа ни примена

[252] Т. Живановић, *Основни проблеми ...*, стр. 33. и 34.

[253] Још је Закоником о судском кривичном поступку Краљевине Југославије из 1929. године била предвиђена примена начела опортунитета приликом покретања поступка према млађим малолетницима (за старије малолетнике, лица узраста изнад седамнаест година, није се примењивао посебан већ редовни поступак). Према § 442. ст. 3. овог законика, државни тужилац је у поступку пред судијом за млађе малолетнике могао учинити изјаву „да не налази основа за продужење поступка“ ако нађе да је „кривично дело тако незнатно, да гоњење због тога дела није ни у јавном интересу ни у интересу будућег владања и моралног развитка млађег малолетника“.

[254] Новелом законика о кривичном поступку из 1959. године („Сл. лист ФНРЈ“ бр. 52/59), прилично широко је био постављен обим примене начела опортунитета у поступку према малолетницима. Према члану 436. ст. 1, за сва кривична дела из надлежности среског суда јавни тужилац је могао одлучити да не покрене поступак, „иако постоје докази да је малолетник учинио кривично дело“ ако оцени да би вођење поступка било нецелисходно. Новелом из 1967. године („Сл. лист СФРЈ“ бр. 23/67) важење начела се распростире на сва кривична дела за која је била прописана казна затвора или новчана казна (чл. 429. ст. 1. ЗКП). Законом о кривичном поступку из 1976. године („Сл. лист СФРЈ“ бр. 4/77) поље важења начела опортунитета сведено је на кривична дела за која је прописана казна затвора до три године или новчана казна (чл. 468. ст. 1).

начела опортунитета. У том случају гоњење је искључено по начелу легалитета, јер не постоје стварни или правни разлози за покретање поступка. Постојање овог услова утврђује сам јавни тужилац за малолетнике. Зато је потребно да изврши прелиминарну проверу чињеничног стања, али пре покретања формалног поступка, без примене процесних инструмената који су допуштени само у започетом поступку. За утврђивање овог услова, јавном тужиоцу за малолетнике потребна је кривична пријава, али сама пријава није довољна, јер би закључак о основаној сумњи могао бити произвољан. Потребно је да јавни тужилац за малолетнике на неформалан начин, уобичајен за преткривични поступак, прикупи потребна обавештења и прибави довољно података о делу и учиниоцу.

2. *Да вођење поступка према малолетнику не би било целисходно.* У закону су одређени разлози на којима се може заснивати оцена да је нецелисходно покретање поступка према малолетнику, а тичу се кривичног дела и личности малолетника. У односу на кривично дело значајни су *природа кривичног дела и околности под којима је учињено*, а за процену личности малолетника релевантни су *ранији живот малолетника и његова лична својства*. Сви ови разлози морају кумулативно постојати и бити такви да оправдавају непокретање поступка према малолетнику.[255] У својој одлуци да не покрене поступак, јавни тужилац за малолетнике треба на основу фактичких околности да образложи сваки од ових законских разлога и оправда свој став да је нецелисходно покретање поступка према малолетнику. Приликом оцене целисходности, јавни тужилац није овлашћен да се позива и на неке друге разлоге изван ових који су у закону изричито предвиђени, али закон не забрањује да се под сваки од ових законских разлога подведу разноврсне и бројне чињенице и околности.[256]

Овако одређени разлози на којима се мора заснивати свака одлука о непокретању поступка, у складу су са Препоруком Р (87) 18 Комитета министара Савета Европе земљама чланицама у вези с поједностављењем кривичног правосуђа.[257] Препоручује се, најпре, да начело опортунитета (дискреционог гоњења) треба да буде предвиђено законом: „Овлашћење

[255] Проф. др Ђорђе Лазин, *Принцип опортунитета у покретању поступка према малолетницима*, у зборнику радова „Кривичноправна питања малолетничке делинквенције“, Београд, 2008, стр. 171.

[256] Проф. др Обрад Перић, *Приручник за примену кривичноправних прописа о малолетницима*, Београд, 2003, стр. 123.

[257] Препорука је усвојена од стране Комитета министара на 410. седници одржаној 17. септембра 1987. године, на нивоу заменика министара.

за одрицање од, и прекидање поступка из дискреционих разлога треба да се заснива на закону“ (Ia тач. 3). Затим, да се приликом дискреционе оцене руководи начелом једнакости свих грађана пред законом и индивидуализацијом кривице, посебно: „озбиљношћу, природом, околностима и последицама кривичног дела; личношћу наводног починиоца; вероватном пресудом суда; ефектима казне на наводног починиоца; положајем жртве“ (Ia тач. 5).

Оцену целисходности покретања поступка према малолетнику врши сам јавни тужилац за малолетнике. То овлашћење нема судија за малолетнике када јавни тужилац подигне захтев за покретање поступка. Јавни тужилац за малолетнике може користити начело опортунитета под условима из члана 58. ст. 1. ЗМС све док не поднесе захтев за покретање поступка према малолетнику. Након тога, у започетом поступку, он више није овлашћен да сам одлучује о целисходности даљег кривичног гоњења, позивајући се на начело опортунитета. Кад једном започне припремни поступак према малолетнику, јавном тужиоцу за малолетнике стоји на располагању законска могућност да предложи судији за малолетнике обуставу поступка. Том приликом може се позивати на начело опртунитета (чл. 70. ст. 1. ЗМ), али то је посебан случај примене овог начела, о чему ће у даљем излагању бити речи.

Да би одлучио о целисходности покретања поступка, јавни тужилац за малолетнике може затражити обавештења од родитеља, усвојиоца, односно стараоца малолетника или од других лица и установа. Он може, кад је то потребно, да позове ова лица и малолетника у јавно тужилаштво ради непосредног обавештења, или да прикупљање тих података повери стручном лицу (социјалном раднику, психологу, педагогу, специјалном педагогу и др.) ако га има у јавном тужилаштву. (чл. 58. ст. 1. ЗМ). Он је овлашћен и да затражи мишљење органа старатељства о целисходности покретања поступка према малолетнику. У закону није ближе одређено на чему ће орган старатељства заснивати своје мишљење. У недостатку законских одредница, изгледа логично да орган старатељства приликом давања мишљења оцени могућности за примену мера које нису кривичне санкције, средину у којој малолетник живи, услове за васпитно деловање на малолетника и слично.

Приликом прикупљања обавештења и података потребних за оцену целисходности покретања поступка, треба доследно поштовати начело хитности поступка (чл. 56. ЗМ), како би јавни тужилац за малолетнике што пре донео своју одлуку.

Поред наведених законских могућности, јавни тужилац за малолетнике је снабдевен и овлашћењем да упути малолетника у одговарајућу установу да би се утврдила лична својства малолетника. Примену овог овлашћења закон у приличној мери ограничава, јер се

упућивањем малолетника у стручну установу задире у његову слободу кретања. Прво, јавни тужилац за малолетнике може да упути малолетника у прихватилиште за децу и омладину или у васпитну установу, само ако је за доношење одлуке о покретању поступка према малолетнику потребно да се испитају *лична својства малолетника*. Упућивање ради утврђивања било којег другог законског разлога, по логици ствари, не долази у обзир. Друго, потребно је да јавни тужилац за малолетнике о томе постигне *споразум са органом старатељства.* Свако противљење органа старатељства спречава да се малолетник упути у неку од ових установа. И треће, у установи малолетник може остати *најдуже месец дана* (чл. 58. ст. 2. ЗМ).

У вези с првим ограничењем, поставља се питање да ли малолетник увек мора бити упућен у стручну установу ради утврђивања његових личних својстава. На први поглед могло би се закључити да је упућивање обавезно: пошто је за оцену целисходности покретања поступка по закону обавезно утврђивање личних својстава малолетника, а та својства се утврђују у стручној установи, то би значило да се малолетник увек мора упутити у ту установу.[258] Међутим, такво тумачење не може се оценити као исправно, јер би у сваком случају примене начела опортунитета имало за последицу непотребно и прекомерно ограничење слободе кретања малолетника, а не одговара ни језичком и логичком тумачењу законске норме. Према слову закона, „ако је за доношење одлуке о покретању поступка према малолетнику потребно да се испитају лична својства малолетника, јавни тужилац за малолетнике *може ... да упути* малолетника“. Дикција је законске норме да јавни тужилац „може да упути“ малолетника у стручну установу кад сматра да је то потребно за утврђивање личних својстава малолетника Да је законодавац хтео да упућивање у установу буде обавезно, користио би уобичајену синтагму „јавни тужилац *ће* упутити малолетника“, уместо садашње „јавни тужилац *може* да упути“. Из овакве законске интерпретације следи да упућивање у установу ради испитивања личних својства малолетника није обавезно, те јавни тужилац за малолетнике треба да се користи овим овлашћењем само кад оцени да је то потребно, због сложености конкретне ситуације у којој се малолетник налази или зато што је у питању „суптилнији предмет“[259] па је потребно да се лична својства малолетника испитају у стручној установи, и у сличним ситуацијама.

Упућивање малолетника у стручну установу, о којем је овде реч, треба разликовати од привременог смештаја малолетника у прихватилиште, васпитну или сличну установу, предвиђену одредбама

[258] Види: Ђ. Лазин, *op. cit.*, str. 173.
[259] О. Перић, *op. cit.*, str. 123.

члана 66. ст. 1. ЗМС, са којим има сличности али се суштински разликују. Разликују се по органу који је овлашћен да их примењује, по времену, тј. стадијуму поступка у коме се предузимају и по сврси примене. Основна разлика је у њиховој садржини: малолетника се упућује у стручну установу ради испитивања његових личних својстава, а одлука о привременом смештају малолетника доноси се кад је то потребно ради издвајања малолетника из средине у којој је живео или ради пружања помоћи, надзора, заштите или његовог смештаја. О упућивању малолетника у установу ради испитивања његових својстава личности одлучује јавни тужилац за малолетнике, у споразуму са органом старатељства, пре него започне поступак према малолетнику, а малолетник може остати на испитивању најдуже месец дана. Насупрот томе, о привременом смештају малолетника у прихватилиште или какву васпитну установу одлучује судија за малолетнике, у већ започетом припремном поступку, а мера привременог смештаја није временски ограничена.

Одлука јавног тужиоца за малолетнике да не захтева покетање поступка према малолетнику позивајући се на начело опортунитета, није дефинитивна, јер подлеже контроли. Ту контролу врши судија за малолетнике, на иницијативу оштећеног или органа старатељства. О одлуци да не захтева покретање поступка из разлога целисходности, јавни тужилац за малолетнике је дужан да у року од осам дана обавести оштећеног и орган старатељства, и да наведе разлоге за своју одлуку. Ако се не слажу са таквом одлуком, оштећени и орган старатељства могу у року од осам дана од пријема обавештења да захтевају од већа за малолетнике *непосредно вишег суда* да одлучи о покретању поступка (чл. 68. ст. 4. ЗМС). У случају да им није достављено обавештење, такав захтев оштећени и орган старатељства могу упутити у року од три месеца од дана одбацивања кривичне пријаве, односно предлога оштећеног за покретање поступка.

Није јасно зашто су се законописци определили да контролу непокретања поступка према малолетнику ставе у надлежност непосредно вишег суда. До сада је о томе одлучивало веће надлежног првостепеног суда, „и то је било довољно“[260]. Новим законским решењем непотребно се оптерећује виша судска инстанца. Критика тим пре важи јер је новим малолетничким законодавством суђење малолетницима у првом степену стављено у искључиву надлежност окружних судова, па би прописаном судском контролом без нарочите потребе били оптерећени апелациони судови, а до почетка њиховог рада, Врховни касациони суд Србије.

[260] Љ. Лазаревић – М. Грубач, *Коментар Закона о маллетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица,* Београд, 2006, стр. 117.

Веће непосредно вишег суда одлучује о целисходности покретања поступка према малолетнику у седници већа, на коју је дужно да позове јавног тужиоца за малолетнике, од кога претходно прибавља списе предмета. Други учесници поступка (орган старатељства, оштећени, па ни сам малолетник ни његови родитељи или старатељ) не позивају се на седницу већа нити у њој уоште могу учествовати. Веће се може сагласити са ставом јавног тужиоца и донети одлуку о непокретању поступка или противно његовом ставу одлучити да покрене поступак према малолетнику. Одлуке доноси у форми решења, против којих није дозвољена жалба.

Уколико веће за малолетнике непосредно вишег суда одлучи да покрене поступак према малолетнику, у покренутом поступку јавни тужилац за малолетнике мора да учествује (чл. 59. ст. 3. ЗМС), иако се поступак води против његове воље. Према раније важећим прописима, јавни тужилац није морао да учествује у даљем поступку, али суд у том случају није могао малолетнику изрећи казну затвора него само васпитну меру.[261] То је и био један од разлога да се у новом малолетничком кривичном законодавству јавни тужилац обавеже да учествује у поступку покренутом одлуком суда.

Покретање поступка према малолетнику на основу одлуке суда а не на основу захтева јавног тужиоца представља одступање од начела оптужбе. Наметањем обавезе јавном тужиоцу да обавезно учествује у поступку који се против његове воље води на основу судске одлуке, у српски кривични поступак према малолетницима уведена је установа. „изнуђивања оптужбе“.[262] И поред концепцијског несклада са начелом оптужбе, ово ново законско решење може се правдати следећим разлозима: одлуку о покретању поступка према малолетницима доноси суд као објективнији и независан орган; пошто јавни тужилац мора да учествује у даљем поступку, суд за малолетнике више није оптерећен вршењем функције оптужбе (коју је морао вршити пошто јавни тужилац по ранијим прописима није морао учествовати у поступку према малолетнику покренутом од стране суда); суд о покретању поступка одлучује у зборном саставу, а како се ради о суду специјализованом за суђење малолетницима, претпоставка је да су његове одлуке квалитетније.[263]

---

[261] Види члан 497. ст. 1. Законика о кривичном поступку из 2001. године („Сл. лист СРЈ“ бр. 70/01 и 68/2002 i "Sl. glasnik RS", br. 58/2004, 85/2005, 115/2005 i 85/2005 - dr. zakon).

[262] Изнуђивање оптужбе познато је у упоредном праву и кад се ради о кривичном поступку према пунолетним лицима, као што је, на пример, у немачком процесном законодавству (види §§ 172-175 StPO).

[263] Ђ. Лазин, *op. cit.*, str. 174.

4. Начело опортунитета кад се малолетник већ налази на извршавању кривичне санкције

Други случај опортунитета кривичног гоњења малолетника везан је за ситуацију кад се малолетник налази на извршењу казне малолетничког затвора или васпитне мере, па почини ново кривично дело или се у току извршења открије ново кривично дело за које се није знало за време суђења. Јавни тужилац за малолетнике, руководећи се начелом опортунитета, може одлучити да не захтева покретање поступка за то друго кривично дело, ако с обзиром на тежину дела, као и на казну, односно васпитну меру која се већ извршава, не би имало сврхе вођење новог поступка и изрицање кривичне санкције за то друго дело (чл. 58. ст. 3. ЗМ). Претпоставља се да је испуњен и услов да постоје докази из којих произлази основана сумња да је малолетник извршио то друго кривично дело. У противном, нема никаквог смисла разматрање примене начела опртунитета, јер непостојање основане сумње о делу и учиниоцу, по логици ствари, искључује сваку могућност примене начела опортунитета кривичног гоњења. Да ли је целисходно да кривично гони, јавни тужилац је овлашћен и може да цени само ако су се стекли стварни и правни разлози за покретање кривичног поступка.

И овај случај опортунитета има вишедеценијску традицију у српском процесном законодавству, али се од претходног случаја класичног опортунитета разликује по обиму важења и разлозима целисходности на којима се по закону може заснивати одлука јавног тужиоца о непокретању поступка.

Примена начела опортунитета за неко друго дело кад се малолетник налази на издржавању казне или се према њему извршава нека васпитна мера, није ограничена тежином кривичног дела израженом у запрећеној казни. За разлику од претходног случаја опортунитета који је по закону могућ само за кривична дела за која је прописана новчана казна и казна затвора до пет година, у овом случају важење начела опортунитета није лимитирано запрећеном казном, па се може применити на било које кривично дело.

И разлози на којима се заснива оцена целисходности покретања поступка посве су друкчији. У првом случају оцена целисходности заснива се на разлозима везаним за кривично дело (природа кривичног дела и околности под којима је учињено) и за малолетника (ранији живот малолетника и његова лична својства), а у овом случају једини разлози целисходности су природа и тежина санкције која се према малолетнику извршава и тежина новог кривичног дела. Јавни тужилац за малолетнике оцену целисходности може заснивати искључиво на процени односа између тежине новог кривичног дела и врсте кривичне санкције која се према малолетнику извршава. На основу поређења тежине учињеног дела

и санкције која се извршава, јавни тужилац може одлучити да не покрене поступак руководећи се начелом опортунитета, кад оцени да малолетнику не треба изрицати санкцију за ново дело пошто се иста сврха може постићи санкцијом која се према њему већ извршава. Дакле, ако упоређујући ове две околности закључи да вођење поступка и изрицање санкције не би имало сврхе, може се руководити начелом опортунитета.

Јавни тужилац за малолетнике најпре треба да оцени тежину кривичног дела учињеног за време издржавања казне, односно васпитне мере или тежину другог дела откривеног у току извршења санкције, за које се није знало за време суђења. Отуда се може поставити питање на основу чега се утврђује тежина кривичног дела, јер се може процењивати на основу прописане казне или на основу околности извршеног дела. Мислимо да "тежину тог кривичног дела" (како гласи законска синтагма) треба процењивати не само на основу запрећене казне него и према околностима конкретног случаја – природе учињеног дела, проузрокованим последицама, побудама учиниоца, израженој криминалној вољи и другим за тежину дела везаним околностима под којима је оно учињено.[264] Отуда, тешко дело по запрећеној казни може се на основу конкретних околности извршења испољити као лако, и обрнуто.

Оцена о нецелисходности покретања поступка не мора у пракси да буде скопчана с великим тешкоћама. Примера ради, ако се малолетник налази на издржавању казне малолетничког затвора, а за то време учини ново дело за које се не стичу законски услови за кажњавање, вођење новог поступка нема сврху, јер се по одредбама материјалног права не би могла изменити ситуација у којој се малолетник налази. И кад се малолетник налази на издржавању најтеже заводске васпитне мере (упућивање у васпитнопоправни дом), па изврши дело за које долази у обзир изрицање само васпитних мера, такође се новим поступком ситуација малолетника не може променити па нема сврхе ни покретати га. Међутим, ако се према малолетнику извршава васпитна мера, а према законским условима и околностима под којима је учињено друго дело стекну се услови за кажњавање малолетника, примена начела опртунитета је у том случају искључена.

Ни у овом случају опортунитета кривичног гоњења одлука јавног тужиоца за малолетнике да нема сврхе покретати поступак за ново или друго дело малолетника, није дефинитивна, јер подлеже контроли. За ту контролу важе исте законске одредбе које су анализиране у првом, претходно објашњеном случају примене начела опортунитета. Зато и за

[264] Упореди: Хирјан – Сингер, *Малољетници у кривичном праву*, Загреб, 1987, стр. 370.

ову контролу одлуке о непокретању поступка из разлога нецелисходности важи све што је речено у експликацији првог случаја опортунитета кривичног гоњења малолетника – у погледу иницијативе, органа који врши контролу, поступка контроле, одлука и права на жалбу.

Овај случај важења начела опортунитета може се лакше прихватити из практичних разлога него што се може правдати неким принципијелним теоријским аргументима, поготову ако се вреднује са становишта сврхе кривичних санкција према малолетницима. Ти недостаци тичу се законских разлога и процесних услова за оцену нецелисходности покретања поступка. Најпре, осим што није у обавези да испитује ранији живот и лична својства малолетника, јавни тужилац приликом оцене да ли треба покренути нови поступак није обавезан ни да испитује може ли се са санкцијом чије је извршење у току успешно реализовати општа сврха санкција према малолетницима – васпитање и правилан развој личности малолетника. Уместо тога, одступање од начела легалитета утемељено је искључиво на идеји сразмере између тежине новог дела и већ изречене санкције која се извршава, иако та сразмера не би смела имати тако доминантан утицај на селекцију малолетника са становишта опортунитета. Надаље, ако се прихвати тумачење да оцена тежине новог или другог кривичног дела треба да буде заснована и на запрећеној казни и на околностима конкретног случаја, отворено је питање да ли је овај случај опортунитета кривичног гоњења малолетника усклађен са идејом о васпитним налозима и њиховом законском регулативом. Пошто васпитни налози нису уопште кривичне санкције, дакле, ни васпитне мере ни казне, примена начела опортунитета по основу из члана 58. ст. 3. ЗМС била би искључена јер је законски услов за његову примену да је према малолетнику извршење казне или васпитне мере у току. Строго узев, јавни тужилац за малолетнике не може се руководити начелом опортунитета ни кад је судска одлука о изреченој васпитној мери или казни постала правноснажна ако се није започело са њеним извршењем, пошто је законски услов за примену опортунитета да извршење ових санкција буде "у току". Обрнуто, с обзиром на тако формулисан услов, примена начела опортунитета била би могућа кад се пре правноснажности судске одлуке малолетник упути на издржавање васпитне мере ако је то по закону допуштено.[265]

5. Условно покретање поступка према малолетницима

Условно покретање поступка према малолетницима је један хибридни случај опортунитета кривичног гоњења и важи за кривична

[265] Види: Хирјан – Сингер, *op. cit.*, str. 370. i 371.

дела за која је прописана новчана казна или казна затвора до пет година. Представља комбинацију класичног случаја опортунитета кривичног гоњења и изрицања васпитних налога (чл. 62. ст. 1. ЗМС). Кад оцени да су испуњени законски услови да из разлога целисходности не покрене поступак према малолетнику, предвиђен у члану 58. ст. 1. ЗМС, јавни тужилац за малолетнике ту своју одлуку може условити извршењем одређених васпитних налога које малолетнику наложи.

Отуда, зависно од резултата оцене целисходности, у поменутој ситуацији могуће су три различите одлуке јавног тужиоца за малолетнике: (а) да захтева покретање поступка према малолетнику, (б) да због нецелисходности одлучи да не покрене поступак или (в) да одлуку о непокретању поступка због нецелисходности услови извршењем васпитних налога које малолетнику наложи.

Да би јавни тужилац за малолетнике одложио примену начела опортунитета, према законским одредбама члана 62. ст. 1. ЗМС, поред материјалне претпоставке да се ради о кривичном делу за које је прописана казна затвора до пет година или новчана казна, потребно је да се стекну следећи услови:

1. Најпре морају да буду испуњени сви *услови за примену начела опортунитета* по члану 58. ст. 1. ЗМС: да постоје докази из којих произлази основана сумња да је малолетник извршио кривично дело; да није целисходно покретати поступак према малолетнику с обзиром на природу кривичног дела и околности под којима је учињено, ранији живот малолетника и његова лична својства.
   Везивањем за наведене разлоге целисходности покретања поступка, законодавац је настојао да постави законске лимите за преширoку и произвољну примену васпитних налога. Условно покретање поступка према малолетнику није се могло повезати са другим случајем начела опортунитета који је предвиђен за ситуацију кад се малолетник налази на издржавању казне или васпитне мере, јер се примена васпитних налога, који су по својој природи „парасанкције“, не може комбиновати са кривичним санкцијама.
2. За условно одлагање покретања поступка потребно је и *да постоји пристанак малолетника и родитеља* (односно усвојиоца или стараоца). Поред простог пристанка, родитељи треба да сарађују приликом избора и извршења васпитних налога, јер се без те сарадње не да ни замислити успешно остваривање сврхе васпитних налога.
3. Следећи услов је *да постоји спремност малолетника да прихвати и испуни један или више васпитних налога.* Овај

законски услов треба разликовати од пристанка малолетника на васпитни налог. Код овог законског услова ради се о томе да је малолетник спреман да испуни обавезе које чине садржину појединих васпитних налога (да уредно похађа наставу, да редовно одлази на посао и сл.), у шта треба да се увери јавни тужилац за малолетнике. Обавезе из васпитних налога извршавају се у дужем времену, па малолетник треба да испољи вољу и покаже да ће их и извршавати, док је пристанак тренутна изјава воље. Зато је оправдано што је законодавац раздвојио *пристанак на васпитни налог* од *спремности да се извршава обавеза* из васпитног налога", као два засебна законска услова.

4. Будући да се одлука о покретању поступка условљава извршењем васпитних налога, морају бити испуњени *општи законски услови за примену васпитних мера.*[266] Поред врсте и висине запрећене казне, напред означене као материјална претпоставка за условно покретање поступка, као општи законски услови за примену васпитних налога прописани су: (а) *признање* кривичног дела од стране малолетника и (б) његов *однос* према кривичном делу и оштећеном (чл. 5. ст. 3. ЗМС). Док је први услов прецизно одређен, за други услов могло би се рећи да је неспретно формулисан, јер сваки малолетник има некакав однос према делу и жртви, само је питање какав. Вероватно су законописци мислили да однос малолетног учиниоца према делу и оштећеном треба да буде такав да оправдава примену васпитних мера уместо кривичних санкција, али је то требало и рећи.
5. *Пристанак оштећеног* јавља се као још један законски услов, али само код примене једног васпитног налога – код поравнања са оштећеним. За остале васпитне налоге тај услов се не тражи.

Под прописаним условима који су у пређашњем излагању објашњени, јавни тужилац може наложити примену следећих васпитних налога: (а) *поравнање са оштећеним* како би се накнадом штете, извињењем, радом или на неки други начин отклониле, у целини или делимично, штетне последице дела; (б) редовно *похађање школе* или редовно *одлажење на посао*; (в) *укључивање, без накнаде, у рад хуманитарних организација* или послове социјалног, локалног или еколошког садржаја (чл. 61. ст. 2. *in fine*). Којом васпитном мером ће условити одлуку о непокретању поступка из разлога нецелисходности, одлучује јавни тужилац за малолетнике. Он је дужан да узме у обзир у целини интерес малолетника и оштећеног, те да поведе рачуна да се примењивањем једног или више васпитних налога не омета школовање

[266] В. Ђурђић, *Кривично процесно право – Посебни део*, Ниш, 2006, стр. 229.

или запослење малолетника. Приликом избора васпитних налога[267] јавни тужилац за малолетнике треба посебно да води рачуна да они буду прилагођени личности малолетника и приликама у којима живи, узимајући у обзир његову спремност да сарађује у њиховој примени. Иако је одлука о њиховој примени у надлежности јавног тужиоца за малолетнике, избор и примењивање васпитних налога треба да се врши у сарадњи са родитељима (односно, усвојиоцем или стараоцем) малолетника и надлежним органом старатељства (чл. 8. ст. 3. ЗМС).[268]

У закону није одређено којом одлуком јавни тужилац одређује примену васпитних налога и тиме условљава непокретање поступка према малолетнику по начелу опортунитета, али би било целисходно да то буде у форми решења. У вези с тим, имало би смисла законом установити посебно рочиште за доношење одлуке о примени васпитних мера, на које би се позивали они учесници поступка који би били најкориснији за оцену да ли према малолетнику треба применити васпитни налог и за избор васпитног налога који би одговарао конкретним околностима и малолетнику.

Да ли ће одлука о непокретању поступка постати коначна, зависи од понашања малолетника и његовог односа према преузетим васпитним налозима – он може да их у потпуности или делимично испуни или да их уопште не изврши.

Јавни тужилац за малолетнике обавезан је да донесе решење о одбацивању кривичне пријаве или предлога оштећеног за покретање поступка ако малолетник у потпуности испуни преузети васпитни налог, о чему извештај подноси орган старатељства. Он може тако да поступи и ако малолетник само делимично испуни преузети васпитни налог, кад оцени да покретање поступка ипак не би било целисходно, с обзиром на природу кривичног дела и околности под којима је учињено, ранији живот малолетника, његова лична својства и разлоге делимичног неиспуњења преузетог васпитног налога. Он је у тој ситуацији дужан да о одбацивању кривичне пријаве, односно предлога оштећеног, обавести оштећеног, који нема право да захтева покретање поступка.

У супротној ситуацији, ако малолетник уопште не изврши васпитни налог или га изврши само делимично али у недовољној мери због чега је оправдано покретање поступка, јавни тужилац за малолетнике дужан је да поднесе захтев за покретање припремног поступка.

---

[267] Опширније о васпитним налозима види: проф. др Драган Јовашевић, *Кривично право – Општи део*, Београд, 2006, стр. 305-308.

[268] О условима и поступку примене васпитних препорука у Босни и Херцеговини, види: проф. др Миодраг Симовић, *Кривично процесно право – посебни дио*, Бања Лука, 2006, стр. 272. и 273.

Законско уређење условног покретања поступка у сагласју је са идејама садржаним у Препоруци Р (87) 18, која упућује да „одрицање од ... поступка може бити ... условљено пристанком осумњиченог да ће се придржавати одређених услова, као што су правила понашања, исплата новца, обештећење жртве или условна слобода“ (Ia tač. 6) и да „сагласност наводног починиоца треба да се добије увек када се предвиђа условно одрицање од ... поступка“ (Ia tač. 7).

За разлику од претходних случајева примене начела опортунитета, код условног покретања поступка није предвиђена судска контрола. Кад одлучи после извршења васпитних налога да није целисходно покретање поступка према малолетнику, па из тог разлога одбаци кривичну пријаву или предлог оштећеног, јавни тужилац за малолетнике о томе обавештава само оштећеног, не и орган старатељства. Ни оштећени ни орган старатељства немају право да захтевају одлуку већа непосредно вишег суда, што је предвиђено код оба претходна случаја опортунитета, а није видљиво којим су се разлозима руководили законописци приликом усвајања таквог законског решења. Начелно узев, контрола би се могла установити путем различитих правних инструмената: предвидети да суд даје сагласност на издавање васпитних налога, давањем сагласности оштећеног на све васпитне налоге или судском контролом одлуке о непокретању поступка, на иницијативу органа старатељства или оштећеног. Последњи вид контроле сматра се најподеснијим.[269]

6. Обустава поступка и начело опортунитета

У погледу односа између обуставе поступка и начела опортунитета, као начелно се поставља питање да ли начело опортунитета кривичног гоњења има значај само пре покретања кривичног поступка или и у започетом поступку. Од одговора на ово питање зависи могућност обуставе поступка применом начела опортунитета. Будући да се начело опортунитета јавља као одступање од начела легалитета, које је основно начело кривичног гоњења, ослонац у тумачењу треба тражити у његовом значењу и пољу примене. Чини се прихватљивим гледиште да се за начело легалитета не може сматрати да вреди само за покретање кривичног поступка од стране јавног тужиоца, него и за читаво вршење гоњења, што недвосмислено значи да важи за цео кривични поступак,[270] из којег се оправдано изводи закључак да и начело опортунитета вреди за читаво вршење гоњења од стране јавног тужиоца.[271] Отуда, нема никаквог разлога тумачити да јавни тужилац

[269] Ђ. Лазин, *op. cit.*, стр. 180.
[270] Станко Бејатовић, *Кривично процесно право*, Београд, 2008, стр. 126.
[271] Vladimir Bayer, *Jugoslavensko krivično procesno pravo*, knjiga I, Zagreb, 1969. str. 168.

може одбацити пријаву и тиме одлучити да не покрене поступак против малолетника руководећи се начелом опортунитета, а да нема право да за исто дело, из истих разлога предложи обуставу поступка, само зато што је за њих сазнао у већ започетом поступку према малолетнику.

Изгледа да је српски законодавац уважио оваква теоријска полазишта, па предвидео два случаја обуставе поступка применом начела опортунитета кривичног гоњења: (а) *обуставу поступка због нецелисходности* даљег гоњења и (б) *условну обуставу поступка*. У оба случаја, суд за малолетнике није овлашћен да самоиницијативно обустави поступак зато што је његово даље вођење нецелисходно, већ је потребан предлог јавног тужиоца за малолетнике. Управо зато што се приликом давања предлога да се поступак обустави јавни тужилац руководи разлозима целисходности одређеним у самом закону, ови случајеви обуставе поступка сврстани су у случајеве опортунитета кривичног гоњења.

(а) Обустава поступка због нецелисходности. У току припремног поступка или по његовом окончању јавни тужилац за малолетнике може да закључи да није целисходно даље вођење поступка према малолетнику зато што су се стекли услови за непокретање поступка, предвиђени одредбама члана 58. ст. 1. и 3. ЗМС. У том случају, овлашћен је да поднесе предлог судији за малолетнике да обустави поступак. Практично узев, из истих оних разлога због којих је по начелу опортунитета могао одбацити кривичну пријаву јер је покретање поступка нецелисходно, у започетом припремном поступку може предложити обуставу поступка. Реч је о непокретању поступка за кривична дела за која је прописана казна затвора до пет година или новчана казна, зато што је то нецелисходно због природе кривичног дела и околности под којима је учињено, те ранијег живота и личних својстава малолетника (чл. 58. ст. 1. ЗМС), као и непокретању поступка кад се малолетник налази на издржавању кривичне санкције а за ново дело покретање поступка не би имало сврхе, с обзиром на тежину тог дела и на санкцију која се извршава (чл. 58. ст. 3. ЗМС). О учињеном предлогу јавни тужилац за малолетнике обавештава орган старатељства, који је дужан, ако се не сложи са предлогом, да о томе обавести судију за малолетнике у року од осам дана од дана пријема обавештења.

Судија за малолетнике има на располагању две могућности. Може да усвоји предлог јавног тужиоца и да донесе решење о обустави поступка. Ако се пак судија за малолетнике не сложи са предлогом јавног тужиоца за малолетнике, дужан је да у року од три дана затражи од већа за малолетнике вишег суда да о томе одлучи. Судија за малолетнике дужан је да тако поступи и кад се само орган старатељства не сложи са предлогом јавног тужиоца за малолетнике да се обустави поступак. Веће

за малолетнике вишег суда доноси одлуку после саслушања надлежног јавног тужиоца за малолетнике. Оно може донети три врсте одлука: (а) да прихвати предлог јавног тужиоца и обустави поступак, (б) да одбије предлог да се поступак обустави, у ком случају је јавни тужилац за малолетнике обавезан да учествује у даљем поступку и тада има сва права која му као овлашћеном тужиоцу по закону припадају (чл. 70. ЗМ), и (в) да усвоји предлог јавног тужиоца али да обуставу поступка услови применом васпитних налога, када се примењују законске одредбе о условној обустави поступка, која представља засебан случај опортунитета.

Контрола гоњења кад се јавни тужилац за малолетнике руководи разлозима целисходности, садржана је у самим правилима поступка. О предлогу јавног тужиоца одлучује суд за малолетнике, у различитом функционалном саставу, што је валидна контрола јер је врши независан и објективан орган. Осим тога, законска правила о обустави поступка због нецелисходности, у складу су са Препоруком Р (87) 18 (види поглавље Ia tač. 6).

(б) Условна обустава поступка. Овај случај начела опортунитета новијег је датума, а установљен је Законом о малолетницима из 2005. године. Сличан је условном покретању поступка. Наиме, из истих оних разлога због којих је пре покретања могао условно одложити примену начела опортунитета, по окончању припремног поступка јавни тужилац за малолетнике може предложити судији за малолетнике да обустави поступак, под условом да малолетник прихвати да испуни неки од три васпитна налога: 1) поравнање са оштећеним 2) редовно похађање школе или редовно одлажење на посао; и 3) бесплатан рад у хуманитарним организацијама или обављање послова социјалног, локалног или еколошког садржаја.

Условна обустава поступка уређена је аналогно условном покретању поступка према малолетнику, с тим што је прилагођена природи судског поступка и етапи у којој се већ започети поступак налази. Судија за малолетнике може да се сагласи с предлогом и да одреди било који законом предвиђени васпитни налог, а не само оне на које је овлашћен јавни тужилац или које он предлаже. Другим речима, поред три наведена, судија за малоленике овлашћен је да и без предлога јавног тужиоца одреди и преостала два: подвргавање одговарајућем испитивању и одвикавању од зависности изазване употребом алкохолних пића или опојних дрога; и укључивање у појединачни или групни третман у одговарајућој здравственој установи или саветовалишту. Приликом избора васпитних налога, судија за малолетнике треба да води рачуна да они буду прилагођени личности малолетника и приликама у којима живи, а такође да узме у обзир и

спремност малолетника да сарађује у испуњењу васпитних налога. Кад је поравнање са оштећеним одређено као васпитни налог малолетнику, за његово извршење неопходан је пристанак оштећеног.

Ако се судија за малолетнике не сагласи са предлогом јавног тужиоца, дужан је да затражи одлуку већа за малолетнике. Ово веће може да одбије предлог, затим, да поступак обустави али да не одреди ниједан васпитни налог ако нађе да то није целисходно, а може предлог и да усвоји, кад поступа на исти начин као и судија за малолетнике. Надзор над спровођењем одређених васпитних налога врши орган старатељства.

Након одређивања васпитних налога, даља судбина започетог судског поступка према малолетнику зависи од тога да ли је малолетник извршио васпитне налоге или није. Ако малолетник не изврши преузети васпитни налог или га изврши само делимично, али у оној мери која оправдава даље вођење поступка, судија за малолетнике је дужан да о томе обавести јавног тужиоца за малолетнике, који има обавезу да у року од осам дана од пријема тог обавештења поднесе образложени предлог за изрицање кривичних санкција. У супротном, ако малолетник у потпуности изврши преузети васпитни налог, о чему извештај подноси орган старатељства, судија за малолетнике је дужан да доносе решење о обустављању поступка и да о томе обавести оштећеног, који нема право да захтева покретање поступка.

У погледу контроле гоњења по начелу опортунитета и сагласности њеног законског уређења са одговарајућом препоруком Савета министара, важи све што је речено за претходно објашњени случај опортунитета.

THE PRINCIPLE OF OPPORTUNITY IN THE JUVENILE CRIMINAL PROCEDURE

Summary: *The first part in this paper includes a general view concerning the principle of legality and the principle of opportunity in criminal prosecution, defining the term and explaining the meaning, scope of appliance and relation between these principals. Afterwards are analyzed all cases of implementation of the principle of opportunity in the juvenile criminal procedure that are prescribed by law.*

Although the principle of legality is fundamental principle of criminal prosecution in juvenile criminal procedure as well, there are more and more prescribed exceptions from this principle, which contributes to the extension of the scope of validity of the principle of opportunity. In this paper are, foremost, analyzed

legal conditions for appliance of the principle of opportunity of criminal prosecution before an initiation of the juvenile criminal procedure: when the minor criminal offences are in question, when the sentence is carried out against the juvenile and the case of conditional initiation of the procedure. Further analyzes relate to appliance of the principle of opportunity in an initiated procedure which author interprets as specific legal grounds for termination of the procedure. Therefore he explains them as termination of procedure because of expediency and as conditional termination of procedure.

Key words: *criminal prosecution*, *the principle of legality*, *the principle of opportunity*, *juvenile criminal procedure*, *termination of procedure*

Проф. др Миодраг Н. СИМОВИЋ

Потпредједник Уставног суда БиХ и
Редовни професор Правног факултета
Бања Лука

Мр Владимир М. СИМОВИЋ

Стручни сарадник у Окружном суду
Бања Лука

ПРЕУСМЈЕРАВАЊЕ („DIVERSION“) МАЛОЉЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ У СЈЕДИЊЕНИМ АМЕРИЧКИМ ДРЖАВАМА

1. Уводне напомене

Узроци и посљедице адолесцентног насиља (adolescent violence) настављају и даље значајно да заокупљају интересе испитивача у Сједињеним Америчким Државама (САД), нарочито када се зна да млади почине значајан дио свих кривичних дјела, као и то да малољетници имају веће шансе да постану жртве насилног кривичног дјела него одрасли. Штавише, у САД су у насиље умијешане и расне и етничке групе, и то у различитим степенима. Докази такође упућују на то да се ове различитости најприје појављују у адолесценцији. На примјер, у службеним и неслужбеним извјештајима, насиље и прекршаји малољетника чешћи међу афричким Американцима и Латиноамериканцима него бијелцима и много рјеђи него међу америчким Азијатима[272]. Не само да насиље међу младима изазива непосредне и знатне трошкове за друштво, него истраживања утврђују да изложеност насиљу током адолесценције може имати дуговјечне посљедице током каснијег животног циклуса[273]. Стога, остаје важно да се идентификују

[272] Видјети Hawkins et al.; Hyizinga, Loeber and Thornberry; La Free; McNylty and Bellair; Sampson, Morenoff and Raydenbysh; Snyder.

[273] Hagan and Foster, pp. 874-99.

социјални и структурни фактори који повећавају ризик од насиља међу појединачним расним и етничким групама[274].

Међусобни односи су критична карика између индивидуалне и социјалне структуре зато што могу омогућити приступ процјени извора који обликује и управља животима индивидуе. Конкретно, међусобне везе и дружења код адолесцената могу имати важне импликације за схватање како су поједине групе индивидуа, као што су расно-етничке мањине, подложне вишем или нижем ризику од насиља.

Међусобни односи су дуго били центар истраживања делинквенције[275], и то због доброг разлога. Адолесценти проводе доста времена са својим пријатељима и придају им доста значаја и много више су подложни њиховом утицају током овог периода него у било којем другом времену[276]. Социјалне теорије су доказале дјелимичну важност у нуђењу објашњења за јаке сличности у понашању међу вршњацима и њиховим делинквентним нивоима. На примјер, теорија Sutherland-а о диференцијалној заједници и Akers–ов наставак теорија о диференцијалном појачању су посебно посвећени утицају процеса[277]. Иако се својствен процес социјализације односи на било коју тренутну и блиску међусобну везу, теорије о криминалу и делинквенцији су имале посебан интерес у односима међу вршњацима[278]. Одатле је разумно очекивати да током адолесценције односи међу вршњацима почињу преузимати централну улогу у стварању девијантног и асоцијалног понашања и као таква група може понудити потенцијални садржај у којем нагон за насиљем постаје оперативан. Правила о сврси и сходности насиља се вјероватно развијају када су адолесценти заплетени у пријатељским везама у којима чланови показују девијантно и насилно понашање. Таква проделинквентна група (prodelinquent reference group[279]) унапређује делинквентске концепције о себи, као и пронасилне ставове изједначавања и мотиве упуштања у насилна понашања[280]. Укљученост у међупријатељске везе може бити дјелимично важна за разумијевање разлика у насиљу код младих[281].

---

[274] Dana L. Haynie and Danielle C. Payne, 776.

[275] Short, James F., pp. 233–39.

[276] Bell, Robert R. and Brown, Bradford B.

[277] Akers, Ronald L., 1998.; Sutherland, Edwin H. and Donald R. Cressey.

[278] Овај значај би се могао пронаћи у аспектима “културног насиља” у друштвено дезорганизационој теорији (Shaw and McKay, 1942; Thrasher, 1927). Појављује се у теоријама које третирају напетост (Cloward and Ohlin; Cohen) или обиљежавање (Tannenbaum), као разлог због којег млади улазе у делинквентне групе, и то је главна тема интеграцијских теорија (Elliott, Ageton, and Canter; Thornberry, 1987).

[279] Glaser, Daniel, pp. 433–14 и Shibutani, Tamotsu, pp. 562–69.

[280] Heimer, Karen, and Ross L. Matsueda, pp. 365–90.

[281] Akers, 1998; Elliott, Hyizinga, and Ageton; Haynie, Silver, and Teasdale; Heimer; Thornberry et al, 1993.

Друштвено богатство уопштено нуди поуздан пут да се припреми концепција улоге међупријатељских веза у унапређењу или забрани насилног понашања међу адолесцентима. Иако дјелује у многим правцима, друштвено богатство се обично односи на изворе добијене путем међусобних односа и најчешће се састоји од обећања и очекивања за понашање[282]. Један од механизама кроз које је друштвено богатство генерисано јесте социјална структура у међупријатељским везама. Та структура не само да обухвата обећања и очекивања у понашању, него такође подржава пренос информација, норми понашања и санкције. За адолесценте међупријатељске везе су јединствени социјални садржаји који обухватају различите облике социјалног богатства који могу бити употребљени да испуне појединачне потребе социјалног прихватања, да служе личном идентитету и осјећају за простор[283].

Посматрајући дружење код адолесцената и структуру мреже која олакшава друштвено богатство, видимо да је јединствено то да овај приступ повезује селекција - социјализација - дебата која је основ студије о делинквентским везама. Ово је зато што конципирајуће пријатељство као друштвено богатство обухвата обје селекције, бирајући пријатеље који цијене вриједности и социјализацију која је под утицајем пријатељских вриједности[284]. Из ове перспективе природа друштвеног богатства је и цјелина специфичног садржаја тако што може бити употребљена да унапређује позитивно или негативно понашање, зависећи од понашања и структуре оријентације саме заједнице. Иако се већи дио дискусије о друштвеном богатству фокусира на његовој могућности да унапређује позитивна дјела, Mc Charty и Hagan[285] су расправљали да то богатство не треба само подстрекавајуће позитивне исходе него такође може водити према негативним исходима, као што су учешће у криминалу и насиљу[286]. Ово је нарочито могуће ако су адолесценти укључени у социјалне заједнице које користе друштвено богатство да би олакшале насилне догађаје. Оријентација заједнице је вјероватно да одреди тип коришћеног и доступног друштвеног богатства. Када су адолесценти заплетени у мрежу у којој чланови изражавају девијантно и насилно понашање, врло је вјероватно да они имају приступ изворима који чине насиље изразито могућим. Такве мреже – заједнице могу, на примјер, да охрабре насилно понашање, смањујући вјероватноћу од

[282] Coleman, James S., 1988, pp. 95–120 и Coleman, James S., 1990.
[283] Coleman, James S.,1961.
[284] Crosnoe, Robert, Shannon Cavanagh, and Glen H. Elder, Jr., pp. 31–52.
[285] McCarthy, Bill and John Hagan, 1035–60.
[286] Видјети такође Haynie, Dana L., 2002, pp. 99–134 и Steffensmeier, Darrell, and Jeffery T. Ulmer, pp. 1–37.

санкција и редуцирајући вјероватноћу постојања вањских свједока, те награђујући појаву насилног понашања[287].

Због тога што је раса критичан елемент у америчком друштву који организује интеракције и утицаје појединачних исхода, она омогућава јединствен објектив кроз који се види различитост у динамици односа[288]. У суштини усмјеравање пажње на структуру и карактеристике понашања заједница, може освијетлити зашто су појединачне расно-етничке групе под већим или мањим ризиком од насиља. Иако истраживања о развоју младих указују на најбитнију улогу образовања у социјалним заједницама[289], изненађујуће мало је познато о расним разликама у социјалним заједницама међу вршњацима. Већина постојеће литературе се фокусурала на укрштање интеракције и односа[290]. Ово истраживање је важно, али је превидјело чињеницу да је већина адолесцентних пријатељстава међурасна[291]. У суштини, изненађујуће мало истраживања је испитало свакодневни међупријатељски жаргон код младих мањина[292].

Један од разлога зашто стопа насиља може бити различита код различитих раса и етничких група јесте то што су структура и садржај њиховог понашања различити[293]. У суштини, историјски неравноправне етничке и расне мањине могу припадати заједницама са већим приступом друштвеном богатству оријентисаном више према проблематичном понашању. На примјер, црна и латино омладина могу припадати расно хомогеним заједницама у којим пријатељи подстичу девијацију и насиље прије него друштвено прихваћењо понашање, зато што друштвено прихваћено понашање не садржи позитивне изворе. Рад Elijah-a Anderson-a[294] подстиче ову тезу, са акцентом на црне адолесценте из насеља у унутрашњости града. Многи од њих немају приступ људском и финансијском богатству које носи садашње друштво, па се ослањају више на приступ поштовања које за њих гради веома важан облик социјалног богатства. Приступ поштовању је важан зато што изграђује језгро самопоштовања особе, посебно када су алтернативна мјеста самоизражавања затворена или ће разумно бити[295]. Ово поштовање, барем што се тиче мањинске омладине, као што су млади

[287] Felson, Richard B., Allen E. Liska, Scott J. South, and Thomas L. McNulty, 155–73.
[288] Crosnoe, Robert, Shannon Cavanagh, and Glen H. Elder, Jr., pp. 31–52.
[289] Adler, Patricia A. and Peter Adler.
[290] Epstein, Joyce L., pp. 23–43; Hallinan, Maureen T., and Richard A. Williams, pp. 76–78; Moody, James, pp. 679–716.
[291] Giordano, Peggy C., Stephen A. Cernkovich, and Alfred DeMaris, pp. 277–87; Moody, James, pp. 679–716.
[292] Giordano, Peggy C., pp. 257–81.
[293] Steffensmeier, Darrell, and Jeffery T. Ulmer, pp. 1–37.
[294] Anderson, Elijah.
[295] *Ibidem,* p. 66.

Афроамериканци, постиже се и кроз грубост и репутацију особе која је спремна за борбу. Тако, за поједине групе расних мањина за које друштвено богатство у облику пословних заједница или очекивања у образовним успјесима нису приступачни, успјех кроз понашање као што је насиље може бити прије прихваћен.

У вези са идејом одржавања друштвеног богатства кроз насиље, радије него кроз друштвено прихваћене норме, постоји идеја да поједине младе мањинске групе могу почети вјеровати појединим социјалним структурама, а нарочито образовном систему. Повјерљивост структура је важан облик друштвеног богатства[296]. Када млади схвате да јурњава за успјехом кроз такву структуру и даље не гарантује приступ легитимним пословним приликама, они с разумијевањем не вјерују таквој структури кроз коју би постигли циљ економског успјеха и статуса кроз традиционалне методе. Ово може објаснити зашто латино и црна омладина у већем степену напушта средње школе и има нижи степен образовног достигнућа од бијелаца[297]. Помањкање поуздања у образовни систем може објаснити зашто омладина код мањина постаје увучена у вршњачке заједнице са мањком образовног успјеха. То је зато што их је образовни систем разочарао, тако да је више вјероватно да ће постићи своје циљеве кроз поузданије методе као што је насиље.

Поједине групе расних мањина имају мању блискост у међугенерацијској заједници. Историјски, мање напредна омладина из мањинских група ће вјероватно живјети у заједници са једним родитељом – 61 одсто црначке омладине, на примјер, живи у таквим околностима[298]. Физичко присуство одраслих у домаћинству, њихов надзор над дјецом, знање о дјечијим пријатељима и вршњацима из разреда и њиховим родитељима, важан је, па чак и критичан облик друштвеног богатства[299]. Овај мањак друштвеног богатства у облику међугенерацијског зближавања и надзора одраслих може водити младе из мањина да се укључе у односе који цијене или охрабрују насилно понашање.

2. Потреба за корекцијама према малољетним делинквентима

Руковођење корекцијама у малољетничком правосудном систему се узима уопштено као један од експанзивних механизама контроле. Да ли је проширење у изградњи или у коришћењу технолошких средстава, важност је иста. Многи аутори, посебно амерички, постављају питање

[296] Coleman, James S., 1988, pp. 95–120.

[297] Castro, Felipe Gonzales, Gina R. Boyer and Hector G. Blacazar; Taylor, Ronald D., Leanne Jacobson and Debra Roberts.

[298] *Ibidem.*

[299] Coleman, James S., 1988, pp. 95–120.

вриједности развоја и ширења традиционалног програма корекција. Они вјерују да многи недавни структурални и технолошки развоји у корекцијама одраслих воде до повећања контроле над становништвом[300].

Једно од питања јесте и да ли су програми управљања од стране судова за малољетнике проширили државну контролу над младима? Неки експерти одговарају потврдно и кажу да очекују превише од малољетничког судског система, који је преоптерећен случајевима који укључују тешка и комплексна криминална понашања и социјалне проблеме, али он нема ресурса да управља њима. Слично, други примјећују да су судови ограничени до обима гдје се могу потпуно трансформисати у терапеутске организације[301].

Службено процесуирање младих у судовима и накнадна стигматизација осуђених, често се критиковани. Удаљавање младих из судске надлежности, да би се избјегао ефекат етикетирања, огледа се на многе начине[302]. Неки криминолози мисле да би судови за малољетнике требали ограничити своје напоре на нерјешиве, хроничне окривљене[303]. Они сугеришу да се агенције изван малољетничког правног система користе да ријеше мање опасне случајеве и удаље малољетнике од суда. Ове агенције би требале обезбиједити услуге усмјерене данашњим мање индивидуалним и колективним потребама дјеце[304].

3. Алтернативно поступање са малољетним делинквентима

„Онеспособљавање“ или уклањање малољетних делинквената из службене процедуре се генерално огледа као значење „преусмјеравања“ (diverting) младих у више позитивне алтернативе. Међутим, постоји широк спектар мишљења у погледу тога шта би алтернативно поступање захтијевало и како се то имплементира. Минимално, алтернативно поступање (диверзија) укључује „нешто радити“ (doing something) са окривљеним[305]. Ово резултира у проширењу концепта преусмјеравања тако да се укључи политика благотворних пропуста, правних неинтервенција, декриминизација и отпуштање окривљених уз њихову личну писану обавезу да се појаве пред судом[306]. Потреба да се минимизира број младих који улазе у малољетнички правни систем, неспорна је и укључује неколико основних питања. Прво од ових питања укључује дефиницију „преусмјеравања“ или „заобилажења“ (diversion).

---

[300] Robert M. Regoli and John D. Hewitt, p. 562.
[301] *Ibidem.*
[302] Hinshaw, S‘Lee, pp. 305–321
[303] Krisberg, Barry, Schwartz, Ira, Litsky, Paul and Austin, James, pp. 5–38.
[304] Regoli, Robert M. and Hewitt, John D., p. 562.
[305] *Ibidem.*
[306] Lundman, Richard , pp 79–104.

3.1. Шта је „diversion“?

Термин „diversion“, који обухвата процес уклањања младих из више формалног процесуирања са малољетничким правосудним системом, има неколико различитих значења. То је процес који упућује младе на постојање програма друштвеног третмана даље од малољетничког правосудног процеса, и то на било којој тачки између хапшења и пресуде[307]. „Diversion“ је „описана као суспендовање или окончавање правосудног малољетничког процеса у корист отпуштања или упућивања у алтернативне сервисе[308]. Други поглед је да је „diversion“ једноставно значење неформалног процеса. За John Kenney и Dan Persuit то је вршење дискреционе власти да се замијени неформално располагање прије формалног саслушања на наводни прекршај[309]. Слично, Richard Sundeen расправља да је “‚diversion‘ повратак окривљеног од полиције ка друштву радије него упућивање на агенцију за службено санкционисање, као што су одјељење за условно отпуштање и суд за малољетнике[310].

Albert Roberts види „diversion“ као било који процес који се користи компонентама кривичног правосудног система (полиција, судови, поправљање) помоћу чега млади избјегавају формална малољетничка процесуирања у судовима и судску одлуку. Коначно, Charles Fraizer и John Cochran сугеришу да се „diversion“ дефинише као „најранији могући прекид службене интервенције са малољетним делинквентом, пратећи тачку иницијалног контакта примјене закона од стране власти. У својој ‘чистој‘ форми ‚diversion‘ такође имплицира да нема санкције или третмана (тј. нема интервенције) који је наметнут на малољетног окривљеног од стране службених или неслужбених агената“‘[311].

Према многима, „diversion“ значи упућивање на „вањске“ (outside) програме правосудног система. Fraizer и његове колеге вјерују да „diversion“ упућује на напоре с циљем смањења државне контроле над младима и растом броја делинквената процесуираних кроз канале службеног правосуђа[312]. Arnold Binder и Gilbert Geis додају многим малољетницима, да би се олакшали диверзиони програм, обезбјеђење услуга запошљавања, породицу и суштину савјетодавне помоћи, захтијевајући да млади направе реституцију жртвама или да им се

[307] Regoli, Robert M. and Hewitt, John D., p. 563.
[308] Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Federal Juvenile Delinquency Programs, Washington, D.C., US „Government Printing Office“, 1977, p. 141.
[309] Kenney, John and Persuit, Dan, p. 199.
[310] Sundee, Richard, pp. 328-337.
[311] Frazier, Charles and Cochran, John, pp. 158–159.
[312] Fraizer, Charles, Richards, Pamela and Potter, Roberto, pp. 115–122.

омогући да се укључе са Big Brother или Big Sister[313]. Јасно, тачно значење „diversion“ је двосмислено и потенцијално контрадикторно[314]. Како Dean Royek и Maynard Erickson кажу, “‚diversion‘ може изискивати избјегавање малољетничког правосудног процеса до потпуног ослобађања или се може састојати од окривљених који су преусмјерени далеко од правног система, и то кроз постављање у алтернативни програм“[315].

3.2. Ко треба бити подвргнут „diversion“-у?

Rosemary Sarri и Robert Vinter сугеришу да би малољетници који су упућени пред суд зато што имају проблема у школи или што друштвене агенције не желе да управљају њима, требали да буду „преусмјерени“ на програме с којима могу радити више подесно. Главни повратни страх јесте да ће диверзиони програми произвести „мрежу (замку) проширења“ (net widening) малољетничког судског апарата. То преусмјеравање би се примарно могло користити као диспозиција за младе који би могли бити заштићени (провјерени) од стране система ако диверзиони програми не постоје[316]. Према John Pratt-у, свака степеница реформе малољетничке правде је резултирала у више малољетника који су доведени пред суд, као и повећаном капацитету надгледања, регулације или интервенције у животима младих људи[317]. Arnold Binder увиђа бригу над мрежом ширења као мало ироничну[318]. „У току касних шездесетих и раних седамдесетих година прошлог вијека, жеља да се избјегне етикетирање малољетних делинквената била је један од првих фактора у експанзији напора за преусмјеравање. Сада, многи критичари сугеришу да само преусмјеравање производи повећање негативног етикетирања“[319].

Ко је „заклоњен“, преусмјерен или послат пред суд – упућен је због различитих прекршаја у друштву. Међутим, природа проблема малољетничке делинквенције варира широко у основној поставци, и то у смислу нивоа друштвене бриге и узорака лошег управљања. Уз то, субјективна и неслужбена природа диверзионих програма могу такође водити до пристрасности у процесима надгледања[320].

Пол окривљеног може такође утицати на вођење случаја. Christine Adler је пронашла да су дјевојке вјероватно више упућене на диверзионе

[313] Binder, Arnold and Geis, Gilbert, pp. 309–333.
[314] Regoli, Robert M. and Hewitt, John D., p. 563.
[315] Royek, Dean and Erickson, Maynard, pp. 242–243.
[316] Hinshaw, S‘Lee., pp. 305–321.
[317] Pratt, John , p. 214.
[318] Binder, Arnold, p. 183.
[319] Regoli, Robert M. and Hewitt, John D., p. 564.
[320] *Ibidem.*

агенције него што се воде по формалном малољетничком правном систему[321].

Edward Latessa и његове колеге наглашавају да кад су незаконски фактори, као што су раса, социјални статус, годиште и пол, узети у обзир у одлучивању да се малољетници упуте у диверзионе програме или кад су малољетници изложени супервизији и другом неволонтерском третману без пресуде делинквента – придржавају се права малољетника која се могу игнорисати. S'Lee Hinshaw сугерише да су малољетнички програми више допунски неголи алтернативни, форме процесуирања случаја пред малољетничким судом могу сигурно прекршити процесна права малољетника[322]. Ширењем мреже преко „diversion"-а, малољетници могу да се неформално испитају, а оптужба се не може подићи. Према Hinshawu, кад полиција или тужилац иницирају процедуру да пребаце младе у диверзиони програм, млади су вјероватно изложени вјештој принуди да уђу у тај програм. Ако млади одбију да учествују, суочиће се са јаком могућношћу формалног судског испитивања и потенцијално тежим санкцијама. Да би се елиминисала пристрасност, мора се обликовати систем, али се тиме врши службено етикетирање, које угрожава идеал на коме се „diversion" базира[323].

3.3. Кад би се млади требали преусмјерити?

Ако је циљ „diversion"-а минимизирање уласка у малољетнички правни систем, онда би се млади требали преусмјерити у најранијој могућој прилици. У тежим случајевима „diversion" захтијева да се малољетници диференцирају у смислу озбиљности кривице или другим односним факторима: преусмјеравање из система на иницијалном полицијском контакту је вјероватно мање озбиљна кривица него ли у суду. Диверзиони програми на различитим тачкама преусмјеравања су такође различити.

3.4. Гдје би се млади требали преусмјерити?

Нема јединствене формуле за стварање организација за преусмјеравање. При томе би младе требало сматрати интегралним дијелом диверзионог програма, а не само клијентима.

Диверзиони програми би требали понудити нове приступе третману и рехабилитацији. Традиционални модел третмана – интензивно савјетовање, терапија и други облици отворених програма – показали су се неефектним у спречавању или редукцији малољетничке

[321] Alder, Christine, pp. 400–414.
[322] Hinshaw, S'Lee, pp. 305–321
[323] Regoli, Robert M. and Hewitt, John D., p. 565.

делинквенције. Пресудно је да су нови програми тестирани у односу на конвенционални правосудни систем и минимално уплитање према адолесцентима[324].

4. Неки рани диверзиони програми

Рани иновативни диверзиони програми су имали два заједничка циља: да се одмах интервенише према малољетном окривљеном, и то прије судског процесуирања или могућег чињења корекционих олакшица, те да се задрже млади у локалној заједници – ако је то могуће. Albert Roberts је идентификовао четири таква програма која су вриједна посебне пажње због њихове иновације и ефективности[325].

1. Пројекат раскрсница (Project Crossroads) је високо структурирани друштвени третман програм основан у Washington D.C. касних шездесетих година прошлог вијека. Програм је финансиран од Department of Labor и има првенствени циљ мјере стручних услуга према окривљеним старости између 16 и 26 година. Малољетници одабрани за Пројекат нису прије осуђивани, нити оптужени за насиље и морали су бити незапослени или неискоришћени. Пројект је комбиновао савјетовање, стручни тренинг и академски развој, с циљем да повећа осјећај самовриједности и вјероватноћу да ће малољетник постати продуктиван члан друштва.
2. St. Louis диверзиони програм (St. Louis Diversion Program) је основан 1971. године и обезбјеђује кућно задржавање, као алтернативу већ претрпаним градским центрима за задржавање. Због малог броја случајева, социјални радници за условно пуштена лица су радили директно и интензивно са малољетницима, члановима породице и представницима школа.
3. Балтиморски диверзиони пројекат (Baltimore Diversion Project) је као и Пројекат раскрснице основан од стране Department of Labor. Прикладност за програм је ограничена на младе од 15 до 17 година који нису тренутно оптужени за озбиљно кривично дјело. Конструкцијом јединственог искуства и експертизе бивших одраслих окривљених, програм се фокусирао на напоре у савјетовању за запослење и смјештај.
4. Sacramento County 601 Diversion Project стартовао је 1970. године као експеримент да се смање трошкови суда и стопа рецидивизма, „Пројекат 601“ је обезбиједио кризну интервенцију и савјетовање за породице које су имале проблеме са младима. Многи

[324] *Ibidem*.
[325] Roberts, Albert , pp. 77–90.

малољетници који су одабрани за програм су већ били ђаци са много изостанака са наставе, уобичајено одбјегли из школе или непоправљиви млади који су били изван контроле родитеља.

5. Типови полицијског „diversion"- а

Број казнених дјела која могу учинити малољетници је доста велики. Иако је већина тих дјела „неопажена" од стране власти, кад се проблем детектује, ту је полиција која служи као главни извор преусмјеравања малољетника од делинквентног понашања.

5.1. „Diversion" без упућивања

Основна форма преусмјеравања малољетника од стране полиције јесте „преусмјеравање без упућивања" (diversion without refferal). Ово укључује неформално регулисање (нпр. упозорење, савјет и одустајање), гдје год се малољетник одмах преусмјери од правосудног система, и то без даљње значајне радње. Ово је једна од најједноставнијих полицијских радњи преусмјеравања. Ова опција, нарочито ако се примијени на терену, јесте чиста форма преусмјеравања, јер се излагање младих малољетничком правном систему одржава на минимуму[326].

5.2. „Diversion" са упућивањем

Други тип полицијског „diversion"-а јесте преусмјеравање са упућивањем (diversion with refferal). У овом случају млади су упућени у административни програм који води друштвена агенција, и то прије него малољетнички правосудни систем. „Diversion" са упућивањем је диктиран из полицијског одјела или писаним споразумом између полиције и агенције. Укључује попуњавање извјештаја и каткад службено преношење надлежности са полиције на неку другу агенцију.

Интерно упућивање (internal refferal) или преусмјеравање у установи (in-house diversion) је упућивање случаја једног полицијског одјела у другу „подружницу" (branch), која је боље опремљена – да се бави проблемима малољетничке делинквенције. У установи се програми организују на различите начине. Службеници који руководе програмом имају цијело вријеме супервизију над тимом професионалних савјетника (обично цивилима). У промјени приступа, службеник служи као администратор и управља напорима волонтера савјетника[327]. Степен специјализиране вјештине савјетника зависи од малољетника који су циљ, као и укупан циљ програма. Типични програми унутрашњег

[326] Regoli, Robert M. and Hewitt, John D., p. 567.
[327] *Ibidem.*

преусмјеравања укључују програме волонтера у заједници и програм заштитног надзора (probation program).

Циљ „програма волонтера у заједници“ (community volunteer programs) је да идентификује и регрутује појединце унутар заједнице који су спремни да помогну у проблемима младих. Потенцијални кандидати учествују као Big Brother или Big Sister или обезбјеђују туторство над образовањем или могућност запошљавања. Поцијски службеници су одговорни за идентификацију и развитак веза са одговарајућим члановима у заједници.

Један примјер овог типа приступа је Firefighter-Counselor Program. На основу премисе да су ватрогасци често позитивни, као и да немају пријетећи третман имиџа на младе, неки полицијски одјели у CAD (укључујући оне у Dallas-у и Los Angeles-у) су организовали заинтересоване волонтере из локалног ватрогасног одсјека као велику браћу или велике сестре да повремено савјетују проблематичне младе. Волонтери су тренирани у циљу одвраћања младих (нпр. савјетовање о дроги, алкохолу и сексу) и имају додатни тренинг за развој адолесцената и технике интервенција у кризним ситуацијама. Вриједност програма волонтера у заједници је та да они повећавају број расположивих извора са минималним трошком и могу обезбиједити дуготрајни даљњи рад и иницирати савјетовање[328].

Општепознати Police Athletic League (PAL) клубови, „програми рекреације“ (recreation programs) постоје у готово свим великим и малим градовима у CAD. Кроз атлетске активности, нарочито спортске тимове, PAL програми покушавају да каналишу енергију младих делинквената у друштвено конструктивне активности. Такви програми су базирани на претпоставци да ако се млади изложе благодетима спортског живота, играјући по правилима здравог такмичења, они ће унутрашње вриједности примијенити на друге сфере живота. Програми рекреације су вјера да се побољша здравље и приступ који ће резултирати повољним модификацијама у понашању[329]. Полицијско особље је директно укључено у програме и вјерује се да они имају позитиван утицај на понашање младих и на заједницу према полицијским службеницима.

„Програми забране“ (prohibition pragrams) засновани су на неформалној полицијској забрани. Они су диверзиони програми дизајнирани да буду јасни младима – да се клоне проблема и да је полиција ту да види шта они раде. Полиција захтијева од младих да извјештавају редовно службенике у полицијској станици или другдје. Извјештаји малољетника о њиховој активности односе се на период од посљедње посјете или охрабривања, савјета, или упозорења (ако је

[328] *Ibidem,* str. 368.
[329] *Ibidem.*

упозорен) од стране службеника полиције. Овај приступ је ауторитативан и обавезно принудан. Ако је малољетник накнадно учинио тешку повреду, уклониће се из програма и упутити пред малољетнички суд. Програм експлицитно инкорпорира просес преговарања преко којег службеник полиције и малољетник завршавају „посао“ тако да се малољетнику даје „прекид времена“ први пут, али не и сљедећи[330].

Вањско упућивање (externel refferal) је упућивање младих у расположиве вањске друштвене „изворе“ за помоћ. Ови извори су у распону од опште породичне услуге до специфичних програма за третман дроге. Вањски програми наглашавају организацију и култивисање извора локалне заједнице да се сретне са потребама проблема младих у мјесту традиционалног процесуирања преко малољетничког правосудног система[331]. Полицијски одјели могу имати уговор са професионалним агентима у сервисима (као што су дјечији психолог или терапеут за дрогу) кад услуга није на располагању кроз јавне агенције или се сматра критичном у обраћању потреба одређених младих[332]. Полиција испитује четири критерија кад се млади упућују у локалне сервисне агенције: прихватљивост (acceptability), подесност (suitability), расположивост (availability) и одговорност (accountability)[333].

Бесплатне клинике, склоништа за одбјегле и кризни центри су примјери напора који су понекад успјешни у помагању проблематичних младих, али их полиција посматра са сумњом. Исто тако, многе локалне сервисне агенције су неподесне за коришћење од стране полиције, као потенцијални извор за упућивање.

6. Алтернативе судског „diversion“-а

Млади се могу преусмјерити кроз неформалну корекцију (informal adjustment) случаја и тако се никад не суочити са испитивањем у суду. Поред тога, суд може изабрати, од разних диверзионих алтернатива (diversion alternatives), да ефективно сачува корекцију младих од суочавања и смјештања у корективну институцију.

6.1. Неформална корекција

Многим малољетницима који не поштују закон, дозвољена је суспензија формалног малољетничког суђења прије подношења

[330] *Ibidem,* str. 569.
[331] *Ibidem.*
[332] Полиција би требала бити опрезна при одабиру реферaлне агенције чији се ресурси спајају са потребама младих као индивидуа. Уз то, распложивост ресурса није гаранција квалитета.
[333] Regoli, Robert M. and Hewitt, John D., p. 569.

оптужног акта тако да се у том случају може руководити неформално – од стране агенције у заједници. Овај процес се зове „неформална корекција“. У већини америчких држава закони спецификују одредбе које се односе на преусмјеравање кроз неформалну корекцију. Тако, нпр., у Ајови закон захтијева да малољетник добровољно призна да је починио дјело. Термини неформалне корекције морају се јасно изразити и потписати од свих страна. Коначно, постоји шестомјесечни лимит трајања корекције, а малољетник има право да оконча уговор у било које вријеме.

Државе су, такође, почеле да усвајају одредбе које дозвољавају преузимање надгледања агенција у заједници. У Пенсилванији, нпр., службеници за пробацију сматрају да је такво надгледање од најбољег интереса за дијете (the best interest of the child) и јавност. Службеник упућује малољетника и његовог родитеља у било коју спремну јавну или приватну агенцију. Малољетник и родитељ се морају добровољно сагласити за ово упућивање, а његово трајање је ограничено на шест мјесеци. Агенција може „вратити случај“ суду за малољетнике, и то у било које вријеме.

6.2. Медијација

Процедура суда за малољетнике постаје све више формална и контрадикторна и многи случајеви који дођу пред суд нису адекватни за судску атмосферу[334]. Једна од алтернатива за рјешење оваквих конфликата је медијација (mediation). У типичном програму медијације, проблеми се рјешавају на састанцима на којима присуствују подносилац оптужбе, тужени (оптужени малољетник) и неутрални службеник за саслушање који олакшава комуникацију између страна у спору и помаже им да дођу до узајамно прихватљивог рјешења. Медијација укључује различите степене интервенције, у распону од обезбјеђења присуства страна у спору на састанку на коме треба да се утврде темељна правила за дискусију и активне препоруке могућих рјешења.

Предности медијације су велике. Стране у спору имају више времена у медијацијској сесији него да дођу пред судију и опуштеније су. Могу да темељно истраже разне аспекте спора, не само оне одређене оптужбом. Неформални процес медијације вјероватно више помаже рјешавању проблема него формални судски процес и генерално је бржи и проузрокује мање трошкова. Као резултат уношења медијације, стране вјероватно узимају у обзир компромис, и то подржавају у смислу услова закључења поравнања.

[334] *Ibidem,* стр. 570.

Случајеви се у току процесуирања могу упутити у програм медијације на три различита нивоа: (1) несудским путем (полиција или социјална агенција); (2) од стране службеника суда, који узима учешће и прије или послије подношења оптужбе; (3) од стране суда.

Службеник за саслушање (медијатор) почиње са сесијом кратком изјавом у којој описује природу спора. Подносилац оптужбе говори први и представља своје доказе и свједоке; онда се даје иста прилика респонденту. Послије ових иницијалних представљања, стране у спору испитују једна другу у присуству свједока. Медијатор помаже у одређивању тачних релевантних чињеница, покушава да идентификује могућа поља договора и помаже компензацију за сваку неједнаку погодбу. Ако је закључено поравнање, медијатор записује посебне услове договора и тражи од обје стране да то потпишу. Ако се странке не могу договорити о поравнању, медијатор их информише о осталим опцијама за рјешавање спора[335].

6.3. Биро услуга за младе

„Биро за услуге за младе“ (Youth Service Bureaus-YSBs) је посебна агенција за преусмјеравање у заједници[336]. Према Sherwood Norman-у, примарни циљ овог бироа је да одврати малољетнике од

[335] О медијацији у школама у САД видјети Ed Severson: Young Peacemakers: Students Settle Disputes without Violence, „The Arizona Daily Star“, March, 15:1E, 7E, 1992. Кад су се два бивша пријатеља потукла у школи, јер је један одбио да врати музичку касету другом, они су одмах уведени у програм медијације у школи у Тускону. Студент медијатор је почео да их мири у складу са темељним законима, који укључују неспомињање имена, непримјену физичког насиља и неодлажење са сесија. Према *Christina St. Charles,* младима *Tuscon High School* треба поставити нека питања и открити „шта је срж тога. Упитајте га, овако: Које су посљедице ако уђеш у тучу и будеш суспендован? Или: Шта се дешава ако будеш суспендован и идеш у нижи разред?“ Медијација се може захтијевати од учесника у спору, од других студената или од професора. Након што се постави захтјев за медијацију, студент медијатор све уговара и доводи диспутанте заједно, удаљене од других студената, професора и администрације.

Студент медијатор је именован од старијих студената и мора имати добре способности за сједење и слушање. Један директор школе је коментарисао да студент медијатор треба да буде „идеални студент“, А-плус студент или један од оних за које професор мисли да може бити најбољи за тај посао. Међутим, *Velma Castaneda - Titone*, социјални радник на *Manzo Elementary School*, истакла је да школа не би требала да има нереална очекивања шта програми студентске медијације могу постићи, нарочито ако су укључена млађа лица: „Гледати на дјецу као на медијаторе и очекивати да никад неће ући у конфликте, нереално је. Требају године да се интернализују вјештине“.

Тако далеко, школска администрација осјећа да програм има 85 посто успјешности. Не само да су ријешени конфликти, него школско вијеће и савјетници не проводе вријеме радећи на проблему управљања медијацијом. Медијација у школи се схвата као повећање вриједносне алтернативе за формалну радњу могућег упућивања у полицију или у малољетнички суд.

[336] Roberts, Albert , pp. 49–50.

правног система, и то помоћу: (1) мобилизације ресурса заједнице да ријеше проблеме младих, (2) јачања постојећих ресурса младих и развоја нових и (3) промовисања позитивних програма за лијечење узрока делинквенције[337]. YSBs обезбјеђује диверзионе програме у степену од привремених склоништа за одбјегле до кризних хот линија и школских програма пружања помоћи. Неки YSBs у већим градовима нуде специјалне програме за трудне тинејџерке и обезбјеђују запослење за оне који напусте школу[338]. На несрећу, готово било који тип програма за младе се може сам назвати „биро за услуге младих“[339]. У ствари, многи YSBs-ови нису ништа друго него продужеци малољетничког правног система[340].

Ефективност бироа услуга за младе није игнорисана ни од стране криминолошких студија о улози диверзионих програма. Научници који су процијенили ефекат YSBs у држави Wisconsin, забиљежили су да нема посебних разлика у постфази преусмјеравања степена делинквенције младих који учествују у програму и оних који више не учествују[341]. С друге стране, Albert Roberts је открио да се било какав успјех програма YSBs постиже најчешће с обзиром на њихову специфичну локацију и прихватљивост циљане популације[342]. Ако се број упућивања користи као емпиријска мјера вриједности, онда се YSBs лоцира у средини фреквентној по броју младих, близу средњих школа или близу полицијских станица, гдје је већи успјех[343].

6.4. Одбори омладинске заједнице

Диверзиони систем, који је наметнут (involuntary) традиционалном малољетничком судском систему, обухвата и намјену одбора омладинске заједнице (community youth boards). Они су одбори неформалних саслушања који одређују која услуга би требала бити обезбијеђена дјеци од стране школе, полиције, суда за малољетнике, родитеља или самих малољетника. Њихови циљеви су исти као код првих судова за малољетнике - да се помогне малољетницима у невољи да постану корисни и здрави грађани, а не утврђивање кривице[344]. Док неки одбори прихватају само статус окривљених са упутом, други дозвољавају ангажовање свих окривљених малољетника. Дјеца се морају повиновати правилима одбора у погледу услуга које преузимају, осим ако не изаберу

[337] Norman, Sherwood, pp. 12–13.
[338] Bartollas, Clemens and Miller, Stuart, p. 169.
[339] Regoli, Robert M. and Hewitt, John D., p. 572.
[340] Polk, Keneth, pp. 490–511.
[341] Venezia, P. and Anthony, D.
[342] Roberts, Albert p. 52.
[343] *Ibidem.*
[344] Regoli, Robert M. and Hewitt, John D., p. 575.

да траже поновно разматрање суда за малољетнике; у том случају, суд може да опозове правила одбора.

6.5. Програми дивљине

Ранији програми дивљине (wilderness programs) на отвореном (као алтернатива за затварање - incarceration) моделисани су у CAD послије кампова Civilian Conservation Corps који су радили између 1933. и 1943. године. Шумарски кампови, обезбијеђени у околини на отвореном ваздуху, били су прихватљивији за поступак него традиционално затворско ограђивање. Кампови четрдесетих и педесетих година прошлог вијека су генерално били или старији шумарски кампови за омладину узраста од 16 до 18 година или млађи пробни кампови за дјечаке између 13 и 15 година. Старији кампови су наглашавали послове као што су поновно пошумљавање, чишћење, савлађивање ватре и одржавање паркова. Фокусна тачка млађег пробног кампа су едукација, спорт и савјетовање[345].

Данашњи програми дивљине су значајно напредовали, и то и шумарски камп и програм Outward Bound који је створен у Велсу током Првог свјетског рата. Outward Bound је основан као школско искуство трговачких морнара у којем малољетници могу стећи успјех и самопоуздање у сусретима са физичким изазовима и изграђивање осјећаја групне припадности[346]. Изграђујући се на моделу Outward Bound, програми дивљине покушавају привући младе који познају улични живот, са њиховим добро изграђеним вјештинама за варање и манипулисање људима и њиховим постављањем у околину гдје не могу избјећи преузимање одговорности.

Програми дивљине генерално укључују и слиједеће компоненте: (1) фаза оријентације, током које се омладина упознаје са правилима и очекивањима програма; (2) физичке изазове у којима се не може варати и манипулисати; (3) едукацијску компоненту која је интегрисана у искуство кампа; (4) самосталан рад (обично у периоду од једног до три дана), у којем млади морају преживјети сами у дивљини, примјењивањем вјештина и знања која су стекли раније у програму; (5) финални догађај, који је фреквентно групно трчање миљама и (6) свечану церемонију, која означава успјешно завршење програма у дивљини[347].

Док је већина програма у дивљини позната као приватни подухвати, „Stephen French“ програм у дивљини за младе (познат као „Homeward Bound“) је под јурисдикцијом Massachusetts Division of Youth Services. Оригинално основан као шумарски камп за младе, „Homeward

[345] Roberts, Albert , p. 35.
[346] *Ibidem*, p. 195.
[347] *Ibidem*, p. 197.

Bound“ се развио у искуство креирано у повећање самопоштовања учесника шумарском самодисциплином и способност за савлађивање и физичких и психо-логичких изазова, и то кроз индивидуалне и групне напоре[348]. Малољетници узраста између 14 и 17 година су доведени на 26-дневно искуство у дивљини. Првих неколико дана у програму су у великој мјери лимитирани на физичке активности, као што су трчање, пјешачење и комплетирање курса за савладавање препрека. Након што се упознају са разноврсношћу вјештина преживљавања, малољетници приступају изазовима дивљине који обухватају планинарење, вожњу чамцем и такмичење у скијању. Кулминација искуства „Homeward Bound“ је тродневни „соло“ у дивљини, са само минималном количином основих неопходних ствари. Док доживљај у дивљини комбинује само физичке и менталне изазове, дјечацима је у свакој фази програма обезбијеђено индивидуално и групно савјетовање – да би се припремили за њихово евентуално отпуштање назад њиховој заједници и породици[349].

Florida‘s Associated Marine Institute (AMI), финансиран од стране државних, федералних и приватних донација у CAD, нерезидентни је програмски поступак за младе које упућују судови за малољетнике. Млади партиципирају у једном од пет AMI центара, морају бити узраста између 15 и 18 година, посједовати основне математичке и читалачке способности и имати непоновљено искуство са дрогама или насилним понашањем. Током деветомјесечног наставног периода већина младих живи код куће или са другом породицом. AMI програм обухвата разноликост активности, укључујући и обучавање за поправке чамаца, руковање бродом, поморску биологију, спасавање и прву помоћ[350].

Спорно је да ли програми дивљине редуцирају будућу делинквенцију. Meda Chesney-Lind and Randall Shelden су саопштили да нема значајније разлике у рецидивизму послије пет година између малољетника који су учествовали у програму Outward Bound у

[348] *Ibidem*, p. 207.

[349] *Ibidem*, p. 208.

[350] *Fort Smallwood Marine Institute* у *Mariland*-у је иновативни диверзиони програм за младе који користи пливање, роњење, руковање бродом и друге наутичке активности да би млади изградили самопоштовање, самопоуздање и осјећај тимског рада, као алтернативе традиционалном поступку преусмјеравања. Већина малољетника (у програму) долази из сусједства са дрогама и насиљем. Они су избачени из јавних школа и њихове породице су изгубиле контролу над њима. Јединствен услов за завршетак ове наставе је да се млади запосле, пријаве на факултет или упишу програм занатске обуке. „За већину ове дјеце, која су знала само за поразе, успјех је страховит“, каже *Ron Hauswald*, бивши координатор заједнице у *Fort Smallwoood*-у. „Неочекивано, сви су у стварном свијету - зарађују новац, одговарају за своје одлуке. То је када се позитивне вриједности које их ми покушавамо научити, заиста броје. Оно што научиш на мору, примијени на копну“. Извор: Al Santoli: A New Course for Life*, "Parade Magazine“,* March 8:14-15,1992.

Масачусетсу и оних који су били подвргнути неком другом типу диспозиције. Међутим, овдје је публицитет центриран на неке више неповољне инциденте који су се догодили у курсевима неких програма дивљине. Можда је доказано да су на овакве програме утицала увјерења да је град зло средине и да би дјеца требала бити реформисана само њиховим одвођењем на пречишћена мјеста земље[351].

7. Утицај „diversion"-а на систем малољетничког правосуђа

Диверзиони програми су, према мишљењу многих, иновативне и мање скупе алтернативе у односу на традиционалне полицијске и судске интервенције. Ови програми могу повећати ефикасност и ефективност система малољетничког правосуђа.

7.1. Повећање ефикасности

Ефикасност (efficiency) је често мисао о разлици између трошкова и користи, али ријетко је могуће у јавном сектору измјерити трошкове (или улазна средства) и корист (или излазна средства) у истим јединицама[352]. Закључак о ефикасности често зависи од вриједности коју додјељује аналитичар. Ефикасност „diversion"-а је базирана на тврдњи да редуцира: (1) број судских предмета и трошкове полицијске службе; (2) количину времена које чиновници потроше на обраду случаја и (3) дужину времена током којег су малољетници уплетени у систем малољетничке правде[353].

Иако изгледа, према дефиницији, да ће „diversion" смањити број судских случајева, не мора бити увијек тако. Неке студије указују да диверзиони програми манипулишу неким лицима која у другом случају не би дошла у контакт са полицијом – самим тим преусмјеравање заправо „повећава" (increase) број случајева који се шаљу суду. Malcolm Klein, као и Don Gibbons и Gerald Blake[354], сугеришу да је омладина укључена у „diversion" „измучена" у односу на групу традиционално реализовану послије претходног контакта или хапшења, и то без смишљене полицијске акције. Док је преусмјеравање младих од судског поступка можда редуцирало број случајева са којима се суд суочава, Latessa и његове колеге сугеришу на негативне посљедице које се такође показују као резултат[355].

---

[351] Regoli, Robert M. and Hewitt, John D., p. 577.
[352] *Ibidem*, str. 578.
[353] *Ibidem*.
[354] Gibbson, Don and Blake, Gerald, pp. 411–420.
[355] Latessa, Edward, Travis, Lawrence and Wilson, George, pp. 156–159.

Mark Pogrebin и његове колеге су саопштили да се током примјене експерименталног диверзионог програма суда за малољетнике у Колораду показало да „diversion“ редуцира број случајева суда и смањује стопу рецидивизма[356]. Сличне закључке извели су и William Barton и Jeffery Butts који сугеришу да би за ове младе било мање прикладно смјештање у институцију прије упознавања са програмом[357].

Послије поновног прегледа евиденције широке разноврсности диверзионих пројеката, Kenneth Polk закључује да позитивни циљеви „diversion“-а – често подбаце[358]. Умјесто удаљавања малољетника од система, „машинерија“ се једноставно проширује на манипулисање великим бројем случајева који су упућени у понашање које није могло претходно доћи под контролу система малољетничке правде[359].

Закључке који противрјече наведеним расправљањима саопштио је Finn-Aage Esbensen, и то у процјенама полицијских диверзионих програма у периоду преко шест година у три града. Према Esbensen-у, полицијски диверзиони програми упућују да „мање младих би требало продријети у систем и још мање би требало и даље формално санкционисати“[360].

Charles Frazier и његове колеге су дошли до конфликтне евиденције у погледу питања проширења мреже[361]. Они су испитивали диверзиони пројекат у Флориди у периоду између 1977. и 1979. године. Програм је био усмјерен на младе који су били упућивани на званични поступак малољетничког суда – ако диверзионе алтернативе нису постојале. Према Fraizer-у, „без диверзионе алтернативе, оваква омладина би могла бити виђена као пределинквентна и постоји потреба за упозорење. Диверзиони програми, дакле, могу понудити атрактивне опције полицији за суочавање са младима који имају атрибуте интерпретиране као претсказање будуће делинквенције, али чији случајеви не оправдавају потпуно званичне обраде“.

Друга тврдња у погледу „diversion“-а и ефикасности – да преусмјеравање редуцира количину времена које чиновници потроше на савјетовање грађана, вршење хапшења или појављивање на суду, тиме их ослобађајући за друге дужности и коначно редуцира трошкове службе – научним подацима није ни подржана ни одбијена[362]. Тако су Malcom Klein и Paul Nejelski[363] аргументовали да „diversion“ смањује трошкове

[356] Pogrebin, Mark, Poole, Eric and Regoli, Robert, pp. 305–324.
[357] Barton, William and Butts, Jeffery, pp. 238–246.
[358] Polk, Kennetth, 1984, pp. 648–659.
[359] Regoli, Robert M. and Hewitt, John D., p. 579.
[360] Esbensen, Finn-Aage, p. 118.
[361] Frazier, Charles, Richards, Pamela and Potter, Roberto, pp. 115–122.
[362] Regoli, Robert M. and Hewitt, John D., p. 579.
[363] Nejelski, Paul, pp. 393–410.

индивидуалних обрада кроз систем малољетничке правде. До сличног закључка је дошао John Stratton, проучавајући диверзиони програм на основу којег је радило полицијско одјељење Сан Фернанда, у Калифорнији[364].

Трећој тврдњи - да „diversion“ редуцира дужину времена које проводе малољетници у малољетничком правном систему - такође је потребно мало подршке[365]. Fraizer и Cochran сугеришу да природа интервенције може варирати на три начина: (1) временски; (2) према рестриктивној досуђеној контроли и (3) према степену формалности која се користи при суочавању са малољетницима. Мјерени на овакав начин, диверзиони програми би, према Fraizer-у и Cochran-у, требали резултирати слиједећим: службена интервенција за краће временске периоде; примјена мање рестриктивних контрола над малољетницима и мање формалне интеракције између малољетника и системских чиновника у свакој етапи малољетничке правне обраде.

7.2. Повећање ефективности

Da ли „diversion“ сматран ефективним, зависи од циљева малољетничког правног система и служби заједнице[366]. Ефективност (effectiveness) је мјера од онога шта служба постиже, али су циљеви ријетко дефинисани или могу бити генерални тако да их је јако тешко измјерити. Малољетнички правни експерти и пројектори програма често набрајају редукцију у делинквенцији и побољшање поступања са малољетницима – као примарне циљеве „diversion“-а.

Dean Rojek и Maynard Erickson су расправљали о тврдњи о томе да ће многи диверзиони програми редуцирати потенцијални напредак делинквентских каријера, али која није баш најбоље подржана[367]. С друге стране, у анализама програмских поступања са малољетницима, Steven Lab и John Whitehead су доказали да и системски и несистемски диверзиони програми имају више позитивних ефеката на редуцирање будућег рецидивизма[368]. Такође, Waln Brown и његове колеге, базирајући своја сазнања на испитивању ефективности ранијег преусмјеравања, истичу да је „гора ствар у погледу малољетничке делинквенције – урадити ништа“[369].

---

[364] Stratton, John, pp. 7–18.
[365] Regoli, Robert M. and Hewitt, John D., p. 580.
[366] *Ibidem.*
[367] Rojek, Dean and Erickson, Maynard, pp. 241–264.
[368] Lab, Steven and Whitehead, John, pp. 60–83.
[369] Brown, Waln, Miller, Timothy, Jenkins, Richard and Rhodes, Warren, pp. 177–182.

7.3. Обезбјеђење процесних гаранција

Диверзиони програми могу, али не морају бити значајно ефективни у редукцији малољетничке делинквенције[370]. Према S'Lee Hinshaw: „Проблеми процесних гаранција у диверзионим програмима се догађају примарно зато што су малољетници преусмјерени од стране малољетничког суда, и то прије њиховог појављивања пред судијом. Преусмјеравање није креирано да буде, и не би требало бити, метод обмањивања процедура које су дизајниране да заштите дјечија конституционална права“[371].

Hinsaw упозорава да „diversion“ не би требало бити побркан са преговорима о кривици (plea bargaining) у кривичном суду. Признање кривице од стране младих не би требало бити услов за учешће у диверзионим програмима. Коначно, Hinshaw износи да би малољетници требали задржати право да се „врате“ у суд у било којој фази диверзионог процеса и да не би требало бити сметњи за малољетнике да имају пробни „diversion“.

Многи малољетници приступају диверзионом програму прије формалног судског испитивања. При томе би они требали имати приступ адвокату. Hinsaw вјерује да право одрицања од адвоката треба ускратити лицима млађим од 16 година[372]. Ово ће помоћи да малољетници донесу исправније одлуке о прихватању учешћа у диверзионом програму[373].

8. Закључци

Ријеч „diversion“ је до сада у САД била примјењивана слободно и понекад неодређено, и то за напоре усмјерене ка неформалном суочавању са младим делинквентима. Поред тога, „diversion“ је од малољетничког правног система подржан са осјећајем да (1) традиционалне стратегије за суочавање са малољетним делинквентима не функционишу, (2) преусмјеравање је коришћено широко и ефективно и (3) то је најхуманији третман проблематичних младих који се заснива на родитељској филозофији права[374].

Важност „diversion“-а расте упркос релативно скромним научним подацима који подржавају те тврдње. Ентузијазам изазиван примјеном „diversion“-а би се најбоље могао видјети у слиједећој тврдњи Arnold-a Bindera: „Преусмјеравање остаје иницијатива напредовања у

[370] Regoli, Robert M. and Hewitt, John D., p. 581.
[371] Hinshaw, S‘Lee, p. 318.
[372] *Ibidem*, p. 319.
[373] Regoli, Robert M. and Hewitt, John D., p. 582.
[374] *Ibidem.*

осамдесетим - заиста и мора ако се претпостави да млади у невољи учестало требају службу као што је савјетовање запослених, породично савјетовање, подучавање, суштина едукације против злостављања или веза са 'старијим братом или сестром' "[375].

На другој страни, Clemens Bartollas и Stuart Miller су расправљали о томе да су диверзиони програми у САД заправо измијењени последњих година и идентификована су три разлога за то. Прво, већина диверзионих програма зависи од федералних инвестиција. Друго, касних седамдесетих и раних осамдесетих година политичари, исто као и јавност генерално, постали су много наклоњенији чврстој политици према криминалитету и диверзиони програми нису приказани као компатибилни са новом „оштром климом" (harsher climate). Коначно, еволуција студија диверзионог пројекта продуцирала је неколико подржавајућих закључака за тврдњу да је „diversion" ефективније него ништа не радити. Умјесто тога, почиње да расте забринутост око проширења мреже малољетничког правног система.

Три су разлога критика „diversion"-а: (1) двосмисленост концепта дозвољава многима да промовишу експанзију малољетничког правног система у форми преусмјеравања до других програма; (2) циљеви програма преусмјеравања - као што су елиминација стигматизације и формалног дуплирања постојећих неформалних процеса – недостижни су (3) неформална пракса преусмјеравања је инкомпатибилна са идејама очекиваних процеса[376]. Иако би, у принципу, преусмјеравање требало бити коришћено за поновно „управљање" младима који би били друкчије процесуирани кроз малољетнички правни систем, у пракси то није често био случај.

Примјеном „diversion"-а појачава се фундаментално питање правичности: одабир за преусмјеравање може бити произвољан или пристрасан, процедурално право може бити примијењено или игнорисано, квалификованост услова може нарушити очекиваност процеса, а дугорочни ефекти могу спријечити враћање малољетника у заједницу. „Diversion" би требало бити процијењен према успјеху у редуцирању рецидивизма или балансирању трошкова и користи. Гдје почиње напор за успостављање алтернативних метода за поступање са проблемима младих, то постаје налог за повећање дискреције и проширење контроле на подручја гдје је раније није било.

[375] Binder, Arnold, p. 189.
[376] Regoli, Robert M. and Hewitt, John D., p. 583.

Prof. dr Miodrag N. Simovic

Judge and Vice-President of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina and

Professor at the Law Faculty

Banja Luka

Mr Vladimir M. Simović

Judical Associate with the County Court

Banja Luka

JUVENILE DELINQUENCY DIVERSION IN UNITED STATES OF AMERIKA

Summary: *The diversion movement grew in magnitude in spite of relatively little scientific data supporting its claims. The principle of diverting youths from the juvenile justice system is supported by the feeling that traditional strategies for dealing with juvenile offenders have not worked; diversion has been used widely and effectively, and the most humane treatment of troubled youths is based on the parens patriae philosophy of justice.*

There are three major criticisms of diversion: the concept's ambiguity allows many to promote expansion of the juvenile justice system in the form of diversion to other programs, while true diversion away from the system in nonexistent; the goals of diversion program – such as elimination of stigmatizing labels and formal duplication of existing informal processes – are unattainable; informal diversion practices are incompatible with due process ideals.

Diversion from juvenile justice processing raises fundamental issues of fairness. Diversion should be evaluated according to its success in reducing recidivism or balancing costs and benefits. What began as an effort to establish alternative methods for handling problem youths became a warrant to increase discretion and extend control to areas where there had been none before.

Select bibliography

[1] Adler, Patricia A. and Adler, Peter: Peer Power: Preadolescent Culture and Identity, New Brunswick, NJ: „Rutgers University Press“, 1998;

[2] Akers, Ronald L.: Deviant Behavior: A Social Learning Approach, 3rd ed. Belmont, CA: „Wadsworth Publishing“, 1985;

[3] Akers, Ronald L.: Social Learning and Social Structure: A General Theory of Crime and Deviance. Boston, MA: „Northeastern University Press“, 1998;

[4] Alder, Christine: Gender Bias in Juvenile Diversion, „Crime and Delinquency“, 30, 1984;

[5] Anderson, Elijah: Code of the Street: Decency, Violence, and the Moral Life of the Inner City, New York: W. W. Norton, 1999;

[6] Bartollas, Clemens and Miller, Stuart: Juvenile Justice in America, Engelwood Cliffs ,N.J. „Prentice–Hall, Inc.“, 1994;

[7] Barton, William and Butts, Jeffery: Viable Options: Intensive Supervision Programs for Juvenile Delinquency, „Crime and Delinquency“, 36, 1990;

[8] Baum, Katrina: Juvenile Victimization and Offending, 1993–2003, Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, „Bureau of Justice Statistics”, 2005;

[9] Bell, Robert R.: 1981. Friendships of women and of men, „Psychology of Women Quarterly“, 5, 1981;

[10] Binder, Arnold: Juvenile Diversion, in „Juvenile Justice“, Chicago, „Dorsey Press“, 1989;

[11] Binder, Arnold and Geis, Gilbert: „Ad Popylym Argymentation in Criminology“, „Crime and Delinqyency“, 1984;

[12] Brown, Waln, Miller, Timothy, Jenkins, Richard and Rhodes, Warren: The fallacy of Radical Nonintervention, „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology“, 33, 1989;

[13] Brown, Bradford B.: Peer groups and peer cultures. In „At the Threshold: The Developing Adolescent, eds. S. Shirley Feldman and Glen R. Elliott. Cambridge, MA: „Harvard University Press“, 1990;

[14] Castro, Felipe Gonzales, Gina R. Boyer and Hector G. Blacazar, In „Adolescent Diversity in Ethnic, Economic, and Cultural Contexts”, eds. Raymond Montemayor, Gerald Adams, and Thomas P. Gullotta. Thousand Oaks, CA: „Sage Publications“, 2000;

[15] Chesney–Lind, Meda and Shelden, Randall: Girls, Delinquency and Juvenile Justice, Pacific Grove,Calif.: „Brooks/Cole Publishing Co.“, 1992;

[16] Cohen, Albert K.: Delinquent Boys: The Culture of the Gang. Glencoe, IL: „The Free Press”, 1955;

[17] Coleman, James S.: The Adolescent Society: The Social Life of the Teenager and Its Impact on Education. New York: „Free Press of Glencoe“, 1961;

[18] Coleman, James S.: Foundations of Social Theory, Cambridge, MA: “Belknap Harvard”, 1990;

[19] Coleman, James S.: Social capital in the creation of human capital., „American Journal of Sociology”, 1988;

[20] Crosnoe, Robert, Shannon Cavanagh and Glen H. Elder, Jr.: Adolescent friendships as academic resources: The intersection of friendship, race, and school disadvantage, „Sociological Perspectives”, 46, 2003;

[21] Dana L. Haynie and Danielle C. Payne: Race, friendship networks, and violent delinquency, „Criminology”, volume 44, 2006;

[22] Delbert, Elliott, Ageton, Susan and Cantor, Rachelle: An integrated theoretical perspective on delinquent behavior, „Journal of Research on Crime and Delinquency“, 16, 1979;

[23] Delbert, Elliott, Huizinga, David and Ageton, Susan: Explaining Delinquency and Drug Use, Beverly Hills, CA: „Sage Publications”, 1985;

[24] Epstein, Joyce L.: After the bus arrives: Resegregation in desegregated schools, “Journal of Social Issues“, 41, 1985;

[25] Esbensen, Finn-Aage: Net Widening? Yes and No: Diversion Impact Assessed through a Sistems Processing Rate Analysis, „Juvenile Justice Policy“, ed. by. Scott Decker, Beverly Hills, „Sage Publiciations“, 1984;

[26] Felson, Richard B., Allen E. Liska, Scott J. South and Thomas L. McNulty: The subculture of violence and delinquency: Individual vs. school context effects, „Social Forces”, 73, 1994;

[27] Frazier, Charles and Cochran, John: Official Intervention Diversion from the Juvenile Justice System, and Dynamics of Human Services Work, „Crime and Delinquency“, 1986;

[28] Fraizer, Charles, Richards, Pamela and Potter, Roberto: Juvenile Diversion and Net Widening, „“Human Organisation“, 42, 1983;

[29] Giordano, Peggy C., Stephen A. Cernkovich and Alfred DeMaris: The family and peer relations of black adolescents, “Journal of Marriage and the Family”, 55, 1993;

[30] Giordano, Peggy C.: Relationships in adolescence, „Annual Review of Sociology”, 29, 2003;

[31] Gibbson, Don and Blake, Gerald: Evaluating the Impact of Juvenile Diversion Programas, „Crime and Delinquency“, 22, 1976;

[32] Glaser, Daniel: Criminality theories and behavioral images, „American Journal of Sociology„, 61, 1956;

[33] Hagan, John and Holly Foster: Youth violence and the end of adolescence, „American Sociological Review“, 66, 2001;

[34] Hallinan, Maureen T. and Richard A. Williams: Interracial friendship choices in secondary schools, „American Sociological Review", 54, 1989;

[35] Haynie, Dana L.: Friendship networks and adolescent delinquency: The relative nature of peer delinquency, „Journal of Quantitative Criminology", 18, 2002;

[36] Haynie, Dana L., Eric Silver and Brent Teasdale: Neighborhood characteristics, peer influence, and adolescent violence, „Journal of Quantitative Criminology", 22 (2), 2006;

[37] Heimer, Karen, and Ross L. Matsueda: Role-taking, role commitment, and delinquency: A theory of differential social control, „American Sociological Review", 59, 1994;

[38] Hawkins, Darnell F., John H. Laub, Janet L. Lauritsen and Lynn Cothern: Race, Ethnicity, and Serious and Violent Juvenile Offending. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, „Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention", 2000;

[39] Heimer, Karen: Socioeconomic status, subcultural definitions, and violent delinquency, „Social Forces", 74, 1997;

[40] Hinshaw, S'Lee: Juvenile Diversion: An Alternative to Juvenile Court, „Journal of Dispute Resolution", 1993;

[41] Kenney, John and Persuit, Dan: Police Work with Juveniles and the Administration of Justice, 5th ed., Springfield, III „Charles C. Thomas", 1975;

[42] Klein, Malcom: The Explosion in Police Diversion Programs, „The Juvenile Justice System", Beverly Hills, Calif.: „Sage Publicationis", 1976;

[43] Krisberg, Barry, Schwartz, Ira, Litsky, Paul and Austin, James: The Watershed of Juvenile Justice Reform, „Crime and Delinquency", 1986;

[44] Lab, Steven and Whitehead, John: An Analysis of Juvenile Correctional Treatment, „Crime and Delinquency", 34, 1988;

[45] LaFree, Gary: Race and crime trends in the United States, 1946–1990. In Ethnicity, Race, and Crime: Perspectives Across Time and Place, ed. Darnell F. Hawkins. Albany: „State University of New York Press", 1995;

[46] Latessa, Edward, Travis, Lawrence and Wilson, George: Juvenile Diversion, Beverly Hills, Calif.: „Sage Publiciations", 1984;

[47] Lundman, Richard: Statistics on Deliquents and Delinquency, Springfield, III, note 3;

[48] McCarthy, Bill and John Hagan: When crime pays: Capital, competence, and criminal success, „Social Forces”, 79, 2001;

[49] McNulty, Thomas L. and Paul E. Bellair: Explaining racial and ethnic differences in serious adolescent violent behavior, „Criminology”, 41, 2003;

[50] Moody, James: Race, school integration, and friendship segregation in America, „American Journal of Sociology”, 107, 2001;

[51] Nejelski, Paul: Diversion, „Crime and Delinquency“, 22, 1976;

[52] Norman, Sherwood: Youth Service Bureau,“Prevention“, Paramus“, N.J., „National Council on Crime and Delinquency“, 1972;

[53] Pogrebin, Mark, Poole, Eric and Regoli, Robert: Constructing and Implementing a Model Juvenile Diversion Program, „Youth and Society“, 15, 1984;

[54] Polk, Keneth: Delinquency Prevention and the Youth Service Bureau, „Criminal law Bulletin“, 7, 1971;

[55] Polk, Kennetth: Juvenile Diversion, „Crime and Delinquency“, 30, 1984;

[56] 56. Pratt, John: Diversion from the Juvenile Court, „British Journal of Criminology“, 26, 1986;

[57] Regoli, Robert M. and Hewitt, John D.: Delinquency in Society, 3er ed, „The McGraw-Hills Companies, Inc“, New York, 1997;

[58] Roberts, Albert: The Emergence and Proliferation of Jyvenile Diversion Programs, „Juvenile Justice“, Chicago, „Dorsey Press“, 1989;

[59] Royek, Dean and Erickson, Maynard: Reforming the Juvenile Justice System, „Law and Society Review“, 16, 1981/1982;

[60] Sampson, Robert J., Jeffrey D. Morenoff and Stephen Raudenbush: Social anatomy of racial and ethnic disparities in violence, „American Journal of Public Health”, 95, 2005;

[61] Sarri, Rosemary and Vinter, Robert: Juvenile Justice and Injustice, „Resolution“, 1975;

[62] Shaw, Clifford R. and Henry D. McKay: Juvenile Delinquency and Urban Areas, Chicago, „University of Chicago Press“, 1942;

[63] Shibutani, Tamotsu: Reference groups as perspectives, „American Journal of Sociology”, 60, 1995;

[64] Short, James F., Jr.: Differential association and delinquency, „Social Problems, 4, 1957;

[65] Shover, Neal and Einstadter, Werner: Analyzing American Corrections, Belmont, Kalif, „Wadsworth Publishing Company“, 1988;

[66] Snyder, Howard N.: Juvenile Arrests: Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 1999;

[67] Steffensmeier, Darrell, and Jeffery T. Ulmer: Black and white control of numbers gambling: A cultural assets-social capital view, „American Sociological Review“, 71, 2006;

[68] Stratton, John: Efectc of Crisis Intervention Counseling on Predelinquent and Misdemeanor Juvenile Offenders, „Juvenile Justice“, 26, 1975;

[69] Sundee, Richard: A Four Dimensional Perspective on Police Typologies, „Criminology“, 1974;

[70] Sutherland, Edwin H. and Donald R. Cressey: Principles of Criminology, 5th ed. Philadelphia: „J.B. Lippincott”, 1955;

[71] Tannenbaum, Frank: Crime and Community. New York, „Ginn”, 1938;

[72] Taylor, Ronald D., Leanne Jacobson and Debra Roberts, In „Adolescent Diversity in Ethnic, Economic, and Cultural Contexts”, eds. Raymond Montemayor, Gerald R. Adams and Thomas P. Gullotta: Thousand Oaks, CA: „Sage Publications”, 2000;

[73] Thornberry, Terence P.: Toward an interactional theory of delinquency, „Criminology”, 25, 1987;

[74] Thornberry, Terence P., Marvin D. Krohn, A. J. Lizotte and D. Chard-Wierschem: 1993. The role of juvenile gangs in facilitating delinquent behavior, „Journal of Research in Crime and Delinquency”, 30, 1993;

[75] Thrasher, Frederick M.: The Gang, Chicago, „University of Chicago Press”, 1927;

[76] Venezia, P. and Anthony, D.: A Program Level Evaluations of Wisconsin‘s Youth Service Bureau, Tuscon, „Associate for Youth Development“, 1978;

[77] Warr, Mark.: Age, peers, and delinquency, „Criminology”, 31, 1933;

[78] Warr, Mark: Parents, peers, and delinquency, „Social Forces”, 72, 1993;

[79] Warr, Mark: Organization and instigation in delinquent groups, „Criminology”, 34, 1996;

[80] Warr, Mark: Companions in Crime: The Social Aspects of Criminal Conduct, Cambridge, „Cambridge University Press“, 2002;

[81] Williams, James Herbert, Charles D. Ayers, Robert D. Abbott, J. David Hawkins and Richard F. Catalano: Racial differences in risk factors for delinquency and substance use among adolescents, „Social Work Research”, 23, 1999;

[82] Wiebush, Richard: Juvenile Intensive Supervision: The Impact on Felony Ofeenders Diverted from Institutional Placement, „Crime and Delinquency“, 39, 1993.

Проф. др Наташа МРВИЋ-ПЕТРОВИЋ
Редовни професор кривичног права и криминологије
Правни факултет Универзитета Унион
Београд

ПРИМЕНА КОНЦЕПТА ОБНАВЉАЈУЋЕ ПРАВДЕ (RESTORATIVE JUSTICE) У СПРЕЧАВАЊУ МАЛОЛЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ

Резиме: *Анализирајући успешност примене неформал-них мера и поступака према малолетницима којима се кривични случај изузима из кривичног поступка или се избегава осуда малолетника, аутор указује на предности и ограничења у примени идеје обнављајуће правде (restorative justice). Констатује се да је нови приступ малолетничкој правди универзално прихваћен због своје прогресивности, али да постоје многобројне препреке у његовој примени у постојећем систему. Ова ограничења последица су општег стања у друштвима у транзицији и недостајуће организационе структуре, те могу довести у питање остварење циљева ресторативне правде у области малолетничког законодавства. Зато се аутор залаже да се најпре створе реални услови за примену алтернативних мера и поступака (који су већ усвојени у законодавствима држава са подручја бивше СФРЈ), а да се упоредо са тиме постепено изграђује систем у коме би са успехом могли да буду примењени поступци неформалног помирења и поравнања којим би се заменила судска одлука поводом извршеног кривичног дела.*

Кључне речи: *Ресторативна правда, малолетници, жртве, виктимологија, криминологија*

1. Увод

Још пре четрдесетак година у оквиру криминологије тзв. радикални аболиционисти промовисали су диверзиони правно-социолошки концепт који чини срж идеје о тзв. обнављајућој правди (restorative justice). Диверзиони правно-социолошки концепт, заснован на идејама «претеча» социолога Durkheima и Webera пропагирали су у својим радовима нарочито норвешки социолог Nils Christie, Холанђанин Louk Hulsman и Енглез Thomas Mathiesen, заступајући схватање да се држава у спору насталом поводом извршења кривичног дела мора ограничити на улогу непристрасног трећег, који ће неформалним поступцима интервенисати у циљу да се спорна ситуација превазиђе на човечан начин, који би би требало да представља хуманији и ефикаснији друштвени одговор на криминалитет[377]. При томе се различитим поступцима замењује државно кажњавање на конструктивнији начин, више у складу са идејама корективне или, како је савременије рећи, ресторативне правде, него данас још увек доминантне ретрибутивне правде. Осим што мења односе између државе и окривљеног, обнављајућа (ресторативна) правда би требало да у много већој мери води рачуна о вољи оштећеног и његовој потреби да доживи сатисфакцију због повреда или штете које је претрпео кривичним делом.

Прогресивност идеје, садржане у диверзионом концепту, по коме се формални систем кажњавања примењује само као крајње средство, пошто се претходно покуша са различитим мерама које подразумевају неформални друштвени утицај на учиниоца, допринела је да је у другој половини двадесетог века уследио «талас» некритичке примене различитих диверзионих програма у правним системима англо-америчких земаља, превасходно у домену друштвеног одговора на криминалитет малолетника и млађих пунолетних лица. Тако су и европска кривична законодавства иновирана у погледу система кривичних санкција који традиционално прихвата васпитне мере и малолетнички затвор, те су уведене различите алтернативне санкције у виду: добровољног рада у корист заједнице, опомене, неформалног надзора, јемства за добро понашање малолетника, условне осуде уз обавезу враћања предмета кривичног дела или исплату накнаде штете и различити неформални поступци (извињења или помирења са жртвом) којима се избегава вођење кривичног поступка и стигматизација малолетника кривичном осудом. Од тада до данас протекло је доста времена. У међувремену је овај приступ сузбијању малолетничке делинквенције промовисан и у казненој политици европских држава, као

[377] N. Christie, Conflicts as Property, The British Journal of Criminology, 1977, бр. 1, стр. 1-15, Н. Мрвић-Петровић и Ђ. Ђорђевић, Моћ и немоћ казне, Београд, 1998, стр. 91, Н. Мрвић-Петровић, Накнада штете жртви кривичног дела, Београд, 2001, стр. 68 и сл.

и у међународним документима у којима се све више наглашава потреба да се младима у невољи, који су извршили кривично дело, помогне у циљу боље интеграције у друштво и социјализације. Ови циљеви постају приоритетни у односу на потребу кажњавања. Примера ради, на Министарској конференцији у Хелсинкију, одржаној 2005. године, министри правде европских земаља усвојили су Резолуцију бр. 2 о социјалној улози кривичноправног система – ресторативна правда у којој се указује на значај алтернативних мера и мера ресторативне правде у области социјалне реакције на кривична дела и криминалне контроле[378]. Такође, Препоруком бр. 20 из 1987. године Савет Европе је дао предност неформалном приступу према малолетним учиниоцима кривичних дела уз примену мера којима се отклања кривични поступак према малолетницима и постиже помирење и поравнање, у односу на примену класичних кривичних санкција према њима[379]. У међувремену, низом других препорука и резолуција које се тичу положаја жртве у кривичном поступку, Савет Европе настоји да генерално појача утицаје ресторативне правде у области кривичног права. У овом правцу почиње да делује и Европска унија, те је на предлог Белгије Европски парламент 2002. године донео одлуку о стварању мреже националних контаката у области ресторативне правде[380]. Са друге стране, Организација уједињених нација такође интензивира напоре за промене у оквиру кривичноправног система којима би интереси жртве били више уважавани и омогућили прелаз са ретрибутивног на ресторативни кривични концепт. Тако је Организација уједињених нација донела 24. јула 2002. године Декларацију о основним принципима ресторативне правде, у којој се управо наглашава потреба да се у националним законодавствима примене ови принципи у домену малолетничког законодавства. И на 11. конгресу о криминалној превенцији и криминалној правди, одржаном у Тајладну од 18. до 25. априла 2005. године усвојена је Декларација о активностима против организованог криминала, тероризма, трговине људима, прања новца, корупције, компјутерског криминала и ресторативне правде, којом се, како и сам назив говори, указује на потребу да државе продуже са активностима којима би подржале интересе жртве у кривичном поступку и развијале концепт ресторативне правде.

Правни системи држава насталих на подручју некадашње СФР Југославије и раније су садржали решења по којима се управо према малолетницима примењивала нека врста једноставних промена (simple

[378] Наведено према: Г. Бужаровска, Малолетничка Правда – од ретрибутивност кои ресторативност, Македонска ревија за казнено право И криминологија, 2006, бр. 3, стр, 115.

[379] Recommendation No. R (87) 20 on social reaction to juvenile delinquency, 17. 9. 1987.

[380] Еуропеан нетворк оф натионал цонтацтс поинтс фор ресторативе јустице, 2002.

diversion) кроз одредбе о примени начела опортунитета при покретању кривичног поступка и приликом судског одређивања васпитних мера према малолетним учиниоцима кривичних дела[381]. У међувремену је у свим тим државама дошло до значајних измена у области малолетничког кривичног законодавства, којима се интервенција према малолетним учиниоцима кривичних дела у још већој мери изузима из сфере кривичноправне интервенције. На тај начин паралелно опстојавају два система: кривичноправне (претежно ретрибутивне) реакције на криминалитет пунолетних лица и специфичне реакције на малолетничку делинквенцију и криминалитет омладине која показује одлике ресторативне правде[382]. Јасно је да ови системи не могу бити апсолутно одвојени један од другог, те да систем малолетничке правде нужно мора да трпи утицаје ретрибутивизма, нарочито ако у друштву долази до пораста малолетничке делинквенције. Тако примери из Сједињених Америчких Држава и других англо-америчких земаља показују да се под утицајем промена у криминалној политици због опредељења јавног мњења за пунитивну политику у већој мери диверзионе мере и поступци примењују ради контроле понашања малолетника него да би му се помогло у ресоцијализацији. Такође, и подаци из западно-европских држава, попут Аустрије, Финске и Италије, указују на повећану стопу затварања малолетника, под утицајем промењеног криминалнополитичког опредељења[383]. Према томе, иако се настоји да систем малолетничке правде у свему буде уобличен као васпитно-специјално-превентивни модел ресторативне правде[384], очигледно је да се може догодити да он у пракси не може да буде на адекватан начин примењен и да не испољи све своје предности. Управо ове промене намећу потребу да се сагледа у којој мери би идеје обнављајуће (ресторативне) правичности биле за нас прихватљиве. Циљ овог рада је да упозори на предности и недостатке самог теоријског концепта, као и на успешност примене мера и поступака којима се постиже изузимање кривичноправног случаја из кривичног поступка.

---

[381] Н. Мрвић-Петровић и Ђ.Ђорђевић, op. cit., стр. 92.

[382] Најважнији разлог који је олакшао ово подвајање везан је за чињеницу да се од почетка XX века у англо-америчким земљама и земљама Европе интензивно и одвојено од кажњавања пунолетних лица развија систем санкција намењених малолетницима.

[383] B. Goldson, J. Muncie, State of Transition: Convergence and Diversity in International Youth Justice, in; J. Muncie and B, Goldson, eds., Comparative Youth Justice, London, 2006, стр. 196-218.

[384] У овом смислу В. Камбовски, Теоретски основи за новиот законски модел на малолетничката правда, Македонска ревија за казнено право и криминологија, 2006, бр. 3, стр. 68.

2. Успешност примене мера и поступака којима се окончава или замењује кривични поступак

Досадашња страна искуства показују да се предности примене мера и поступака којима се у раној фази окончава или замењује традиционални кривични поступак најпре испољавају на подручју малолетничке делинквенције. Флексибилан систем примене различитих мера обезбеђен је бољом сарадњом социјалних служби и правосуђа и треба да омогући правовремену и примерену друштвену реакцију на антисоцијално понашање малолетника, чак и пре него што дође до извршења кривичног дела. Тако се кривичноправна принуда користи тек као крајње средство – уколико не дође до благовремене промене у понашању малолетника или ако његови родитељи, односно старатељи не почну боље да врше надзор над његовим понашањем.

Не постоји чврста концепција шта се све подразумева под програмима и мерама које одговарају идеји ресторативне правде. Свакако да у ове мере спадају они који имају за крајњи циљ корективно окончање кривичноправног случаја, уз отклањање штетних последица дела и постизање нове равнотеже у међусобним односима жртве и учиниоца, као и у односима учиниоца према његовој околини и друштвеној заједници. То су мере које у свему представљају алтернативне кривичне санкције (у овом случају намењене малолетницима). Ради се о накнади штете и симболичним облицима накнаде жртви или друштву, попут извињења или услуга које се чине жртви, рада у јавном интересу, учешћу у програмима подршке жртвама или прихватање обавеза подвргавања обуци или третману ослобађању од зависности). Осим алтернативних кривичних санкција, постоје и бројни програми којима се форсира сам измењени приступ у реакцији на малолетничку делинквенцију, попут поступака поравнања и помирења са жртвом (медијација), панел дискусије и конференције (савети, консултације и обука) и друго. Управо се предностима овог приступа сматра могуће проширивање активности надлежних лица на психосоцијалну интервенцију према тзв. «деци у ризику» (узраста до 18. година) са циљем да се открију случајеви у којима због дејства различитих фактора такви малолетници инклинирају будућим криминалним активностима, те да се у сарадњи са породицом, школама и локалном средином правовремено обезбеди жељени утицај на промену њиховог понашања[385].

Примена ових неформалних мера и поступака према малолетницима врши се у различитим облицима, као што су, на пример: кауција коју одређују полиција или суд, накнада штете, неформално мирење и поравнање малолетника са жртвом, упућивање специјалих

[385] У складу са одговарајућом препоруком Савета Европе из 2000. године (детаљније код Г. Бужаровска, op. cit., стр. 120).

категорија малолетних учинилаца кривичних дела (као што су ометени у развоју, хронични алкохоличари или наркомани) у одговарајуће социјалне установе или на лечење од болести зависности. Примена алтернативних мера није сама себи сврха: она се комбинује са изгледима да се њиховом применом отклони кривично гоњење или обустави кривични поступак, са поравнањем и помирењем (којим се на неформалан начин окончава спорна ситуација) и, што је нарочито карактеристично за англо-америчка законодавства, са посебним обавезама које суд може наметнути малолетнику у циљу што конкретнијег утицаја на његово понашање (нпр. накнаде штете, обављање рада у корист заједнице, учешћа у поступку помирења, обавезног подвргавања третману, поштовања заштитног надзора и слично). При томе се тежи да се кривични поступак који се води према малолетнику што више поједностави, да се разреши «церемоније» суђења, да изгуби карактеристике кривичног суђења и прилагоди систему социјалне заштите. Како се види, оваква тенденција је данас општеприхваћена у европским земљама, укључујући ту и државе са простора некадашње СФРЈ. Али, упркос томе што је на тај начин разрешена дилема да ли малолетничко правосуђе треба организовати у оквирима кривичноправног или социјално-заштитног система, остаје дилема није ли било ефикасније да је прихваћен трећи пут: моделом корпоратизма сјединити квалитете оба система, уз наглашени значај примене неформалних поступака и мера, учешће ванправне структуре у њиховом извршењу, али и уз висок ниво контроле процеса изрицања санкција према малолетницима[386]. Овако се у пракси стиче утисак да постојећи систем социјалне заштите и судство лишено свог кривичноправног ауторитета не може бити довољна брана нараслој малолетничкој делинквенцији. Стога се поставља питање у којој мери страна искуства указују на успешност примене неформалних мера и поступака према малолетним учиниоцима кривичних дела.

Примери из америчког законодавства показују да се примена алтернативних санкција према малолетницима настоји спровести изван кривичноправног подручја како би се тиме заменила физичка изолација у оквиру казни лишења слободе. Настоји се обезбедити интерактивни однос између малолетника и друштва. Малолетник се мотивише да промени своје понашање, прихвати властиту одговорност за раније поступке и друштвене вредности, док, са друге стране, друштвена заједница активно суделује у спровођењу и надзору над применом тзв. друштвено заснованих мера корекције (community based corrections)[387].

[386] J. Pratt, Corporatism: The Third Model of Juvenile Justice, The British Journal of Criminology, 1989, бр. 3, стр. 245.

[387] B. Leighton, The Community Concept in Criminology: Toward a Social Network Approach, Journal of Research in Crime and Delinquency, 1988, бр. 4, стр. 351-374.

Циљ примене ових мера јесте да се малолетним делинквентима пружи конкретна помоћ како би се прилагодили социјалном окружењу, нормалној комуникацији са другима и прихватили друштвене вредности. Треба подсетити да ове идеје нису нове: оне су се у Сједињеним Америчким Државама појавиле још током тридесетих година двадесетог века у оквиру пројекта који је Clifford R. Shaw развијао у Чикагу, са настојањем да се појачају међусобне везе између становника како би се малолетни делинквенти социјализацијом «вратили друштву». Постављајући одређене циљеве групи, подржавајући аутономно лидерство и превазилазећи релативну изолованост групе у заједници, дошло се до тога да кроз тзв. пројекте уличних банди једна делинквентна субгрупа почиње да се понаша у складу са друштвеним правилима, ако се малолетницима понуде одговарајући «сурогат» садржаји, попут организованих спортских и рекреативних активности, летњих камповања, а са друге стране утиче на заједницу да успостави чвршће везе међу грађанима, са полицијом и службеницима за надзор малолетних делинквената. У почетку није било довољно података о томе да ли су овакви програми били ефикасни у спречавању малолетничке делинквенције, да би убрзо, са све масовнијом применом сличних програма који су постајали све скупљи, почело седамдесетих година да се говори о њиховој неефикасности[388].

Савремени програми се у већој мери заснивају на предностима примене пробације и надзора на слободи. Такви програми, који су универзално прихваћени, подразумевају уобичајено социо и психотерапеутски рад у малим групама, флексибилне контакте са службеницима који су задужени да врше надзор и да помажу делинквентној омладини и њеним породицима и обавезе у вези са стручним оспособљавањем или дошколовавањем. Још 1992. године (иновирано 1996. и 1999. године) амерички Биро за малолетничку правду и превенцију делинквенције разрадио је пројект оквира за примену начела ресторативне правде према малолетницима. У оквиру овог пројекта, инсистира се на систематској реформи и пилот пројектима којима ће се проверавати ефикасност различитих програма. У свакој држави чланици САД примењују се различити програми, од којих неки инсистирају више на накнади штете жртви и њеној сатисфакцији, док су други усмерени на надзор над малолетником и котролу његовог понашања[389].

---

[388] J. Graham, T.Bennett, Crime Prevention Strategies in Europe and North America, HEUNI, Helsinki, Publ. no. 28, 1995, стр. 72.

[389] Balanced and Restorative Justice for Juveniles, A Framework for Juveniles Justice in the 21st Century, Avgust 1999, University of Minnesota, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, доступно на http://www.ncjrs.gov/pdffiles/framwork.pdf, претражено 20. 9. 2008. године.

Примери из Канаде, на које указује адвокат за малолетнике M. Christopher из Калгарија, такође се односе на малолетне учиниоце имовинских кривичних дела који су по први пут учинили кривично дело. Ради се о малолетницима старости од 12 до 17 година, који се, уз паралелни судски процес, подвргавају посебним мерама са циљем да схвате своју одговорност и суоче се са последицама свог понашања. Посебан Судски комитет за малолетнике задужен је да одређује и усмерава извршење оваквих активности, које могу да укључе писано извињење жртви, рад у корист заједнице, накнаду штете или учешће у терапијама или процесима рехабилитације како би се малолетник стручно оспособио или стекао основна знања. Пошто малолетник успешно оствари програм, суд формално одбацује оптужбу. На тај начин се обезбеђује да малолетник који је био у ризику, посебно ако се ради о ономе који је по први пут извршио кривично дело, прихвати властиту одговорност за оно што је учинио, а да не стекне криминални досије. Програми погодују и жртвама кривичних дела која врше малолетници, јер олакшавају постизање накнаде штете. Учешћем у процесу медијације или прихватајући обавезе накнаде штете после поступка признања кривице, малолетник демонстрира разумевање и емпатију за жртву свог дела и спремност да промени своје будуће понашање. Програми конференција почели су да се примењују од 1998. године у организацији шест организација и удружења која се баве правом, образовањем или су из невладиног сектора. Кључни елемент програма јесте прихватање одговорности за властито понашање којим је другом причињена повреда или штета. Нарочито се практикује у случајевима извршења тежих кривичних дела, због којих малолетнику може бити одређен малолетнички затвор (на пример, због крађе, разбојништва, вандализма, телесних повреда, ношења оружја, туче), а поготово због имовинских кривичних дела. У оваквим активностима могуће је учешће жртве, уколико она на то пристане. Конференције укључују претходне састанке, интервјуе и на крају међусобну дискусију између особља задуженог за њихово спровођење, жртве и учиниоца, понекад и чланова његове породице. Оваква објашњења и дискусије разјашњавају околности под којима је дошло до извршења кривичног дела, последице дела и помажу да се постигне договор двеју страна о накнади штете (укључујући и могућност да малолетник властитим радом надокнади штету жртви). Најважнија критика односи се на чињеницу да овај договор не потврђује својим ауторитетом суд, али искуства показују да се неформални договори постигнути лицем у лице заиста поштују, јер да на малолетника психолошки тешко делује ситуација у којој се суочи са особом коју је повредио[390].

[390] M. C. Christopher, Facing reality: youth crime and responsibility, may-june 2007

И у земљама западне Европе постоји изражена тенденција да се према малолетницима претежно одређују неформалне, диверзионе мере и санкције. Према подацима које наводи Бужаровска, ове санкције се у Немачкој изричу у близу 70% малолетничких случајева и показују се ефикасним, јер стопа поврата износи 27%[391]. Сличне могућности постоје и у другим државама западне Европе (у Аустрији, Француској, Белгији, Швајцарској), као и у државама са простора некадашње СФРЈ[392]. Поставља се, међутим, питање у којој мери су ове мере ефикасне када се примењују у пракси?

Раније вршена истраживања у Србији показивала су да би диверзионе мере могле са успехом бити примењене пре свега према малолетним извршиоцима имовинских кривичних дела, где се са успехом могла препоручити примена диверзионих мера којима би се делимично ублажили неповољни ефекти породичног функционисања који су допринели појави малолетничке делинквенције[393]. Међутим, поставља се питање да ли би у савременим условима било основано заложити се безрезервно за овакве мере. Статистички подаци за период 2001–2005. година показују да је од 2001. до 2004. године дошло до извесног пада броја малолетника пријављених за извршење кривичних дела, а да се од 2005. и у 2006. години суочавамо са порастом тог броја[394]. Ипак, број осуда из 2005. је нешто мањи (2.234 за подручје централне Србије и Војводине), у односу на 2001. годину ,када их је било 2.398. У структури пријављених малолетника није дошло до промена у погледу односа млађих и старијих малолетника и особа женског у односу на особе мушког пола. Међутим, уочава се извесна промена у структури извршених кривичних дела. У укупном броју преовлађују и даље имовинска кривична дела (али њихово учешће опада, те 2005. године износи до 70%), док се повећава број кривичних дела против живота и тела и против здравља људи (кривична дела у вези са злоупотребом дрога). С друге стране, у Србији се уочава неефикасност у примени малолетничких санкција. Према подацима о санкцијама изреченим малолетним учиниоцима кривичних дела, поврат се креће до 85%, у трећини предмета јавна тужилаштва одбаце кривичну пријаву по принципу опортунитета, у другој трећини долази до обуставе кривичног поступка због нецелисходности даљег вођења кривичног поступка, док се само према трећини учинилаца изриче нека од малолетничких санкција,

[391] Г. Бужаровска, op. cit., стр. 118-119.

[392] Више у: В. Камбовски, op. cit., стр. 50-72.

[393] Н. Мрвић, Г. Кнежевић, И. Стевановић, Перспективе примене диверзионих мера у поступку према малолетним преступницима, Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања, 1994, бр. 1, стр. 20-31.

[394] Саопштење Завода за статистику Републике Србије, бр. 272, год. ЛИХИ, од 16. 10. 2006. на стр. 10 и 11.

и то најчешће укор или мера појачаног надзора[395]. Очигледно, из неких разлога, постојећа казнена политика не даје ефекте. У условима у којима се у пракси нису у свему испољиле предности измењеног малолетничког законодавства, које су управо базиране на идеји обнављајуће правде, потребно би било инсистирати на стварању такве организације и друштвених услова у којима ће заиста овај концепт заживети, а да се не испољи његова неефикасност, да се не дегенерише у пракси у правцу прикривеног ретрибутивизма или манипулације жртвом кривичног дела.

3. Закључак

Иницијативе које би требало да дају наду у примену обнављајуће правде у будућности тичу се увођења алтернативних мера и програма, поравнања учиниоца и жртве кривичног дела и других неформалних поступака који значе суочавање учиниоца са последицама свога дела у настојању да се превазиђе сукоб, поправи штета причињена кривичним делом и успостави равнотежа у односима појединаца (жртве и учиниоца) међусобно и према заједници. Страна искуства показују да је потребна вишедеценијска пракса како би могла да да ефикасне резултате. Примера ради, у Сједињеним Америчким Државама се већ двадесетак година примењују слични програми. При томе, ради се о државама у којима је већ добро уобличен систем пробационе службе који може да врши ефикасан надзор над понашањем малолетног осуђеног учиниоца кривичног дела. У земљама са подручја бивше СФРЈ овај систем још увек није у свему оспособљен за ефикасно деловање. Према томе, да би у свему могле да буду искоришћене предности овог модела у домену малолетничке правде, потребно је најпре створити адекватне предуслове у друштвеној заједници. Ради се најпре о повезивању формалне реакције у виду делатности јавног тужилаштва и/или суда и неформалних поступака мирења и поравнања. Одлука органа правосуђа која налаже учешће у програму или упућује на примену неформалних мера или поступака својим ауторитетом може да мотивише малолетника да се у њих укључи. Такође, да би неформални поступци или мере заиста ефикасно били извршени потребно је да се пажљиво осмисли начин и домен у ком би се са својим активностима укључила различита удружења и организације. Чини се да је за сада реалније очекивати да се концепт обнављајуће правде примени кроз алтернативне санкције, а упоредо са тим требало би подстаћи различите субјекте у друштву да припреме успешно спровођење програма поравнања и помирења којима би био циљ да реше кривичноправни случај у коме је учинилац био малолетник. Јер,

[395] Д. Обрадовић, Кривичноправне одредбе о малолетницима и досадашња искуства у њиховој примени, Нова решења у кривичном законодавству и досадашња искуства у њиховој примени, Златибор, 2006. године, стр. 256.

делотворност примене таквих програма најпре ће зависити од укупног стања у друштву и, посебно, од односа у локалној заједници.

На крају, треба имати на уму да се и мале промене у овом домену показују као велики напредак, јер се ефикасност не може мерити уштедом буџетског новца или смањењем издатака за затворе, него у успешној изградњи другачијег, блажег приступа криминалитету и делинквенцији малолетника. Истовремено, сваки пропуст у томе допринеће да се идеје ресторативне правде покажу утопијским.

Др Данило НИКОЛИЋ
Председник Окружног суда
Ниш

Снежана МИЛЕНКОВИЋ
Судијски сарадник у Окружном суду
Ниш

УЛОГА СУДА У СПРОВОЂЕЊУ ВАСПИТНИХ МЕРА

1. Међународни правни стандарди

Прихватање и унапређење људских права, како на интернационалном, тако и на националном плану, довело је и до развоја и ширења појма права детета. Европска конвенција о људским правима и основним слободама не садржи посебну одредбу која се односи на заштиту деце, али у регулисању гарантовања неких права бави се малолетницима и њиховом посебном заштитом у уживању права предвиђених Конвенцијом. Тако је у оквиру права на слободу и сигурност (чл.5 Конвенције) у ст.1 Д посебно регулисано лишење слободе малолетног лица на основу законите одлуке, у сврху васпитног надзора или законитог лишења слободе овог лица ради његовог привођења надлежном органу.

У Генералној скупштини Уједињених нација дана 20.11.1989. године усвојена је Конвенција Уједињених нација о правима детета[396], која дете ставља у позицију носиоца права, а не само објекта заштите, како је до тада било третирано. Конвенција је постала најважнији уговор о правима детета. Њеном доношењу претходила су Стандардна минимална правила за уређење малолетничког правосуђа (Пекиншка правила), усвојена резолуцијом Генералне Скупштине УН 29.11.1985. године. Пекиншка правила, иако нису обавезујућа, умногоме су утицала како на садржину Конвенције о правима детета, тако и на многа национална законодавства. Наведена правила одређују оквир у чијим

[396] Службени лист СФРЈ, бр. 15/1990

границама треба да се креће законско регулисање националних система малолетничког правосуђа.

У систему Уједињених нација усвојене су 1990. године и Смернице УН за превенцију малолетничке делинквенције (Ријадске смернице), којима су допуњена и разрађена Пекиншка правила и којима се утиче на унапређивање дечијих права у области малолетничког правосуђа, Правила УН о заштити малолетника лишених слободе и Стандардна минимална правила УН за мере алтернативне институционалном третману (Токијска правила), којима се промовише примена казнених мера које представљају алтернативу институционалним мерама. Осим тога, и Савет Европе усвојио је одређени број препорука које предвиђају посебну заштиту малолетника.

2. Заштита малолетника у пракси Европског суда за људска права кроз оцену закона и праксе националних судова

Европски суд за људска права донео је бројне одлуке које се односе на права малолетника у кривичном поступку. Навешћемо само неке, које указују на ставове Суда у односу на кривични поступак према малолетницима, кривичне санкције и улогу државе и судова у њиховом спровођењу, оцењујући да ли су национални судови спровели права малолетника као посебно драгоценог и специфичног дела друштва, или су та права кршили. Све ове одлуке указују да и ова, највећа међународна судска институција, посебну пажњу поклања заштити малолетника.

(1) У случају Д.Г. против Ирске, покушаји да се малолетник смести у хранитељску породицу пропали су због његовог понашања и 1996. године он је осуђен на девет месеци затвора. Део казне малолетник је провео у установи Св. Патрик у Ирској, а након пуштања на слободу био је у хостелу за бескућнике. Локалне власти су сматрале да би потребе малолетника на најбољи начин задовољило терапеутско одељење за омладину између 16 и 18 година старости, али такво одељење није постојало у Ирској. Врховни суд одредио је надзорника ad litem и упутио малолетника да поднесе тужбу против локалних власти које су га лишиле уставног права, не обезбедивши му потребан смештај и негу. Имајући у виду да се Ирска определила за систем васпитног надзора као модел борбе против малолетничке делинквенције, Суд сматра да је Ирска била дужна да оснује адекватне установе које ће остварити услове образовања и безбедности.

Овај случај, као и случај Боумар против Белгије[397] показују да Суд стоји на становишту да је држава дужна да обезбеди одговарајуће услове и институције за извршење санкција према малолетницима у

[397] www.bgcentar.org.yu/dokumenti

складу са системом кривичних санкција за које се определила и да и нечињење и пасивност државе могу довести до кршења Европске конвенције о људским правима.

(2) У случају Кониарска против Уједињеног Краљевства, Европски суд за људска права је одлучио да не постоји повреда члана 5 и да налог за смештај на сигурно место не представља кршење права на слободу. Подносилац захтева је представљао озбиљну претњу како за друге тако и за себе, и зато је донет налог да се он смести на сигурно место (специјализовану резиденцијалну установу са озбиљним васпитно-образовним програмом), јер није био у стању да похађа редовну школу, али се смештање у установу може сматрати лишењем слободе у сврху васпитног надзора. Суд је протумачио да васпитни надзор, као услов лишења слободе, не мора уско да се тумачи, већ да обухвата и облике као што су терапија и усмеравање понашања детета. Малолетници представљају једину категорију која може бити на овај начин и у ову сврху лишена слободе, и ово представља специјални положај деце у оквиру Европске конвенције о људским правима. Овај случај јасно илуструје да је право детета, поред ограничења постављеног поштовањем родитељског права, ограничено и обавезом суда да се стара о интересима детета.

У погледу другог основа лишења слободе малолетника, Европска Конвенција предвиђа лишење слободе ради привођења надлежном органу, тј. извођењу пред суд.

(3) У случају Нортиер против Холандије, Суд је одбио тужбу малолетника који се жалио да против њега није вођен непристрасан поступак, с обзиром на то да је, у складу са холандским законом, о његовом случају одлучивао исти судија и у преткривичном и у кривичном поступку. Малолетник је тврдио да је последица укључености судије у истражни поступак довела до тога да је судија имао већ формирано мишљење о малолетниковој кривици и одговорности пре него што је почео главни претрес. Европски суд за људска права у овом случају утврдио је да не постоје докази о кршењу непристрасности поступка, а тиме не постоји ни кршење члана 6.

(4) Европски суд за људска права је 1999. године у случају Т. против Уједињеног Краљевства и В. против Уједињеног Краљевства испитивао да ли је суђење малолетницима у судовима за одрасле у складу са чланом 6, и да ли су потребна посебна решења како би се обезбедило правично суђење у складу са Конвенцијом. У овом случају поступак се водио против два дечака (старости испод 14 година) пред енглеским Краљевским судом. Предузете су одређене мере како би се поступак прилагодио малолетницима, укључујући скраћење поступка и пружање објашњења о радњама које ће бити предузете у току поступка.

И поред тога, Европски суд је сматрао да строга форма поступка и ритуали нису били у складу са узрастом деце. Суд је у овој пресуди јасно истакао захтев да се са децом оптуженом за кривична дела мора поступати узимањем у обзир њиховог узраста, зрелости, интелектуалне и емотивне способности, и да се морају предузимати мере да би се обезбедило да малолетник разуме поступак и да учествује у њему.

Из напред наведене две одлуке видљиво је да је Европски суд за људска права заузео став да посебна решења, која су у националним законодавствима развијена да би се заштитили малолетници у кривичном поступку, нису у супротности са чланом 6 уколико су у складу са минималним захтевима независног и правичног суђења (да малолетник у најкраћем могућем року, подробно и на језику који разуме, буде обавештен о природи и разлозима за оптужбу против њега; да има довољно времена и могућности за припремање одбране; да се брани лично или путем браниоца кога сам изабере или, ако нема довољно средстава да плати правну помоћ, да ову помоћ добије бесплатно када интереси правде то захтевају; да испитује сведоке против себе или да постигне да се они испитају и да се обезбеди присуство и саслушање сведока у његову корист под истим условима који важе за оне који сведоче против њега; да добије бесплатну правну помоћ преводиоца ако не разуме или не говори језик који се употребљава на суду). Међународни стандарди и пракса, не инсистирајући на увођењу посебних судова за малолетнике, истичу да карактеристике малолетничког правосуђа морају бити флексибилност и неформалност, као гаранција да ће се у сваком појединoм случају поступак прилагодити узрасту и зрелости малолетника.

3. Васпитне мере у националном законодавству

До доношења Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица[398], који је почео да се примењује 1. јануара 2006. године, кривичноправни положај малолетника у нашој земљи био је регулисан посебним целинама у оквиру чак четири различита закона – Основног кривичног закона, Кривичног закона Републике Србије, Законика о кривичном поступку и Закона о извршењу кривичних санкција. Поред тога што је обухватио све одредбе материјалног, процесног и извршног законодавства, Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица објединио је и норме које се тичу малолетних учинилаца кривичних дела са нормама које се односе на кривичноправну заштиту малолетних лица као оштећених у кривичном поступку. Обједињавање норми које се

[398] Службени гласник РС, бр.85/2005

тичу положаја малолетника у кривичном поступку, било као извршилаца кривичног дела, било као оштећених, омогућило је бољу заштиту малолетника у поступку и створило могућност за ужу специјализацију свих учесника у поступку. Нова законска решења усклађена су са међународним стандардима и документима, посебно са Конвенцијом УН о правима детета, коју је наша држава ратификовала, Европском конвенцијом о људским правима и препорукама Савета Европе.

Европска конвенција и Конвенција УН о правима детета посебно истичу важност и значај тога да све мере које се предузимају у односу на малолетна лица морају да буду у циљу његовог/њеног преваспитавања и активне припреме за повратак у друштво. Приоритет начела васпитања у односу на кажњавање јасно је истакнут и у новом закону у већини одредаба, али посебно у оним које се тичу кривичних санкција према малолетницима. У члану 10 Закона истиче се да је "сврха кривичних санкција према малолетницима (у оквиру опште сврхе кривичних санкција) да се надзором, пружањем заштите и помоћи, као и обезбеђивањем општег и стручног оспособљавања, утиче на развој и јачање личне одговорности малолетника, на васпитавање и правилан развој његове личности, како би се обезбедило поновно укључивање малолетника у друштвену заједницу", и исто долази до изражаја не само код одређивања, већ и код спровођења васпитних мера.

Васпитне мере по Закону о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица јесу:

1. мере упозорења и усмеравања (судски укор и посебне обавезе);
2. мере појачаног надзора (појачан надзор од стране родитеља, усвојиоца или стараоца, појачан надзор у другој породици, појачан надзор од стране органа старатељства, појачан надзор уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитавање и образовање малолетника), и
3. заводске мере (упућивање у васпитну установу, упућивање у васпитнопоправни дом, упућивање у посебну установу за лечење и оспособљавање).

Нову меру - меру појачаног надзора уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитавање и образовање малолетника (члан 18), закон је увео у намери да се васпитни циљ постигне без издвајања малолетника из средине у којој живи, јер често мера појачаног надзора стручне особе није довољна сама по себи, већ је неопходно да сваки дан малолетника буде испуњен организованим садржајем.

Уведена је и могућност изрицања посебне обавезе као самосталне санкције, или уз васпитну меру појачаног надзора. Овим санкцијама жели се постићи осећај сопствене одговорности малолетника, па се уз његову сагласност тражи испуњење одређене обавезе или му се

намеће нека забрана. Посебне обавезе су: извињење оштећеном, надокнада проузроковане штете, редовно похађање школе или неизостајање са посла, похађање курсева за стручно оспособљавање, укључивање у групни или појединачни третман у одговарајућој здравственој установи, укључивање у рад хуманитарних организација, укључивање у одређене спортске активности, подвргавање испитивању и одвикавању од болести зависности, немогућност напуштања места пребивалишта или боравишта без сагласности суда и посебног одобрења органа старатељства[399].

4. Обустава извршења и измена одлуке о васпитним мерама

Активност суда за малолетнике и других учесника у поступку наставља се и после изрицања васпитне мере. Наиме, осим судског укора и посебне обавезе извињења оштећеном, све васпитне мере су трајнијег карактера, не исцрпљују се једном радњом малолетника, већ оценом суда да су постигле своју сврху. Правноснажношћу одлуке којом је изречена васпитна мера и њеним слањем на извршење, поступак није окончан, како би то у општој форми процедуре следило, ствар је још увек у току, а поступак се тек завршава доношењем одлуке о обустави изречене мере.[400]

Васпитне мере су, по својој природи, мере помоћи, надзора и заштите, сврха им је васпитање, преваспитање и правилан развој малолетника, а за постизање тог циља веома је важан избор васпитне мере. Закон одређује да ће суд при избору васпитне мере посебно узети у обзир узраст и зрелост малолетника, друга својства његове личности и степен поремећаја у друштвеном понашању, тежину дела, побуде из којих је дело учињено, средину и прилике у којима је живео, понашање после учињеног кривичног дела, а посебно, да ли је спречио или покушао да спречи наступање штетне последице, накнадио или покушао да накнади причињену штету, да ли је према малолетнику раније била изречена кривична или прекршајна санкција, као и све друге околности које могу бити од утицаја за изрицање оне мере којом ће се најбоље постићи сврха васпитних мера.[401] Поред суда, значајну улогу у избору кривичне санкције има и Центар за социјални рад, који, након тимске обраде, доставља суду предлог најадекватније васпитне мере.

Међутим, као и код сваке кривичне санкције, а нарочито код санкција које за циљ имају преваспитавање, успех зависи не само од правилног избора, већ и од начина на који се санкција извршава. Ово се

[399] Чл.14 Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица

[400] Проф. др Војислав Ђурђић: Кривично процесно право, СКЦ Ниш, 1998.

[401] Чл.12 Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица

нарочито односи на васпитне мере, јер се оне изричу по правилу у неодређеном трајању. Оне су ограничене законом одређеним минимумом и не смеју прећи законом одређени максимум, и у тим границама трају док не постигну своју сврху. Сама природа васпитних мера намеће специфичности диспозитива решења којим се васпитна мера изриче, у том смислу што суд изриче само васпитну меру и њено најкраће и најдуже трајање по закону. Како се у моменту доношења одлуке суда тешко може предвидети како ће се процес преваспитавања одвијати, потребно је суду оставити што више могућности да своју одлуку преиспита и коригује, уколико је то потребно. Васпитна мера се у току извршења може ревидирати и неколико пута и ово овлашћење суда – да изречену меру замени другом, од посебног је значаја за остваривање сврхе васпитних мера. Оно омогућује да се у поступку васпитавања и преваспитавања малолетника примени она мера којом се то најбоље може постићи.[402]

За сазнање да ли је сврха мере постигнута, потребно је да се прате резултати извршења изабране мере, да би мере биле обустављене кад потреба престане или да би биле замењене блажим или строжим васпитним мерама. Ако се изреченом васпитном мером не постиже сврха, њено даље извршење нема смисла, па васпитну меру треба заменити, а уколико се оцени да је сврха изречене мере остварена, њено даље извршење непотребно је, те га треба обуставити. У том смислу Закон предвиђа да: „ако се после доношења одлуке о изрицању посебне обавезе, мере појачаног надзора или заводске мере, појаве околности којих није било у време доношења одлуке или се за њих није знало, а које би значајно утицале на избор васпитне мере, или ако се одлука не може извршити услед одбијања малолетника или његових родитеља, усвојиоца, односно стараоца да поступе по изреченој мери или по налогу онога ко меру извршава или ако наступе друге околности предвиђене законом, а оне би биле од утицаја на доношење одлуке, суд може обуставити извршење или изречену меру заменити другом таквом“[403].

Наведеним законским решењем регулише се обустава извршења и измена одлуке о васпитним мерама из чисто формалних разлога и при томе суд не узима у обзир достигнути степен у васпитавању и преваспитавању малолетника.

До обуставе по овом основу долази када се појаве околности којих није било у време доношења одлуке или се за њих није знало, а оне би значајно утицале на избор васпитне мере. У закону се не одређује ближе које су то околности, па се ово препушта тумачењу судске праксе.

---

[402] Др Љубиша Лазаревић: КЗ СРЈ са краћим коментаром, Савремена администрација, Београд, 1999.

[403] Ibid., чл.24 ст.1

Даље, до обуставе, односно замене, по овом основу може доћи и онда када малолетник или његови родитељи, усвојилац или старалац одбијају да поступе по изреченој мери или по налогу онога ко меру извршава. Васпитне мере подразумевају испуњење одређених обавеза од стране малолетника или његових родитеља и других лица за све време процеса извршења, па непоступање у том правцу може бити разлог за обуставу и замену мере.

Најзад, у овом ставу се као основ наводи и наступање других законом предвиђених околности, које су посебно предвиђене уз неке од васпитних мера, о чему ће касније бити речи.

Специфичност ових случајева је да се обустава или замена једне мере другом могу извршити без обзира на то да ли се са извршењем мере започело или не и без обзира на то колико је извршење мере трајало.

Основ за обуставу или замену васпитних мера по ставу два члана 24 Закона јесте постигнути успех у васпитавању малолетника и претпоставка за примену овог основа је да се изречена мера већ извршава, јер се једино тако може донети закључак о напретку у процесу васпитања и преваспитања. Тако је прописано да се извршење посебних обавеза, мере појачаног надзора или заводске мере може с обзиром на постигнути успех у васпитању обуставити, а може се заменити другом таквом мером којом ће се боље постићи сврха васпитних мера, уз одређена ограничења.

Обустава даљег извршења по овом основу препоставља да је остварен такав степен васпитавања, да даље извршење васпитне мере није потребно.[404] Извршење мера упућивања у васпитну установу и упућивања у васпитно-поправни дом не може се обуставити пре истека рока од шест месеци.

Замена васпитне мере пак претпоставља да се васпитни процес у основи позитивно одвија, али да би се сврха из чл.10 успешније остварила неком другом, адекватнијом мером или да се у васпитавању уопште није успело, па постојећу меру треба заменити другом, којом ће се постићи сврха.

За потребе овог рада, изнећемо законска решења у односу на замену и обуставу васпитних мера, у зависности од врсте мере:

а) Посебне обавезе да редовно похађа школу или не изостаје с посла, да се оспособљава за занимање које одговара његовим способностима и склоностима, да се укључи у одређене спортске активности, подвргне одговарајућем испитивању и одвикавању од зависности, укључи у појединачни или групни третман у одговарајућој

[404] Обрад Перић: Коментар Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Службени гласник, Београд 2005.

здравственој установи или саветовалиштима и да поступа по програмима рада који су за њега сачињени у тим установама, да похађа курсеве за стручно оспособљавање или да се припрема и полаже испите којима се проверава одређено знање и да не може напустити пребивалиште или боравиште без сагласности суда и одобрења органа старатељства, изричу се у трајању до једне године и суд је изричито овлашћен да у току извршења измени или обустави њихово извршење.

Посебне обавезе да малолетник надокнади штету радом и да се без накнаде укључи у рад хуманитарних организација или у послове социјалног, локалног или еколошког садржаја одређују се на број радних часова у периоду до ког може трајати посебна обавеза.

При изрицању, суд ће малолетника упозорити да му у случају неиспуњења изречене посебне обавезе, она може бити замењена неком од осталих посебних обавеза или другом, строжом васпитном мером.

Законом је прописано да надзор над извршењем посебних обавеза врши суд, с тим што он о томе може тражити извештај и мишљење органа старатељства.[405]

Донет је и Правилник о извршењу васпитних мера посебних обавеза[406] којим су детаљно регулисани облици и начин извршења васпитних мера посебних обавеза, органи надлежни за спровођење извршења, међусобни односи тих органа и утврђена сва друга правила од значаја за остваривање сврхе ове врсте васпитних мера. Тако је за све посебне обавезе, осим као што смо већ нагласили за извињење оштећеном, предвиђено да лице које прати малолетника најмање једном месечно извештава судију за малолетнике о току њиховог извршења.

б) Све мере појачаног надзора могу трајати најмање шест месеци, а највише две године, с тим да суд накнадно одлучује о њиховом престанку. Извршење мере појачаног надзора у другој породици обуставиће се када родитељи, усвојилац, односно старалац малолетника стекну могућност да над њим врше појачан надзор или када према резултату извршења мере престане потреба за појачаним надзором (чл.16 ст.3).

Уочљиво је да се мере појачаног надзора због постигнутог успеха не могу обуставити пре протека времена од шест месеци, што представља и законски минимум њиховог трајања (обустављање по ставу 1 могуће је и пре протека 6 месеци).

За мере посебних обавеза и мере појачаног надзора не постоје никаква ограничења у погледу замене. С обзиром на напредак у

[405] Ibid., члан 14
[406] Сл. гласник РС, бр. 94/06

васпитавању, у начелу постоји могућност замене једне васпитне мере другом, и то како у оквиру исте врсте, тако и заменом мером друге врсте.

в) Заводске мере: Упућивање у васпитну установу може трајати најмање шест месеци, а највише две године; упућивање у васпитнопоправни дом најмање шест месеци, а највише четири године, а упућивање у посебну установу за лечење и оспособљавање највише три године. У свим овим случајевима суд сваких шест месеци разматра да ли постоје основи за обуставу извршења мере или за њену замену другом васпитном мером. Обустављање се код заводских мера може вршити до законског максимума трајања мере.

Ограничења обуставе заводских мера прописана су у ставу 4 члана 24, који каже:

„1) извршење мере упућивања у васпитну установу не може се обуставити пре истека рока од шест месеци, а до истека овог рока може се заменити мером појачаног надзора уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитавање и образовање малолетника, мером упућивања малолетника у васпитнопоправни дом или у посебну установу за лечење и оспособљавање;

2) извршење мере упућивања у васпитнопоправни дом не може се обуставити пре истека рока од шест месеци, а до истека овог рока може се заменити мером упућивања малолетника у васпитну установу или у посебну установу за лечење и оспособљавање“.

Заводске мере се такође због постигнутог успеха не могу обуставити пре протека времена од шест месеци, а могућност замене у оквиру овог рока је законом ограничена тачно одређеним заводским мерама и мерама појачаног надзора.

Наведене одредбе садрже веома значајно правило које важи код изрицања васпитних мера – омогућити потпуну индивидуализацију васпитних мера, јер стварају практичну могућност да суд увек обустави извршење изречене васпитне мере, или да једну васпитну меру замени другом.

Активну улогу суда над спровођењем васпитних мера потенцира и институт условног отпуста код упућивања у васпитну установу и васпитнопоправни дом. Критеријуми за примену условног отпуста јесу протек времена од најмање шест месеци и постигнути успех у васпитавању малолетника. Шест месеци је, како смо већ напоменули, законски минимум трајања обе васпитне мере и истовремено тренутак у коме је суд обавезан да преиспита да ли постоје основи за обуставу извршења или замену изречене мере другом. Суд, да би могао да оцени да ли се на основу успеха постигнутог у васпитавању може основано очекивати да малолетник убудуће неће вршити кривична дела и да ће се у средини у којој буде живео добро владати, треба да располаже свим

потребним подацима о личности малолетника, како онима које је раније прикупио, тако и нарочито подацима из установе где се васпитна мера извршава, као и о средини у коју малолетник треба да буде смештен док траје условни отпуст.

Суд може да одлучи:

а) да се малолетник условно отпусти без даљих обавеза, или

б) да према малолетнику одреди неку од мера појачаног надзора, уз могућност примењивања једне или више одговарајућих посебних обавеза.

Условни отпуст је могућ и траје најдуже до истека законског рока упућивања у васпитну установу или васпитнопоправни дом.

Условни отпуст се може опозвати из више разлога:

а) ако за време трајања условног отпуста малолетник учини ново кривично дело,

б) ако одређена мера појачаног надзора не постиже сврху, или

в) малолетник не испуњава посебне обавезе које су му одређене уз меру појачаног надзора.

Под условима предвиђеним законом, суд изнова цени потребу извршења изречене мере и може одлучити да се раније изречена мера изврши, не изврши (обустави) или замени другом мером. До ове ситуације долази када од изрицања мере протекне одређено време (више од шест месеци за мере посебних обавеза и појачаног надзора или више од годину дана за заводске мере), а извршење још није започело.[407] Овакво решење у складу је са природом и сврхом васпитних мера, јер се основано поставља питање оправданости извршења изречене мере, уколико је после изрицања протекао одређени временски период, а са извршењем се није ни започело

5. Надзор суда над спровођењем васпитних мера

Како поступак према малолетницима траје и после донете правноснажне одлуке о изрицању васпитне мере, суд је обавезан да прати извршење мера и доноси низ нових одлука.

Надзор над извршењем и контролу извршења васпитне мере врши судија за малолетнике суда који је судио у првом степену. Судија за малолетнике и јавни тужилац за малолетнике најмање једанпут годишње врше непосредни надзор и контролу извршења васпитних мера.

Законом је такође прописано да суд, сходно Судском пословнику, води Контролник извршења васпитних мера и сачињава списе праћења и

[407] Видети Ibid., чл.25

контроле њиховог извршења према Правилнику о начину вођења контролника и списа извршења васпитних мера[408].

Чланом 6 Пословника прописано је да је судија за малолетнике суда који је малолетнику судио у првом степену дужан да уз учешће и праћење поступања учесника у извршењу васпитне мере, у сарадњи са стручним лицем (психологом, социјалним радником, педагогом, специјалним педагогом и др.), ако га има у суду, а по потреби и самостално, решава сва спорна питања и проблеме настале у поступку извршења васпитних мера.

Заводске мере су релативно дужег карактера, те је законом прописана обавеза судије за малолетнике и јавног тужиоца за малолетнике да прате резултате извршења мере обилажењем малолетника. За обилазак нису прописани никакви рокови, тако да судија и јавни тужилац за малолетнике то чине према потреби. Осим тога, установа у којој се извршава васпитна мера по службеној дужности доставља извештај о резултатима извршења мере, сваких шест месеци, судији за малолетнике суда који је судио у првом степену и јавном тужиоцу за малолетнике. Оваква обавеза завода, односно установе у којој се изречена заводска мера извршава проистиче из дужности суда да сваких шест месеци разматра да ли постоје основи за обуставу извршења мере или њену замену другом васпитном мером. Судија за малолетнике је изричито овлашћен да овај извештај може тражити и у краћем временском року.

У погледу мера које немају институционални карактер, суд такође има могућност и дужност да се обавештава о резултатима њиховог извршења вршењем надзора или тражењем извештаја од оних који врше надзор, или преко органа старатељства. Надлежни орган старатељства дужан је да сваких шест месеци доставља суду и јавном тужиоцу за малолетнике извештај о току извршења мере. Судија за малолетнике може одредити да извештај сачини и одређено стручно лице (социјални радник, психолог, педагог, специјални педагог и сл.), ако таквих лица има у суду.

6. Поступак обуставе извршења и измене одлуке о васпитним мерама

Када се стекну материјалним одредбама Закона прописани услови за измену одлуке о изреченој васпитној мери, одлуку о томе доноси суд који је у првом степену донео решење о васпитној мери. Суд то чини ако сам нађе да је то потребно, или на предлог јавног тужиоца за малолетнике, малолетника, његових родитеља, усвојиоца, односно

[408] Сл. гласник РС, бр. 63/2006

стараоца, управника завода, односно установе или органа старатељства коме је поверен надзор над малолетником.[409]

Да би суд могао да донесе правилну одлуку, потребно је да претходно прибави одговарајуће извештаје из којих се може видети како је текло извршавање мере и какви су резултати постигнути - од завода или установе у којој се извршава заводска мера, односно од органа старатељства или других органа и установа, као и да саслуша одређена лица - јавног тужиоца за малолетнике, малолетника, родитеље, усвојиоца, односно стараоца малолетника или друга лица. Саслушање наведених лица и прибављање извештаја обавезно је.

Изложена правила у потпуности важе и за случај када се доноси одлука о обустављању извршења васпитне мере и о условном отпусту.

Све одлуке (одлуку о обустављању, измени одлуке о васпитној мери или о условном отпусту), доноси веће за малолетнике суда који је у првом степену донео решење о васпитној мери: одлука је у форми решења против којег је дозвољена жалба. У случају када одбије предлог за обустављање извршења васпитне мере, суд не доноси посебно решење.[410]

Одлуке се доносе на седници већа, на коју се позивају и којој морају присуствовати малолетник и његови родитељи или усвојилац или старалац малолетника, јавни тужилац за малолетнике, бранилац и представник органа старатељства, односно завода или установе у којој се васпитна мера извршава.

7. Уместо закључка

Из свега изложеног несумњиво се може закључити да је улога суда у спровођењу васпитних мера врло значајна, ако не и најзначајнија, јер суд на известан начин овде мора остварити контролну фунлцију других учесника у спровођењу ових судских одлука. При свему томе, нужна је координација свих органа, а нарочито оних који треба, односно који морају деловати превентивно ради остваривања сврхе изрицања и спровођења одређене мере.

[409] Видети Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, чл.85

[410] Видети одлуку Врховног суда Србије, Кжм. 47/2001 од 16.10.2001. године

Доц. др Љубинко МИТРОВИЋ[411]

Николина ГРБИЋ

Дипломирани правник унутрашњих послова[412]
Висока школа унутрашњих послова
Бања Лука

ПРЕКРШАЈНЕ САНКЦИЈЕ КОЈЕ СЕ ИЗРИЧУ МАЛОЉЕТНИМ УЧИНИОЦИМА ПРЕКРШАЈА[413]

Резиме: *Малољетничка делинквенција као посебан облик криминалног понашања малољетника представља значајан друштвени проблем у свакој земљи, па тако и у Републици Српској и Босни и Херцеговини. Сузбијању малољетничке делинквенције посвећује се посебна пажња, а посебан значај има примјена превентивних мјера, али и кривичних и прекршајних, односно казнених санкција према малољетним учиниоцима кривичних дјела, односно прекршаја.*

Прекршајно право Републике Српске од настанка Републике Српске полази од специфичности малољетника и на посебан начин регулише њихов положај. Према Закону о прекршајима Републике Српске, одредбе о прекршајним санкцијама које се прописују и изричу малољетним учиниоцима прекршаја, те одредбе о прекршајном поступку према малољетницима су специјалне, и систематизоване су у посебно поглавље овог Закона и оне дерогирају одредбе општег дијела Закона о прекршајима. Због тога се одредбе

---

[411] Аутор је наставник на предметима Прекршајно право, Полицијско право и Управно право – област унутрашњих послова на Високој школи унутрашњих послова у Бањој Луци;

[412] Аутор је асистент на правној групи предмета на Високој школи унутрашњих послова у Бањој Луци на предметима Прекршајно право и Полицијско право;

[413] У раду ћемо приказати преглед прекршајних санкција које се изричу малољетним учиниоцима прекршаја у Републици Српској, односно Федерацији БиХ, Републици Србији и Републици Хрватској;

општег дијела Закона примјењују према малољетницима само уколико нису у противрјечности с одредбама из поглавља које се односи на малољетне учиниоце прекршаја.

Кључне ријечи: *малољетничка делинквенција, прекршаји, прекршајне санкције које се изричу малољетним учиниоцима прекршаја, прекршајни поступак према малољетницима.*

1. Малољетничка делинквенција и границе малољетства

У времену најснажнијих друштвених преображаја стари социјални, друштвени и други свакодневни проблеми сустижу нове и заједно са њима формирају изузетно сложене изазове заштитним функцијама организованог друштва. Једна од таквих тенденција указује да најмлађи припадници друштва, интензивније него икада, и интензивније од било које друге старосне групације улазе у круг оних чије је понашање неријетко веома девијантно. Малољетничка делинквенција је саставни дио општег криминалитета, али као изразито друштвено негативна појава може, а и свакако треба бити предмет посебног изучавања. Узроци ове појаве су свакако веома бројни. Малољетници представљају најосјетљивију категорију људске популације коју најтеже погађа и на њу утиче криза друштвене заједнице у транзицији, па се њихова реакција на ове појаве огледа како у асоцијалном понашању, тако и у вршењу разних казнених деликата, односно кривичних дјела и прекршаја.

У савременој литератури појам малољетничке делинквенције обухвата често широку лепезу разних појава – од мање неприлагођеног до инкриминисаног и изразито инкриминисаног понашања, па се јавља и мноштво термина и схватања ове појаве. Ипак, преовладавају два основна схватања – шире и уже. Прво, дакле шире схватање, проширује појам малољетничке делинквенције и на она понашања младих лица, односно малољетника која се могу окарактерисати као социјална неусклађеност у најширем смислу ријечи (дакле, то су она понашања која су у супротности са уобичајеним или прописаним облицима, односно обрасцима понашања у једном друштву). Друго, уже схватање обухвата само она понашања која су инкриминисана по позитивним казненим, прије свега кривичним законима појединих земаља. Под делинквентом се најчешће подразумијева млађе лице, малољетник или млађи пуноољетник, чији укупни стил живота и понашање изражавају јасне антисоцијалне димензије, са испољеном склоношћу за вршење казнених деликата, односно кривичних дјела и прекршаја.[414]

[414] Митровић, Љубинко: Коментар Закона о прекршајима Републике Српске, Бања Лука, 2006;

Малољетни учиниоци прекршаја су специфична категорија учинилаца прекршаја, која се по својим биолошким и биопсихичким особинама толико разликује од пунољетних лица да се сузбијање чињења прекршаја не може постићи истим санкцијама и мјерама и по истом поступку који се користе код пунољетних лица. С обзиром на степен њиховог биолошког и психичког развоја, малољетници нису потпуно способни да схвате реални и друштвени значај свог дјела, да правилно просуђују своје поступке и да управљају својим поступцима. Њихови прекршаји, по правилу, нису резултат зрелог размишљања и чврсте воље за извршење радње прекршаја. Због тога се њихова виност и урачунљивост манифестују у посебној форми, различитој од урачунљивости и виности одраслих лица. С друге стране, узрок малољетничке делинквенције најчешће је васпитна запуштеност малољетника, недовољна брига родитеља, односно старатеља о њиховом понашању и проблематична породична или друштвена средина у којој се они развијају.

Општеприхваћено је мишљење да су малољетници сва лица која нису навршила осамнаест година живота. Дакако, има и оних који под малољетницима подразумијевају искључиво лица старости од навршених четрнаест све до навршења осамнаест година. Према њима, лица старости до четрнаест година називају се дјецом. Мишљења смо да се овдје, у принципу, ради о терминолошким разликама, те да су сва лица до навршених осамнаест година старости малољетна лица или малољетници.

Према члану 23. став 2. Закона о прекршајима Републике Српске малољетно лице које у вријеме извршења прекршаја није навршило четрнаест година живота (дијете) прекршајно је неодговорно. То практично значи да се против дјетета не може покренути нити водити прекршајни поступак (наравно, уколико је прекршајни поступак покренут против оваквог лица, он ће, одмах по сазнању за то, бити обустављен). Ово свакако из разлога што је, опет општеприхваћено, степен душевног развоја дјетета, односно малољетног лица које није навршило четрнаест година живота такав да, по правилу, ова лица нису свјесна стварног значаја свога дјела нити су у стању да процјењују дозвољеност или забрањеност својих поступака, а самим тим ова лица не би могла схватити сврсисходност примијењених прекршајних мјера и санкција које би биле према њима одређене. И што је још поразније, ове мјере би засигурно веома лако могле да произведу штетне психичке и социјалне посљедице на ова малољетна лица.

Разликујемо двије категорије прекршајно одговорних малољетника, и то су:

1. млађи малољетници - лица која су у вријеме извршења прекршаја навршила четрнаест, а нису навршила шеснаест година живота, и
2. старији малољетници - лица која су у вријеме извршења прекршаја навршила шеснаест, а нису навршила осамнаест година живота. Одређени број година једног лица навршава се протеком оног дана посљедње године који по свом броју одговара дану његова рођења.

2. Прекршајне санкције које се изричу малољетним учиниоцима прекршаја у Републици Српској

Законом о прекршајима Републике Српске[415] прописане су сљедеће прекршајне санкције, и то: новчана казна, укор, условна осуда и заштитне мјере. Поред наведених, за прекршај се могу изрећи и сљедеће мјере: одузимање имовинске користи, обавеза накнаде штете, казнени поени и лишење слободе ради наплате новчане казне.

Закон не предвиђа казну затвора као прекршајну санкцију, с тим да је предвиђено краткотрајно лишење слободе као мјера обезбјеђења присуства окривљеног на суду, и то најдуже до 24 часа, и лишење слободе због неплаћања новчане казне и трошкова прекршајног поступка, коју у трајању најдуже до петнаест дана одређује суд према кажњеном који у року не плати изречену новчану казну[416]. Главна прекршајна санкција јесте новчана казна, која се прописује у одређеном распону или у фиксном износу. Рок плаћања новчане казне не може бити краћи од осам дана, нити дужи од три мјесеца од дана правоснажности рјешења о прекршају.

Млађем малољетнику, односно малољетном учиниоцу прекршаја који је у вријеме извршења прекршаја навршио четрнаест, али не и шеснаест година, према Закону о прекршајима Републике Српске[417] могу

[415] Закон о прекршајима Републике Српске ("Службени гласник Републике Српске", број 34/06) који се примјењује од 01. септембра 2006. године; Потпуно идентична рјешења у погледу прекршајних санкција које се могу изрицати малољетним учиниоцима прекршаја налазимо и у Закону о прекршајима Федерације БиХ ("Службене новине Федерације БиХ", број 31/06) који се примјењује од 01. децембра 2006. године.

[416] Чланом 82. Закона о прекршајима Републике Српске предвиђена је могућност лишења слободе лица-кажњеног учиниоца прекршаја (најдуже до 15 дана) који одбије плаћање новчане казне у остављеном року, уколико суд сматра да је то једини разуман и ефикасан начин који ће приморати кажњеног да плати износ на који је обавезан. Овом мјером кажњени се на својеврстан начин присиљава на плаћање новчане казне.

[417] Према ранијем Закону о прекршајима, малољетним учиниоцима прекршаја могле су се изрећи сљедеће васпитне мјере: укор и појачани надзор родитеља, стараоца или органа старатељства.

се изрицати искључиво васпитне мјере. Према старијем малољетном учиниоцу прекршаја могуће је изрећи васпитне мјере, али и све друге прекршајне санкције или посебне мјере предвиђене у члану 9. став 1. и став 2. тачка а) и б) Закона о прекршајима.

Васпитне мјере су основна и посебна врста прекршајних санкција које се примјењују према малољетним учиниоцима прекршаја. То су законом одређене мјере којима се према малољетним учиниоцима прекршаја остварује заштита јавног поретка од вршења прекршаја путем васпитања и преваспитања малољетника, које изриче суд, а које се састоје у ограничавању њихових слобода и права.[418] Васпитне мјере се изричу само према урачунљивим малољетним учиниоцима прекршаја. Свакако, то су они малољетни учиниоци прекршаја који су у вријеме извршења прекршаја према својој душевној развијености могли схватити значај своје радње и управљати својим поступцима.

Васпитне мјере јесу:

1. укор,
2. налагање личног извињења оштећеном,
3. налагање редовног похађања школе,
4. рад за опште добро на слободи,
5. налагање прихватања одговарајућег запослења,
6. налагање малољетнику да посјећује васпитне, образовне, психолошке и друге врсте савјетовалишта,
7. налагање малољетнику да се уздржава од употребе алкохолних пића и опојних дрога,
8. забрана дружења са лицима која имају лош утицај на малољетника и
9. полицијска контрола кретања послије одређеног времена.[419]

Прописивањем наведених васпитних мјера у пуном смислу се уважавају захтјеви савремене прекршајноправне и кривичноправне науке и потреба другачијег начина кажњавања, односно санкционисања малољетних лица за учињени прекршај, а с обзиром на бројне околности субјективне природе које се тичу малољетника. При изрицању васпитне мјере малољетном учиниоцу прекршаја, суд је дужан узети у обзир нарочито старост малољетника, степен његовог душевног развоја, психичко стање, односно психичке карактеристике малољетника и мотиве и побуде због којих и из којих је извршио прекршај, склоности малољетника, досадашње васпитање малољетника, околину и услове под којима је живио, односе у породици, тежину прекршаја, раније

[418] Димитријевић, Предраг; Јовашевић, Драган: Прекршајно право, Београд, 2005;

[419] Мрвић Петровић, Наташа; Митровић, Љубинко: Прекршајно право, Бања Лука, 2007;

кажњавање, као и све друге околности које утичу на избор васпитне мјере којом ће се најбоље постићи сврха кажњавања.[420]

Васпитне мјере имају искључиво васпитни и рехабилитацијски карактер и њима се жели позитивно утицати на малољетног учиниоца прекршаја да убудуће не чини прекршаје. Васпитне мјере су таксативно побројане у Закону о прекршајима, тако да не постоји могућност изрицања малољетном учиниоцу прекршаја неке друге васпитне мјере.

Васпитна мјера која носи назив укор јесте специфична и, у правилу најблажа васпитна мјера која се састоји у упућивању пријекора или укора малољетном учиниоцу прекршаја, указивању на штетност његовог поступка, како по њега самог, тако и по друштво у цјелини, као и предочавању малољетном учиниоцу прекршаја да у случају поновног извршења прекршаја према њему може бити изречена тежа васпитна мјера, односно прекршајна санкција. Пријекор или укор малољетном учиниоцу прекршаја у име друштва упућује суд (поступајући судија) у свим оним ситуацијама када према малољетном учиниоцу прекршаја није потребно предузети теже васпитне мјере, а посебно онда када је малољетник прекршај учинио из лакомислености или непромишљености.

Налагање личног извињења оштећеном има за циљ успостављање својеврсног контакта између малољетног учиниоца прекршаја и оштећеног, те давање могућности малољетном учиниоцу прекршаја да покаже свој став према почињеном прекршају у смислу спремности на преузимање одговорности за учињени прекршај. Изрицање ове васпитне мјере подразумијева постојање свијести малољетног учиниоца прекршаја у погледу значаја и посљедица његове радње, те спремности на извињење, а самим тим на отклањање посљедица учињеног прекршаја. Васпитну мјеру налагања личног извињења оштећеном изриче суд својим рјешењем, а лично извињење оштећеном може бити у писменом или усменом облику.

У другу групу васпитних мјера убрајамо налагање редовног похађања школе, рад за опште добро на слободи и налагање прихватања одговарајућег запослења. Рјешењем суда малољетни учинилац прекршаја може бити обавезан да редовно похађа школу, ради за опште добро или да прихвати одговарајуће запослење и редовно одлази на посао. Изрицањем ових мјера, малољетни учинилац прекршаја се интегрише у друштвене процесе и учи друштвеним вриједностима и нормама, без намјере да се повриједи његово право избора занимања или образовања за одређено занимање. Редовно испуњавање школских или радних обавеза свакако значајно утиче на јачање дисциплине и стварање радних навика код малољетника, чиме се сужава временски простор у коме је

[420] Ibid. (фуснота 4);

малољетник препуштен утицајима неадекватног друштва или досади, који опет представљају веома ризичне факторе за вршење прекршаја.

Трећа група васпитних мјера односи се на оне мјере које су усмјерене на уклањање или ублажавање оних околности и ситуација које су допринијеле извршењу прекршаја, а које се односе на лична својства малољетног учиниоца прекршаја и средину и прилике у којима он живи. Овдје убрајамо налагање малољетнику посјећивања васпитних, образовних, психолошких и других врста савјетовалишта, налагање малољетнику да се уздржава од употребе алкохолних пића и опојних дрога, забрану дружења са лицима која имају лош утицај на малољетника и полицијску контролу кретања послије одређеног времена.

Васпитне мјере могу трајати најдуже једну годину. Суд својим рјешењем о прекршају, у правилу, не одређује трајање васпитне мјере, уз изузетак који се тиче васпитне мјере рада за опште добро на слободи код које суд у рјешењу одређује њено укупно трајање и обим. Треба истаћи да суд приликом одлучивања о избору васпитне мјере обавезно узима у обзир укупне интересе малољетног учиниоца прекршаја и оштећеног.

Када су интереси малољетника у питању, треба нагласити да ће суд изабрати ону васпитну мјеру којом ће, узимајући у обзир лична својства малољетног учиниоца прекршаја и његове породичне и социјалне прилике, на најбољи начин остварити сврху кажњавања, односно сврху изрицања васпитних мјера. Треба напоменути да је сврха изрицања васпитних мјера онај позитивни утицај васпитне мјере на малољетног учиниоца прекршаја и његово понашање како он убудуће не би чинио нове прекршаје.

Изречена васпитна мјера мора бити сразмјерна учињеном прекршају (у супротном постоји бојазан од њеног неприхватања и неодобравања од стране малољетног учиниоца прекршаја), те прилагођена стварним могућностима малољетника. Поред овог, изречена васпитна мјера мора одражавати и интересе оштећеног у смислу њене адекватности на учињени прекршај и одређене компензације за оштећеног.

Законодавац је посебно оставио могућност суду према којој он (поступајући судија) може укинути васпитну мјеру током њеног трајања и извршења, односно обуставити или измијенити обавезе које је поступајући судија малољетном учиниоцу прекршаја одредио. Извршење изречене васпитне мјере може се обуставити или замијенити неком другом васпитном мјером када се послије доношења рјешења којим је изречена васпитна мјера појаве околности којих није било у вријеме доношења рјешења или за њих није знао судија који води прекршајни поступак. Измјена одлуке о изреченој васпитној мјери посебно долази до изражаја у случају одбијања малољетног учиниоца прекршаја или другог

лица које извршава васпитну мјеру да поступи по налозима суда. Овако законско рјешење има за циљ постизање сврхе васпитних мјера и уједно представља обавезу суда да прати извршење изречених васпитних мјера и адекватно реагује зависно од резултата примјене васпитне мјере.[421]

Старијим малољетницима могу се изрећи, прије свега, васпитне мјере, као и све друге прекршајне санкције или посебне мјере предвиђене у члану 9. став 1. и став 2. тачка а) и б) Закона о прекршајима. Другачије речено, старијем малољетном учиниоцу прекршаја могу се, поред васпитних мјера, изрећи и новчана казна, укор, условна осуда, заштитне мјере, одузимање имовинске користи и обавеза накнаде штете. Прекршајне санкције и друге мјере прописане Законом о прекршајима малољетном учиниоцу прекршаја изриче искључиво суд, те је на овај начин примјена прекршајног налога као начина покретања и вођења прекршајног поступка искључена у односу на малољетна лица. Старијем малољетнику, поред васпитних мјера, могу се изрећи и друге санкције и мјере прописане чланом 9. Закона о прекршајима само ако је у вријеме извршења прекршаја, према својој душевној развијености, могао схватити значај своје радње и управљати својим поступцима, те ако због тежих посљедица прекршаја или већег степена прекршајне одговорности малољетног учиниоца прекршаја не би била оправдана примјена васпитних мјера. Према Закону о прекршајима, васпитне мјере изречене старијим малољетним учиниоцима прекршаја могу најдуже трајати једну годину, а приликом одлучивања о избору васпитне мјере, суд свакакао узима у обзир укупне интересе малољетног учиниоца прекршаја и оштећеног.

Треба још истаћи да је за примјену васпитне мјере према старијем малољетном учиниоцу прекршаја неопходно кумулативно испуњење још два услова, и то:

а) да је старији малољетни учинилац прекршаја признао почињени прекршај и изразио жаљење због тога и

б) да је добровољно пристао на одређену васпитну мјеру.

Уз то, суд је дужан посебно водити рачуна да се примијењеном васпитном мјером, односно васпитном препоруком не угрожава редовно школовање малољетног учиниоца прекршаја или његов рад, односно запослење, те да ће се васпитном мјером постићи сврха преваспитања. Избор и примјена васпитних мјера врши се у сарадњи са родитељима,

[421] Митровић, Љубинко, op. cit., стр. 45;

односно старатељима малољетног учиниоца прекршаја и органима социјалног старања.[422]

У Закону о прекршајима остављена је могућност изрицања новчане казне старијим малољетним учиниоцима прекршаја, без обзира на бројне примједбе које се тичу практичне цјелисходности њене примјене, јер се примјена ове казне своди на новчано кажњавање родитеља који плаћају новчану казну умјесто малољетног учиниоца прекршаја који најчешће нема властитих прихода. Старијем малољетном учиниоцу прекршаја могуће је изрећи и мјеру накнаде штете оштећеном, с тим да је извршење ове мјере могуће и сврсисходно једино у случају када малољетни учинилац прекршаја посједује властита средства, с обзиром на то да накнада штете од стране родитеља за рачун малољетног учиниоца прекршаја, слично новчаној казни, не би произвела потребне васпитне резултате.

3. Кратак приказ прекршајних санкција које се могу изрећи малољетним учиниоцима прекршаја у Републици Србији и Републици Хрватској

Одредбе о малољетним учиниоцима прекршаја у Републици Србији налазимо у Глави VIII Закона о прекршајима Републике Србије[423]. Треба истаћи да се одредбе ове главе Закона обавезно примјењују на оне малољетнике који су у вријеме извршења прекршаја били старости од навршених четрнаест до навршених осамнаест године, док се остале одредбе Закона о прекршајима примјењују на малољетнике само ако нису у супротности са одредбама Главе VIII.

Против малољетника који у вријеме када је извршио прекршај није навршио четрнаест година (дијете) не може се покренути, нити водити прекршајни поступак. Међутим, Законом је дефинисано да уколико дијете, али и малољетник старости од 14 до 18 година, учине прекршај због пропуштања дужног надзора родитеља, усвојитеља, односно старатеља, под условом да су ова лица била у могућности да такав надзор врше, родитељи, усвојитељ, односно старатељ дјетета казниће се за прекршај као да су га они сами учинили.

Малољетнику који је у вријеме извршења прекршаја навршио четрнаест, а није навршио шеснаест година (млађи малољетник) могу се изрећи само васпитне мјере. Малољетнику који је у вријеме извршења

[422] Митровић, Љубинко; Грбић, Николина: "Малољетници у казненом законодавству Републике Српске и Босне и Херцеговине", "Правна ријеч", часопис за правну теорију и праксу, Удружење правника РС, број 15/2008; Бања Лука, 2008. године;

[423] Закон о прекршајима Републике Србије ("Службени гласник Републике Србије", број 101/05);

прекршаја навршио шеснаест година, а није навршио осамнаест година (старији малољетник) може се изрећи нека од васпитних мјера или казна. Заштитна мјера се може изрећи малољетнику уз васпитну мјеру, ако је због природе прекршаја то неопходно. Не постоји могућност кажњавања малољетника од стране овлашћених органа, односно органа управе, тако да искључиво суд може малољетнику изрећи васпитну мјеру, новчану казну, казну затвора и заштитну мјеру.

У Републици Србији малољетним учиниоцима прекршаја могу се изрећи сљедеће васпитне мјере:

1. мјере упозорења и усмјеравања[424], и то су укор и посебне обавезе и
2. мјере појачаног надзора[425].

Укор (или судски укор из Закона о малолетним учиниоцима кривичних дјела и кривичноправној заштити малолетних лица[426]) је најблажа васпитна мјера која се састоји у укору или пријекору који суд у име друштва изриче малољетном учиниоцу прекршаја према којем није потребно предузети трајније васпитне мјере, а нарочито кад се из његовог односа према учињеном прекршају и његове спремности да убудуће не чини прекршаје може закључити да ће изреченом васпитном мјером бити постигнута сврха ове мјере. При изрицању укора, малољетном учиниоцу прекршаја ће се указати на друштвену неприхватљивост и штетност његовог поступка и евентуалне посљедице уколико поново учини прекршај, односно на могућност изрицања и друге, подразумијева се, свакако, теже васпитне мјере.

Такође, Законом о прекршајима су предвиђене и посебне обавезе које ће суд изрећи малољетном учиниоцу прекршаја када оцијени да је одговарајућим захтјевима и забранама потребно утицати на малољетног учиниоца прекршаја и његово понашање. Посебне обавезе које суд може изрећи јесу: да се извини оштећеном; да, у оквиру својих могућности, поправи или надокнади штету коју је проузроковао; да не посјећује одређена мјеста и избјегава друштво одређених лица која на њега негативно утичу; да се подвргне одвикавању и лијечењу од зависности од алкохола, дрога или других опојних средстава и средстава зависности; да се ради учења или провјере знања саобраћајних прописа упути у

[424] Члан 66. став 2. Закона о прекршајима гласи: мере упозорења и усмеравања се изричу кад је таквим мерама потребно утицати на личност малолетника и његово понашање и када су оне довољне да се постигне сврха ових мера;

[425] Члан 66. став 3. Закона о прекршајима гласи: мере појачаног надзора изричу се кад за васпитавање и развој малолетника треба предузети трајније васпитне мере уз одговарајући стручни надзор и помоћ;

[426] Закон о малолетним учиниоцима кривичних дјела и кривичноправној заштити малолетних лица (Службени гласник Републике Србије, број 85/05);

надлежну установу за оспособљавање возача; да се, без накнаде, укључи у рад хуманитарних организација или у послове еколошког, социјалног или локалног значаја, или да се укључи у рад спортских и других секција у школи уз педагошки надзор наставника. Набројане обавезе не могу трајати у недоглед, односно оне не могу трајати дуже од шест мјесеци и свакако не смију ометати малољетниково школовање или запослење, уколико он ради.

Васпитне мјере појачаног надзора изричу се у оним случајевима када је потребно према малољетном учиниоцу прекршаја извршити трајнију мјеру васпитања. Мјеру појачаног надзора од стране родитеља, усвојитеља или старатеља, суд ће изрећи у случају када су родитељи, усвојитељ или старатељ пропустили да врше потребну бригу и надзор над малољетником, а у могућности су да овакав надзор врше. Ако они нису у могућности да овакав надзор врше, малољетном учиниоцу прекршаја ће се изрећи мјера појачаног надзора органа старатељства.

Старијем малољетнику може се изрећи и казна, и то искључиво ако је у вријеме када је старији малољетни учинилац прекршаја учинио прекршај, према својој душевној развијености могао схватити значај своје радње и управљати својим поступцима и ако због тежих посљедица прекршаја или већег степена прекршајне одговорности не би било оправдано примијенити васпитну мјеру. Старијем малољетном учиниоцу прекршаја може се изузетно изрећи и казна затвора, при чему се мора имати у виду природа прекршаја, личне особине и понашање малољетног учиниоца прекршаја. Казна затвора изречена старијем малољетном учиниоцу прекршаја не може бити дужа од петнаест дана. Новчана казна изречена старијем малољетном учиниоцу прекршаја може се замијенити казном затвора у трајању до петнаест дана.

У Републици Хрватској, према члану 64. Закона о прекршајима[427], малољетницима за почињене прекршаје може бити изречена:

1. новчана казна[428] и
2. казна малољетничког затвора[429].

Истовремено, према малољетном учиниоцу прекршаја могу бити примијењене и:

---

[427] Закон о прекршајима Републике Хрватске (“Народне новине Републике Хрватске”, број 88/02);

[428] Новчану казну суд може изрећи старијем малољетнику који остварује приходе властитим радом или имовином ако утврди да с обзиром на нарав и тежину почињеног прекршаја треба изрећи ту казну. Новчана казна не може бити замијењена казном затвора.

[429] Казна малољетничког затвора изнимно може бити изречена старијем малољетнику ако суд утврди да је с обзиром на нарав и тежину прекршаја, околности под којима је прекршај почињен, његове породичне прилике и његова лична својства потребно изрећи ту казну. Казна малољетничког затвора не може бити краћа од три дана ни дужа од десет дана.

1. заштитне мјере[430],
2. одгојне мјере[431] и
3. глоба.

Према малољетнику који је у вријеме извршења прекршаја навршио четрнаест година, а није навршио шеснаест година живота (млађи малољетник) биће примијењене одгојне мјере и заштитне мјере, а према малољетнику који је у вријеме почињења прекршаја навршио шеснаест, а није навршио осамнаест година живота (старији малољетник) могу бити примијењене одгојне мјере, заштитне мјере, глоба[432], те изречена новчана казна и казна малољетничког затвора.

У члану 68. Закона о прекршајима прописано је да суд може малољетнику одредити једну или више посебних обавеза ако оцијени да је примјереним налозима и забранама потребно утицати на малољетника и његово понашање. Суд може изрећи сљедеће обавезе малољетнику: да се извини оштећеном; да према властитим могућностима поправи или надокнади штету насталу прекршајем[433]; да се уздржи од посјећивања одређених мјеста и клони друштва одређених особа које на њега штетно утичу; да се уз сагласност малољетниковог законског заступника подвргне одвикавању и лијечењу од дроге или других зависности; да се ради учења или провјере знања прометних прописа упути у надлежну установу за оспособљавање возача; да се укључи у рад хуманитарних организација или на послове комуналног или еколошког значаја; да се укључи у рад спортских и других секција уз педагошки надзор у школи. Ове обавезе могу трајати најдуже шест мјесеци и не смију ометати малољетниково школовање или запослење. Приликом одређивања посебних обавеза суд ће малољетника посебно упозорити да ће га у случају неиспуњавања обавеза упутити у центар за одгој. Извршење посебних обавеза проводи се уз надзор центра за социјалну скрб који о томе извјештава суд. Наведени центар дужан је водити посебну

---

[430] Према малољетном починитељу прекршаја могу бити примијењене заштитне мјере одузимања предмета и протјеривања странца из земље, а према старијем малољетнику и заштитна мјера забране управљања моторним возилом. Заштитне мјере према малољетницима могу бити примијењене и без изрицања казне. Заштитне мјере могу трајати најмање један мјесец, а најдуже једну годину.

[431] Према малољетницима могу бити примијењене сљедеће одгојне мјере: судски укор, посебне обвезе и упућивање у центар за одгој. Ове мјере се примјењују када је потребно утицати на малољетникову личност и понашање мјерама упозорења, усмјеравањем или другим примјереним мјерама.

[432] Малољетнику који у року не плати примијењену глобу или је плати само дјелимично, глоба ће се замијенити радом за опште добро на слободи, али не и присилно наплатити.

[433] Суд ће одредити облике и начин поправљања или накнаде штете, а да при томе лични рад малољетника не смије трајати више од двадесет сати у року од мјесец дана и мора бити тако распоређен да не омета школовање или запослење малољетника.

евиденцију за сваког малољетника према којем је суд примијенио одгојну мјеру.

г) Укратко о прекршајном поступку према малољетним учиниоцима прекршаја у Републици Српској

Када је прекршајни поступак према малољетним учиниоцима прекршаја у питању, треба истаћи да се одредбе поглавља XXVI Закона о кривичном поступку Републике Српске[434] mutatis mutandis примјењују и у прекршајном поступку. Овај поступак је специфичан и у њему се води рачуна о младости учиниоца прекршаја, те потреби правилног васпитања и развоја малољетног учиниоца прекршаја.

Према малољетном учиниоцу прекршаја, односно лицу које у вријеме извршења прекршаја није навршило четрнаест година неће се уопште покретати прекршајни поступак, а ако је, ипак, такав поступак покренут, он ће се обуставити.

Основне карактеристике (а уједно и специфичности у односу на редовни прекршајни поступак, односно прекршајни поступак према пунољетним учиниоцима прекршаја) прекршајног поступка према малољетним учиниоцима прекршаја јесу:

3.1. хитност прекршајног поступка и обазривост поступања

Прекршајни поступак према малољетном учиниоцу прекршаја је хитан, па, према томе, поступајући судија има обавезу да поступа хитно, односно брзо и ефикасно и не одуговлачи прекршајни поступак. Сви органи и установе које учествују у прекршајном поступку према малољетном учиниоцу прекршаја дужни су да поступају најхитније како би се прекршајни поступак што прије завршио. Прије изрицања васпитне мјере или новчане казне, поступајући судија прибавља мишљење надлежног органа старатељства, које утиче на избор прекршајне санкције. Судија који води прекршајни поступак обавезан је у поступку према малољетном учиниоцу прекршаја избјегавати неподесно држање и изражавање, неозбиљност, неумјесне шале, али и претјерану строгост према малољетном учиниоцу прекршаја. У поступку према малољетном учиниоцу прекршаја посебну пажњу треба обратити на степен душевне развијености малољетника, његово здравствено стање, личне околности, његово владање и склоности, личне и породичне прилике, учење и владање у школи, итд. У избору васпитне мјере судија који води прекршајни поступак посебно сарађује са родитељима, односно старатељима малољетног учиниоца прекршаја.

[434] "Службени гласник Републике Српске", број 50/03, 111/04 и 115/04;

3.2. позивање малољетног учиниоца прекршаја и достављање писмена

Позив за испитивање малољетника не упућује се њему лично, већ се малољетни учинилац прекршаја позива преко родитеља, односно законског заступника. Изузеци су позивање малољетног учиниоца прекршаја који нема родитеља ни законског заступника, позивање малољетника чији су родитељи дуже одсутни или се налазе у иностранству, као и позивање малољетног учиниоца прекршаја у случају хитног поступања или из других оправданих разлога.

3.3. искључење ослобођења од дужности свједочења

Од дужности свједочења о околностима потребним за оцјењивање душевне развијености малољетног учиниоца прекршаја и за упознавање његове личности и прилика у којима живи, ослобођени су једино његови родитељи, старатељ, усвојилац, социјални радник, вјерски исповједник и бранилац.

3.4. спајање и раздвајање прекршајног поступка

Кад је малољетник учествовао у извршењу прекршаја заједно са пунољетним лицима, правило је да се прекршајни поступак према њему издвоји и спроведе одвојено, према одредбама прекршајног поступка које важе за малољетне учиниоце прекршаја. У случају раздвајања прекршајног поступка, пунољетно окривљено лице у прекршајном поступку према малољетном учиниоцу прекршаја биће саслушано као свједок, и обрнуто, у прекршајном поступку против пунољетног лица, малољетни окривљени биће саслушан као свједок. Прекршајни поступак према малољетном учиниоцу прекршаја може се водити заједно са поступком против пунољетних лица и спровести по општим одредбама Закона о кривичном поступку само ако је спајање поступка неопходно за свестрано разрјешење ствари. У заједно вођеном прекршајном поступку, према малољетном учиниоцу прекршаја мора се поступати обазриво, те водити рачуна о одредбама о свједочењу, позивању и прекршајним санкцијама.

3.5. улога органа старатељства

Орган старатељства је специфичан субјект прекршајног поступка према малољетним учиниоцима прекршаја који нема својство странке, али који свакако располаже веома значајним овлашћењима и процесним могућностима, те на тај начин, својим активним учешћем даје свој пуни допринос доношењу квалитетног рјешења. Права органа старатељства у прекршајном поступку врше надлежни центри за социјални рад. У

прекршајном поступку према малољетном учиниоцу прекршаја органи старатељства, односно родитељи или старатељи малољетника имају сљедећа основна процесна права: да се упознају са током прекршајног поступка, да у току поступка стављају приједлоге и да указују на чињенице и доказе који су од важности за доношење одлуке која ће у датим условима највише одговарати. Судија који води прекршајни поступак има обавезу да обавијести орган старатељства, односно родитеље или старатеља о покренутом поступку према малољетном учиниоцу прекршаја. Против рјешења донијетог у прекршајном поступку према малољетном учиниоцу прекршаја којим је малољетни учинилац прекршаја оглашен одговорним за прекршај, жалбу могу изјавити и старатељ, брат, сестра и хранилац малољетника, чак и када се он томе изричито противи.

3.6. примјена одредаба према дјеци

Малољетни учинилац прекршаја који у вријеме извршења прекршаја није навршио четрнаест година старости (дијете) није прекршајно одговоран. Уколико судија који води прекршајни поступак прије покретања прекршајног поступка утврди да се ради о лицу које није навршило четрнаест година, рјешењем ће одбацити захтјев за покретање прекршајног поступка као недопуштен. Ако се иста чињеница утврди у току прекршајног поступка, судија који води прекршајни поступак обуставиће по службеној дужности прекршајни поступак својим рјешењем. У случају обуставе прекршајног поступка, поступајући судија ће обавијестити родитеља, односно старатеља малољетног учиниоца прекршаја, као и орган старатељства према пребивалишту малољетног учиниоца прекршаја, те подносиоца захтјева за покретње прекршајног поступка (овлашћени орган).

3.7. обавезна одбрана

Малољетни учинилац прекршаја мора током цијелог прекршајног поступка имати браниоца, без обзира на врсту и висину прекршајне санкције која је прописана. Исто тако, у случају да не познаје језик на коме се води прекршајни поступак, малољетном учиниоцу прекршаја одређује се преводилац.

3.8. спровођење јединственог прекршајног поступка

Уколико је неко лице учинило један прекршај као малољетно лице, а други прекршај као пунољетно лице, провешће се јединствен прекршајни оступак, по правилима која важе за пунољетна лица.

3.9. забрана објављивања тока прекршајног поступка и искључење јавности

За разлику од правила општег прекршајног поступка, односно поступка према пунољетним учиниоцима прекршаја, у поступку према малољетним учиниоцима прекршаја јавност је увијек искључена са суђења. Искључење јавности не односи се на подносиоца захтјева, односно овлашћени орган, оштећеног, друге окривљене и њихове заступнике и браниоце. С друге стране, постоје и одређена процесна ограничења у погледу обавјештавања јавности, на тај начин што се ток прекршајног поступка и одлука, односно рјешење донијето у прекршајном поступку не смију објавити (правоснажно рјешење суда може се објавити, без навођења личних података малољетног учиниоца прекршаја из којих се може утврдити његов идентитет).

3.10. нецјелисходност покретања прекршајног поступка

Суд може одлучити да се из разлога цјелисходности не покреће прекршајни поступак против малољетног учиниоца прекршаја ако је учињени прекршај по својој тежини мањег значаја.

Драган УЛЕТИЛОВИЋ
Судија за малољетнике Основног суда
Бања Лука

ПРИМЈЕНА МЕЂУНАРОДНИХ СТАНДАРДА У ДОМАЋЕМ ЗАКОНОДАВСТВУ СА АСПЕКТА ПРИМЈЕНЕ ВАСПИТНИХ ПРЕПОРУКА КАО МЈЕРА ПРЕУСМЈЕРАВАЊА ОД РЕДОВНОГ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА

Резиме: *У кривичном законодавству Републике Српске поред традиционалних кривичних санкција које се могу изрећи малољетним починиоцима кривичних дјела, пос-тоје и васпитне препоруке као мјере које представљају алтернативу редовном вођењу кривичног поступка. Васпитне препоруке као мјере преусмјеравања од редовне кривичне процедуре регулисане су новим Кривичним законом Републике Српске који је ступио на правну снагу 2003. године.*[435] *Регулисање овог института као међународног стандарда у домаћем законодавству пред-ставља корак напријед ка усклађивању домаћег законодавства са међународним стандардима из области малољетничког преступништва. Обавеза домаћих власти да усклађују домаће законодавство са међународним стандардима утврђена је чланом 4. Конвенције Уједињених нација о правима дјетета из 1989. године, а на чију примјену се Босна и Херцеговина обавезала Анексом 1 Устава Босне и Херцеговине.*[436] *Дакле, новим кривичним законодавством створени су нормативни предуслови да се у кривичном поступку према мало-љетницима започне са примјеном васпитних препорука као моделом одвраћања малољетника од редовне кривичне процедуре.*

---

[435] Кривични закон Републике Српске (Службени гласник Републике Српске бр. 49/03);
[436] Устав Босне и Херцеговине;

Кључне ријечи: *кривично правосуђе, ретрибутивно правосуђе, ресторативна правда, малољетници, малољетничко правосуђе, диверзиони модел, васпитне препоруке.*

1. Модели кривичног правосуђа

Уопштено посматрано, кривично правосуђе разликује два модела правосуђа: модел ретрибутивног правосуђа и модел ресторативног правосуђа. Сваки од ових модела има своје особености, по којима се међусобно разликују, а о којим разликама ће бити нешто више говора у даљем дијелу текста.

1.1. Модел ретрибутивног правосуђа

Модел ретрибутивног правосуђа према Weitekampu је традиционални одговор на криминалитет младих, у коме се акценат ставља на кривично дјело и учиниоца, док се у други план ставља жртва кривичног дјела[437] (енг. retribution: заслужена казна, одмазда). Према овом моделу кривично дјело је акт против државе, одговорност преступника се дефинише одређивањем санкције, односи између страна у сукобу су супротстављени, а „дуг“ према држави и друштву је апстрактан. Осим наведеног, карактеристика овог модела је да он као такав у односу на стране у сукобу не подстиче на кајање, односно праштање; једна повреда друштва се замјењује другом повредом, а друштвена заједница, односно држава се налази на маргини поводом овог сукоба.

1.2. Модел ресторативног правосуђа

Елементи ресторативне правде се могу наћи још у периоду прије античких цивилизација. Концепт ресторативне правде за свој основ има реституцију, надокнаду или поправљање штете настале кривичним дјелом (енг. restoration: успостављање, довођење у првобитно стање). Појам ресторативна правда је први пут употријебио Albert Englash 1977. године, наводећи три врсте кривичноправних система: ретрибутивну правду, дистрибутивну правду и ресторативну правду.[438] Према Fridayu, „политика и пракса традиционалног кривичноправног система нису показале ефикасност у смањењу стопе криминалитета и пружању

[437] Weitekamp, E.G.M.(2000) “Research on victim-offender mediation: finding and needs for the future“, u: Victim-offender mediation in Europe:Making restorative justice work, The European Forum for Victim–Offender Mediation and Restorative Justice, Leuven University Press;

[438] Van Ness, D.W.,Strong, K.H. (2002) Restoring Justice, Cincinati, OH: Anderson Publishing Co.;

грађанима сигурности и добијању подршке од стране судских власти“.[439] Савремени концепт ресторативне правде развио се у склопу тзв. диверзионо правно-социолошког концепта. Овај концепт је своје упориште нашао у идејама „покрета за неформалну правду“, а његова суштина је давање предности неформалним облицима рјешавања конфликта насталог извршењем кривичног дјела. Један од главних представника овог покрета, норвешки криминолог Nils Christie кривично дјело схвата као својину оних који су у њега умијешани како директно, тако и индиректно.[440] Учесници сукоба који треба ријешити, према овом аутору је, су учинилац, жртва и заједница, а не професионалци (правници), који у традиционалном кривичноправном систему „краду“ конфликт од оних којима и припада. Овакво поступање би водило већем учешћу страна у рјешавању проблема који је настао поводом кривичног дјела, бољем приступу правди, минималној стигматизацији и примјени принуде.

Ресторативна правда као алтернатива традиционалном кривичноправном систему нема тачне дефиниције, јер она садржи низ различитих програма (праксе, мјере, поступке) који се могу примијенити у различитим фазама кривичног поступка, укључујући и скретање са формалног кривичног поступка, потом поступке који се примјењују паралелно са постојећим кривичноправним системом, као и на програме којима се реагује како на криминално понашање појединаца тако и у случајевима масовних кршења људских права (Daly, 2003, 196)[441]. У традиционалном кривичноправном систему жртве често имају осјећај особа којима се суди, док се учиниоци задржавају у систему настављајући да врше кривична дјела, тако да су пресуђењем често незадовољни и жртва и учинилац. Концепт ресторативне правде је мотивисан активнијим приступом жртви у кривичном поступку и хуманијим поступањем са починиоцем кривичног дјела, а исто тако давањем прилике жртви и заједници да учествују у процесу рехабилитације учиниоца. Концепт ресторативне правде схвата кривично дјело као повреду људи и међуљудских односа, док је повреда правне норме секундарног карактера (принцип персонализма). Поправљање штете подразумијева одговорност и обавезе; одговорност се не утврђује већ је учинилац прихвата, као и одговорност да поправи штету. Ресторативна правда представља процес у који се укључују учинилац,

[439] Friday, P (2003) “Restorative Justice: The Impact on Crime“, XI Međunarodni viktimološki simpozijum, 13-18.07.2003.godine, Stellenbosch, South Africa;

[440] Christie, N. (1977) „Conflict as property“, British Yournal of Criminology, Vol.14, br.13;

[441] Daly, K (2003) “Restorative Justice: Real Story“, u: McLaughin, E., Fergusson, R.,Hughes, G.,Westmarland, L. (ur.) Restorative Justice Critical Issues, London,Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications: 195-214.;

жртва и заједница ради изналажења рјешења које треба да промовише поправљање штете, помирење и спречавање поновног вршења кривичног дјела. Контакт и укљученост у формални правосудни систем, те лишавање слободе малољетника као начин обезбјеђења његовог присуства поступку су избјегнути. Ресторативна правда, с једне стране, има за циљ реинтеграцију учиниоца у локалну заједницу, а не његово искључивање и стигматизацију. Са друге стране, модел ресторативане правде има за циљ и потпуну реинтеграцију жртве, која је често маргинализована, дискриминисана или стигматизована у својој средини, што све неповољно утиче на процес њеног опоравка од трауме изазване кривичним дјелом. Дакле, модел ресторативне правде је окренут превенцији и будућности, и он има за циљ како специјалну тако и генералну превенцију и као такав представља конструктиван одговор на криминалитет који тежи ка поправљању штете, а не ка одмазди и кажњавању односно продубљивању сукоба.

Основ за примјену концепта ресторативне правде представљају међународни документи, и то: Декларација Уједињених нација о основним принципима правде за жртве криминалитета и злоупотребе моћи (1985), Препорука Комитета министара Савјета Европе бр. Р (99) 19 о примјени посредовања у кривичним стварима, Декларација Уједињених нација о основним принципима примјене програма ресторативне правде у кривичним случајевима (2000), Оквирна одлука Европске уније о положају жртава у кривичном поступку (2001), Препорука Комитета министара Савјета Европе Рец (2006) 8 о помоћи жртвама криминалитета.

2. Ресторативна правда у систему малољетничког правосуђа (диверзиони модел)

2.1. Систем малољетничког правосуђа

Систем малољетничког правосуђа је заснован на принципима најбољег интереса дјетета, праву на живот, опстанак и развој, недискриминацији и праву на поштивање мишљења дјетета. Остваривањем наведених принципа осигурава се добробит дјетета као циљ система малољетничког правосуђа. Конвенција Уједињених нација о правима дјетета (у даљем тексту: КПД) и Стандардна минимална правила Уједињених нација за малољетничко правосуђе из 1985. године (тзв.“Пекиншка правила“) наглашавају принцип о неопходности вођења рачуна о добробити дјетета и поступања са дјецом на начин који је сразмјеран како околностима које се тичу преступника тако и почињеном

дјелу (члан 40 став 4 КПД, Пекиншко правило бр. 5).[442] Ради остварења овог циља, један од задатака малољетничког правосуђа је доношење мјера да дијете буде издвојено из судског поступка (члан 40 став 3 тачка б КПД, Пекиншко правило 11). Најважнији међународни документи који регулишу област ресторативне правде у систему малољетничког правосуђа су:

2.2. Конвенција Уједињених нација о правима дјетета из 1989. године

Одредба члана 40 став 3 КПД упућује да „државе уговорнице потичу стварање закона, поступака, органа и установа који се изричито односе на дјецу и баве дјецом за коју постоји сумња, која су оптужена или за коју је утврђено да су прекршила кривични закон“, а посебно „доношење мјера кад год је могуће и пожељно за поступање са таквом дјецом без прибјегавања судском поступку, с тим да у потпуности буду поштована људска права и законска заштита“.

1. Стандардна минимална правила Уједињених нација за малољетничко правосуђе из 1985. године (тзв. “Пекиншка правила“)
   Пекиншка правила у свом одјељку 11 тачка 4 сугеришу да се требају „учинити напори да се створе програми локалних заједница, као што су привремени надзор и усмјеравање, обештећење и накнада штете“.
2. Стандардна минимална правила Уједињених нација за мјере алтернативне институционалом третману из 1990. године (тзв. “Токијска правила“)
   Токијска правила подстичу све државе да развију „широк спектар алтернативних мјера почев од оних прије суђења па до оних послије изрицања пресуде (2.3), уз обавезу држава да осигурају одговарајућу равнотежу: између права сваког појединачног преступника, права жртава и бриге друштва за јавну безбједност и превенцију криминала“ (1.4.)
3. Спровођење малољетничког правосуђа, Резолуција економског и социјалног савјета Уједињених нација 1997/30
   Резолуција бр. 1997/30 економског и социјалног савјета Уједињених нација за спровођење малољетничког правосуђа у свом одјељку бр.15 као један од циљева наглашава потребу да се развијају мјере преусмјеравања или друге иницијативе, које су алтернативе класичним системима кривичног правосуђа како би се избјегло ослањање на систем кривичног правосуђа у случају

[442] Невена Вучковић Шаховић: „Права детета и међународно право“, Југословенски центар за права детета , Београд, 2000. година;

младих оптужених за преступ како прије хапшења, прије суђења, током и након суђења, како би се спријечио рецидивизам те промовисала друштвена рехабилитација дјеце преступника. Резолуција наглашава и потребу да се, гдје год је то прикладно, користе механизми за неформално рјешење спорова у које треба укључити дијете преступника, породицу, а што подразумијева медијацију и праксу ресторативне правде, посебно у процесима који укључују и жртве.

4. *Препорука бр. Р (87) 20* Савјета Европе земљама чланицама о одговору друштва на малољетничко преступништво, усвојена 1987. године од стране Министарског комитета
   Препорука бр. Р (87) 20 Савјета Европе у свом одјељку бр. II 2 подстиче развијање мјера преусмјеравања/одвраћања и медијације на нивоу јавног тужиоца (обустава поступка) или на нивоу полиције у земљама гдје полиција има овлашћења тужилаштва, како би се спријечио контакт малољетника са системом кривичног правосуђа, те посљедице таквог контакта; удруживање Одбора за заштиту дјеце или служби на примјени ових мјера.
5. *Препорука (2003) 20* Савјета Европе земљама чланицама о новим начинима третирања малољетничког преступништва и о улози малољетничког правосуђа, усвојена 2003. године од стране Министарског комитета
   Препорука (2003) 20 Савјета Европе у свом одјељку бр. 3 т. 7 и т. 8 упућује да се треба наставити на повећању броја погодних алтернатива формалном судском поступку и да исте требају бити дио редовног поступка, да се мора поштовати принцип пропорционалности и одражавати најбољи интереси малољетника и примјењивати само у случајевима гдје се одговорност за почињено дјело у потпуности прихвата. И ова препорука, као и она претходна, упућује да тамо гдје је то прикладно треба примијенити медијацију, ресторативно право и одштету оштећеној страни.

Цитирани међународни документи представљају дио система малољетничког правосуђа. Неки од ових докумената (препоруке) имају карактер „меких закона“ и по свом значају представљају смјернице у којима се државе требају кретати у области малољетничког преступништва. Одређене одредбе из Пекиншких правила касније су уграђене у КПД као најзначајнији међународни документ који регулише област малољетничког правосуђа.

2.3. Диверзиони модел у систему малољетничког правосуђа

Диверзиони модел у систему малољетничког правосуђа представља процес у којем се млади који дођу у сукоб са законом третирају ван формалног система кривичног правосуђа (енг. diversion - одвраћање). Овај модел се заснива на принципима ресторативног правосуђа и он представља могућност која се даје малољетним преступницима који се први пут појављују у сукобу са законом или лакшим преступницима.

Данас у свијету постоје бројни програми ресторативне правде, као нпр. посредовање између жртве и учиниоца, породичне и друштвене расправе, кругови миротворства, панели у којима се жртва обраћа учиниоцима, рад у корист жртве или локалне заједнице, групе у оквиру друштвене заједнице које пружају подршку жртви односно учиниоцима дјела и сл. Посредовање (медијација) је највећу примјену доживјело у Европи и Сјеверној Америци. Модели ресторативне правде примјењују се данас у више од 80 земаља. До посредовања се долази на основу одлуке полиције, тужилаштва или суда, на иницијативу жртве или учиниоца, или неке треће особе, као нпр. породице или локалне заједнице. Ресторативна правда се може примијенити у преткривичном поступку, кривичном поступку (нпр. задржавање извршења казне малољетничког затвора) и паралелно у току извршења кривичне санкције (нпр. у затвору у саставу примјене института условног отпуста).

Да би се провео програм преусмјеравања потребно је имати у виду сљедеће принципе:

- приступ формалном систему остаје као опција прије, током и након процеса преусмјеравања (одвраћања),
- било какве пресуде (саслушања) или одлуке које произађу из система преусмјеравања (одвраћања) морају бити у складу са међународним и државним стандардима о људским правима,
- на младе не треба вршити притисак да би признали кривицу како би учестовали у процесу преусмјеравања (одвраћања) и
- тешка кривична дјела (нпр. убиства, силовања) морају се третирати у складу са формалним процедурама.

2.4. Примјена диверзионог модела на примјерима добре праксе

Модел одвраћања малољетних преступника од формалног система има низ практичних предности. Научна истраживања показују да млади људи који су дошли у сукоб са законом, а који су одвраћени од формалног судског процеса имају нижу стопу нових преступа. То у пракси значи да само мањи број ових лица након диверзије поново почине ново кривично дјело, док то није случај са дјецом која се

суочавају са формалним судским поступком. Разлог за ширу примјену овог модела у пракси лежи у чињеници да малољетници који су једном обиљежени као „криминалци“, пролазећи кроз формални процес, врло вјероватно увијек остају „криминалци“. Примјера ради, у развијеним европским земљама све је заступљеније изрицање различитих облика диверзионих мјера у односу на „формалне санкције“. Тако нпр. у Њемачкој се формалне санкције изричу у свега 30% случајева, а у 70% се завршава вансудским поступком.[443] У савременом кривичном правосуђау постоји тенденција да се модел ресторативне правде примјењује не само код малољетних починилаца кривичних дјела већ и код пунољетних извршилаца. О успјешности овог модела свједоче и неке мјере које су данас у широкој примјени, као нпр.[444]:

- Victim offender mediation (нагодба између оштећеног и починиоца која може имати за резултат финансијску накнаду штете);
- Community Reparative Boards (одабрани, едуковани чланови заједнице одлучују о мјерама или поступцима које починилац мора урадити на основу уговора);
- Family Group Conferencing Session (починилац и оштећени разговарају у присуству и уз учешће њима бликих особа, тражећи најпогоднији начин за накнаду штете).

Од примјера примјене диверзионог модела од стране полиције треба свакако споменути Холандију која нуди могућност преусмјеравања у свим фазама поступка: полицији, тужилаштву и у суду. У Холандији постоји установа за обуставу полицијског поступка која се зове HALT (Het Alternatief - Alternativa), коју су успоставиле локалне власти у сарадњи са државним тужилаштвом. Ове канцеларије су приватне организације које сарађују са полицијом и тужиоцем и оне су као такве регулисане законом. Полиција може малољетног преступника за лакша кривична дјела упутити да учествује у HALT пројекту, под условом да призна крвично дјело и ако се сложи да учествује у пројекту. У току извршења радних задатка који не могу трајати дуже од 20 дана, малољетник извршава своје обавезе које се односе на накнаду штете или образовне активности, па ако задатак не буде извршен, поступак ће се наставити.

---

[443] Обрад Перић,“Алтернативне мјере и санкције у новом Кривичном закону о малољетницима“, Окружни суд у Београду, Билтен бр. 69/2005, 28; Horst Viehmann, Универзитет у Келну, „Модерни концепти у редуцирању малољетничког криминала и алтернативне мјере за малољетне починиоце кривичних дјела“, Сарајево, 2005. год.;

[444] Млади у сукобу са законом: Осврт на праксу и законодавство у Босни и Херцеговини у односу на међународне стандарде, Save the children UK i UNICEF, Сарајево, 2002. год.;

У Великој Британији од 1998. године полиција има овлашћења да може малољетном преступнику издати мјеру укора (енг. reprimands) или мјеру посљедње опомене (енг. final warnings).[445] Мјера укора се изриче малољетним преступницима који се први пут појављују у сукобу са законом, а поновно извршење кривичног дјела води посљедњој опомени или покретању поступка - једно лице не може да буде два пута укорено. До примјене посљедње опомене долази кад малољетник није био раније опомињан, или ако јесте, али је од тог момента па до извршења новог кривичног дјела прошло најмање двије године, а службеник полиције сматра да у конкретном случају није оправдано подизање оптужнице против малољетника.

У Аустрији се као успјешни диверзиони модели према малољетницима проводе суспензија кривичног гоњења на одређени пробни период, рад у заједници и метод вансудског поравнања. Посљедњи модел је због своје успјешности уведен и у опште кривично законодавство, тако да се он примјењује и према пунољетним учиниоцима кривичних дјела. Према аустријском законодавству, у случајевима кривичних дјела за која је прописана казна затвора до пет година, јавни тужилац под условом да малољетник призна кривично дјело и уз сагласност малољетника и оштећеног који су претходно дали свој пристанак, може предмет прослиједити посебним одјелима у оквиру организације која пружа услуге медијације, која организација представља приватну организацију коју финансира надлежно министарство правде.

У Хрватској је на основу Закона о судовима за младеж установљен посебан модел вансудске нагодбе као специфичан вид скретања са класичног кривичног поступка у раду са малољетним починицима кривичних дјела.[446] Овај модел је у потпуности заснован на принципима ресторативне правде и у великој мјери се темељи на аустријском моделу. Према овом моделу државни тужилац под одређеним условима, а поступајући у оквиру начела опортунитета, може предмет прослиједити медијатору. Послове медијатора у Хрватској воде специјално обучени радници центара за социјални рад, а надзор над примјеном и извршењем вансудске нагодбе врши државни тужилац.

У Словенији је државни тужилац овлашћен да предмет упути на медијацију ако малољетник и оштећени постигну договор у погледу кривичног дјела за које је прописана казна затвора до пет година.[447] Процес медијације проводе специјално обучени медијатори, а у том процесу постиже се писмени споразум између малољетника и оштећеног

[445] Crime and Disorder Act 1998. god.;

[446] Zakon o sudovima za mladež (Narodne novine Republike Hrvatske br. 111/97, 27/98);

[447] Kaznenski zakonik i Zakon o kaznenom postupku Republike Slovenije (Sl. list br. 63/94);

о начину накнаде почињене штете. Медијатори надгледају извршење поравнања, а ако је оно у цијелости извршено, онда је тужилац овлашћен да одбаци кривичну пријаву.

Цитирани примјери из праксе различитих европских земаља показују могућност полиције да у преткривичном поступку примјењује различите облике диверзионих мјера. Према домаћим позитивним прописима полиција није овлашћена да примјењује диверзионе мјере у преткривичном поступку. С обзиром на рјешења која у овом правцу нуде релевантни међународни документи, потребно је у склопу будућих законских рјешења дефинисати могућност примјене диверзионог модела од стране полиције, како би и полицијски органи могли да буду активан субјект у спречавању, а тиме и превенцији малољетничког преступништва.

3. Васпитне препоруке као мјере преусмјеравања

3.1. Основ за примјену васпитних препорука

Васпитне препоруке као кривичноправни институт у кривичном законодавству Републике Српске први пут су регулисане 2003. године, а у Федерацији БиХ 1998. године. У Републици Српској овај институт је регулисан Кривичним законом Републике Српске и Законом о кривичном поступку Републике Српске.[448] Домаће законодавство је основ за примјену васпитних препорука нашло у међународним уговорима и документима, и то прије свега Конвенцији УН о правима дјетета, те Пекиншким правилима (члан 40.1 Конвенције о правима дјетета, Пекиншко правило 11.1)

3.2. Васпитне препоруке као мјере „sui generis“

Васпитне препоруке су институт „sui generis“, и по својим формалним и материјалним карактеристикама не припадају категорији кривичних санкција за малољетнике. Са кривичним санкцијама их повезује то што се примјењују на малољетног починиоца кривичног дјела, и јер су одређене законом као и санкције за малољетнике. Основне разлике васпитних препорука у односу на санкције за малољетнике изражене су у законском одређивању органа надлежних за примјену васпитних препорука, у условима прописаним за њихову примјену и одређењу сврхе васпитних препорука и разлика које на том плану постоје у односу на кривичне санкције за малољетнике. На основу ових разлика може се закључити да су васпитне препоруке облик реакције друштва на

[448] Закон о кривичном поступку Републике Српске (Службени гласник Републике Српске бр. 50/03);

криминалитет дјеце која су у сукобу са законом, чиме је законодавац нагласио потребу практичне примјене овог института као диверзионог модела реаговања на криминалитет младих.

3.3. Дефиниција, услови и циљеви примјене васпитних препорука

Васпитне препоруке су мјере које се могу изрећи малољетницима без формалног суђења. Васпитним препорукама се избјегава вођење кривичног поступка према малољетницима који су починили лакша кривична дјела и њиховом примјеном се постиже сврха специјалне превенције. Васпитне препоруке нису примјењиве код тежих кривичних дјела како због прописане казне за предметно кривично дјело тако и због тога што се изричу ван формалног кривичног поступка. Један од циљева који се жели постићи примјеном васпитних препорука је и потенцирање разлике између поступка који се води према малољетнику у односу на поступак који се води према пунољетном лицу. Циљ ових мјера је и растерећење тужилаштва и судова од предмета гдје су почињена багателна или лакша кривична дјела, како би се тужиоци и судије за малољетнике више ангажовали на сложенијим предметима гдје су почињена тежа кривична дјела чији су извршиоци малољетна лица. Циљ васпитних препорука је, како је то раније наглашено, и успостављање равнотеже нарушене извршењем кривичног дјела, односно отклањање штете.

3.4. Органи који изричу васпитне препоруке

Према позитивним прописима, изрицање васпитних препорука је у надлежности тужиоца, односно судије за малољетнике. Тужилац разматра могућност и оправданост изрицања васпитних препорука у складу са Кривичним законом. Могућност подразумијева да је за предметно кривично дјело прописана новчана казна или казна затвора у трајању до три године, те признање кривичног дјела и спремност за помирење са оштећеним. Оправданост се односи на специфичност реакције на делинквентно понашање, односно избјегавање кривичног поступка и коришћење алтернативних мјера.

3.5. Услови примјене васпитних препорука.

Васпитне препоруке се могу изрећи под условом да је малољетник признао извршење кривичног дјела и да је исказао спремност за помирење са оштећеним. Примјена васпитних препорука је могућа и код кривичних дјела гдје нема оштећеног, јер постоје одређена кривична дјела гдје се не појављује оштећени. Примјена васпитних препорука је условљена сарадњом родитеља, органа старатељства,

хуманитарних организација, удружења и органа власти који су укључени у превенцију малољетничког преступништва и рад са малољетницима који имају поремећај у понашању.

3.6. Сврха васпитних препорука

Васпитним препорукама се остварује сврха специјалне превенције, избјегавају негативни ефекти кривичног поступка (стигматизација), присутно је активно учешће малољетника, јача се одговорност за сопствене поступке и успјешније проводи рехабилитација.

3.7. Врсте васпитних препорука

Васпитне препоруке се дијеле према садржају на:

а) према односу учиниоца и оштећеног:

- лично извињење оштећеном,
- накнаде штете.

Циљ ове врсте васпитних препорука је успостављање контакта малољетника и оштећеног и давање прилике малољетнику да искаже свој став према почињеном дјелу и да преузме одговорност за своје поступке. Тужилац треба утврдити да је малољетник свјестан свога дјела и његових посљедица и да показује спремност да својим ангажовањем ради на отклањању посљедица. Накнада штете је условљена имовним стањем малољетника и може се изрећи ако је малољетник спреман да физичким радом намири штету (под условом да одговара узрасту, да не омета школовање или рад, или да не одузима његово слободно вријеме). Тужилац је дужан одредити врсту и висину штете која се треба намирити, те начин њене накнаде.

б) на оне које се односе на школовање и рад малољетника:

- редовно похађање школе,
- рад у корист хуманитарне организације или локалне заједнице
- прихватање одговарајућег запослења

Циљ ових препорука је социјална интеграција малољетника и развијање свијести о неопходности понашања у складу са друштвеним нормама. Препоставка њихове примјене је да се утврди постојање узрочне везе између извршеног дјела и пропуста у васпитању због нередовног похађања школе и радног неангажовања малољетника у заједници. При њиховом изрицању треба водити рачуна да се њиховим изрицањем и примјеном не би повриједила слобода избора занимања или оспособљавање за одређено занимање. Судија за малољетнике је дужан

одредити у чему се оне састоје, њихово укупно трајање и њихов распоред, водећи рачуна о радним и школским обавезама малољетника.

в) на оне које су усмјерене на уклањање или ублажавање одређених фактора који су допринијели извршењу дјела, а односе се на личне карактеристике малољетника, средину и прилике у којима живи:

- смјештај у другу породицу, дом или установу,
- лијечење у одговарајућој здравственој установи и посјећивање васпитних, образованих, психолошких и других савјетовалишта.

За елиминисање фактора који су допринијели извршењу кривичног дјела потребно је ангажовати стручна лица из области медицине, психологије, образовања или васпитања. Предуслов за њихову примјену је сарадња и спремност малољетника да учествује у њиховој примјени, те свијест да је потребна њихова примјена.

Према органу који их примјењује васпитне препоруке се дијеле на:

а) оне које изриче тужилац,

б) оне које изриче судија за малољетнике.

Овај критериј је установљен у односу на природу и садржај препорука. Васпитне препоруке које представљају задирање у лични и породични живот малољетника примјењује судија за малољетнике.

3.8. Избор васпитних препорука

При избору васпитне препоруке узимају се у обзир свеукупни интереси малољетника (принцип добробити). Тужилац, односно судија за малољетнике бира васпитну препоруку којом ће се остварити сврха васпитне препоруке да се без покретања поступка мјерама које имају васпитни и рехабилатицијски карактер изврши утицај на личност и понашање малољетника да не би чинио кривична дјела у будућности. Васпитна препорука треба бити прилагођена личности, како би се могла ефикасно извршити. Може се изрећи једна или више препорука ако је то оправдано, али да се при томе не омета редовно школовање или рад. При избору васпитне препоруке треба узети у обзир и интерес оштећеног, како би оштећени добио одређену компензацију. При избору треба водити рачуна и о томе да препорука не буде на штету малољетника. Васпитну препоруку је могуће замијенити или укинути ако је остварена њена сврха.

3.9. Актуелни проблеми примјене васпитних препорука

Васпитне препоруке у пракси тужилаштава и судова нису заживјеле на начин како се то било очекивало. Разлог томе првенствено треба тражити у објективним разлозима тј. непостојању одговарајућих подзаконских прописа којима би се регулисала правила и процедуре њихове примјене, те пратећа инфраструктура. У том правцу, у Републици Српској од стране судова и Омбудсмана РС скренута је пажња на потребу измјене законских прописа ради доношења подзаконских акта који би регулисали ближу примјену овог института како исти не би остао „мртво слово на папиру“.[449] Британска невладина организација „Save the children“ UK је, уз сагласност домаћих власти, ради превазилажења овог проблема иницирала доношење једног таквог акта који би тужиоцима, судијама за малољетнике и представницима органа старатељства послужио као модел за практичну примјену васпитних препорука. У процесу који је претходио доношењу финалне верзије Нацрта Уредбе о примјени васпитних препорука учествовали су бројни домаћи стручњаци, установе, удружења и организације које се баве малољетничким преступништвом, те релевантне међународне организације.[450] Послије више јавних презентација финалног Нацрта Уредбе, нацрт је достављен надлежним министарствима правде у БиХ ради његовог усвајања од стране ентитетских влада, односно Владе Брчко Дистрикта БиХ.

4. Закључак

Васпитним препорукама као алтернативним мјерама може се у односу на постојеће кривичне санкције ефикасније заштитити друштвени интерес, интерес малољетника и интерес жртве. Статистички посматрано, малољетници чине најчешће кривична дјела која се могу оквалификовати као тзв. “багателни и средњи криминалитет“. У складу са принципом поступности, малољетницима се најчешће изричу васпитне мјере укора и појачаног надзора. У односу на кривичне санкције, примјена васпитних препорука захтијева далеко активнији однос малољетног починиоца, породице и државних органа и установа, како би се отклонила штета настала поводом почињеног кривичног дјела, промијенило понашање малољетника, отклонили ризични фактори који су имали за посљедицу извршење дјела и посебно другачији однос према оштећеном лицу. Васпитне препоруке по свом карактеру превазилазе значај избјегавања формалне кривичне процедуре. Оне по свом карактеру

[449] Посебан извјештај Омбудсмана Републике Српске у вези с примјеном васпитних препорука, васпитних мјера и кривичних санкција према малољетницима бр.1333/05, Бања Лука, мај 2005. год.

[450] Нацрт Уредбе о примјени васпитних препорука, Save the children UK, 2007. година

и унутрашњој интенцији имају за циљ да се малољетнику помогне на организован и системски начин у његовом развоју, у прихватању система вриједности и развијању одговорности за своје поступке, како би се избјегла стигматизација личности малољетника која је нужна у кривичном поступку[451].

У пракси је присутан проблем примјене васпитних препорука, па је потребно да надлежни органи у што краћем року донесу Уредбу о примјени васпитних препорука како би се отклонили уочени пропусти који коче овај процес и онемогућавају директну примјену овог међународног стандарда. Измјенама законских прописа које су у току омогућиће се примјена овог института и за кривична дјела за која је прописана казна затвора до пет година.

Осим обезбјеђења одговарајућих материјалних средстава, за успјешност овог процеса неопходно је обезбиједити одговарајућу едукацију кадра који ће спроводити процес посредовања. Будући да ће, према планираним рјешењима, тежиште процеса посредовања бити на органима старатељстава, то је неопходно да у процесу едукације представници органа старатељства стекну неопходно знање и вјештине како би могли успјешно спроводити процес посредовања. Образовањем представника органа старатељства профилисаће се кадар који ће стећи потребна знања и вјештине која ће бити добра основа за успјешност овог процеса. Наравно, при томе не треба изгубити из вида да ће бити потребно и да сви остали субјекти овог процеса (полиција, тужиоци, судије, адвокати и др.) прођу одговарајуће едукације и специјализације ради стицања одговарајућих знања и вјештине како би овај процес био што ефикаснији.

Поред наведеног, домаће власти ће бити у обавези да обезбиједе одговарајућу инфраструктуру ради успјешности примјене васпитних препорука, те да подстичу локалну заједницу да у локалним оквирима проводи ове мјере кроз одговарајуће пројекте. У том правцу један од корака домаћих власти треба да буде и информисање јавности како би се код грађана изградила свијест о корисности диверзионих мјера, како за малољетника тако и за ширу друштвену заједницу.

[451] Љиљана Радуловић, Правни факултет у Београду, Зборник радова „Кривичноправна питања малољетничке деликвенције“, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2008. година;

Др Слободан НЕШКОВИЋ
Научни сарадник
Центра за стратешка истраживања
националне безбедности – ЦЕСНА Б и
професор Високе пословне школе
Чачак

СОЦИОЛОШКА АПЛИКАЦИЈА НАЦИОНАЛНЕ СТРАТЕГИЈЕ СУЗБИЈАЊА МАЛОЛЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ

Резиме: *У раду се разматра стратегија сузбијања малолетничке делинквенције на националном нивоу, као целовитог концепта планских мера и активности које имају конкретне ефекте у друштву. Приказана је анализа основних фактора који утичу на повећање малолетничке делинквенције у Србији. Пажња је усмерена на могуће начине решавања савремених проблема поводом овог питања и на мере које се могу предузимати поводом тога. Аутор је анализу постојеће ситуације засновао на релевантним истраживањима и на бази података о стању и обиму малолетничке делинквенције, као и на стању у судству с обзиром на ток и начин решавања малолетничких предмета.*

Кључне речи: *малолетници, делинквенција, криминалитет, окружење, превенција, социологија, апликација, национална стратегија.*

1. Увод

Модерно поимање феномена малолетничке делинквенције полази од чињенице да су малолетници значајна социолошка категорија становништва, будућа снага и носиоци прогреса сваке државне заједнице. Стога је за свако друштво од виталног интереса процес подизања и

васпитања младе генерације. У том контексту неопходно је планско и садржајно ангажовање свих расположивих ресурса друштва.

Национална стратегија сузбијања малолетничке делинквенције представља целовит и комплексан концепт спровођења друштвено-политичких и правних захтева за превентивним деловањем и ресоцијализацијом делинквената, која се примењује у случају неуспеха на претходном пољу ангажовања одговорних друштвених субјеката. Стратешки приступ означава детаљно сагледавање сопствених ресурса у оквиру актуелне тематике које је усмерено на елиминисање конкретних појава у одређеном колективитету. Неопходна је стална, интерна и екстерна координација дугорочно планираних мера и поступака на националном, регионалном и локалном нивоу.

Планске делатности на националном нивоу су комплементарне са вишим степенима организовања. Ту је потребно предвидети будући развој и потенцијалне ризике, уважавајући специфичности сваке средине, групације и починиоца. Приликом пројектовања стратегије мора се имати у виду стање расположивих људских и материјалних ресурса, политичко-криминална суштина и правни оквир.

Социолошка апликација националне стратегије сузбијања малолетничке делинквенције подразумева примену тог свеобухватног пројекта у конкретном друштву, са циљем отклањања, превентивног ангажовања, повећања ефикасности сузбијања, откривања и доказивања девијантних поступака и ресоцијализације делинквената. Стратешко планирање обухвата глобалну анализу и деловање у смислу пре свега предупређивања малолетничких делинката, односно, да се на њега не делује само у виду реакције после почињене радње.

Савремени начин живота, стварање новог друштвеног поретка, глобализација, технолошки развој доводи до опште нестабилности друштва, „бржег“ живота, преласка са традиционалног на савремени стил живота. Таква ситуација са собом доноси и низ негативних последица које се најчешће рефлектују на најосетљивије друштвене групе.

Иако је последњих година доста пажње у Србији посвећено заштити малолетника и превенцији малолетничке делинквенције, у реалности је проблем девијантног понашања малолетника све већи.

Санкције, друштвена превирања, једноставно, целокупни процес транзиције негативно се одразио на развој деце и утицао на процес њиховог одрастања и васпитања. Нестабилност породице, финансијска неизвесност и посвећивање мање времена деци довели су до тога да деца буду лишена задовољења основних потреба, као и до васпитне запуштености деце у све већем обиму. Резултат свега овога је да су деца препуштена све више сама себи и да је основно место њиховог васпитања

постала улица. Малолетничка делинквенција је у сталном порасту, како у Србији тако и у свим земљама у транзицији.

2. Национална стратегија сузбијања малолетничке делинквенције

Национална стратегија сузбијања малолетничке делинквенције представља формулисање свеобухватног концепта елиминисања тог феномена у целини или појединих његових појавних облика. Постмодерни приступ решавању тог проблема укључује све компетентне чиниоце друштвене заједнице и пермаментну координацију њихових активности. Ту је потребно применити системска решења, која обухватају: формирање специјализованих тела на националном и нижим нивоима; затим едукацију кадрова за обављање појединих послова; формирање базе података о преступништву; просторној распоређености појединих форми деликата; успостављање јединствене базе о учиниоцима криминалних дела; банку података о сопственим људским и материјалним ресурсима; програме превенције малолетничке делинквенције; садржајно укључивање, обуку и организовање грађана у оквиру пројеката превенције и концепције ресоцијализације делинквената.

Према Међународној конвенцији о правима детета предвиђен је низ активности у раду са децом која показују асоцијално, антисоцијално и агресивно понашање. Проблеми се не решавају искључењем ђака из школе, већ мерама помоћи, васпитања и надзора над тим лицима. Ту је потребно рано уочавање, пре свега, склоности ка насилничком понашању и примени програма превенције. У највећем броју случајева деца показују девијантно понашање у раном периоду живота. [452] Велики број деце и младих имају искуства везана за распад породице или насилничко понашање родитеља. Такође, многа деца и млади користе своје насилничко понашање као средство за остваривање неких циљева и личне среће. Одређен број њих развија криминални идентитет који служи да се настави претходно насилничко понашање.

При пројектовању националне стратегије, полазну основу представља стратешка анализа малолетничке делинквенције. Она инкорпорира следеће циљеве: идентификација криминалног акта, истраживање могућности деловања, вршење анализе постојећих концепција институција у окружењу, посебно полиције, да би се на основу тога конципирала општедруштвена стратегија деловања. Пројекти стратешке анализе најчешће се односе на поједине врсте деликата, и

[452] Симоновић, Б., *Рад полиције у заједници (Community Policing),* Бања Лука: Висока школа унутрашњих послова, 2006, стр. 262-377.

сваки обухвата анализу конкретних облика испољавања, факторе деструкције и њихове консеквенце како би се дефинисала државна стратегија у тој области, и на бази тога пројектовало поступање полиције, школских управа и центара за социјални рад. На основу тога дају се предлози за утврђивање конкретних решења и разрађује алтернатива у виду поступака ресоцијализације преступника. Стратегија је мултидисциплинарног карактера и укључује социолошке, психолошке, правне, биолошке и друге аспекте.

Стратешка анализа делинквенције малолетника састоји се од следећих фаза: прикупљање релевантних информација, анализа, синтеза, тражење и избор решења и алтернатива, вредновање, прогноза и обликовање концепта. На основу експертских стратешких анализа на националном нивоу, израђују се програми сузбијања појединих врста малолетничке делинквенције на националном нивоу. На основу националне стратегије, одређује се локална стратегија деловања.

На националном нивоу реализују се следећи поступци и радње: размена информација, искустава, и координација са међународним институцијама и другим државама, формирање светских стандарда у области сузбијања малолетничке делинквенције на основу међународних конвенција, консолидовање општедруштвених потенцијала и осмишљавање целовите националне стратегије, предлагање конкретних решења у области законодавне регулативе, покретање образовних активности и маркетиншких делатности на националном плану и имплементација националне стратегије на ниво локалних заједница.

На националном нивоу потребно је формирати различите институције које се баве стратешким приступом у превенцији и ресоцијализацији делинквената. Ту се првенствено мисли на Институт за проучавање малолетничке делинквенције и израду програма сузбијања те појаве. Делатности тог Института су:

- научно и стручно проучавање разних облика малолетничке делинквенције
- прикупљање података о криминалним делима, истраживање узрока појава
- истраживање односа јавности према делинквенцији, њеној превенцији и ресоцијализацији починилаца
- израда конкретних програма на сузбијању негативних трендова
- истраживање практичних показатеља и резултата постигнутих у примени програма и рад на ниховом усавршавању
- маркетиншко деловање у сврси потребе превенције малолетничке делинквенције и публицистички рад

- дефинисање законских решења за правно регулисање проблема и њихово предлагање националном парламенту
- стална и интезивна сарадња са полицијском управом надлежном за борбу против криминала
- сарадња са међународним организацијама које се баве том тематиком и
- константно праћење актуелне литературе у земљи и иностранству и његна апликација у домаћим условима.

При томе, неопходно је феномен малолетничке делинквенције сагледати са више аспеката, социолошког, политичког, правног, биолошког, психолошког, етичког и других.

3. Етиологија, социолошки и други фактори малолетничке делинквенције

Малолетничка делинквенција се, уопште, може сагледати кроз етиологију криминалитета, уопште, али због специфичности субјеката ове негативне појаве неопходно је указати на одређену диференцијацију. Као и криминалитет уопште, и криминалитет малолетника се може посматрати у повезаном деловању егзогених фактора и фактора везаних за личност. Малолетничка делинквенција је јако комплексна област и мора се сагледати мултидисциплинарно.

На развој личности утичу психолошки, биолошки, социолошки и социјални фактори. Узајамним деловањем свих чинилаца конструише се одређени вид понашања, систем вредности и схватања. Свака друштвена промена или стање посредно или непосредно ствара амбијент у коме се развијају одређене особине и устаљују одређена понашања. Према томе, појава малолетничке делинквенције не може се посматрати изоловано, већ само у контексту свих фактора.

Социолошки фактори се могу у односу на малолетничку делинквенцију посматрати веома широко. На првом месту треба свакако навести породицу, као место са којим се дете среће и у коме развија своје прве особине и способности. Понашање које се ствара у породици се даље само рефлектује и надограђује, али се тешко мења. Породица на развој детета утиче директно и индиректно. Директан утицај је однос према детету, а индиректан – однос између родитеља. Основни подстицај за малолетничку делинквенцију пружа дефицијентна и деградирана породица. Дефицијентна породица, која најчешће настаје услед развода брака, има негативан утицај на развој детета у том смислу што "код детета долази до промена у личности, изазивања осећања одбачености, усамљености, фрустрираности, што условљава делинквентно и

деструктивно понашање“[453] Деградирана породица је породица у којој постоје лоши породични односи, стални сукоби и свађе. Малолетничка делинквенција се јавља у овим породицама због недостатка адекватне социјализације и социјалне адаптације. Чест узрок малолетничке делинквенције је и појава разних социопатолошких појава, а најчешћи је алкохолизам. У деградираним породицама најчешће се јавља претерана строгост према детету или пак претерана попустљивост, недостатак породичне контроле, потчињавање једног детета другом и физичко кажњавање.

Школа је битно место које утиче на развој личности детета. Криминолошка истраживања су показала да лош успех у школи негативно утиче на понашање малолетника. Немогућност позитивног исказивања, преобимност градива, незаинтересованост за учење води у криминал. У контексту образовања, може се говорити и о утицају друштва јер се први контакт са вршњацима остварује управо у школи. У зависности од тога какво је опште схватање међу вршњацима, зависи и какве ће се особине развијати и како ће процес изградње личности тећи.

Такође, шире окружење, све оно што се дешава на ширем друштвеном плану утиче на младе. Тако, политичка, економска, безбедоносна ситуација утиче на уже окружење, а све се то рефлектује на појединце.

Фактор личности у проучавању малолетничке делинквенције заснива се на специфичним телесним и психичким особинама малолетника. Посебно треба истаћи специфичности у доба адолесценције и променама које тада настају. Узрок делинквенције могу бити психичке промене које настају у том периоду и најчешће доводе до неусклађености између психичког и телесног развоја, што доводи до тзв. „кризе малолетства“[2].

Емоционална незрелост је један од битних чинилаца малолетничке делинквенције. Јавља се потреба за личном независношћу, за самосталним доношењем одлука, а са друге стране у реалности постоји вишеструка зависност, пре свега од родитеља. У тим ситуацијама лако се прихватају негативни утицаји околине и усвајају негативни модели понашања услед недостатка искуства и личних ставова. Настаје диспаритет између жеља и могућности, реалног и фантазија.

Чест узрок делинквенције је постојање психопатских црта личности, као што су висок степен егоцентричности, недостатак асертивности, недостатак одговорности, недостатак толеранције.

---

[453] Константиновић, С. Николић, В.:Криминологија, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2003., стр.186.

Делинквенти су углавном агресивне особе, које нереално постављају своје циљеве, не препознају своје потребе и немају никаквог осећаја за потребе других. Свако, па и неосновано емотивно незадовољство, овакав малолетник доживљава као велики проблем. У тим ситуацијама не прихвата се адекватна помоћ, скрива се незадовољство, и „снага и моћ“ се показују девијантним понашањем.

Следећи психолошки фактор који има утицаја на понашање малолетника јесте ниво интелигенције. Углавном се као делинквентне личности јављају особе са нижим степеном интелигенције. Вероватно је узрок томе одсуство критичког мишљења и прихватање ситуација у којима се малолетник сналази и где може да доминира. Уколико се још ради о личности код које је его јаче изражен, веће су могућности за делинквентно понашање. Таква особа нема могућности за исказивање на неком друштвено прихватљивом пољу, већ своју „снагу“ исказује у друштву делинквената (најчешће је насилничко понашање).

Биолошки фактори, такође, могу имати одређеног утицаја на понашање малолетника. Аутори издвајају три поља: генетске предиспозиције, поремећаји централног нервног система и поремећаји у раду жлезда. Поједини теоретичари наводе као главни узрок делинквентног понашања малолетника управо генетске предиспозиције. Истраживања су показала да се деца у породицама где се јавља неки вид криминалног понашања укућана у већој мери одају криминалитету у односу на породице у којима то није случај.

Заговорници овог правца у испитивању криминалитета малолетника су применом клиничке (антропогене) методе дошли до сазнања да код малолетника који показују криминално понашање долази до појачаног рада жлезда са унутрашњим лучењем. Клинички метод се заснива на примени медицинских метода у испитивању криминалитета. Биолошки фактори поспешени одређеним социјалним факторима могу бити важан предуслов за формирање личности детета.

Полазна основа за анализу малолетничке делинквенције је одређивање старосне границе између малолетника и пунолетних лица. Значај правног регулисања положаја малолетника препознат је још у римском праву. У доба Јустинијана правила се разлика између „инфантес“- деца до 7 година и „infantes proximus“ – деца од 7 до 10,5 година. То је, као и данас, била основа за одређивање мера које ће се предузимати у конкретном случају.

Данас је број година пресудан за опредељење да ли ће се у конкретном случају применити законодавство за малолетнике или за пунолетна лица. Међутим, све се више пажње поклања и психофизичкој зрелости малолетника. Према позитивном законодавству Србије, малолетник је свако лице које је млађе од 18 година. У оквиру тог

старосног доба прави се разлика између малађих и старијих малолетника. Млађи малолетници су лица од 14 до 16 година, а старији малолетници лица од 16 до 18 година. Лица млађа од 14 година нису кривично одговорна и према њима се не могу предузимати никакве казнене мере. Важно је напоменути и установу млађе пунолетно лице јер, се и према овим лицима примењује законодавство предвиђено за малолетнике приликом извршења кривичних санкција.

Реч делинквенција потиче од речи delictum која значи преступ, грешку, дело које је забрањено, кажњиво по закону, односно delinquenta, што значи преступништво... Учинилац таквог дела се назива делинквент. То је заправо учинилац правно забрањене радње. Када је такав учинилац малолетно лице, говоримо о малолетничкој делинквенцији.

Малолетничка делинквенција се може дефинисати у ужем и у ширем смислу. У ширем смислу под малолетничком делинквенцијом се подразумевају најразноврснији облици понашања малолетника који одступају од друштвено и научно прихваћених правила понашања. Дакле, под делинквентним понашањем у овом смислу подразумевају се сва неприлагођена понашања малолетних лица, од обичних девијантних до криминалног понашања које је инкриминисано у кривичном законодавству.

Уже схватање малолетничке делинквенције је данас заступљеније и прихватљивије а подразумева вршење кривичних дела инкриминисаних у кривичном закону. Дакле, према овом схватању, делинквенција подразумева вршење најопаснијих, друштвено кажњивих дела и такво понашање треба разликовати од пределинквентног понашања, које се односи на све видове друштвено неприхватљивог понашања.

Законодавство Републике Србије је последњих година учинило битне кораке у погледу регулисања положаја малолетника. Донесен је нови Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица. Овим Законом се полази пре свега од интереса малолетника и регулишу поступци који се воде против малолетних лица. Полазна основа је зрелост малолетног лица, на основу које се одређују даље мере.

Такође је предвиђено и уведено правило да само судије и адвокати који су стекли посебна знања и вештине из области малолетничке делинквенције могу учествовати у тим поступцима, како би се на што адекватнији начин окончао поступак и предузеле оне мере према малолетнику које су најпримереније с обзиром на личност конкретног малолетника.

Нови Закон предвиђа већи број васпитних мера које је могуће изрећи малолетнику. „Оне се могу груписати у три групе, и то:

1. мере упозорења и усмеравања – судски укор и посебне обавезе

2. мере појачаног надзора – од стране родитеља, у другој породици, органа старатељства, дневни боравак у одговарајућој установи.
3. Заводске мере – упућивање у васпитну установу, васпитнопоправни дом, посебну установу за лечење и оспособљавање.“[454]

Суштина предвиђања већег броја заводских мера је у томе да се створе услови за примену мере која је у конкретном случају најадекватнија, ако се узме у обзир целокупан психо-физички статус малолетника. Савремена истраживања показују да заводске мере перема малолетнику треба само изузетно предвиђати, јер су се оне показале као неадекватно решење у највећем броју случајева. Чешће се дешава да малолетници, проводећи време у васпитнопоправним домовима, усвајају девијантне облике понашања од других малолетника него васпитне мере које предузима особље.

4. САВРЕМЕНИ ПРОБЛЕМИ У ПОГЛЕДУ МАЛОЛЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ И МЕРЕ ЗА ЊИХОВО ПРЕВАЗИЛАЖЕЊЕ

Малолетничка делинквенција је по ширини и обиму јако заступљена свуда у свету. Она је последњих деценија у сталном порасту. У неким земљама у односу на укупни криминалитет, малолетнички криминалитет заузима 15%, док у неким иде чак до 45%. „Према статистичким подацима за период 1975-1984. година у СФРЈ криминалитет малолетника показивао је различиту динамику: од 1974. до 1978. био је у константном опадању, 1982. је дошло до стагнације, 1984–1985. до наглог пораста. У том периоду на територији СФРЈ било је укупно око1.500.000 малолетника, а осуђено је за неко кривично дело 6.400 лица. Према томе, просечна стопа криминалитета малолетника је била 4,3 на сваких 1.000 малолетника.“[455]

„Статистички подаци о броју осуђених малолетних лица у периоду 1990–1994. показују пад малолетничке делинквенције, тако да у укупном броју малолетнички криминалитет заузима 6,7%. Овај податак не значи да је дошло до реалног опадања криминалитета малолетника, већ се ради о мањој територији у односу на раније. Битно је напоменути

[454] Константиновић, С. Костић, М. Извршење казни и других кривичних санкција у РС, Свен, 2006., стр.67

[455] Милутиновић, М: Малолетничка деликвенција, Научна књига, Београд, 1989., стр.134, 141

да је 1993. године дошло до значајног пораста пријављених малолетника, тако да је поменути проценат порастао на 38%.“[456]

Према подацима Републичког завода за статистику Србије долазимо до закључка да је криминалитет малолетника последњих година у сталном порасту.

Може се запазити висок ниво малолетничког делинквентног понашања уопште. Разочаравајућа је чињеница да не постоји велика диференцијација између пријављених и осуђених лица. Може закључити да последњих година криминалитет малолетника благо опада, али будући да се ради, уопштно говорећи, о великим бројкама, степен опадања није знатнији.

Поред тога, према незваничним подацима, криминалитет малолетника у периоду 2006-2007. је поново у знатном порасту. Дакле, иако су учињене знатне законске мере у овој области, до напретка није дошло. „Истраживања показују да последњих година малолетници врше знатно тежа кривична дела у односу на ранији период, на знатно дрскији начин у касним ноћним сатима и уз примену тешког оружја.“[457] Такође, битно је напоменути и чињеницу да је до знатног повећања малолетничке делинквенције дошло на Косову и Метохији, где је малолетничка делинквенција порасла за око 35% последњих година. У Београду се такође евидентира пораст малолетничке делинквенције. Годишње се евидентира чак око 2.000 малолетних преступника.

Пораст малолетничке делинквенције након доношења нових закона не можемо правдати њиховом неефикасношћу и неподобношћу. Једноставно, постоје пропусти у примени и самом поступању надлежних органа. У сваком поступку који се спроводи према малолетном лицу потребно је утврдити његове психо-физичке способности, затим испитати породичну ситуацију, направити социјалну слику и испитати социолошку средину, и на бази свих ових фактора спроводити даље мере. У Србији можемо наћи бројне пропусте у том смислу. Истраживања су показала да при самом поступку привођења малолетника постоје пропусти. Рецимо, припадници Министарства унутрашњих послова немају адекватан приступ малолетницима. Иако је предвиђено да са њима поступају лица која имају посебна знања из ове области дешава се да се мере које се примењују на пунолетна лица примењују и на малолетнике и да се са њима исто поступа. Према исказима неких малолетних лица, у пракси је да се примењују и средства принуде над

[456]Константиновић, С. Николић,В.: Криминологија, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2003., стр. 182.

[457] www.glas-javnosti.co.yu

њима иако се ради о баналним стварима. Психички притисак је уобичајна ствар која се примењује када се малолетници испитују.

Даље, запажамо да браниоци окривљених малолетних лица не поступају с довољном пажњом у овим поступцима, иако су за ту функцију добили посебну дозволу с обзиром на знања стечена у овој области. Њихово учешће у поступку је углавном формално и они се углавном придржавају мишљења која даје центар за социјални рад.

Највећи проблем постоји управо у функционисању центра за социјални рад. Неспорно је да овај центар има најзначајнију улогу када се ради о малолетницима. Међутим, пракса је да јако мало пажње овај орган поклања свеобухватном испитивању конкретног малолетника. Мишљење се углавном заснива на устаљеним обрасцима и формама. Такође, иако је, наглашавам, улога центара пресудна за заштиту малолетника, они су у поступку јако пасивни и незаинтересовани за њихов исход. Оправдање за такво понашање је недостатак ресурса како људских тако и материјалних за ефикасније поступање.

Следећи јако битан податак јесте да се у случају малолетника често одређује притвор. Закон оставља могућност одређивања притвора у тачно одређеним ситуацијама. Међутим, притвор се предвиђа као изузетна мера, коју треба избегавати, будући да се у многим ситуацијама показало да он подстиче кримогено понашање малолетника, а не да доприноси својој сврси. Овде се превасходно мисли на усвајање негативних модела понашања у притвору, али свакако и на будући развој личности малолетника и развијање негативних осећања код њега.

Као мере које се могу предузимати у овим ситуацијама, издвојио бих пре свега реформу центара за социјални рад у виду додатног запошљавања кадрова и неопходне едукације. Може се слободно рећи да законодавство даје широки спектар права центру у погледу заштите малолетника, одмах поред породице, тако да, уколико центар не функционише, стопира се свако даље ефикасно поступање.

Даље би требало додатно обучити припаднике полиције, адвокате и судије за поступање према малолетницима и свакако увести додатну контролу њиховог рада. У судским поступцима већих застоја у поступању судија нема, али би требало додатно регулисати положај и критеријуме за избор поротника.

Што се тиче ширег друштвеног окружења, на одређене токове се не може утицати али је пожељно предузимати одређене мере којима би се малолетна лица дистанцирала од свих оних ситуација које би могле да утичу на развијање негативних појава. Што се тиче ужег окружења, посебно треба обратити пажњу на насиље у породици, које је све чешћа појава у Србији, иако се доста говори о томе. Деца су не само директне већ и индиректне жртве насиља у породици. Последице директног

насиља над децом су бројне и одражавају се не само на физички и психички развој детета, већ пројектују и његов будући живот. Поремећени односи у породици доводе пре свега до испољавања агресивног понашања малолетника и до других социопатолошких појава (наркоманија, злоупотреба алкохола, проституција).

Овај проблем се може решити адекватнијим радом центра за социјални рад. Пре свега неопходно је правовремено реаговање и предузимање мера пре него што дође до вршења кривичних дела од стране малолетника. Превентивно деловање би у многим ситуацијама „вратило“ малолетника на прави пут.

Даље, све смо чешће сведоци вршњачког насиља. Проблем је што већина малолетника врши насиље над својим другарима несвесно. Најизраженији је проблем психичког насиља који се не решава ни на који начин. Психичко насиље у виду избегавања (најчешће деце из нижих друштвених слојева и припадника мањина) и оговарања се не решава. Оваква, наизглед, безазлена понашања воде касније у криминалитет у виду, прво, насилничког понашања, а касније и вршења других кривичних дела у виду занимања.

Сматрам да у нашој држави, иако постоје психолози у школама, ове службе немају довољно капацитета али ни довољно овлашћења за реаговање. Стога би мере требало да иду у правцу оспособљавања ових служби при школама.

Што се тиче утицаја мас–медија, он није занемарљив. Иако постоји назнака у програмима за који су узраст намењени, сматрам да је потребно регулисати време приказивања одређених програма, јер је тешко да деца сама прихвате да одређени програм није њима намењен.

Све је већи број малолетника који врше имовинска кривична дела или се баве просјачењем. То је, наравно, последица ниског животног стандарда становништва, али и непостојања адекватних установа које би се пре свега бавиле заштитом сиромашне деце. Неретко се дешава да се малолетници злоупотребљавају у том смислу да врше имовинска кривична дела подстицајем пунолетних лица и у њихову корист. У том смислу требало би више пажње посветити едукацији, заштити, издвајању ове деце из такве средине, и са друге стране пооштравању санкција за подстрекаче.

Као посебан проблем издвојио бих вршење имовинских кривичних дела од стране деце испод 14 година старости, која по закону за њих не одговарају. Наравно да је узрок томе целокупни амбијент у коме дете живи и да га треба одвојити од те средине. Међутим, потребно је успоставити ефикаснији систем едукације и васпитња ове деце.

5. Закључак

Социолошка апликација националне стратегије сузбијања малолетничке делинквенције обухвата примену тог свеобухватног пројекта у конкретном друштву. Циљеви се односе на превентивно деловање, ангажовање свих ресурса у контексту отклањања девијантних поступака и ресоцијализације починилаца криминалних дела, као и израду програма едукације и маркетиншког деловања. Поред тога, неопходно је спровести имплементацију националне стратегије на ниву локалних заједница.

Чињеница је да се све земље које су у процесу транзиције срећу са проблемом малолетничке делинквенције и да је наишао период ширења ове негативне појаве. Савремени токови се не могу стопирати, али се може утицати на то да малолетници остану изван негативних токова.

Може се побољшати функционисање надлежних институција, нарочито центра за цоцијални рад, али и свих других који имају додира са малолетницима. Потребно је стално радити на едукацији младих, осмишљавању програма за адекватно коришћење слободног времена, на превенцији делинквентног понашања малолетника.

Неспорно је да су се мере принуде показале као неадекватно средство у ресоцијализацији малолетничке делинквенције. Према томе, потребно је наћи алтернативу. Како су малолетници са девијантним понашањем углавном васпитно запуштени услед поремећених односа у породици, потребно је овом проблему дати већи значај.

SOCIOLOGICAL APPLICATION OF NATIONALITY STRATEGY FOR CONTAIN JUVENIL DELINQVENCY

Summary: *In this paper, author referes how can be use strategy for contain juvenile delinqvency on nationality level how like complex concept of efforts and activities which have effect in society. Author give general analsis of primary factor aboat juvenil delinqvency in Serbia. Field of his interest is haw can be purpose problem juvenil delinqvency in our country and wich effort we can accept. Author write aboat latest teoretical researches and information aboat present situation in juvenil delinqvency bat author have in attention jurisprudence in this field.*

Key words: *juvenil, delinqvency, criminal, environment, prevention, sociology, aplication, national strategy*

DEDUCTION

Sociological application of National strategy for contain juvenilE deliqvency adaptation of states project in concrete society. Permanently goal must be cooperation between state and other international institution in enviroment, forming adequate decree, engage all resourse, all of that help us to eliminate crime from society, tracking adequate decree in field law and adequate marketing and education program by the all acters in this process.I think that implementation new strategy in local community is very important and we must do that after creation national strategy.

The fact is that all country in transition have big problem with juvenile deliqvency and this display is in process permanently growing. We can't stop actual trendin the world bat we can help that juvenil stay out of that. Relevant institution must work beter ecpecualy I mean on Center for social work because this Centre is most important in juvenil live.We must fascilitate quality work in all institution who have competency in this field.We must engage in education all young people, rationalize new program for them and work on prevention in juvenil deliqvency.

Effort of compulsion not adequate in solving juvenile deliqvency and wemust find alternative method for this problem. Juvenil deliqvency is very unatended in education, develop because situtation in society and family not good. The community mast induct new effort for solving this problem.

Литература

[1] Константиновић, С. Николић, В. , *Криминологија*, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2003.

[2] Константиновић, С. Костић, М., *Извршење казни и других кривичних санкција у РС*, Свен, 2006.

[3] Милутиновић, М., *Малолетничка делинквенција*, Научна књига, Београд, 1989.

[4] Симоновић, Б., *Рад полиције у заједници (Community Policing)*, Бања Лука: Висока школа унутрашњих послова, 2006.

[5] *http:// www.glas-javnosti.co.yu*

Никола ДОРОНТИЋ

Дипл. социјални педагог
ЈУ Центар за социјални рад
Бања Лука

САВРЕМЕНИ МОДЕЛИ РАДА С МАЛОЉЕТНИМ ПРЕСТУПНИЦИМА

Резиме: *Традиционални модели рада с малољетним преступницима углавном за посљедицу имају рецидивизам и ''професионалне криминалце'' у одраслом периоду. Нагли пораст криминалитета, посебно са све израженијим насилничким тенденцијама, потакнуо је професионалну јавност у најразвијенијим земљама Европе и Америке у правцу трагања за алтернативним моделима рада са малољетним преступницима који ће получити боље ефекте, односно смањење стопе криминалитета код дјеце и малољетника.*

Користили смо теоретске постулате савремених концепата, како у одређењу појма малољетничке делинквенције тако и искустава добре праксе из пројеката најнапреднијих земаља Европе, потом кроз непосредни рад са дјецом у нашем контексту развили смо два модела рада који спадају у категорију алтернативних.

Овдје су приказана два пројекта:

1. Пројекат "Чука" је био дио пројекта "Правда за малољетнике", који је Save the Children UK проводио у партнерству са Центром за социјални рад Бања Лука од 1996. године. Пројект се односио на директни рад са младима узраста од 14 до 18 година, који су у сукобу са законом, те имају предложену или изречену васпитну мјеру ПНОР-а или ПНОС-а.

Чука је био простор, засебно одјељење Центра за социјални рад са младима кроз многобројне и разноврсне активности свакодневно од 12.00 до 20.00 часова, осим суботе и недјеље.

2. Пројекат " Социоедукативни рад са малољетницима и родитељима као алтернативан судском псотупку". Суштина овог модела садржана је у понуди малољетнику који се први пут појави као починилац ''лакшег'' кривичног дјела, тромјесечни програм рада за њега и његове родитеље. Уколико добровољно прихвате и прођу кроз програм, учесници имају нашу гаранцију заговарања обуставе припремног поступка примјеном принципа опортунитета.

1. Увод

Центар за социјални рад има законом прописану улогу учешћа у поступку према малољетницима неприлагођеног понашања. Ова улога је дефинисана у оквиру пакета ентитетских процесних и социозаштитних закона. Међу законе који дефинишу процедуре за одређивње васпитних мјера на првом мјесту су ентитетски закони о кривичном поступку, Кривични закон/законик и Закон о извршењу кривичних и прекршајних санкција. У сфери процедура заштите и услуга које се односе на малољетнике, међу примарним законима су ентитетски закони о социјалној заштити, породични закони и закони о управном поступку. Самим помињањем ових закона намјеравамо подсјетити професионалце да су услуге према малољетницима јасно дефинисане и да се морају стриктно проводити, како би се испоштовао један од основних принципа у раду са овом категоријом корисника, рад у најбољем интересу дјетета, који је јасно дефинисан у Конвенцији УН о правима дјетета.

Делинквенција није једноставан проблем који се лако може дефинисати и мјерити, и током протеклог времена криминолози су на различите начине прилазили овом проблему. Формалне дефиниције делинквенције варирају у зависности од земаља у којима се постављају. Можемо се запитати која то погрешна понашања дјеце иду у правцу супротстављања законским нормама и да ли је прекршајно понашање исто што и криминално, односно да ли оба ова понашања представљају делинквентно, иако је сигурно да се ова понашања срећу у многим групама људи?

Начин на који друштво дефинише делинквенцију одражава начин на који оно види дијете. Како се мијењала дефиниција дјетета у друштву, тако се мијењала формална одговорност адолесцента за погрешно понашање. На примјер, док се дијете посматрало као мали одрасли,

легални законик, примјењиван на одрасле, примјењиван је и на малољетничко понашање. Након промјена социјалних улога и односа, након индустријске револуције, млади су виђени друкчијим од одраслих, па је и њихово кршење закона другачије одређивано. Најзначајније од ових реформи учествовале су у стварању малољетничког судског система. Малољетнички суд и кодекс одређује прекршајни статус и околности, судску интервенцију и означава прекршиоца као делинквента.

Малољетничка делинквенција има шире и уже одређење. Под ширим одређењем подразумијевају се сва понашања која представљају кршење одређених правила (нпр. бјежање од куће, изостајање из школе, скитња), а под ужим одређењем ”активности малољетних особа које су кажњиве према позитивним законима појединих земаља” (Милутиновић 1981, према Милосављевић, 1997). У већини европских држава и у СР Југославији (Србија и Црна Гора), малољетним делинквентом се сматра особа која је починила неки кривични деликт, кажњив по кривичном закону, у доби између навршених 14 и 18 година. Особе млађе од 14 година не подлијежу санкцијама, нити се њихово понашање законом регулише. Нико са сигурношћу не може рећи колико се кривичних дјела изврши и колико малољетника учествује у њима. Најбољи одговор се добија процјенама.

Укупан број малољетничких преступа може се представити сагледивим и тамним бројем. Тамни број представља број извршених кривичних дјела који је непознат јавним властима, а почетак кориштења овог термина веже се за јапанског аутора Обу (Милосављевић, 1997). Подаци о “тамном броју” малољетничке делинквенције добијени су истраживањима. Wallerstein и Wyle наводе да 91% младих анкетираних у Њујорку наводи да је починило једно или више кривичних дјела која нису откривена (Тодоровић, 1989, према Милосављевић, 1997).Већина аутора истиче да је тамни број већи од откривеног, и креће се 75-95%, односно тамни број је 3-10 пута већи од познатог (Милосављевић, 1997).

У периоду до 1994. год., у РС је регистрован тренд повећања броја малољетних починилаца, а од 1995. број се смањује. Ипак, малољетници са 15% учествују у укупном броју почињених кривичних дијела. Такође, у нашој средини малољетници чешће чине имовинске деликте и број насилних кривичних дијела је нижи него у неким другим срединама. Разлог оваквој ситуацији на пољу малољетничког криминала могла би бити чињеница што наше друштво функционише, још увијек, на традиционалним оквирима и РС не представља тако развијену и урбану

заједницу да би неки аспекти развоја и урбанизације погодовали повећању малољетничке делинквенције. Чини се да је отуђење мање у односу на социјално и економски развијеније земље. Чињеница да након 1994. године долази до смањења малољетничке делинквенције, могла би бити и одраз промјена у породици које настају као резултат повратка очева са ратишта, и поновног успостављања неких облика социјалне контроле, како у породици тако и изван ње. Друштвена криза, која се одразила на све аспекте живота, погодовала је слабљењу моралних вриједности, што је могло представљати погодно тло за пораст делинквентног понашања, у периоду до 1995. године. Поновно успостављање контроле, моралних норми, реорганизовање служби реда, могло је допринијети враћању процента малољетничке делинквенције у оквире који су постојали прије рата. Економске кризе, привредне депресије, схваћене као друштвено-економско стање које карактерише пад производње и запослености, пад животног стандарда, сиромаштво, инфлација, неконтролисано обезвређивање валуте, раст цијена (Милосављевић, 1997) изазивају низ социјалних проблема, што може утицати и на пораст делинквентног понашања.

2. Теоретско одређење малољетничког преступништва

2.1. Социјално-психолошке теорије које објашњавају појаву малољетничке делинквенције

Неке од теорија којим се објашњава настанак делинквенције, попут теорије аномије Диркема (Durkheim, 1987, према Милосављевићу, 1997), основну претпоставку за девијантност виде у стању у ком слабе друштвене норме и друштво није у могућности да контролише појединца.

Мертон је модификовао ову теорију аномије и показао да девијантност потиче из културе и структуре самог друштва, односно извор аномије су друштвена и културна структура, која производи притисак у смјеру друштвено девијантног понашања и одступања од прихваћених друштвених норми, на људе који заузимају различите положаје у тој структури.

Према Мертону, до аномије, као стања безакоња, нормативне конфузије и одсуства организације и координације долази усљед расцјепа између друштвеног наглашавања материјалног успјеха и недовољног наглашавања начина на који се тај успјех остварује. Свако друштво одређује културалне циљеве и легитимне путеве којим се они остварују, али ти легитимни путеви нису подједнако доступни свим члановима друштва. Људи који су спријечени у остваривању циљева могу да се прилагоде на један од сљедећих пет начина: конформирањем,

иновацијом, ритуалима, повлачењем или побуном. Адолесценти који одаберу иновацију у односу на прихватање културалних циљева и одбацивање легитимних канала којим се друштвени циљеви остварују, најчешће испољавају делинквентна понашања (Regoli and Hewitt, 1997).

2.2. Теорија друштвене дезорганизације

Ова теорија подразумијева да процес распадања унутрашњих односа, односно поремећај социјалне контроле и уобичајеног реда у одређеној социјалној заједници представља не само процес, већ и степен делинквентног понашања које је њен резултат (Sampson i Groves, 1989, према Милосављевић, 1997).

У односу на пол, могуће је уочити да је делинквентно понашање чешће код починилаца мушког пола, и у САД, гдје је однос дјевојчица и дјечака 1:3, и у нашој земљи, гдје готово да и нема регистрованих малољетних починилаца женског пола, мада то не значи да дјевојчице не чине кривична дјела.

У односу на дио града из ког долазе малољетни делинквенти, примијећено је да делинквенти живе и у ужем центру града и у периферним насељима, с тим што је број делинквената из периферних насеља нешто већи. Према подацима из Београда за 1994. годину регистрован је већи број делинквената у градским него у приградским општинама (Пејаковић, 1995).

2.3. Чикашка школа

Присталице "Чикашке школе" Shaw и McKay су, проучавајући делинквенцију у Чикагу, подијелили град у 5 зона и утврдили да се са помјерањем од прве зоне, коју чини пословни центар и најјефтинији стамбени простор, према периферији, стопа делинквенције смањује (Regoli and Hewitt, 1997). Резултате су објаснили тим што различити мигранти започињу градски живот у првој зони, јер је ту простор за становање најјефтинији, а истовремено ширење пословних четврти угрожава ову зону, што присиљава мигранте сиромашног поријекла да се стално селе и онемогућава успостављање контаката са сусједима, што онемогућује успостављање стабилне заједнице и резултира друштвеном дезорганизацијом. У нашој средини, најјефтинији простори за становање се налазе у периферним дијеловима града, а у протеклих 10 година миграције становништва су биле врло изражене, тако да можемо претпоставити да је и ово погодовало порасту делинквентног понашања.

2.4. Теорије социјалне везе

У односу на структуру породице из које малољетник долази, примијећено је да велика већина малољетника припада потпуној породици, са оба биолошка родитеља, док само неколицина живи са једним родитељем, било да је разлог томе губитак родитеља или развод брака. Овакви подаци су у супротности са подацима добијеним у истраживањима у САД, гдје је појава малољетничке делинквенције везана за синдром "разореног дома", односно малољетници у САД значајно чешће потичу из породица са разведеним родитељима, породица без једног родитеља или се ради о ванбрачној дјеци.

Нека истраживања подупиру хипотезу да разорени дом узрокује малољетничку делинквенцију (Monham,1957, Jenkins, 1957,1966, Gordon 1962, Chilton и Markle, 1972, Siegman, 1966, Gove et al., 1982, Canter 1982), или хипотезу да је разорени дом фактор који смањује баријере за делинквентно понашање (Monham,1957, Rosen и Kathleen,1982, Sterne, 1964, Willkinson,1974, према Милосављевицу, 1997,). Теорија социјалне везе (Social bonding teory-Hirschi, 1969, према Regoli и Hewitt, 1997) објашњава настанак малољетничке делинквенције преко смањења или прекидања веза са друштвом, јер је породица примарни извор социјалне привржености другима, повјерења у социјалне институције, вјеровања у конвенционалне вриједности и норме и учешћа у конвенционалним активностима. Међутим, према неким истраживањима (Voorhis et al., 1988, Wells и Rankin 1985, 1986,1991, Милосављевић, 1986, Звонаревић, 1976), веза између разореног дома и малољетничке делинквенције се не може редуковати на разорени дом. Милосављевић је током 36-огодишњег истраживања дошао до податка да је у Југославији у периоду 1953-1988. година било око 2,5 пута више малољетних делинквената из потпуних породица него из непотпуних. На основу ових података, чини нам се да је значајније усмјерити пажњу на врсту односа који постоје у потпуној породици малољетног делинквента. Милосављевић и сарадници су истраживањима показали да квантитет интеракције породица-адолесцент, изражен преко индекса свакодневне окупљености породице урбане средине (СОПУС), значајно утиче на социјално неприхватљиво понашање младих. Што је свакодневна окупљеност породице урбане средине већа, прекршаји, социјално неприхватљива понашања су рјеђа, и обрнуто (Милосављевић, 1997). Међутим, према Милосављевићу, иако индекс СОПУС значајно доприноси објашњењу неприхватљивог понашања, ово понашање се не може објаснити само индекс СОПУС-ом, односно вјероватно постоје и други потенцијално релевантни фактори.

Чини нам се да је поред количине интеракција породица-адолесцент, значајан и квалитет истих односа. Малољетници повремено истичу да њихови родитељи организују заједничке активности, попут

заједничких оброка, одлазака на викенд, рада или куповине "реда ради, да се покажу ", али немају доживљај размјене, заједништва и блиских емоционалних односа. Породице малољетних делинквената, иако најчешће засноване на брачној вези, представљају дисфункционалне породице, које не задовољавају потребе дјеце. Примијећено је да су готово све породице малољетних починилаца, породице у којима је један родитељ алкохоличар, породице које се одликују недостатком емоционалних веза, у којима нема топлих односа прихватања, и испољавање агресије је врло честа појава, односно родитељи су често «одбацујући». У оваквој породичној клими, малољетник није у стању да развије осјећање базичног повјерења, које је касније извор повјерења у себе и свијет, и сигурности, да задовољи потребе и адекватно усвоји социјалне норме. У породицама малољетних делинквената најчешће отац представља доминантну фигуру, агресиван је, кажњава и одбацује, док је мајка пасивна, у позицији жртве која нема права на одлучивање, али заокупирана својим проблемима и емоционално хладна не задовољава дјететове потребе. Овакве породице тешко могу адекватно да социјализирају дјецу и подупру њихов развој. Изложена васпитном утицају родитељских фигура, дјеца имају моделе за социјално учење које ће омогућити усвајање образаца понашања који су нефункционални, тешко ће овладати социјалним вјештинама, што би се касније могло одразити на њихово сналажење у средини и доживљај самоконтроле, ефикасности и самопоштовања. Чини се да су породице малољетних делинквената породице у којим, најопштије речено: постоји проблем родитељства.

Комуникација малољетник – породица је поремећена. Овакве породице не задовољавају потребе дјеце, а проблематична понашања малољетника доприносе одржавању дисфункционалности породице. Због изразите динамике друштвених промјена и растућих тенденција негативних друштвених појава од породице се траже измијењени и брзи типови прилагођавања. Најчешће породице погрешно троше своје виталне адаптивне потенцијале, настојећи да се од спољашњих пријетњи заштите затварањем, појачавањем контроле и репресивним мјерама према својим члановима. Стога нам се чини оправданим планирање и организовање посебних едукативних програма, са циљем пружања подршке и помоћи породици преко конструктивног активирања здравих адаптивних снага породице у правцу проналажења властитог модела развоја и властитог пута чувања унутрашње равнотеже породице.

3. Примјери добре праксе у свијету

Превентивни пројекти имају за циљ да дјелују на појаву малољетничке делинквенције прије него што малољетници дођу у сукоб

са законом, односно постану регистровани од стране органа гоњења и судског система као прекршиоци закона. Проблематична понашања малољетника, која у великом броју завршавају као криминална, могуће је регистровати у периоду преласка на разредну наставу (В разред основне школе), а у неким случајевима и знатно раније. Уколико би већ у том периоду кренуо организован рад у оквиру школа са дјецом са сметњама у понашању, и са родитељима који се покажу као дисфункционални, чини нам се да би се постигли добри резултати на смањењу асоцијативног понашања младих. У овакве акције би било неопходно укључити и ширу друштвену заједницу, која би особито преко медија могла истицати значај позитивних вриједности.

Један од примјера превентивних пројеката који постоје у Београду од 1994, и који би се могли примијенити на родитеље дјеце која показују поремећај понашања, представља пројекат "Школа за родитеље", који улази у ред програма окренутих породици, који могу имати карактер и примарно – превентивних програма и посебних превентивних програма (Медић, Матејић-Ђуричић,Влаовић-Васиљевић, 1995, стр. 107). Овај програм примјенљив је у породицама у којима одређени услови и фактори ометају породични васпитни процес или неку другу значајну функцију породице или развој породице уопште. Програм "Школа за родитеље" компатибилан је са програмом индивидуалног третмана малољетника, програмима породичне терапије и групним адолесцентним програмима. Програм осим концепта и садржаја образовања инсистира на принципима групног рада, активном учешћу и кориштењу предности рада у малим групама, које осим когнитивне ангажују и бихејвиоралну и емоционалну компоненту.

Такође би се као превентиван програм могла узети и акција спроведена у школама у Београду, која је имала за циљ да школу учини пријатнијом за ученике, да је опреми неопходним намјештајем и средствима, и колико је могуће модернизује, и што је још значајније, да је учини "сигурним мјестом" за своје ученике.

3.1. Chicago Area Project (CAP)

У САД се током дужег периода организују и спроводе разноврсни превентивни пројекти. Неки од њих су изграђени на основу теорија које су објашњавале настанак делинквенције. Chicago Area Project (ЦАП) развијен је на основу теорије коју су поставили Shaw и McKay, и у његовој основи је увјерење да је делинквенција резултат немогућности заједнице да уреди сама себе. ЦАП покушава да превенира делинквенцију поновном изградњом дезорганизованог сусједства, дајући локалном становништву могућности и средства да се организује против криминала. Овај пројекат садржи неколико приступа превенцији, од

придавања значаја позитивним моделима, преко повезивања са локалним становништвом, пружања помоћи дјеци која имају проблема у школи, са полицијом или судом, до давања информација о важности укључивања у конвенционални стил живота. Током педесетогодишње примјене овог пројекта, резултати показују да је смањен број регистрованих делинквената (Regoli and Hewitt, 1997.пп.178).

3.2. Beethoven Project

Беетховен Пројецт почео је са примјеном 1988, а завршиће се 2006, када би требало да заврше средњу школу дјеца обухваћена овим програмом, кад ће и бити позната његова успјешност. Пројекат је примијењен у најсиромашнијем дијелу Чикага, гдје постоји устаљени круг сиромаштва, који обухвата дјецу која се рађају сиромашна, без могућности избора и образовања, која и сама постају дио круга сиромаштва и настављају га. Већина ове дјеце никад није била у зоолошком врту или у библиотеци. Наставници истичу да ова дјеца краткотрајно могу да задрже пажњу, а нека једва и да говоре. Школски проблеми ове дјеце произилазе из тешкоћа код куће, а неке тешкоће код куће резултат су проблема у школовању претходних генерација. Бетовен пројекат настоји да прекине овај круг припремањем дјеце за школу прије него што се и роде. Мајке ове дјеце добиле су пренаталну његу, дјеци ће бити обезбијеђена здравствена заштита, а мајке су научене како да се адекватно брину о својој дјеци (Regoli and Hewitt, 1997.пп.178).

3.3. Project Head Start

Project Head Start је заснован на увјерењу да дјеца из доње економске класе заостају у школи усљед лоше припремљености. Циљ пројекта је да ову дјецу припреми за школу. У 1991. више од 600. 000 дјеце, старости од 3 до 5 година, учествовало је у овом пројекту. Подаци из 1992. показали су да дјеца из доње економске класе, требају више него што им је оваквим пројектом понуђено. Лонгитудинална студија, која је пратила 684 дјетета из доње економске класе, која су учествовала у предшколској припреми, у периоду од 1967. до 1977, показала је да су просјечна постигнућа ове дјеце у читању и математици 1974. била изнад националног просјека, али посматрана након десет година ова предност се изгубила и само 62% ове дјеце је завршило средњу школу. Импликације ове студије, које су показале да је дјеци из доње економске класе потребна подршка током школовања, а не само у периоду од 3. до 5. године, подстакле су ревизију овог пројекта. Данас овај програм укључује родитеље у процес образовања њихове дјеце и обрнуто, дјеца помажу родитељима да превазиђу властиту неписменост (Regoli and Hewitt, 1997.пп.206).

Други програми превенције усмјерени су на породицу и односе се на пружање здравствене његе у пренаталном периоду и периоду раног дјетињства, ране интервенције које се примјењују чим се региструје маладаптивна интеракција родитељ - дијете, породични третман проблематичне дјеце и обуку родитеља у успостављању адекватних породичних правила (Regoli and Hewitt, 1997.пп.282).

4. Примјери добре праксе у Бањој Луци

4.1. Примјер бр. 1: ПРОЈЕКАТ "Ч У К А "

Лична карта "ЧУКЕ"

"Чука" је дио пројекта "Правда за малољетнике" који Save the Children УК проводи у партнерству са Центром за социјални рад Бања Лука од 1996. године. Пројекат се односио на директни рад са младима узраста 14-18 година који су у сукобу са законом, те имају предложену или изречену васпитну мјеру ПНОР-а или ПНОС-а.

Чука је био простор, засебно одјељење Центра за социјални рад са младима кроз многобројене и разноврсне активности свакодневно од 12.00 до 20.00 часова, осим суботе и недјеље.

Принципи рада

Добровољност укључивања је основни принцип у нашем раду, по чему је "Чука" и један од пројеката с највише опција. Добровољност подразумијева слободну вољу и избор малољетника који има изречену васпитну мјеру појачаног надзора да се укључи у активности "Чуке". Ако прихвати нашу понуду и укључи се у овај пројекат, има сва права и обавезе које имају други чланови "Чуке". Уколико не прихвати укључивање, нема никаквих посљедица у погледу наших извјештаја према суду.

Партиципација корисника је слиједећи принцип којега се придржавамо од самог креирања програма и кроз протекло вријеме. Наиме, малољетници су заједно са нама дизајнирали програм рада и континуирано учествују у његовом развијању.

Уважавање потреба младих је у ској вези са партиципацијом. Другим ријечима, то значи да ми кроз добро развијене канале комуникације (велики састанци – терапијске заједнице) прихватамо иницијативе и захтјеве младих, те заједнички развијамо стратегије како да реализујемо њихове идеје.

Рад у партнерству; ово је један од пионирских пројеката у Босни и Херцеговини, који од почетка развија рад у партнерству владиног и НВО сектора. Осим партнерства Центра за социјални рад као домаће владине организације и Save the children УК као међународне хуманитарне организације, развили смо добар партнерски однос са Факултетом за психологију и социјални рад, те неколико домаћих НВО (Омладински комуникативни центар Бања Лука и Здраво да сте Бања Лука). Рад кроз партнерство се паказао веома успјешним и много ефикаснијим од класичног професионалног рада, те стога овакав модел рада свесрдно препоручујемо и другима.

Основни циљеви пројекта "ЧУКА"

- Промовисати модел активности гдје су млади у фокусу интересовања – Пројектни тим је од самог почетка био свјестан чињенице да можемо очекивати стварне и трјане промјене у понашању малољетника ако конципирамо активности тако да буду фокусиране у правцу интереса корисника. Циљна група са којом радимо је по много чему специфична а посебно је осјетљива на наметање модела понашања који није у сфери њеног интересовања. С друге стране, ако они сами учествују у креирању активности уз индиректно вођење пројектних радника, онда много лакше прихватају рад на промјенама свог понашања.
- Оснаживање младих за позитивне промјене у понашању. Од самог почетка смо пошли од претпоставке, а ослањајући се на савремене теоретске оквире, да код сваког малољетника уз негативне карактеристике личности постоји мноштво позитивних особина. Ми смо прихватили концепт да упознајући слабе стране у понашању малољетника трагамо за позитивним потенцијалима у личности и окружењу, а самим тим заједно са младима истражујемо позитивне моделе понашања.
- Подизати самопоштовање и одговорност за боље управљање властитим животом. Радећи са овом категоријом корисника дошли смо до спознаје да, иако понекад чине опасна кривична дјела и углавном стварају велике тешкоће одраслима, у позадини таквог понашања младих стоји недостатак љубави и самопоштовања. Одсуство самопоштовања и недовољни потенцијали у породици, углавном доводе до хаотичног и ризичног стила живљења. Кроз активности које нудимо и свеобухватну климу која влада у пројекту, индиректно радимо на концепту изградње самопоштовања, а уједно помажемо младима да квалитетније и с мање ризика организују свој живот.
- Подстицати младе да слободно вријеме проводе сврсисходно. Слободно вријеме је један од важних концепата који су

одговорни за етиологију неприлагођеног понашања. Ова категорија младих слободно вријеме најчешће проводи неорганизовано и стихијски. Уколико њима наметнемо наше идеје око провођења слободног времена, у правилу постижемо супротне ефекте. Једино што код ових момака пролази јесте да им понудимо што више садржаја, са идејом да ће се за нешто "закачити".

- Подићи ниво услуга Центра за социјални рад. Центар за социјални рад, уз ограничене кадровске, финансијске и просторне могућности, може да осигура само минимални пакет услуга које се односе на формалне захтјеве према суду, а самим тим и површно провођење васпитних мјера. Овим пројектом смо кроз партнерски однос Save the children УК и ангажовањем волонтера – студената психологије и социјалног рада успјели развити завидни ниво активности Центра за социјални рад.
- Дати прилику студентима за практично учење, а маљољетним преступницима да пронађу позитивне моделе идентификације. Укључивањем студената у непосредни рад, уз мониторинг искусних професионалаца, осигуравамо добре претпоставке студентима за учење. Уз ову директну корист коју имају студенти, малољентици су у прилици да недирективно прихвате позитивне моделе идентификације. Оваквим начином рада смо успјели постићи значајне промјене код малољетника. Већина их до сада није имала прилике да се дружи са "успјешним" младим људима, а самим тим и нису имали позитивне моделе у свом животу.
- Утицати на смањење криминалитета младих. Уназад пет година је дошло до значајног смањења малољетничког криминалитета. Извјесно је да смо и ми томе допринијели. Малољетници који су укључени у "Чуку" углавном прекидају са чињењем кривичних дјела. Ако се и деси понеки рецидив, ми одмах сазнамо и у прилици смо да ургентно подузмемо потребне радње у правцу стабилизације понашања. Малољетници који су у потпуности прихватили сарадњу са нама и у пројекту проведу око 18 мјесеци, са сигурношћу, тврдимо у потпуности су рехабилитовани.
- Утицати на текућу праксу у социјалном сектору. Пројекат "Чука" је пионирски пројекат који је фокусиран на потребе корисника, уз њихово активно учешће и кроз партнерство владиног и НВО сектора. Ово је добар примјер иновације праксе у социјалном сектору и може послужити као добар модел за друге категорије корисника.

– Заговарати промјену законодавства. Једна од наших почетних идеја била је да, тестирајући понуђени програм, дођемо до оптималног модела који би био обухваћен у оквиру предстојеће реформе малољетничког законодавства. До свеобухватне реформе, понуђени је програм могуће имплементирати и у оквиру васпитних препорука, али је потребно детаљно прописати упутства за провођење. Организација задужена за организовање и имплементацију активности треба да буде Центар за социјални рад.

Активности

☑ Групни социоедукативни рад – Малољетнике смо ораганизовали у три терапјиске групе, за које је задужио по двоје сарадника (психолог и студент социјалног рада).

☑ Слободне – рекреативне активности у "Чуки" – Један од основних принципа у нашем раду је принцип добровољности. Да бисмо остварили овај концепт, било је потребно организовати активности које су интересантне за малољетнике. Другим ријечима, нудимо им мноштво садржаја који ће привући њихову пажњу и одвести их са улице.

☑ Слободне активности ван "Чуке" – Ово је специфична активност која се реализује у граду. Водитељи група у правилу након радионица воде своје чланове у кино, на спортске или музичке приредбе, те позориште.

☑ Услуге чајне кухиње – "Чука" је за кориснике отворена сваки дан од 12.00 до 20.00 часова, тако да је потребно организовати момцима и освјежење у облику ужине. Ово је за њих веома важна активност и често је предмет разговора на великим састанцима.

☑ Посебни едукативни програми – Већина малољетника је изгубила право на редовно школовање, тако да смо опредијељени да стално радимо на њиховој мотивацији за наставак школовања и да трагамо за новим прихватљивијим моделима школовања. Имамо добра искуства кроз партнерство са НВО које су фокусиране на рад са младима. Реализован је пројекат "Друга шанса за школовање", који је отворио могућности за функционално оспособљавање младих који су изгубили право на редовно школовање. Наша је намјера да овакав модел образовања заживи као уобичајени систем.

4.2. Примјер бр. 2: СОЦИОЕДУКАТИВНИ ПРОГРАМ СА МАЛОЉЕТНИМ ПРЕСТУПНИЦИМА КАО АЛТЕРНАТИВА СУДСКОМ ПОСТУПКУ

Увод

У бављењу се малољетним преступницима стално се поставља питање како, под којим условима и на који начин помоћи младима на путу њихове социјалне реинтеграције. Кроз свој двадесетогодишњи рад сам дошао до спознаје да у великом броју случајева уз понуђени дијапазон васпитних мјера које су предвиђене кривичним законодавством, постоји потреба за увођењем алтернативних мјера које би получиле боље васпитне резултате. Нови трендови у раду са малољетним преступницима заговарају диверзивне (модели одвраћања) моделе као ефикасне и ефективне приступе који су са примарно у функцији најбољег интереса за дијете, а с друге стране, значајно убрзавају и поједфтињују судски поступак.

Околности у којима живимо у Републици Српској такве су да немамо нити могућности проводити васпитне мјере које су предвиђене законом. Овдје се првенствено мисли на заводске мјере, што и није тако трагично. Што се тиче "отворених" васпитних мјера, постоје мјере појачаног надзора које се проводе "ниским интензитетом", док мјера упућивање у дисциплински центар није нити заживјела. Искуства из развијених земаља указују на тенденцију увођења нових модела рада који мање стигматизују малољетника и породицу, те у оквиру којих малољетник има активнију улогу. Ове мјере су аранжиране под различитим називима, а заједничко им је да су алтернативне или диверзивне.

У Босни и Херцегови није било покушаја увођења ових мјера. Према Кривичном закону Федерације БиХ, постоје неке од алтернативних мјера под називом "одгојне препоруке", али у пракси оне нису довољно заживјеле. Код нас је током 2003. године донесен нови Кривични закон, у оквиру којега су предвиђене неке од "васпитних препорука".

Суштина понуђеног модела садржана је у понуди малољетнику који се први пут појави као починила ‘’лакшег’’ кривичног дјела, тромјесечни програм рада за њега и његове родитеље. Уколико добровољно прихвате и прођу кроз програм, они имају нашу гаранцију заговарања обуставе припремног поступка

Резултати којима располажемо након пилот пројекта охрабрују нас у идеји да постоје велике шансе и потенцијали за примјенљивост понуђеног програма активности у оквиру васпитних препорука и секундарне превенције асоцијалног понашања дјеце по школама.

Једна од важнијих компоненти пројекта била је израда Приручника којим смо презентовали концепте рада по овом моделу, те понудили батерије радионица за непосредни рад са малољетницима и њиховим родитељима.

Рад са малољетницима предвиђен овим програмом може се посматрати као програм ресоцијализације и као програм превенције, јер има за циљ да спријечи понављање кривичних дјела малољетника који су прошли кроз програм. Програм видимо као подстицај малољетнику да превазиђе тешкоће и као начин на који он може да добије "адекватну" санкцију за почињено дјело.

У овом пројекту је учествовао тим од 11 искусних професионалаца и волонтера. Био је то изврстан спој искуства и младости. Тим је имао задатак да по унапријед дефинисаној структури реализује активности с малољетницима и њиховим родитељима. Активности су реализоване у Бањој Луци и Требињу, у циљу тестирања примјенљивости понуђеног модела у различитим срединама са коначном идејом: доласка до оптималног програма рада који би био примјенљив на подручју цијеле Републике Српске и БиХ.

Специфичност, и највећа новина у овом моделу рада јесте у уговору о сарадњи. Наиме, самог малољетника и његове родитеље смо потписивањем уговора довели у потпуно активан и равноправни положај, што није била досадашња пракса са овом категоријом корисника.

Батерије радионица су одабране на основу мојег дугогодишњег искуства са малољетним преступницима, и то оне које су се показале најуспјешнијима. Радионице које се односе на "нагодбу" са жртвом су наш ауторски рад.

Намјера ми је да понуђени програм и Приручник доживите као један од модела у оквиру развоја отворених, алтернативних и диверзивних мјера. Вјерујем да ће понекад сама реализација активности захтијевати одређене модификације, зависно од контекста у којему се програм примјењује.

О алтернативним мјерама

Генерално, алтернативне мјере су у функцији нашег придруживања савременим криминалнополитичким настојањима да се реаговањем на криминална понашања младих да предност вансудским интервенцијама, а да се изрицање кривичних санкција задржи за онда када се ресоцијализација малољетника не може остварити другим средствима или када то захтијева тежина и друштвена опасност кривичног дјела.

Суштина алтернативних мјера је:

- избјегавање стигматизације малољетника због извршеног багателног или лакшег кривичног дјела,
- онемогућавање повратног негативног утицаја спровођења кривичног поступка на личност малољетника и његову будућност,
- боље су прихваћене од стране малољетника који су починиоци кривичних дјела и њихових породица
- реакција друштва је позитивнија због активније улоге жтрве и радњи које су усмјерене на извињење жртви и надокнаду штете,
- доприносе растерећењу оргна правосуђа, нарочито судова.

Алтернативне мјере нису замјена за покретање и вођење кривичне процедуре. Природа ових мјера омогућава тужилаштву и судовима да их употријебе, односно препоруче малољетном починиоцу кривичног дјела као краткотрајне облике утицаја којима се у вансудском поступку постиже успјешнија сврха кажњавања према малољетнику. Конкретније, сврха изрицања алтернативних мјера је избјегавање покретања кривичног поступка према малољетнику за одређена лакша кривична дјела и утицај на малољетника да у будућности не чини кривична дјела. Ово потврђује одавно прихваћене ставове о нужности разликовања реакције друштва на криминалитет младих од реаговања тог истог друштва на криминалитет одраслих, као и о томе да млади захтијевају приступ и третман који ће бити специфично индивидуализован, подстицајан, недирективан а истовремено усмјеравајући. Уз све поменуто, рано спречавање малољетничке делинквенције представља будућност превентивне политике криминалитета уопште.

Искуства из земаља код којих су заживјеле алтернативне мјере предвиђају рад на овим мјерама у случајевима када постоји:

- спремност малољетника на сарадњу,
- прихватање оваквог облика од стране средине,
- признање кривичног дјела од стране мелољетника и
- његова спремност на измирење са оштећеним-жртвом.

Предвиђа се да алтерантивне мјере по унапријед постављеној шеми изричу тужилац или судија за малољетнике. Дакле, прије доношења одлуке о подношењу захтјева за покретање кривичног поступка против малољетника за наведена кривична дјела, надлежни тужилац треба размотрити могућност и оправданост изрицања алтернативних мјера. На исти начин поступа и судија за малољетнике прије доношења одлуке о томе хоће ли се сложити са захтјевом за

покретање поступка. Избор и примјена врши се у сарадњи са родитељима или старатељима, органима социјалног старања и НВО у улози носиоца реализације ове васпитне мјере.

Понуђени програм има за циљ да се малољетним починиоцима "лакших" кривичних дјела и њиховим родитељима понуди алтернатива вођењу судског поступка и стигматизацији која га прати изрицањем васпитне мјере. Понуђеним алтернативним радом предвиђамо програм активности који би се реализовао кроз "ванинституционални" систем, а у оквиру дјеловања НВО сектора.

Предвиђено је да понуђени програм траје 3 мјесеца, и то кроз неколико фаза:

- припремна фаза - опсервација и израда орИјентационог прогама поступања,
- потписивање уговора,
- социоедукативни рад са групом малољетника и групом родитеља,
- Нетворк митинг, као завршни чин у раду са малољетником и његовом породицом.

5. Структура социоедукативног програма

5.1. Припремна фаза

Понуђени програм би започели презентацијом понуђених активности малољетнику и његовим родитељима. Уз презентацију нашег пројекта разговор би био вођен у правцу доношења њихове слободне одлуке о прихватању сарадње кроз програм, као алтернативу вођењу поступка на суду за малољетнике и изрицању васпитне мјере.

Укилико малољетник и његови родитељи прихвате понуђену сарадњу, слиједи фаза опсервације.Током опсервације настојали бисмо што је могуће боље упознати малољетника и његове родитеље, с посебним акцентом на породичним релацијама и потенцијалима родитеља. Уз класично прикупљање података путем интервјуа израдили би генограм и ЕГО мапу. Прикупљени подаци били би основа за израду оријентационог програма поступања за малољетника и његове родитеље. Оријентациони програм поступања би требао сачињавати извјештај о: личности малољетника, школском статусу, активностима у слободно вријеме, породичним приликама, потенцијалима породице, кључним особама из генограма и ЕГО мапе које би могле помоћи у суштинској промјени у превазилажењу адолесцентне кризе, о кривичном дјелу – кратко о самом дјелу, његовом односу према дјелу и учињеној штети,

односу према оштећеном и његовој спремности за надокнаду штете и извињења жртви, те ставу према понуђеном социоедукативном програму.

Припремна фаза би по нашој процјени требала трајати двије седмице и кроз три терапијске сеансе током овог периода би требало прикупити што више релевантних података за најадекватнији програм који је потребан малољетнику и његовим родитељима.

Уговор о сарадњи

Након израде оријентационог програма поступања, приступа се изради уговора о сарадњи и реализацји превентивног социоедукативног рада. Предвиђамо да се потписивању уговора посвети једна сеанса у оквиру које би се обавезама из уговора дао посебан, али афирмативни значај. Уговор би потписали: малољетник и његови родитељи као корисници програма, а у име тима који је носичац реализације програма, координатор тима и кључна контакт особа која је задужена за непосредан и интензивнији рад са овим системом.

Уговор сачињава:

- у преамбули - информације о циљу који желимо постићи овим програмом;

- оријентациони програм конкретних активности, са таксативно дефинисаним фазама и тајмингу обавеза које се односе на све потписнике уговора.

Социоедукативни рад

Социо едукативни рад је централни дио активности у понуђеном програму, а планирамо да га реализује тим професионалаца и волонтера. Досадашње моје искуство у раду на програму "Правда за малољетнике", који проводимо већ трећу годину, указује на закључак да је ово добар и врло ефикасан приступ. Предвиђамо да тим професионалаца чине четири породична терапеута који су мултидисциплинарно базично образовани. Оптимално би било да буду ангажовани (што је у нашим приликама могуће) дипломирани социјални педагог, дипломирани правник, дипломирани социјални радник и дипломирани психолог. Као волонтере предвиђамо ангажовати студенте завршне године студија социјалног рада и психологије који су већ афирмисани у раду са младима кроз НВО сектор.

Групни рад са малољетницима

Узимајући у обзир број малољетника који се годишње појављују као починиоци лакших кривичних дјела, за које је прихватљив и довољно ефикасан наш понуђени програм, оптимално би било да кроз

тромјесечни програм рада тим стручњака ради са три групе малољетника од по 8-10 чланова, које би водио пар терапеута: професионалац и волонтер - студент. Предвиђамо да се радионице са групом одржавају два пута седмично у периоду од два мјесеца. Укупно бисмо кроз тај период реализовали 16 радионица. Досадашње наше искуство и увид у стручну литературу указују на закључак да за ову категорију младих није могућа примјена стандарних радионица које се раде са "општом" популацијом младих кроз редовни радионички рад у школама. Потребно је понуђене радионице значајно модификовати, а неке смо ми сами креирали.

Групни рад са родитељима

Подаци које смо добили током истраживања, указују нам јасно на закључак: да иако код родитеља постоји солидна спремност за сарадњу они немају довољно потенцијала за адекватан васпитни рад са дјецом која су у ризичном периоду развоја. Ово је и довело до одређених тешкоћа, које су се најприје манифестовале слабијим резултатима у школи, стихијским бављењем у слободно вријеме, а потом асоцијалним и на крају делинквентним понашањем. Искуство са полицијом мобилисало је родитеље да спознају своју недовољну могућност да адекватно одговоре васпитним потребама свог дјетета, али су мотивисани за ангажман кроз социоедукативни програм за родитеље.

Са родитељима планирамо радити исто кроз три групе, путем група сусретања. Временски би било оптимално да групни састанци са родитељима буду једном седмично у периоду од два мјесеца и осам радионица.

5.2. Фаза "нагодбе" са жртвом

Понудити малољетнику и његовим родитељима наше посредовање око нагодбе са оштећеним – жртвом. Уколико пристају на нашу понуду, радили би током једне породичне сеансе на проналажењу најбољег и најприхватљивијег начина извињења жртви и понуде за надокнаду штете. Мониторинг у овом поступку треба да води породични терапеут који је ангажован као професионалац у тиму, уз присуство "кључне" особе која је Орјентационим програмом поступања задужена за ову породицу.

Уколико се током сеансе постигне споразум – пристанак у смислу извињења или надокнаде штете жртви – оштећеном, позивамо оштећене и нудимо им наше посредовање у процесу "нагодбе". Ако сви пристану на нагодбу, организујемо заједнички сусрет, којему би требали присуствовати малољетник и његови родитељи, те оштећени – жртва. Током ове фазе наша је улога да посредовањем дођемо до нагодбе која би сачињавала:

- извињење жртви
- надокнаду штете настале кривичним дјелом или
- "одрађивање" настале штете радом код оштећеног – жртве
- "одрађивање" кроз друштвено корисни рад у заједници.

5.3. Завршна фаза "N E T W O R K M E E T I N G"

Network meeting предвиђамо да се реализује у завршној фази нашег рада. Предвиђеном састанку претходи озбиљна припрема. Припрему за ову активност започињемо још на почетку програма у оквиру припремне фазе кроз рад на изради генограма и Его-мапе. Овдје се поновно враћамо Его-мапи, радећи на мапи садашњости и мапи будућности. Квалитетна и "што потпунија" Его-мапа је од изузетне важности за квалитетну и успјешну организацију network meetinga. Предивиђа се да малољетник сам изабере њему важне особе са мапе које би позвао на network meeting. Уз прављење списка "кључних" особа са Его-мапе које се позивају на митинг, неопходно је да малољетник уз нашу помоћ напише писмо особама са мапе којим их позива да дођу на network meeting и да га подрже у његовом повратку на "прави пут" ка одрастању.

Протокол нетворк митинга:

- Обезбиједити адекватан и функционалан простор за двадесетак људи који могу бити позвани.
- Координатор пројекта "пригодним говором" отвара састанак, те позива све присутне да се укључе у расправу са циљем помоћи малољетнику и његовој породици.
- Током трајања meetinga улога координатора је медијаторска, са "reframing"- позитивним порукама свим учесницима.
- Након детаљне расправе, састанак завршавамо порукама малољетнику које му отварају нове перспективе за будуће друштвеноприлагођено понашање.

6. Закључак

Малољетничка делинквенција представља проблем друштвене заједнице и захтијева укључивање већег броја институција у рјешавање и превенцију проблема. Заједничким дјеловањем проблем би се могао смањити, а малољетницима пружити шанса да кризу превазиђу, успостављањем адекватне комуникације са средином, задовољавањем потребе и остваривањем као личности. Један од могућих начина рада са малољетницима које су прошли кроз судски поступак и којима је изречена нека од васпитних мјера, јесте и укључивање у пројекат, који

подразумијева њихов активан рад на доношењу одлука, поштовању правила и промјени сопственог понашања. Овакав рад показао се корисним код знатног броја малољетника, који су престали да чине нова кривична дјела, пронашли адекватне послове и укључили се у средину.

Осим групног рада са малољетницима којима је изречена мјера, чини нам се значајним и организовање које ће окупити већи број дјеце са различитим проблемима, као и просјечних адолесцената, и заинтересованих одраслих, и омогућити им узајамну комуникацију, која може допринијети међусобном бољем разумијевању и подршци. Рад са родитељима у смислу пружања адекватних информација и подршке, могао би да помогне родитељима да остваре сопствену улогу и помогну сопственој дјеци да адекватно рјешавају проблеме.

Школа, као дио система који се врло рано среће са проблемима понашања, може знатно да допринесе, како раном регистровању дјеце са проблемом, тако и додатном раду са овом дјецом. Неке невладине организације, попут Еко покрета или Омладинског комуникативног центра, и спортска удружења, могли би помоћи младима у процесу ресоцијализације и њиховог што потпунијег укључивања у друштво, а такође могу врло снажно да дјелују као дијелови превентивних програма.

Сматрамо да би заједнички рад свих набројаних институција и невладиних организација знатно побољшао рад са малољетницима који су починили кривична дјела, као и њихово поновно укључивање у средину, што би и омогућило овим младим људима да се развију као потпуне личности и да превазиђу сопствене проблеме. Све ове организације такође могу бити дио програма превенције проблематичног понашања младих.

Summary: *Traditional model of working with juvenile offenders mostly caused repetition of offences and „professional criminals“ as adult persons. Sudden increase of criminal acts with violent tendencies urged professional public in most developed countries of Europe and USA to seek alternative models of working with juvenile offenders that will bring better effects and reduce rate of criminal acts with children and juveniles.*

We have used theoretical postulates of modern concepts in defining term of juvenile offenders as well as good and positive practice experiences from projects in most developed countries in Europe, and afterwards we organized direct work with children in our contexts to develop two models of working that can be assessed as alternative.

We have showed two projects here:

1. "Čuka" project was part of the bigger project titled "Justice for juveniles implemented by Save the Children UK in partnership with Social Work Centre Banja Luka since 1996. Project was related to direct work with young people age 14 to 18 who already had made legal offences and who have suggested or sentenced educational measure PNOR (Increased monitoring by parents) or PNOS (Increased monitoring by guardianship organs). "Čuka" was placed as separated department of Social Work Centre for working with youth through numerous and diverse activities that were organized on daily basis from 12 to 20 hours except on Saturdays and Sundays.

2. "Social and educational work with juvenile offenders and their parents as an alternative model to court procedures and processing". The essence of this model is embedded in the offer to a juvenile who had the very first offence of "light" criminal act, a three month program of working for him/her and his/her parents. If they voluntarily accept and go through this program they will get our guarantee for stopping the

Литература

[1] Милутиновић М. (1973): *Криминологија*, Сувремена администрација

[2] Ђурађ Стакић (1991): *Методика рада са малољетним делинквентима*

[3] Сњежана Медић и сарадници (1997): *Школа за родитеље*

[4] Michael P. Nichols – Richard C. Schwarts, *Породична терапија*, концепти и методе

[5] Том Андерсен, *Рефлексивни тимови*

[6] John B. Burnham (1988): *Породична терапија*, *Први кораци ка системском приступу*

[7] Јашовић Ж. (1972): *Осврт на систем превенције преступништва младих*

[8] Марклена Милојковић и сарадници (1997): *Породична терапија*

[9] Станиша Николић (1993): *Заштита душевног здравља младих*

[10] Станиша Николић (1996): *Основе обитељске терапије*

[11] Bonnie Miler (2001): *Како остварити успјешан контакт са ученицима, Приручник*

[12] Ирена Лободок-Штулић (1998): *Умијеће одрастања*

[13] Ксенија Бунчић и сарадници (1998): *Игром до себе, збирка радионица*

[14] Кевин Бал и сарадници, *Вриједи ризика, збирка радионица*

[15] Срђан Душанић (1999): *Тајне алхемичара Сергана, збирка радионица*

[16] Јосип Јанковић (1996): *Сукоб или сарадња*

[17] Група аутора (1996): *Мир почиње са мном*

[18] Маја Узелац и сарадници, *За дамире и немире*

[19] Група аутора (1998): *Лицем у лице, приручник за рад на личном развоју*

[20] Радни материјал УНИЦЕФ-а: *Приједлог политике УНИЦЕФ-ових активности за дјецу која су у сукобу са законом*

[21] Половина Н., П*рограм едукације из системске породичне терапије*, Београд, 1996.

[22] Зазо Р., *Поријекло човјекове осјећајности*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1980.

[23] Окун Б. и Рапапорт Д., *Увод у породичну терапију, интерни превод*

[24] Голднер-Вуков М., *Породица у кризи*, Медицинска књига, Загреб, 1988.

[25] Ољача М., *Самообразовање и саморазвој одраслих*, Институт за педагогију, Филозофски факултет, Нови Сад 1992.

[26] Шмит VHO, *Развој детета: Биолошки, културолошки и васпитни оквир проучавања*, Picadily Books, Београд 1991.

[27] Медић С., *Образовање и социјализација одраслих*, Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета у Београду, Београд,1993.

[28] Клајн М., *Успешан родитељ*, Београд, 1994.

[29] Ракић Б., *Ко сам ја?, Сусрет са собом*, Филозофски факултет, Сарајево, 1979.

Милана ЉУБИЧИЋ
Филозофски факултет
Београд

ШКОЛСКО ПОСТИГНУЋЕ И РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈА МАЛОЉЕТНИХ ДЕЛИНКВЕНАТА: СОЦИОЛОШКА ПЕРСПЕКТИВА

Резиме: *Наша је намјера да се у овом тексту бавимо истраживањем повезаности школског постигнућа малољетних делинквената, односно, едукативне и васпитно-едукативне запуштености и: материјалног стања, те функционалности породице, као и од стручног тима процијењене успјешности ресоцијализације делинквента. Наиме, пошли смо од става да је ниско школско постигнуће значајно повезано са склоношћу ка делинквентном понашању, будући да малољетника мање-више изолује од „добро социјализованих“ вршњака. Искључени од вршњака чије је понашање примјерено, делинквенти ће тражити друштво себи сличних. Коначно, када њихово понашање постане предмет формалне социјалне контроле, може се претпоставити да ни сама ресоцијализација неће имати великог успјеха уколико малољетни делинквенти остану изван образовног процеса, будући да образовање представља један од значајних елемената којим се постиже главни циљ ресоцијализације: подизање компетенција самог делинквента. С друге стране, мора се поставити питање да ли је васпитно-едукативна запуштеност повезана са неким одликама породице, у првом реду њеним материјалним стањем и функционалношћу. Ако је пак школско постигнуће везано са овим одликама, остаје упитно да ли се може очекивати да ресоцијализација малољетника који долазе из дистинктивно другачијих и статистички значајно различитих породица даде очекиване резултате. Коначно,*

треба истаћи да је наш рад бременит методолошким мањкавостима, као и скромним узорком на којем је вршено истраживање. Свјесни ових ограничења, оградили смо се од генерализације добијених резултата, те стојимо на становишту да ова студија представља тек прелиминарну анализу неких личних и породичних одлика које би могле бити од значаја за (успјешну) ресоцијализацију малољетника, и послужити као основ за, у методолошком смислу развијенија и обухватнија истраживања.

Кључне ријечи: *малољетни делинквенти, школско постигнуће, материјално стање, функционалност породице, ресоцијализација*

1. Увод

Да малољетничка делинквенција[458] није проблем који се везује искључиво за савремену цивилизацију, свједочи историјат формалне регулативе друштевно неприхватљивог понашања младих. Према младима чије је понашање било предмет формалне социјалне контроле се у различитим периодима[459] поступало тек унеколико другачије у односу на пунољетна лица, а казне су углавном имале ретрибутивни карактер, да би друштвено и кривичноправно реаговање на криминалитет малољетника добило нову димензију крајем 19. и почетком 20. вијека. Наиме, у поступању са како малољетним тако и пунољетним лицима примат је добила идеја ресоцијализације[460], која је укључивала читав низ

[458] Делинквенцију малољетника је могуће дефинисати на различите начине. Уже дефинисана, она означава понашања дјеце и малољетника која су кажњива кривичним законом, и која би била означена као криминалитет уколико би их извршила пунољетна лица (Игњатовић, 2005). У ширем смислу под овим термином се подразумијевају тешкоће у васпитању и ситна кажњива дјела младих, која могу бити повезана и са уже дефинисаном делинквенцијом (исто, 2005). Жарко Јашовић умјесто термина делинквенција малољетника, употребљава израз преступништво, и дефинише га као: ‘’…свако понашање појединаца или група младих које је противдруштвено, односно друштвено неприхватљиво, тј. којим се крше правне или моралне норме одређеног друштва и које, када је друштвено видљиво, изазива спонтано или организовано друштвено реаговање у намери да се заштите друштвена добра и вредности, а и сами актери таквог понашања’’ (1978, 58). Ми смо се приклонили термину делинквенција дефинисаном у ширем смислу.

[459] Погледати Матић (1974), Царић (1971).

[460] Ресоцијализација би се, у најопштијем смислу, могла дефинисати као процес стварања новог понашања, система вриједности, и разградње постојећег, које одскаче од пожељних норми дате средине (Кнежић, 2001). С друге стране, не треба заборавити да је за разлику од социјализације, ресоцијализација несумњиво принудан процес, будући да се делинквенти присиљавају да промијене своје ставове као и однос према друштвеним нормама и вриједностима (Арнаудовски, по Кнежић, 2001).

практичних поступака, базираних на сазнањима о етиологији криминалитета, у првом реду.

Будући да је делинквенција, односно у најопштијем смислу девијантно понашање малољетника, представљало предмет друштвене бриге од давнина, разумљиво је да су се бројни мислиоци бавили питањем етиологије оваквог, друштевно неприхватљивог понашања. У најопштијем смислу, теорије о делинквенцији, укључујући и делинквенцију малољетника, могу се подјелити[461] на: биолошке, социолошке, те психолошке теорије.

С обзиром на проблем којим се у истраживању бавимо (значај школског постигнућа и његове повезаности са материјалним стањем и функционалношћу породице, те успјешношћу ресоцијализације), посебну пажњу смо посветили управо социолошким теоријама. Акценат смо ставили на теоријске перспективе које при објашњавању етиологије делинквенције указују на значај повезаности, и њено кидање између појединца и друштва (теорије социјалне контроле). Даље, сматрамо да су нам од посебног значаја при интерпретацији резултата наше анализе биле теорије које етиологију неприхватљивог понашања виде као резултат друштвеног дефинисања (теорије етикетирања).

Један од најзначајнијих представника теорије социјалне контроле, Травис Хирши (Hirschi) сматра да делинквенција представља посљедицу слабљења или кидања везе између појединца и друштва. Наиме, Hirschi је полазио од става да је делинквенција прирођена људској природи, за разлику од социјализацијом утиснутог конвенционалног понашања, које укључује четири кључна елемента[462]: повезаност, обавезност, ангажованост и вјеровање (Вјатровски (Wiatrowski) и сарадници, 1981). Тако се ризик од уласка малољетника у делинквентно понашање смањује:

1. уколико постоји јака афективна повезаност између дјетета и родитеља-старатеља;
2. ако дијете поштује конвенционалне норме (обавезност);
3. потом, ако је заузето бављењем конвенционалним активно-стима, мало је вјероватно да ће имати довољно времена за оне неконвенционалне (ангажованост);
4. те ако прихвата систем вриједности који је заједнички свим члановима групе (вјеровање).

[461] Теоријска објашњења криминалитета се поред наведене, углавном широко прихваћене подјеле, могу, између осталог, подијелити и с обзиром на: индивидуалне одлике, био-психолошку конституцију учиниоца, те карактеристике социјалне средине (Игњатовић, 2008).

[462] „The strongest each element of the social bond, the less likely delinquent behavior“ (Вјатровски и сарадници, 1981).

Крећући се на трагу Хиршијевих поставки, Вјатровски и сарадници (1981) су провјеравали утицај елемената повезаности између друштва и малољетника, не би ли на емпиријском материјалу открили постојање каузалне везе. Елементе повезности друштва и малољетника су операционализовали на сљедећи начин: повезаност су мјерили преко привржености родитељима, с једне, те преко значаја вршњака и времена проведеног с њима, с друге стране; ангажованост преко учесталости и квалитета рјешавања школских задатака; обавезност преко аспирација у погледу школског постигнућа; док је вјеровање мјерено преко индекса кривице. Резултати истраживања су показали да сва четири елемента везаности дјетета са друштвом не дјелују независно један од другог, већ да су уско повезани, али да је важан фактор у слабљењу ових елемената повезаности дјетета са „друштвом“ заправо социоекономски статус[463]. Коначно, треба истаћи да резултати ове студије говоре у прилог поставки Хиршијеве теорије: ризик од уласка у делинквентно понашање малољетника је растао уколико је слабила његова везаност са социјалном средином.

Приклонивши се идеји о значају везе између појединца и друштва, као потенцијалној брани од уласка у делинквенто понашања, посебан акценат смо у раду ставили на повезаност малољетника и његових вршњака, која се остварује, у првом реду у школи. Наиме, утицај вршањака у адолесценцији стално расте[464], будући да потоњи сада представљају тзв. значајне друге који битно утичу на стварање селф концепта[465]. Самоперцепција пак са своје стране одређује начин понашања самог адолесцента: уколико се слика коју о себи има адолесцент поклопи са представом коју о њему имају ови, за њега значајни други, може се очекивати конзистентност у понашању, међутим, уколико она изостане, на сцену ступају механизми одбране, укључујући и оне својствене малољетним делинквентима. Један од таквих механизама је и избјегавање значајних других који руше формирану самопредставу и дружење само са онима који је потврђују, те пораст ризика од негативног става према околини који може настати као посљедица омаловажавања (Опачић, 1995).

У прилог оваквом ставу говори и налаз да се делинквенти и неделинквенти ријетко друже: једни и други се крећу у кругу себи сличних. И Агњу (Agnew, 1985), у духу ревидиране теорије напетости

[463] Социоекономски статус Вјатровски и сарадници (1981) су операционализовали преко: занимања и образовања оба родитеља, власништва над кућом/станом, величине стамбеног простора, те броја књига у кући.

[464] За разлику од родитеља, чији се утицај у адолесценцији константно смањује (Опачић, 1995).

[465] Самопоимање представља феноменолошку организацију искустава и идеја које особа има о себи (Кумбс (Coombs), по Опачић, 1995).

(која, у најопштијем смислу делинквенцију види као резултат немогућности досезања до друштвено вреднованих циљева), уочава сличан образац код асоцијалном понашању склоних појединаца. Аутор, наиме, истиче да се склоност ка делинквентом понашању треба довести у везу са тзв. pain-avoidance behavior. Па тако, уколико је за адолесцента средина у којој живи бременита болним искуствима, расте ризик од његовог уласка у антисоцијално понашање, будући да се он жели уклонити из средине коју сматра непријатељском. Полазећи од ових поставки, лако је поставити хипотезу да слабо школско постигнуће[466] и ниске аспирације у том погледу не само да за посљедицу имају значајно олабављене везе између дјетета и његових, у школи успјешнијих вршњака, већ и поимање школе као средине која је потенцијално непријатељска. Коначно, не треба заборавити да од стране других наметнута етикета „неваљалог“ (да не употребимо много јачи термин двеијантног) дјетета, обликује самопоимање које се мање-више поклапа са датом сликом. Одатле, у школи неуспјешна, и од вршњака (наставника?) игнорисана, „неваљала“ дјеца имају неколико могућности да се изузму из непријатељске[467] средине, од којих је један дружење са вршњацима са сличним проблемима у прилагођавању[468]. С друге стране, сматра се да се проблеми прилагођавања могу испољити на неколико различитих начина, од којих је најдрастичнији поремећај образаца понашања, иако је њихова суштина, заправо, иста: ослобађање од напетости која угрожава адолесцента.

При том, не треба заборавити утицај (не)формалне реакције на настанак поремећаја у понашању. Наиме, у свјетлу теорије етикетирања значајну улогу у грађењу делинквентне каријере имају „означитељи“. Сматра се да се се као такви „значајни други“ могу идентификовати: 1) родитељи[469]; 2) представници формалне социјалне контроле, као и вршњаци, који утичу на самоперцепцију, а тиме и на обрасце понашања. Коначно, не треба заборавити да на девијантно понашање означитељи

[466] Слабо школско постигнуће, односно неуспјех у школи може представљати како бунт против ауторитета родитеља, нарочито уколико је у породичном систему вриједности школско постигнуће високо рангирано, тако и посљедицу у породици прихваћених ниских аспирација у погледу образовања, што је, сматра се, типично за припаднике нижих друштвених слојева (Тадић, 2006).

[467] Сматра се, наиме, да осјећајни садржаји које дијете уноси у групу има важну улогу у његовом прилагодјавању групи (исто, 2006).

[468] Иако прилагођавање у породичној и друштвеној средини носи у себи, како каже Тадић (2006), дубоку двосмисленост, оно представља неопходност да би заједница опстала. С друге стране, како породица, тако и друштво младима могу наметати вишак ограничења, што може резултирати или сломом система прилагођавања или пак претјераним прилагодјавањем, које је као и потоње израз немогућности да се ускладе своји захтјеви са захтјевима спољашње средине.

[469] Хајмер (Heimer) и (Matsda) Matsueda (по Бернбург и сарадници, 2006) су уочили да на дјететову самоперцепцију битно утиче став родитеља да је оно девијантно.

могу одговорити на два, дистинктивно различита вида реакције: 1) инклузијом, када се прекршиоца покушава контролисати преко конфронтирања његовог понашања са правилима групе којој припада, а да га се при том не искључује; те 2) искључивањем прекршиоца којему се минимизирају/одузимају његове привилегије и статус (Оркут - Orcutt, 1973).

Стога, остаје да се постави питање ко може бити препознат као девијант, а ко ће бити искључен од овакве дефиниције? Давс (Dowes) и Рок (Rock) сматрају да на процес етикетирања значајно утичу: друштвена раздаљина између означитеља и означеног, видљивост и мотиви девијантног понашања, постојање жртве и друштвени углед који девијант има у односу на означитеља (Игњатовић, 2005). С друге стране, Бернбург и сарадници (2006) уочавају да се девијанти увијек виде на идентичан начин[470]: као неодговорни и без самоконтроле. Поред тога, сматра се да је неделинквенте од делинквената могуће разликовати не само по томе што потоњи чешће врше тежа кривична дјела, већ и по томе што су потоњи припадници маргиналних слојева[471]. Стога је, можемо сумирати, девијантно понашање као такво дефинисано[472] захваљујући селективној перцепцији означитеља.

Ипак, не треба заборавити да процес етикетирања није завршен уочавањем и лијепљењем етикете девијанту, већ укључује активну улогу самог прекршиоца у том процесу. Наиме, тек кад потоњи прихвати на себе улогу девијанта (у формирању у којем битну улогу игра амплификација, тј. узајамно (п)ојачавање реакције на друштвено неприхватљиво понашање, и даље кршење правила), сам себе почиње као таквог препознавати. Поред тога, истиче се да значајну улогу у структурисању девијантности имају не само стереотипне представе о девијантима, већ и ретроградна интерпретација понашања и догађаја из прошлости сада већ „означенога“, а у свјетлу сазнања о његовој „неприлагођености“, као и постојање институција које су специјализоване за пружање „третмана“ девијантима (Кецмановић, 1988). Потоње нарочит утицај има на институционално смјештене

[470] Касин и сарадници (1981) наводе, на основу резултата истраживања Боргмана и Монроа, да су делинквенти најчешће виђени као: одбацујући, тужни, јаки, груби и лоши, а психички поремећени адолесценти, као: одбацујући, тужни, слаби, њежни, пријатни и нервозни, док су нормални тинејџери прихватљиви и сретни.

[471] Крачфилд (Crutchfield) (2006) истиче да стопа сиромаштва није нужно повезана са стопом криминала. Аутор наводи примјер Велике депресије у САД тридесетих година 20-ог вијека, када је стопа имовинског и насилничког криминала била нижа у односу на 60-те, које је обиљежио релативни економски просперитет. Поред тога, Крачфилд сматра да је теза да су групе са нижим примањима (тзв. воркинг цласс) склоније криминалитету у односу на средњу класу само стереотипна представа.

[472] Девијантност је, сматра Бекер (1963), створена од стране друштва, будући да оно ствара правила чије је кршење означено као девијантно.

малољетнике, будући да су они не само предмет формалне социјалне контроле, а одатле, потенцијално вулнерабилнији како на лијепљење етикете девијанта[473], тако и на опасност да друштевно неприхватљиво понашање, већ се повећава и ризик од психопатолошких испољавања, карактеристичних за институције оваквог типа (анксиозности, депресивности, повећане суицидалности, али и зависности од психотропних супстанци). Коначно, резултати неких студија (Паламара и сарадници, 1986, Хрнчић, 1999, Барилник (Barylnik), 2003) су потврдили да се међу институционално смјештеним делинквентима повећава ризик од наставка/продубљивања девијантне каријере, те опште психолошке неприлагођености (која се, свакако може довести у везу са условима у којима живе).

2. Емпиријски дио

Будући да смо у нашем раду посебну пажњу посветили школском постигнућу као битном елементу (ре)социјализације малољетника чије понашање је од стране формалне социјалне контроле „етикетирано" као делинквентно, анализи смо подвргли доступне податке о васпитно-едукативном статусу малољетника, те неким особинама његове породице, у првом реду материјалном стању, као и њеној функционалности.

С друге стране, треба примијетити да експланаторни домети овог доста уско одређеног истраживачког поља нису велики, иако (сматрамо) могу бацити свјетло на неке значајне аспекте ресоцијализације малољетних делинквената. Стога бисмо могли рећи да анализа емпиријског материјала заправо представља својеврсну пилот-студију, која нема интенцију да генерализује (скромне) налазе.

2.1. Извори и начин прикупљања података

Основни извор података у нашем истраживању је документациона грађа, тј. службени досијеи[474] малољетника евидентираних у два надлежна општинска центра за социјални рад града Београда (Палилула и Врачар), те у Заводу за васпитање и образовање деце и омладине у Београду. Анализи смо подвргли 43 службена досијеа малољетника којима су изречене мјере из система отворене (појачан надзор родитеља или органа старатељства), односно затворене заштите (упућивање у

[473] Резултати истраживања које су спровели Бернбург и сарадници (2006) на завидном узорку од 1.000 ученика 7. и 8. разреда јавних школа у Њу јорку (New York) и Рочестеру (Rochester), показали су да интервенција органа формалне социјалне контроле повећава ризик како од уласка дјетета у ганг, тако и од конзумирања наркотика.

[474] О могућностима кориштења документционе грађе као значајног извора података видјети опширније у Опалић, Љубичић (2007).

васпитни или васпитнопоправни дом). Податке смо прикупљали током 2007. године.

2.2. Статистичка обрада података

Податке из досијеа смо квантификовали и статистички обрадили користећи програм СПСС (верзија 10.0). Квантификација је била могућа захваљујући чињеници да се у досијеа уносе мање-више једнообразни подаци[475] о свим битним социјалним и личним особинама малољетника и његове породице. Као основне показатеље статистичке значајности и јачине веза између варијабли смо користили резултате са χ^2 теста и коефицијента контингенције (Ц).

2.3. Циљ истраживања

Основни циљ нашег истраживања био је да поставимо основу за даља и обухватнија, те у теоријском погледу одређенија проучавања, сматрамо, битног елемента ресоцијализације малољетника, а то је образовање. Мислимо, наиме, да едукативна и васпитно-едукативна запуштеност малољетника иду руку под руку са ниским социоекономским стањем и нефункционалношћу породице (која је, не треба заборавити, у великој мјери обликована и материјалним статусом, односно могућношћу задовољавања егзистенцијалних потреба својих чланова), а потом и са ниском успјешношћу ресоцијализације, чији је крајњи циљ укључивање сада преваспитаног девијанта у друштво.

2.4. Хипотезе

Поставили смо сљедеће хипотезе:

1. највећи број анализом обухваћених малољетника потиче из породица које су материјално депривиране, те уз то слове и као нефункционалне;
2. највећи број малољетника обухваћених анализом је едукативно и васпитно-едукативно запуштен;
3. између едукативне (и васпитне) запуштености малољетника, те ниског социоекономског стања и нефункционалности породице је могуће пронаћи значајну статистичку повезаност;
4. школско постигнуће малољетника је значајно повезано са типом мјере која је малољетнику изречена. Наиме, едукативна и едукативно-васпитна запуштеност је значајно чешћа међу малољетници-ма којима је изречена мјера упућивања у васпитну

[475] Податке у досијеа уносе чланови тима за заштиту дјеце са поремећајима у понашању, састављени од педагога, психолога и социјалног радника, који прикупљају информације о породици делинквента, и њему самом, сваки са позиција властите струке.

или васпитнопоправну установу, него међу онима којима је изречена нека од мјера појачаног надзора;
5. ресоцијализација је као успјешна чешће виђена међу малољетницима чије породице су боље материјално ситуиране, и процијењене као функционалније;
6. ресоцијализација је значајно чешће процијењена успјешном међу малољетницима који се налазе под мјером појачаног надзора (од стране родитеља/старатеља, или органа стратељства) него међу онима који су упућени у васпитнопоправни дом;
7. процјена о успјешности ресоцијализације је значајно повеза-на са школским постигнућем, односно едукативном (не)запуштеношћу малољетника.

3. Резултати анализе

3.1. Неке социодемографске одлике малољетних делинквена-та и њихових породица

Анализом су обухваћена 43 малољетника, од чега 34 (79,1%) мушког, и 9 (20,9%) женског пола[476], старости од 14 до 21 године. Највећи број малољетника је упућен у васпитни дом (њих 23, или 58,9%), десеторо је упућено у васпитнопоправни дом, а истом толиком броју је изречена нека од мјера појачаног надзора (од чега се под појачаним надзором органа старатељства налази један малољетник, док је деветоро под појачним надзором родитеља/старатеља).

Интересантно је примијетити да су малољетницима чешће изрицане мјере из система отворене (појачани надзор родитеља, односно органа старатељства, при чему је потребно подвући да је потоња мјера изрицана искључиво њима), док су њиховим вршњакињама проблематичног понашања чешће изрицане мјере из система затворене заштите. Наиме, у безмало 90% случајева малољетнице су упућиване у васпитни, односно васпитнопоправни дом, а тек у 11% случајева су повјерене појачаном надзору родитеља. Иако интересантне, поменуте разлике међу делинквентима с обзиром на пол су се показале у статистичком смислу небитнима (χ^2=1.164, п=0.762, Ц=0.161).

Показало се да је материјално стање породица малољетника у више од половине случајева веома лоше и лоше. Поред тога, више од половине породица анализом обухваћених малољетника је процијењено

[476] Већ на први поглед уочљива је дискрепанција у погледу заступљености малољетника с обзиром на пол у нашем истраживању у односу на званичне статистике. Наиме, учешће малољетница у укупном броју осуђених малољетника се у Србији у периоду 1980-2004. година кретало од 3,51% (1993, и 1996) до 8,3% (1987), те показује тенденцију пада (Љубичић, 2006).

као нефункционално (у 28 или 65,1% случајева). Таквима су значајно чешће виђене оне породице које су материјално депривиране, него онима материјално боље стојеће (χ^2=16.215, п=0.013, Ц=0.523).

С друге стране, мјере из система затворене заштите значајно су чешће изрицане малољетницима чије је материјано стање незавидније, у односу на оне који су боље материјално ситуирани. Тако су појачаном надзору родитеља чешће препуштани малољетници чије је материјално стање добро и веома добро, док је највећи број породица малољетника упућених у васпитни, односно васпитнопоправни дом веома лоше, односно лоше материјално ситуирано (Табела 1, χ^2=16.604, п=0. 05, Ц=0.528).

Материјална ситуација породице	Изречене мјере								Укупно	
	ПНОС		ПН родитеља		в дом		в-п дом			
	ф	%	*ф*	%	*ф*	%	*ф*	%	*ф*	%
веома лоша			1	11.1	5	21.7	5	50	11	25.6
лоша			1	11.1	10	43.5	1	10	12	27.9
добра			2	22.2	5	21.7	3	30	10	23.3
веома добра	1	100	5	55.6	3	13	1	10	10	23.3
Укупно	1	2.3	9	20.9	23	53.5	10	23.3	43	100

(χ^2=16.604, п=0.05, Ц=0.528)

Табела 1. Мјере[477] изречене малољетницима с обзиром на материјално стање породице

Поред тога, показало се да између малољетнику изречене мјере и процијењене функционалности његове породице постоји значајна повезаност (χ^2=17.012, п=0.09, Ц=0.532). Наиме, мјере из система отворене заштите се, као што смо и очекивали, значајно чешће изричу оним малољетницима чије су породице оцијењене као функционалне. С друге стране, породице институционално смјештених малољетника значајно су чешће виђене као нефункционалне.

[477] За мјере изречене малољетницима користили смо сљедеће скраћенице: ПНОС је мјера појачаног надзора органа старатељства, док ПН родитеља означава појачан надзор родитеља. В дом је ознака за васпитни, а ВП дом за васпитнопоправни дом.

3.2. Школско постигнуће малољетних преступника и неке карактерситике њихових породица

Од 43 анализом обухваћена малољетника, тек петоро (11,6%) редовно похађа (основну или средњу) школу, док је 1/5 неписмена. Исти број са закашњењем похађа основну школу, а чак 11-оро је прекинуло обавезно основно образовање. С друге стране, показало се да постоји статистички веома јака повезаност између нивоа школског постигнућа и мјере која је изречена малољетнику (χ^2=63.157, п=0.000, Ц=0.771). Наиме, малољетници којима је изречена нека од мјера затворене заштите значајно су чешће или неписмени, или су прекинули процес основног образовања, или пак основну школу похађају са закашњењем, у односу на оне који се налазе под неком од мјера појачаног надзора. С друге стране, појачаном надзору родитеља су значајно чешће повјерени они малољетници који редовно похађају школу (Табела 2).

Малољетник (не)похађа... школу	**Изречене мјере**								**Укупно**	
	ПНОС		**ПН родитеља**		**в дом**		**в-п дом**			
	ф	***%***	***ф***	***%***	***ф***	***%***	***ф***	***%***	***ф***	***%***
редовно			5	55.6					5	11.6
са закашњењем ОШ			1	11.1	14	60.8			15	24.9
напустио ОШ			1	11.1	2	8.7	3	30	6	14
са закашњењем средњу	1	100	1	11.1	1	4.3	1	10	4	9.4
ванредно средњу			1	11.1			1	10	2	4.7
напустио средњу					1	4.3			1	2.3
неписмен/а је					5	21.7	5	50	10	23.3
Укупно	1	2.3	9	20.9	23	53.3	10	23.3	43	100

($\chi^{2=}$63.157, п=0.000, Ц=0.771)

Табела 2. Мјера изречена малољетнику с обзиром на школско постигнуће

Као што се и дало претпоставити с обзиром на горе наведено, више од половине малољетника је едукативно или васпитно-едукативно

запуштено. Поред тога, показало се да је запуштеност значајно чешћа међу малољетницима којима је изречена нека од мјера из система затворене заштите, у односу на оне под појачаним надзорима (χ^2=10.819, п=0.040, Ц=0.448).

Даље, уочили смо да су малољетници чија је породица веома лоше и лоше материјално ситуирана значајно чешће едукативно или васпитно-едукативно запуштени. Узрасту примјерен васпитно-едукативни статус у значајно већој мјери имају малољетници из породица које су добро или веома добро материјално ситуиране, за разлику од оних чије су породице материјално депривиране (Табела 3, χ^2=13.496, п=0.036, Ц=0.489).

Поред тога, едукативна и васпитно-едукативна запуштеност је чешћа у породицама које слове за нефункционалне, док малољетници из функционалних породица најчешће имају едукативни и васпитно-едукативни статус који одговара њиховом узрасту. Иако су наведене дистинкције уочљиве већ на први поглед, показало се да нису од статистичке значајне важности (Табела 3, χ^2=8.042, п=0.090, Ц=0.397).

Материјална ситуација породице	**Малољтеник је ... запуштен**						**Укупно**	
	едукативно		**едукативно и васпитно**		**није запуштен**			
	ф	***%***	***ф***	***%***	***ф***	***%***	***ф***	***%***
веома лоша	2	18.2	7	63.6	2	18.2	11	25.6
лоша	2	16.7	4	33.3	6	50	12	27.9
добра	4	40	2	20	4	40	10	23.3
веома добра	2	20			8	80	10	23.3
χ^2=13.496, п=0.036, Ц=0.489								
Породица је (по оцјени стручњака)								
функционална	2	18.2	1	9.1	8	72.7	11	25.6
нефункционална	7	25	12	42.9	9	32.1	28	65.1
непознато	1	25			3	75	4	9.3
χ^2=8.042, п=0.090, Ц=0.397								
Укупно	10	23.3	13	30.2	20	46.5	43	100

Табела 3. Васпитно-едукативна (не)запуштеност малољетника с обзиром на материјалну ситуираност и функционалност породице

3.3. Успјешност ресоцијализације малољетника с обзиром на школско постигнуће, те материјално стање и функционалност његове породице.

Показало се да је ресоцијализација процијењена неуспјешном код више од половине малољетника. Од укупно 43 анализом обухваћена малољетника, под неком од мјера (из система отворене, односно затворене заштите), за тек 18 се процјењује да су на путу успјешне ресоцијализације.

С друге стране, показало се да је процјена о успјешности ресоцијализације статистички значајно повезана са едукативном и васпитно-едукативном (не)запуштеношћу. Наиме, ресоцијализација је успјешнија у случају оних малољетника чији је васпитно-едукативни статус (мање-више) усклађен са њиховим узрастом (χ^2=8.072 п=0.050, Ц=0.350). Специфичније, показало се да су у статистичком смислу значајно чешће успјешно ресоцијализовани они који похађају школу (било ванредно било редовно). Уколико је малољетник прекинуо (основно или средње) образовање, или са закашњењем похађа (основну или средњу) школу, или је пак неписмен, ресоцијализација је чешће виђена као неуспјешна (χ^2=16.951, п=0.049, Ц=0.375).

Коначно, занимало нас је да ли је могуће пронаћи статистички значајну повезаност између на малољетника примијењене мјере и процјене о успјешности његове ресоцијализације. Показало се да између наведених обиљежја постоји значајна повезаност (Табела 4, χ^2=14.177, п=0.028, Ц=0.498). Наиме, ресоцијализација је неуспјешнија уколико је малољетник институционално смјештен, док су значајно чешће успјешно ресоцијализовани они малољетници који су повјерени појачаном надзору родитеља. Тако се даде очекивати да ће потоњи бити ресоцијализовани у око 90% случајева, што је за само неки проценат мање од процијењеног броја неуспјешно ресоцијализованих малољетника упућених у васпитнопоправни дом.

Ресоцијализација је по процјени стручњака	Изречене мјере								Укупно	
	ПНОС		ПН родитељ		в дом		в-п дом			
	ф	*%*	*ф*	*%*	*ф*	*%*	*ф*	*%*	*ф*	*%*
успјешна			8	88.9	9	39.1	1	10	18	41.9
неуспјешна	1	100	1	11.1	13	56.5	9	90	24	55.8
непознато					1	4.3			1	2.3
Укупно	1	2.3	9	20.9	23	53.3	10	23.3	43	100

χ^2=14.177, п=0.028, Ц=0.498

Табела 4. Процјена о успјешности ресоцијализације малољетника, с обзиром на изречене мјере

Коначно, занимало нас је да ли је могуће пронаћи у статистичком смислу значајну повезаност између процјене о успјешности ресоцијализације и: материјане ситуираности, те функционалности породице. Показало се, наиме, да материјална ситуираност није значајно повезана са процјеном о успјешности ресоцијализације (Табела 5, χ^2=7.512, п=0.276, Ц=0.386). С друге стране, уочили смо да између процјене о успјешности ресоцијализације малољетника и функционал-ности његове породице постоји у статистичком смислу јака веза (Табела 5, χ^2=13.846, п=0.003, Ц=0.494). Наиме, успјешно ресоцијализованима су значајно чешће виђени малољетници чије су породице функционалне, за разлику од оних које слове за неадекватно функционалне.

Материјална ситуација породице	Ресоцијализација је						Укупно	
	успјешна		неуспјешна		непознато			
	ф	*%*	*ф*	*%*	*ф*	*%*	*ф*	*%*
веома лоша	2	18.2	9	81.8			11	25.6
лоша	7	58.3	4	33.3	1	8.3	12	27.9
добра	4	40	6	60			10	23.3
веома добра	5	50	5	50			10	23.3
χ^2=7.512, п=0.276, Ц=0.386								
Породица је (по процјени стручњака)								
функционална	7	63.6	4	36.4			11	25.6
нефункционална	9	32.1	19	67.9			28	65.1
непознато	2	50	1	25	1	25	4	9.3
χ^2=13.846, п=0.003, Ц=0.494								
Укупно	18	41.9	24	55.8	1	2.3	43	100

Табела 5. Успјешност ресоцијализације малољетника с обзиром на материјалну ситуираност и функционалност породице

4. Закључак

У покушају да расвијетлимо неке, за успјешност ресоцијализације делинквената потенцијално значајне породичне, те личне одлике малољетника, поставили смо неколико хипотеза. У њиховој интерпретацији смо се ограничили на два приступа: теорију социјалне контроле, те теорију етикетирања. Показало се да неке од хипотеза које смо поставили стоје, док смо друге одбацили.

У првом реду показало се, као што смо и очекивали, да је већина породица малољетника обухваћених анализом не само материјално депривирана, већ и нефункционална. Поред тога, показало се да су материјално депривиране породице значајно чешће и нефункционалне.

Даље, уочили смо да се малољетницима који потичу из материјално депривираних и неадекватно функционалних породица значајно чешће изричу мјере из система затворене заштите (васпитни, односно васпитнопоправни дом). Иако овај налаз баца занимљиво свијетло на повезаност социоекономских и одлика функционалности породице са видом мјера које се изричу малољетницима, треба нагласити да на изрицање потоњих значајно утичу управо потенцијали саме породице да утиче на преваспитање малољетника. С друге стране, не треба заборавити да институционални третман вишеструко негативно

дјелује на малољетнике који су већ унапријед дискриминисани чињеницом да су и материјално депривирани, дакле сиромашни, а при том и из нефункционалних породица.

Потом, показало се да је школско постигнуће малољетника обухваћених анализом веома слабо: више од половине је едукативно или васпитно-едукативно запуштено, 1/5 је неписмена, а исто толико их са закашњењем похађа основну школу (не заборавимо, ријеч је о малољетницима углавном старијим од 14 година!). Коначно, да став да је положај делинквената вишеструко оптерећен одликама њихових породица доиста стоји, сматрамо да смо потврдили налазом да је највећи број малољетника чије су породице материјално депривиране (иако не нужно и нефункционалне) значајно чешће и едукативно и васпитно-едукативно запуштен. Поред тога, испотпросјечно школско постигнуће је значајно чешће међу малољетницима који су институционално смјештени, у односу на оне којима је изречена нека од мјера појачаног надзора (појачан надзор родитеља, односно органа старатељства).

Интересантан је налаз да је ресоцијализација успјешном процијењена код тек 18-оро малољетника, и то значајно чешће оних чије је школско постигнуће примјереније њиховом узрасту (похађају редовно школу, или иде у средњу школу са закашњењем, односно ванредно) у односу на оне који су у том погледу неуспјешнији (неписмени су, напустили су основну школу или пак иду у основну школу са закашњењем). Поред тога, ресоцијализација је адекватнија у случају оних малољетника којима су изречене мјере из система отворене заштите и чије породице слове за функционалније. С друге стране, успјешност ресоцијализације делинквента није у статистичком смислу значајно повезана са материјалним стањем његове породице.

Коначно, остало је да примијетимо да су школско постигнуће и (ре)социјализација малољетника међусобно повезани, али истовремено уско повезани и са испитиваним одликама породице, у првом реду њеном функционалношћу. Уколико пак ангажованост и обавезност (у категоријама које нам нуди теорија социјалне контроле) препознамо као школско постигнуће, примјећујемо да је ресоцијализација успјешнија што су ови елементи повезаности малољетника са социјалном средином изразитији. С друге стране, показало се да је успјешност ресоцијализације значајно повезана са функционалношћу породице, чији битни елементи укључују и повезаност малољетника са родитељима.

Даље, уочили смо да је школско постигнуће значајно повезано, не само са ресоцијализацијом већ и са функционалношћу саме породице, те типом мјере која је изречена малољетнику. Сумирани, налази наше студије говоре у прилог тези да ниско школско постигнуће делинквената иде руку под руку са материјалном депривацијом и нефункционалношћу

њихове породице, те институционалним третманом малољетника. Даље, показало се да ресоцијализација[478], и то нарочито инстуитуционално смјештених малољетника, не даје адекватне резултате.

Будући да је школско постигнуће институционално смјештених малољетника испотпросјечно, а они вишеструко оптерећени породичним приликама: ниским социјалним статусом, те нефункционалношћу саме породице, поставља се питање не представљају ли овакве егзистенцијалне околности основу за наставак делинквентне каријере? Коначно, остало је упитно какве консеквенце наведене личне и породичне констелације имају по будућност малољетника, нарочито уколико их посматрамо из угла оних „значајних других“ који имају моћ да дефинишу/означавају[479]?

Summary: *The intention of this paper is to investigate the correlation between school results and juvenile delinquency, more so, between educational negligence and financial and functional condition of the family, and success of delinquent's re-socialisation as assessed by expert team. We begin from the position that low school achievement is significantly correlated with tendency to delinquent behaviour since such behaviour, more or less, isolates minor offender from ones "well socialised" peers. If isolated in such manner the delinquents will look for a company of alike. Finally, when their behaviour becomes a subject of social control, it can only be presumed that re-socialisation will have no great effect if it is taking place out and aside from educational process in view of the fact that education is an important element of towards the main goal: competence of juvenile delinquent. On the other hand, the question remains*

[478] Не треба заборавити да се, по схватању ревизиониста, потенцијали ресоцијализације могу видјети на два различита начина, од којих један истиче да успјешност ресоцијализације зависи од личне подложности третману, па се стога не може очекивати да она има успјеха у свим случајевима, док други наглашава да је ресоцијализација значајно одређена како типом личности и третманом примијењеним на делинквента, тако и окружењем у којем он борави (Жунић-Павловић, 2004)

[479] Да означитељи играју битну улогу у превенцији од наставка делинквентне каријере, као и да свој задатак враћања на „прави пут“ схватају у функционалистичком (и сматрамо, погрешном) маниру, свједочи и сљедећи цитат о смислу ресоцијализације. Наиме, потоњи се исцрпљује у: „оспособљавању малолетника да поштује друштвене вредности, да се на тој основи поново укључи у друштво и тако постане користан члан заједнице, иако треба знати да то оспособљавање не тече глатко и без тешкоћа... Међу...малолетницима има и таквих који су показали проблеме у процесу преваспитања, који су остали и даље несрећена и отуђена лица, оптерећена многим проблемима у својој личности“ (Томић, 2008, 266). Шира социјална средина је аболирана од одговорности за настанак делинквенције, док је сва „кривица“ смјештена у појединца.

whether educational negligence is connected to some family characteristics mainly financial state and functionality. If so still it is uncertain if re-socialisation of delinquents from distinctively and dissimilar statistically significantly different backgrounds is to produce expected result. Finally, it should be noted that this paper is burdened with methodological deficiencies and a modest specimen. Aware of those limitations we ensured that the data gained will not be generalised and our attitude is that those results can be nothing more but preliminary analyses of some personal and family characteristics that could have influence on the success of re-socialisation and possible basis for, methodologically, more complex research.

Key words: juvenile delinquent, school achievement, family functionality, re-socialisation.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Agnew R. (1985): A Revised Strain Theory of Delinquency, *Social Forces*, 64 (5), 525-541

[2] Бајер М., Кљајић С. (1990): *Каснији животни пут делинквентне дјеце*, RYRKSSO Хрватске

[3] Barylnik J.(2003): Psychopathology, Psychosocial Characteristics and Family Environment in Juvenile Delinquents, *The German Journal of Psychiatry*, 6, 30-32

[4] Becker S.H. (1963): *Outsiders-Studies in the sociology of deviance*, The Free Press of Glencoe, Collier-Macmillan Ltd., London

[5] Bernburg G.J. (2002): Anomie, social change and crime, *British Journal of Criminology,* 42, 729-742

[6] Бошковић М. (1995): *Криминологија и социјална патологија*, ИП Матице Српске, Нови Сад

[7] Бошковић М. (1995): Психосоцијални фактори малолетнич-ког криминалитета, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, Матица српска, Нови Сад, 127-143

[8] Carić A. (1971): *Problemi maloljetničkog sudstva*, Savez društva defektologa Jugoslavije, Split

[9] Chassin L., Eason J.B., Joung D.R. (1981): Identifying with a Deviant Label, The Validation of a Methodology, *Social Psychology Quaterly*, 44 (1), 31-36

[10] Crutchfild R. (2006): „They Bring You Up to Do Like Your Daddy Done“: Startification Theory, Employment, and Crime, u: Deflem M.

(ed): *Sociology of Crime, Law and Deviance*, Volume 7, University of South Carolina, SC, USA

[11] Dunkake I. (2006): Truants and the Family: An Empirical Study of Devnt Behavior in Early Adolescence, u: Deflem M. (ed): *Sociology of Crime, Law and Deviance*, Volume 7, University of South Carolina, SC, USA

[12] Хрнчић Ј. (1999): *Делинквент или пацијент: студија породичног неуспеха*, Задужбина Андрејевић, Београд

[13] Игњатовић Ђ. (2008): Феноменологија и етиологија криминалитета малолетника, у: Игњатовић Ђ. (ур): *Кривичноправна питања малолетничке делинквенције*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд

[14] Игњатовић Ђ. (2005): *Криминологија*, Службени гласник, Београд

[15] Јашовић Ж. (1978): *Криминологија малолетничке делинквен-ције*, Научна књига, Београд

[16] Кецмановић Д. (1988): *Ни нормално ни патолошко*, Свјетлост, Сарајево

[17] Кнежић Б. (2001): *Образовање и ресоцијализација*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд

[18] Љубичић М. (2006): Кретање малољетничког преступништва у Србији у периоду 1980-2004: интерпретација званичних статистичких података о неким особинама малољетника осуђених за кривична дјела у свјетлу социолошких теорија, *Социолошки преглед*, XXXX(4), 589-613

[19] Матић О. (1974): *Испитивање личности малолетних делинквената*, Институт за социолошка и криминолошка истраживања, Београд

[20] Милосављевић М. (2003): *Девијације и друштво*, Драганић, Београд

[21] Опачић Г. (1995): *Самопоимање и социјално окружење*, Докторска дисертација, Филозофски факултет, Београд

[22] Опалић П., Љубичић М. (2007): Document analysis in a form of explorative mode in relation to qualitative and quantitative study of juvenile delinquency based en examples of psychopathology of delinquents, у: Игњатовић Ђ. (пр.): *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања*, I део, Правни факултет, Београд, 67-81

[23] Orcutt J. (1973): Socioetal Reaction and Response to Devaition in Small Groups, *Social Forces*, 52 (2), 259-267

[24] Perrone D., Sullivan J.C., Pratt C.T., Margaryan S. (2004): Parental Efficacy, Self Control and Delinquency: A Test og General Theory of Crime on a Nationally Representative Sample of Youth, *International*

Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 48(3), 298-312

[25] Правни лексикон (1968), Савремена администрација, Београд

[26] Rebellon J.C., Van Gumdy K. (2005): Can control theory explain the link between parental psysical abuse and delinquency? A longitudinal analysis, *Journal of research in crime and delinquency*, 42(3), 247-274

[27] Тадић Н. (2006): *Психијатрија детињства и младости*, 7. издање, Научна КМД, Београд

[28] Thorlindsson T., Bernburg G.J. (2004): Durkhaims Theory of Social Order and Deviance: a Multi-level Test, *European Sociologcal Review*, 20(4), 271-285

[29] Томић М (2008): Помоћ малолетним учиниоцима кривичних дела после извршења заводских мера и казне малолетничког затвора, у: Ігњатовић Ђ. (ур): *Кривичноправна питања малолетничке делинквенције*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд

[30] Уницеф (2003): *Права детета и малолетничко правосуђе: одабрани међународни документи*, УНІЦЕФ Београд

[31] Веснић М. (1890): Кривична одговорност у светлости данашње науке, Краљевско-српска државна штампарија, Београд

[32] Wiatrowski D.M., Griswold B.D., Roberst K.M. (1981): Social Control Theory and Delinquency, *American Sociological Rewiew*, 64(5), 525-541

[33] Жунић-Павловић В. (2004): *Евалуација у ресоцијализацији*, Партенон, Београд

Едина ХЕЛДИЋ[480]

Диана РИЋИЋ[481]

ОДНОС ИЗМЕЂУ САМОПОШТОВАЊА И ОБИМА СОЦИЈАЛНО НЕПРИХВАТЉИВИХ ПОНАШАЊА

Резиме: *Појава социјално неприхватљивих понашања у друштву је детерминисана низом фактора чија повезаност често искривљује сагледавање реалне ситуације. Најчешће се говори о патологији која влада односима у породици, утицају вршњачких група и изазовима савременог друштва, при чему се занемарује личност малољетника, која је по ауторима најважнији етиолошки фактор.*

Циљ овог истраживања је био утврдити однос самопоштовања и обима социјално неприхватљивих понашања код малољетника.

Истраживање је проведено на 196 ученика од 8. разреда основне школе до 4. разреда средње школе у Бањалуци током октобра 2008. године. Самопоштовање ученика процијењено је Coopersmithovim упитником самопоштовања (SEI), а обим социјално неприхватљивих понашања Скалом социјално неприхватљивих понашања (УСНП) аутора Бранка Милосављевића.

Резултати анализа варијанци показују да нема значајне разлике у самопоштовању и обиму социјално неприхватљивих понашања с обзиром на пол, док резултати истраживања показују статистичку значајност обзиром на доб ученика. Добивена је значајна позитивна повезаност

---

[480] Хелдић Едина, дипл. психолог, сарадник за општеобразовну групу предмета на Високој школи унутрашњих послова;

[481] Диана Рићић, дипл. психолог, пројектант сарадник, Дефендологија центар за криминолошка, социолошка и безбједносна истраживања;

између самопоштовања и обима социјално неприхватљивих понашања .

Кључне ријечи: *социјално неприхватљива понашања, личност, самопоштовање, доб, пол.*

1. Увод

У предмет изучавања социјалне патологије, према Милосављевићу (1986, 2004), спадају све оне друштвене појаве које се манифестују у виду: токсикоманија, социјалних изопачености (нпр. преображење сексуалног мотива у проституцију, преображење потребе за игром у зависност о коцкању и играма на срећу, потребе за одржањем и очувањем егзистенције) и агресија суицидалног и криминалног типа (различити типови криминалног понашања, малољетничка делинквенција, покушај самоубиства и самоубиство). Још је увијек отворено питање зашто људи својим понашењем нарушавају друштвене норме и вриједности.

Нажалост, оно што је манифестно у савременом друштву јесте испољавање социјално неприхватљивих понашања код младих, неријетко млађих од 18 година. Према подацима неких истраживања доступним у литератури, социјалнопатолошке појаве као што су токсикоманија, играње игара на срећу и малољетничка делинквенција имају тенденцију раста јер њихова динамика у транзицијским условима живота неријетко креће узлазном путањом.[482]

Појам малољетничке делинквенције има шире и уже одређење. По ширем одређењу појам малољетничка делинквенција обухвата све девијације у понашању младих, од оних које представљају кршење одређених правила (нпр. непослушност, бјежање од куће, изостајање са часова, скитање, пушење, грубо понашање) до оних које су кажњиве по кривичном закону.

Уже одређење обухвата све активности малољетних лица које су инкриминисане по позитивним законима појединих земаља.[483]

Социјално неприхватљива понашања можемо подвести под малољетничку делинквенцију у ширем смислу.

Теорије које могу да објасне појаву малољетничке делинквенције, односно социјално неприхватљивих понашања младих у полазиштима и објашњењима се разликују, али и видно преплићу. Посматрање овог проблема из угла теорије аномије, теорије социјалне контроле, теорије

[482] Ловрић С., „Млади, социјална контрола и странпутице“, Друштво психолога Републике Српске и Министарство науке и технологије, Бањалука, 2006.
[483] Милутиновић, 1981.

социјалног учења, теорије научене беспомоћности и теорије самоодбацивања може допринијети напретку спознаје овог комплексног друштвеног феномена.

Као утемељивач теорије аномије, Диркем је тврдио да се у савременим друштвима значај традиционалних вриједности и норми смањује, али да не долази до замјене новим вриједностима и стандардима. Усљед тога појединац се осјећа несигурним, изолованим и усамљеним и врло често почиње да се понаша асоцијално и неприхватљиво. Мертон је продубио теорију аномије, којом је истакао да економска неједнакост између људи утиче да појединци бирају преступничко понашање да би постигли успјех у животу.

Теоријом аномије су се бавили и други истраживачи, од којих ћемо поменути Ричарда Колверда и Лојда Олина. Ова два аутора, истражујући малољетничке банде, утврдили су да се оне јављају у супкултурним заједницама, гдје су изгледи да се до успјеха дође легитимним средствима минимални. Та чињеница је основни диференцирајући чинилац између оних који се понашају социјално неприхватљиво и оних који то не чине.

Хирши у својој теорији социјалне контроле полази од тезе да је делинквенција резултат слабљења или губитка социјалних веза између појединца и друштва.

Социјална веза се очитује кроз елементе као што су повјерење у друштвене институције, вјеровање у уобичајене норме и вриједности, партиципација у друштвеним активностима и сл. Дакле, појединац који остварује чвршћу везу са друштвом, пријатељима, породицом, школом, колегама знатно ће мање у свом понашању испољавати друштвене девијације. Теорија социјалне контроле, према низу истраживања (Krohn i Massey, 1980, Murray, 1986)[484], показује да су наведени елементи социјалне везе у позитивној линеарној корелацији са конформизмом. Из тог разлога могла би се извести претпоставка да су млади који се понашају социјално неприхватљиво недовољно конформирране личности друштва, личности без изражене привржености и повјерења у друштво, његове институције, вриједности и норме. Теорија социјалног учења, која се надовезује на теорију социјалне везе, истиче да остваривање интеракције са онима који се девијантно понашају, а за то не бивају адекватно кажњени има ефекат поткрепљења. Дакле, учење од девијантног модела доводи до идентификације са моделом, што подстиче опонашање, усвајање облика понашања система вриједности и стилова живота.

[484] Милосављевић, Б., „Социјална патологија и друштво“, Филозофски факултет, Бањалука, 2004;

Филм, музика, литература уче младе друштвено прихватљивим, али и друштвено неприхватљивим понашањима, јер „дјеца уче из свега што посматрају било добро или лоше.“[485]

Теорија научене беспомоћности истиче да људи кроз своја животна искуства уче да повезују сопствене активности са исходима догађаја. Орјентација на беспомоћност формира се код људи који сматрају да је људска активност узалудна, независна од њихове активности, те очекују негативан исход догађаја. Научену беспомоћност прати пад самопоуздања, промјене расположења, туга, анксиозност и хостилност, смањење апетита и агресивности.[486]

Научена беспомоћност повлачи за собом и карактеристичан когнитивни стил који се одликује специфичним начином атрибуирања узрока неповољних животних догађаја. Појединац може да атрибуира узроке негативних животних догађаја кроз три димензије[487]: интернално – екстернално, стабилно-нестабилно и глобално-специфично. Атрибуирање узрока неуспјеха на интерналан начин води пасивности и паду самопоуздања, док екстерналан начин води ка пасивности мањег интензитета, али самопоуздање остаје очувано. Када се узрок неуспјеха атрибуира кроз стабилно, научена беспомоћност ће бити израженија. Такође, атрибуирање узрока неуспјеха кроз глобално доводи до генерализације научене беспомоћности на друге проблемске ситуације. Дакле, ако је когнитивни стил закључивања прожет интерналним, глобалним и стабилним начином атрибуирања узрока, доћи ће до јасне диференцијације научене беспомоћности. Овакав когнитивни стил закључивања повезан је са депресивношћу, поремећајима у исхрани, анксиозношћу, патолошким коцкањем, токсикоманијама. [488]

Каплан, аутор теорије самоодбацивања, наглашава да одбацивање од „значајних других“, друштвени неуспјеси, увиђање личних недостатака и непосједовање цијењених атрибута, неспособност одбране од напада, немогућност прилагођавања на постојеће околности и стално неповјерење и потцјењивање од стране других доводи до формирања ставова самоодбацивања. Ставови самоодбацивања, према Каплану[489], представљају диспозицију за настанак и развој девијантних облика

---

[485] Милосављевић, Б., 1997, 2004 према Ловрић С., „ Дрога и социјализација младих“, Филозофски факултет, Бањалука, 2007.

[486] Seligman, 1975, Maier i Seligman, 1976, 2004 према Ловрић С., „ Дрога и социјализација младих“, Филозофски факултет, Бањалука, 2007.

[487] Abramson, Seligman, Teasdale, 1987 према Милосављевић Б., „ Социјална патологија и друштво“, Филозофски факултет, Бањалука, 2004.

[488] Peterson et., al.,1993, према1987 према Милосављевић Б., „ Социјална патологија и друштво“, Филозофски факултет, Бањалука, 2004.

[489] Милосављевић, Б., „ Социјална патологија и друштво“, Филозофски факултет, Бањалука, 2004.

понашања, а они су посљедица немогућности појединца да се прилагоди и пронађе друштвено прихватљиве одговоре за сопствене неуспјехе, осјећање безвриједности и одбачености. Истраживања код нас показују да је доживљај самоодбацивања код адолесцената у позитивној корелацији са лошом социјалном – психолошком атмосфером у породици.[490]

Још ране 1890. године W. James наводи детерминанте самопоштовања, те уводи формулу: самопоштовање = компетентност (постигнуће) / аспирације (очекивања).

Росенберг (1979) говори о постојању глобалног самопоштовања, односно о ономе што појединац мисли о себи као особи, те га дефинише као позитиван или негативан став о себи. Наравно, особа с високим самопоштовањем себе уважава и цијени, сматра се вриједном поштовања и има позитивно мишљење о себи, док особа с ниским самопоштовањем себе најчешће не прихваћа, потцјењује се и има опћенито негативно мишљење о себи.

Coopersmith (1967) i Sears (1970) (према Безиновић, 1987)[491] сматрају да је најважнији период развоја самопоштовања рано дјетињство, те квалитет односа с родитељима и најближом социјалном средином. Ако родитељи према дјеци поступају с љубављу и уважавањем њихових личних карактеристика, она ће о себи мислити као о позитивним и исправним људским бићима, а њихово ће самопоштовање бити високо. Према томе, кључне компоненте развоја самопоштовања су брига, емоционална топлина, те интерес за дијете и његове потребе. Негативан утицај на самопоштовање имаће претјерано ограничавање слободе, исказивање непријатељства и индиферентности у односу према дјетету. Док је дијете мало, родитељи су једини значајни други. Од девете, а посебно од дванаесте године дјеца почињу релативизирати мишљење одраслих о њима. Прије су била склона вјеровати како одрасли знају о свим стварима, па и о њима самима много више него што и сами знају о себи, у адолесценцији то више не вјерују. Схваћају да је мјесто спознавања у њима самима и значајно мјесто преузимају атрибуције о узроцима и посљедицама властитог понашања.

Наравно, томе придоноси и нормалан когнитивни развој. Поласком у школу дјеца све више времена проводе у друштву својих вршњака и важан им је статус који заузимају у групи вршњака, желе бити прихваћена јер им то доноси осјећај вриједности, компетентности и адекватности, те аналогно томе јача и самопоштовање.

---

[490] Милосављевић, Б., „Породица и млади - социјалнопатолошка истраживања“, Филозофски факултет, Бањалука, 2002.

[491] Томљеновић, Ж, “Савремена психологија“, Наклада Слап, Јастребарско, 2005.

Самопоштовање Coopersmith (1967) дефинише као самоевалуацију којом појединац одржава став прихваћања или неприхваћања себе. Оно упућује на степен увјерења појединца у властите способности, важност, успјешност или вриједност. Прихваћање себе онаквим какви заиста јесмо представља важан развојни задатак, а велики развојни проблем са којим се млади сусрећу. Вјера појединца у властите способности, важност и успјешност представљују основу за развој зреле одрасле личности.

Дијете са ниским самопоштовањем у школи се касније сусреће с неуспјехом, развија негативну слику о себи, има негативна очекивања од будућности, развија механизме одбране са искривљеним опажањем друштва, да би напосљетку прешло у начине ризичног понашања и укључило се у девијантне групе. Позитивну идентификацију дијете ће замијенити идентификацијом с делинквентним групама. Оно што потиче укључивање у овакве групе јесу и све раширенији облици насилног понашања у цијелом друштву, утицај телевизије, као облици могућих идентификација код дјеце која нису развила суперего и идентификацију с позитивним узорима (према Јуретићу, 2003)[492].

Делинквенти имају проблема с контролом агресивног понашања. Код особе с развијеним суперегом агресија ће се најчешће окренути према унутра и очитовати као депресија. Делинквенти агресију усмјеравају и према себи и према другима. Према себи се то очитује као зарезивање коже на подлактици, те гашење чикова по себи. Делинквенти »early starter« због ниског самопоштоваља не подносе фрустрацију, не осјећају емпатију, не могу одложити задовољење угоде, погрешно перципирају стварност. Социјално непожељна понашања у ствари представљују појачану кризу адолесценције, на неки начин побуну против ауторитета, против »празнине сазријевања« у западној култури, која у комбинацији са ниским самопоштовањем може довести до извршења различитих криминалних дјела или даље развоја социопатске одрасле личности.

Циљ овог истраживања јесте утврдити однос самопоштовања и обима социјално неприхватљивих понашања код малољетника. Из постављеног циља произашао је сљедећи проблем истраживања:

1. Испитати повезаност самопоштовања и обима социјално неприхватљивих понашања код малољетника основношколске и средњошколске доби.

[492] Сузић, Н., Емоције и циљеви - истраживање, 2002. http://www.seeeducoop.net/education_in/pdf/emotions-goals3-bih-rps-srb-t07.doc.

2. Методологија

2.1. Судионици

Истраживање је проведено на 196 ученика двије основне и једне средње школе (О.Ш. Свети Саво, О.Ш. Станко Ракита, Средња економска школа) у Бањалуци (116 дјевојчица и 80 дјечака). Од свих испитаника, 110 је ученика 8. разреда, 86 ученика је 4. разред средње школе. Старосна доб учесника у испитивању се кретала од 13 до 17 година.

2.2. Инструменти

Самопоштовање ученика процијенили смо Coopersmithовим упитником самопоштовања (SEI). Овај упитник је врло често коришћен у испитивањима дјеце и адолесцената у релацији с низом варијабли. Прва верзија се састоји од 58 тврдњи, а скраћена верзија има 25 тврдњи. Скраћивање није утицало на поузданост скале, те она износи 0,77 (Cronbach алфа). Због хетерогености честица при факторској анализи, Coopersmith предлаже да се резултат на скали користи као глобална мјера самопоштовања. Социјално неприхватљива понашања ученика испитали смо Упитником социјално неприхватљивих понашања (УСНП) који мјери обим социјално неприхватљивих понашања код младих. Овај упитник је врло често коришћен у испитивањима дјеце и адолесцената у релацији с низом варијабли. Састоји се од 23 тврдње. Упитник је у овом истраживању примијењен у цијелости, те поузданост скале износи 0,90 (Cronbach алфа).

2.3. Поступак

Испитивање је проведено групно за вријеме часа разредног одјељења током септембра 2008. године у склопу већег истраживања Дефендологија-центра за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања. Прије испуњавања упитника, испитаницима је прочитано и објашњено упутство за сваки упитник посебно. Вријеме за испуњавање упитника није било ограничено. Испуњавање оба упитника трајало је од 20 до 35 минута. Сви су испитаници замољени да прегледају тврдње од прве до задње, како би видјели јесу ли коју прескочили, што су они и учинили, те је свих 196 ученика ушло у анализу резултата.

3. Резултати и расправа

Како бисмо одговорили на проблем, израчунали смо основне статистичке параметре за обје скале. Добивени резултати приказани су у таблици 1.

Варијабла	Број ставки	M	SD	min	max
Упитник самопоштовања	25	42,62	3,99	33	68
Упитник социјално неприхватљивих понашања	23	49,05	9,16	29	81

Таблица 1. Приказ резултата добивених на скалама коришћеним у истраживању

Сљедећи корак у анализи јесте провјерити постоје ли и о каквим се врстама друштвено неприхватљивих понашања ради код адолесцентата. Добивени резултати приказани су у таблици 2.

Облик социјално неприхватљивог понашања	Присутност СНП у постоцима
Конзумирање никотина	2,0%
Конзумирање алкохола	10,2%
Конзумирање дроге (траве)	0,5%
Коцкање (клађење у кладионици или коцкање у коцкарници)	4,6%
Сукоби са старијима	0,5%
Сукоби са родитељима	2,6%
Сукоби с наставницима	2,0%
Бјежање с наставе	5,1%
Изостајање са наставе	6,6%
Кршење школских правила	2,6%
Учествовање у школској тучи	4,1%

Таблица 2. Приказ најчешћих социјално неприхватљивих понашања код младих

Проведено истраживање показало је да адолесценти показују низ друштвено неприхватљивих понашања, од којих су најучесталија: конзумирање алкохола (10,2% случајева), изостајање с наставе (6,6% случајева), бјежање с наставе (5,1% случајева), коцкање - клађење у кладионици или коцкање у коцкарници (4,6% случајева), учествовање у школској тучи (4,1% случајева), конзумирање никотина (2,0% случајева).

За одговор на проблем истраживања израчуната је повезаност између самопоштовања и социјално неприхватљивих понашања код младих.

	Социјално непожељна понашања	
Самопоштовање	Pearsonova korelacija	r = .191*
	p	p= .001
	N	196

- корелација је статистички значајна

Табела 3. – табеларни приказ коефицијента корелације/повезаности између социјално непожељних понашања и самопоштовања те социјалних циљева младих

Као што је и било очекивано с обзиром на теоријску подлогу ранијих истраживања, и наше истраживање је утврдило да постоји повезаност између самопоштовања младих и социјално неприхватљивих понашања. Добивени резултати приказани су у таблици 3.

Резултати наведеног истраживања показују да постоји статистички значајна повезаност између самопоштовања младих и социјално неприхватљивих понашања (p=0,19; p= 0,01). Резултати су показали, као што је и очекивано према научно присутним и наведеним теоријама, да је нижи ниво самопоштовања повезан са испољавањем већег обима социјално неприхватљивог понашања.

Резултати показују да нема разлике у нивоу самопоштовања с обзиром на пол и доб (F(2,11)=1,36; p=0,151). Досадашња истраживања о овом питању су врло неконзистентна.

Разматрајући разлике по полу, Лацковић - Гргин (1994)[493] наводи да не постоји сагласност аутора о самопоштовању адолесцената различитог пола, али да већи број аутора извјештава о томе да је самопоштовање дјевојака ниже од самопоштовања младића. Овај навод потврђује и поменуто истраживање. Иако дјевојке постижу ниже резултате на упитнику самопоштовања, не постоји статистички значајна разлика која би нагласила разлике у самопоштовању према полу.

Провјера односа нивоа социјално неприхватљивих понашања, доби и пола показује да се групе значајно разликују по обиму социјално неприхватљивих понашања с обзиром на доб; што су адолесценти старији то је обим социјално неприхватљивих понашања већи, док

[493] према Томљеновић, Ж., "Савремена психологија", Наклада Слап, Јастребарско, 2005.

статистички значајна разлика није нађена у односу према полу (F(2,14)=9,56 p=0,152).

Млади који имају већи ниво самопоштовања испољавају мање социјално непожељних понашања. Овај податак нам у пракси говори да развијање специфичних програма за развијање самопоштовања младих у школама од најранијег доба директно потиче смањење обима социјално неприхватљивих понашања код младих.

Код адолесцената, према бројним страним и домаћим истраживањима, неуспјех у превладавању појединих фаза сазријевања идентитета може резултирати конфузијом идентитета и улоге у друштву, што може довести до делинквентног понашања. Сматра се да је идентитет пресудни фактор диференцираности делинквената од неделинквената. Негативан идентитет може бити предиктивна компонента антисоцијалног и асоцијалног понашања. Што је слабији идентитет, то је већи степен делинквентности, изражен интензитетом и тежином вршења казнених дјела.

При томе се истиче да је вриједносна компонента идентитета, уз понашајну компоненту, најснажнији предиктор делинквенције. Самопоштовање је, као вриједносна компонента идентитета, током адолесценције на својој најнижој тачки. Значајни предиктор већег општег самопоштовања чине родитељска подршка, топли и брижни родитељски васпитни стил и преузимање више одговорности од стране адолесцента унутар породице. Квалитет комуникације у породици представља један од најзначајнијих фактора у формирању идентитета и општег самопоштовања.

Узроци ниског самопоштовања код адолесцената уочавају се у недостатку отворене комуникације у породици и неукључености у породицу, те у искуству злостављања у дјетињству. Док је високо самопоштовање повезано с конструктивним рјешавањем проблема, повишеном мотивацијом и позитивним емоционалним статусом, ниско самопоштовање је један од кључних елемената настанка и развоја друштвено непожељних понашања којима адолесцент може угрожавати себе и/или своју околину. Адолесценти с ниским самопоштовањем могу бити склонији судјеловању у агресивном и насилном понашању него они који имају позитивне осјећаје према себи. Ниско самопоштовање повезано је с ризицима за разне емоционалне поремећаје и поремећаје у понашању, укључујући, поред делинквенције, и депресију, анксиозност и проблеме прехране. Једним лонгитудиналним истраживањем у САД потврдила се повезаност ниског самопоштовања дјевојака у ранијој адолесценцији са склоношћу ударања других у каснијој доби, што се може одразити и на раздобље мајчинства.

Из наведних теоријских разматрања и резултата истраживања који директно говоре о вези између ниског самопоштовања младих и обима социјално неприхватљивих понашања код младих, видљиво је како је феномен социјално неприхватљивих понашања, посебно у адолесцентској развојној фази веома комплексан и захтијева пажљив приступ. Идентитет се формира током читавог живота. Дјетињство и адолесценција кључна су раздобља у његовом формирању због снажних и пресудних утицаја важних људи и догађаја из уже и шире социјализацијске околине. Резултати истраживања показују да се најчешћа социјално непожељна понашања односе на проблеме у комуникацији са родитељима, наставницима и вршњацима. Стога, генерална препорука била би да се у основним школама, у посебно критичном периоду развоја, уведу посебно осмишљени програми за потицање ученика за укључивање у формалне активности, развој емпатије и алтруизма, те за развој самопоштовања, вођени од стране стручњака/психолога. Овакви програми би адолесцентима олакшали да, на један здрав и стручно вођен начин, превладају замке адолесцентског доба, а друштву подарили здравог младог човјека.

Васпитање за сретне, креативне и успјешне идентитете наше дјеце и адолесцената високог самопоштовања јесте одговорност свих нас. То, наравно, не мора значити и васпитање без поштовања правила и друштвених норми. Напор који одрасли могу и морају улагати у позитиван развој младих чланова друштва, врло извјесно ће се вишеструко исплатити у будућности.

Литература:

[1] Димитријевић, Б. (2006): *Личност малолетних делинквената*, Годишњак за психологију, Филозофски факултет, Ниш;

[2] Фулгоси, А. (1981): *Психологија личности – теорије и истраживања*, Школска књига, Загреб;

[3] Ловрић, С. (2006): „Дрога и социјализација младих“, Филозофски факултет, Бањалука;

[4] Ловрић, С. (2006): „Млади, социјална контрола и странпутице“, Друштво психолога Републике Српске и Министарство науке и технологије, Бањалука;

[5] Месиховић, Н. (2003): “Увод у методологију друштвених наука”, Сарајево;

[6] Милосављевић, Б. (2002): „Породица и млади - социјалнопатолошка истраживања“, Филозофски факултет, Бањалука;

[7] Милосављевић, Б. (2004): „Социјална патологија и друштво“, Филозофски факултет, Бањалука;

[8] Томљеновић Ж, (2005): “Самопоштовање, анксиозност у испитним ситуацијама и школски успјех код дјеце основношколске доби“, Савремена психологија, Наклада Слап, Јастребарско.

Интернет извори:

[9] Сузић,Н (2002), *Емоције и циљеви - истраживање* http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/emotions-goals3-bih-rps-srb-t07.doc.

[10] Здрав живот (2003) *подизање самопоштовања дјетета лијечи делинквенцију* http://www.vjesnik.hr/Pdf/2003%5C03%5C30%5C32A32.PDF.

Summary:*The appearance of socially unacceptable behavior in the society is determined by several factors whose connection very often gives a wrong view of the real situation. Most frequently we think of pathology that rules over family relations influence of peers and challenges of modern society, by which the personality of the juvenile, who is according to the experts the most important etiological factor, is neglected.*

The aim of this research was to determine the relationship between self-esteem and the scale of socially unacceptable behavior connected to the juvenile.

The research included 196 students from the eight grade of the primary school to the fourth grade of the high school in Banjaluka during October 2008. The self-esteem of students was valued according to Coppersmiths self-esteem questionnaire, and the scale of socially unacceptable behavior was estimated according to the Questionnaire of socially unacceptable behavior, authorized by Branko Milosavljević.

The result of the analysis of variables show that there is no major difference between self-esteem and the scale of socially unacceptable behavior in relation to gender, while the results of the research show some statistical significance in relation to the age of students. Significant positive connection was established between the self-esteem and the scale of socially unacceptable behavior.

Key words: *socially unacceptable behavior, personality, self-esteem, age, gender*

Мр Мирослав ЂУРИЋ
Психолог
Шеф Одсјека за спречавање малољетничке делинквенције у ЦЈБ Бања Лука

ЕГЗОГЕНИ И ЕНДОГЕНИ ФАКТОРИ МАЛОЉЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ

Резиме: *Овај рад има за циљ да укаже на основне егзогене и ендогене факторе који могу утицати на малољетничку делинквенцију. Од егзогених фактора су детаљније описани: друштвени услови живота и рада, индустријализација и урбанизација, алијенација, економске кризе, богатство и сиромаштво, породица, сусједство, вршњаци, филм, музика, видео-игрице и литература. Такође су проанализирана одређена унутрашња стања појединца, његова биолошка, психолошка и психопатолошка својства, која се могу сврстати у групу ендогених фактора, а која као таква, у већој или мањој мјери могу да утичу на његово делинквентно понашање. Овдје се полази од становишта да је делинквентно понашање резултат динамичке интеракције егзогених и ендогених фактора.*

У раду су наведена одређена емпиријска истраживања која настоје освијетлити факторе малољетничке делинквенције, а поменуте су и различите теоријске концепције које настоје објаснити делинквентно понашање младих.

Кључне ријечи: *малољетничка делинквенција, егзогени фактори, ендогени фактори, породица, процес социјализације*

Под малољетничком делинквенцијом обично подразумијевамо оно понашање малољетних лица које резултира угрожавањем или

повређивањем заштићених друштвених вриједности и за које је законом предвиђена одговарајућа кривична или прекршајна санкција.

С циљем омогућавања лакшег увида у наговјештаје и почетке испољавања друштвено неприхватљивих понашања малољетника, те коријене и факторе малољетничке делинквенције, чини се оправданим малољетничку делинквенцију посматрати са једног ширег становишта, према којем би, при анализирању феноменологије и етиологије малољетничке делинквенције, узимали у обзир не само оно понашање малољетника за које је законским прописима предвиђена кривична или прекршајна санкција, већ и сва понашања малољетника која представљају кршење писаних или неписаних правила понашања (као што су учестали конфликти са породицом и наставницима, неоправдано изостајање са школских часова, бјежање од куће, недолично и агресивно понашање према другим људима, скитничење, дружење са криминалцима или припадницима криминалних група и сл.), а која су као таква друштвено неприхватљива и представљају, на одређени начин, «увод» у оно што данас подразумијевамо под појмом малољетничке делинквенције, у ужем смислу ове ријечи.

Колико озбиљно треба схватити малољетничку делинквенцију можда најбоље илуструје податак који наводи Mednick 1990. године[494], а то је да је око 80% криминалаца своју криминалну каријеру започело прије осамнаесте године живота, затим да велики број стручњака процјењује да је тзв. «тамни број» малољетничке делинквенције од три до десет пута већи од познатог броја случајева малољетничке делинквенције[495] и да рецидивизам малољетних делинквената у појединим земљама прелази 70%[496].

Различите теоријске концепције имају различит приступ факторима малољетничке делинквенције, па је тако према структуралним теоријама делинквентно понашање узроковано положајем појединца у друштвеној структури, његовом припадношћу одређеној супкултури итд. Социјално-психолошке теорије сматрају да је делинквентно понашање резултат социјалног учења у интеракцији појединца и делинквентног узора, неодговарајуће социјалне интеракције, смањивања или прекидања веза појединца са друштвом, самоодбацивања, неодговарајућег реаговања на фрустрационе ситуације итд., а биолошко-психолошке теорије

[494] Милосављевић, Б. (2000): *Социјална патологија*, Филозофски факултет, Бања Лука.

[495] Милосављевић, Б. (2004): *Социјална патологија и друштво*, Филозофски факултет, Бања Лука.

[496] Милосављевић, Б. (2007): *Практикум увод у социјалну патологију*, Филозофски факултет, Бања Лука.

девијантности сматрају да су генетски наслијеђена својства предиспозиције или директни фактор делинквентног понашања.

Факторе малољетничке делинквенције најчешће дијелимо на егзогене и ендогене, мада је свако понашање човјека резултат динамичке интеракције ових двају група фактора. Ендогени фактори обухватају унутрашња стања појединца, његова биолошка, психолошка и психопатолошка својства. Егзогени фактори се односе на друштвене услове живота, а из ове групе фактора можда највећи утицај на малољетничку делинквенцију имају: друштвени услови живота, индустријализација и урбанизација, алијенација, економске кризе, богатство, сиромаштво, услови живота и активности у примарним групама (породица, сусједство, вршњаци), филм, музика, видео-игрице и литература.

Друштвени слој и супкултура којима појединац припада у великој мјери одређују понашање и активности тог појединца. Мање групе које егзистирају у широј друштвеној заједници, али које имају свој властити нормативни и вриједносни систем, могу се понашати супротно општој друштвеној култури, општеприхваћеним социјалним нормама и друштвеним вриједностима. Такав случај постоји код малољетничке делинквенције, јер малољетни делинквенти високо вреднују крађе, бјежање са школских часова или од куће, уживање наркотичних средстава, непристојно понашање и друге активности које спадају у социјално неприхватљива понашања.

Научнотехничка и технолошка достигнућа довела су до формирања урбаних центара, у која се доселио велики број људи из руралних и мање развијених подручја. Захваљујући индустријализацији и урбанизацији, на малом простору живи велики број људи. У процесу прилагођавања новој урбаној средини, породица се сусреће са бројним проблемима економске, материјалне и емоционалне природе, као што су прилагођавање новом начину живота, отежано одржавање старих пријатељских и других емоционалних веза, рјешавање стамбеног питања итд., што неријетко доводи до дезорганизације породице, а што може негативно утицати на развој дјеце. Постоје емпиријска истраживања која потврђују да урбанизација и индустријализација имају значајну улогу у настанку малољетничке делинквенције. Тако, на примјер, у истраживању које је извршио Француски истраживачки центар[497] утврђено је постојање повезаности између степена индустријализације, урбанизације и броја малољетничких банди, као и повезаности између малољетничког преступништва и нивоа индустријализације и урбанизације појединих подручја Француске. Такође, постоје истраживања која указују да новија

[497] Милосављевић, Б. (2000): *Социјална патологија*, Филозофски факултет, Бања Лука.

урбана насеља имају више малољетничког криминала него старија урбана насеља[498]. Али, постоје и истраживања која указују да индустријализација и урбанизација директно не узрокују поједине социјалнопатолошке појаве, већ да неке друге манифестне или латентне варијабле имају улогу посредника у настанку делинквенције[499].

Алијенацијом се човјек «отуђује од сопствене природе или других људи»[500]. Алијенација човјека може одвести у социјалну изолацију, изазвати код њега осјећања беспомоћности, безнадежности, самоотуђености, тјескобе, незадовољства и сл., што даље утиче на његово понашање.

Велике економске кризе, које карактеришу пад производње, повећање стопе незапослености, инфлација и сл. могу бити фактори социјалнопатолошких појава. Још 1897. године Дуркхеим[501] је на основу података о суициду у вријеме економских криза у Бечу, Франкфурту на Мајни и Паризу, закључио да економска криза утиче на пораст суицида. Сауер је 1950. године истицао да су крађе, преваре, а дијелом и хазардне игре и др. симптоми економских криза, а Хетинг је 1959. године навео да је у Њемачкој 1923. године, када је у овој земљи била висока инфлација, било 120 000 делинквената више него претходне године[502].

Иако можда на први поглед не изгледа тако, и богатство може бити фактор малољетничке делинквенције. На то указују поједине теорије, као што су Дуркхеимова теорија аномије и Тардеова теорија имитације, а и одређена емпиријска истраживања. Дуркхеим сматра да брзо богаћење може довести до аномије, која опет даље може довести до појављивања различитих облика социјалнопатолошког понашања. Према Тардеу, злочиначко понашање се прво појављује као мода међу богатим друштвеним слојевима, а затим овакво понашање прелази у навику и процесом имитације овакво понашање прелази из богатијих у сиромашније друштвене слојеве. Поједини аутори[503], наводећи податке о наглом порасту малољетничке делинквенције у развијеним земљама (Шведској, Швајцарској, Енглеској и Њемачкој), указују да богатство може бити фактор малољетничке делинквенције.

Сиромаштво код појединца може проузроковати осјећај маргиналности, беспомоћности, инфериорности и фрустрације због

---

[498] Милосављевић, Б. (1986): *Социјална патологија*, Свјетлост, Сарајево.

[499] Милосављевић, Б. (2000): *Социјална патологија*, Филозофски факултет, Бања Лука.

[500] Гутовић, В (2005): *Алијенирана и аутентична личност*, ППГП Комесграфика, Бања Лука (стр. 15)

[501] Милосављевић, Б. (2000): *Социјална патологија*, Филозофски факултет, Бања Лука.

[502] Исто

[503] Исто

немогућности достизања културно дефинисаних вриједности и зато делинквенти посежу за нелегитимним средствима и начинима како би достигли жељене циљеве.

Да литература може имати веома значајан утицај на малољетничку делинквенцију и често доводити до суицида маољетника можда најбоље показује Готхеово дјело «Страдање младог Вертера»[504]. Због тога, тј. због појаве тзв. «Вертеровске грознице», ово дјело је било 1775. године забрањено у Лајпцигу, а и сам аутор овог дјела је, увидјевши неочекивани негативни утицај који је књига имала на младе, десетак година након објављивања првог издања приредио друго издање у којем је поручио читаоцу да не треба «ићи за Вертером».

У Француској се 1983. године појавила књига под називом «Како извршити суицид». За двије године од објављивања књига је продата у 100 000 примјерака. У овој књизи је описан низ начина како извршити тзв. «савршени суицид». Након тога су забиљежени случајеви извршења суицида младих људи на начине описане у тој књизи.

Код нас постоји много литературе, најчешће јефтиних романа, који могу подстицати насиље. Какав је и колики је директни утицај тзв. «кримић литературе» или «револверашке литературе» на малољетничку делинквенцију још увијек није у потпуности познато, али, у сваком случају, када се говори о факторима малољетничке делинквенције неизоставно је потребно проанализирати и утицај литературе.

Филм је фактор који засигурно у великом степену утиче на младе људе. Поставља се питање како ће се актуелна радња на филму, коју сваки појединац доживљава на свој начин, одразити на гледаоца, какве ће емоције код њега изазвати и евентуално на какве га активности подстакнути. Јер, човјек не може гледати филм а да у доживљавање и схватање филмске радње не унесе нечег од дијела свог властитог, индивидуалног и само њему својственог. Бројни стручњаци истичу да филмови могу негативно да утичу на понашање људи, нарочито малољетника. Тако, на примјер, Паррот, Спинт, Гуиттон, Царбол[505] у свом раду «Херојска персонификација малољетничке делинквенције» износе резултате истраживања према којем мушки малољетни делинквенти воле агресивног филмског јунака, јунака који испољава насиље према женама, који не призна и не поштује моралне вриједности и моралне стандарде понашања, јер таквим понашањем насилник има веће шансе за успјех и стога, као такав, служи малољетним делинквентима као узор, као модел понашања.

---

[504] Милосављевић, Б. (2007): *Практикум етиологија социјалне патологије*, Филозофски факултет, Бања Лука.

[505] Милосављевић,Б. (2000): *Социјална патологија*, Филозофски факултет, Бања Лука.

Истраживање Блумера и Хаусера[506] је показало да је 28% мушких малољетних делинквената технике извршења кривичних дјела крађе и тешке крађе научило гледањем филмова, а 10% мушких малољетних делинквената је изјавило да је филм главни узрочник њиховог криминалног понашања. Двадесет и пет посто малољетница је изјавило да је филм утицао да се почну бавити проституцијом, а чак 33% малољетница је напустило кућу због утицаја филма на њих.

Амерички филмови у којима је било насиља, пљачки и сл. негативно су утицали на школску омладину у Мексику, тако да су омладинци, након гледања тих филмова, почели вријеђати наставнике, нападати пролазнике, удруживати се у малољетничке банде и сл.[507].

Процјењује се да млади до навршене осамнаесте године живота на екрану виде око 200 000 насилних радњи, да сви филмови који су екранизовани од 1937. до 1992. године садрже акте насиља и да се садржаји насиља у филмовима повећавају[508].

Попут филмова, и видео-игрице са насилним садржајем доприносе порасту агресивног понашања, могу негативно да утичу на младе и да их подстакну на вршење делинквентних радњи.

Поједини музички садржаји, нарочито тзв. «хард роцк», могу утицати на делинквентно понашање младих. О томе говоре истраживања која су показала да постоји позитивна корелација између «хард роцк» музике и безобзирног и насилног понашања младих, као и између те врсте музике и суицида младих особа. Такође, постоје истраживања која указују да поменута врста музике доприноси ширењу алкохолизма међу младима.[509]

Кад се говори о примарним групама, обично се на прво мјесто ставља породица. У дезорганизованој породици (а то су породице које живе у тешким материјалним условима, породице у којима је дошло до распада брака, рађања нежељеног дјетета, алокохолизма и сл.) недостаје разумијевање, емоционална подршка итд., и таква породица не може обавити своје основне функције у погледу развоја дјететове личности.

Интересантна су разматрања односа тзв. «разореног дома» (непотпуне породице)[510] и малољетничке делинквенције. Постоји низ

---

[506] Исто

[507] Милосављевић,Б. (2000): *Социјална патологија*, Филозофски факултет, Бања Лука.

[508] Милосављевић,Б. (2004): *Социјална патологија и друштво*, Филозофски факултет, Бања Лука.

[509] О емпиријским подацима о ефектима музике на социјалнопатолошка понашања младих видјети детаљније у: Милосављевић, Б. (2004): *Социјална патологија и друштво*, Филозофски факултет, Бања Лука.

[510] Под непотпуном породицом, у овом тексту, подразумијеваћемо дјецу рођену ван брака, дјецу из растављених бракова и дјецу која су остала без једног или оба родитеља.

истраживања која указују на то да «разорени дом» узрокује малољетничку делинквенцију. Међутим, такође постоји низ налаза који указују на то да «разорени дом» не мора бити значајан узрочник малољетничке делинквенције. Једно од истраживања које можда понајбоље илуструје хипотезу да разорени дом не мора бити поуздан критериј за експланацију делинквентног понашања младих јесте обимно истраживање Милосављевића из 1991. године[511]. Ово истраживање је показало да тренд раста дјеце у популацији „разорени дом“ не прати повећање обима малољетничке делинквенције. Наиме, с циљем проналаска одговора на питање у каквом су односу разорени дом и малољетничка делинквенција, аутор је на узорку који је чинило 1.201.532 дјеце која су рођена ван брака, 478.798 дјеце из растављених бракова, 143.619 малољетних делинквената[512] из потпуних и 56.479 малољетних делинквената из непотпуних породица у раздобљу од 36 година (1953-1988), извршио истраживање и дошао до сљедећих резултата: око 2,5 пута је више малољетних делинквената било из потпуних него из непотпуних породица; из популације дјеце из растављених бракова, која је око три пута мања од популације ванбрачне дјеце, регрутује се за око дванаест пута више малољетних делинквената него из популације ванбрачна дјеца. На основу наведених резултата аутор је закључио да је у погледу малољетничке делинквенције већи ризик тип разореног дома «растава брака» него тип разореног дома «ванбрачна дјеца».

Кад је у питању утицај породице на малољетничку делинквенцију, осим разматрања односа непотпуне породице и малољетничке делинквенције, чини се потребним анализирати и однос квалитета и квантитета породичних односа и малољетничке делинквенције.

Резултати истраживања Одетте Пхилипон[513] које је изведено на узорку малољетних делинквената из 25 земаља са пет континената показало је да малољетни делинквенти чешће потичу из несређених и дефицијентних породица него из сређених породица.

Испитивање Милосављевића из 1987. године[514] показало је да адолесценти с индикацијама токсикоманије имају статистички значајно нижи индекс свакодневне окупљености породице урбане средине, него адолесценти без индикација токсикоманије.

---

[511] Милосављевић,Б. (2000): *Социјална патологија*, Филозофски факултет, Бања Лука.

[512] У овом истраживању под малољетним делинквентима су подразумијеване осуђиване особе узраста између четрнаест и осамнаест година.

[513] Марковић, Т. (1973): *Малољетничка делинквенција и њено сузбијање*, Савезни секретаријат за унутрашње послове, Београд.

[514] Милосављевић, Б. (2000): *Социјална патологија*, Филозофски факултет, Бања Лука.

Одређена истраживања[515] су показала да постоји статистички значајна повезаност између квантитета породичне интеракције и социјално неприхватљивих понашања младих.

Неспорно је да социјални контекст, па самим тим и сусједство, у којем појединац одраста, развија се и живи, утиче на његова схватања и његово понашање. Честа је појава да старији и искуснији криминалци наговарају и савјетују малољетнике како да врше криминалне радње. Систематска проучавања малољетничких банди показују да малољетничке банде често настају у сиромашним четвртима великих градова[516].

Период адолесценције карактерише криза идентитета. Због специфичних карактеристика овог развојног стадијума, код већине адолесцената њихова интересовања, преференције вриједности и вриједносних оријентација нису стабилни. Постоје размишљања да у овом развојном периоду већи утицај на адолесценте имају вршњаци него родитељи[517].

Јохнсон и сарадници су 1987. године[518] у свом истраживању, између осталог, утврдили да је најбољи предиктор за токсикоманију адолесцентска вршњачка група наркомана, те да емоционалне везе са вршњацима који пуше, пију, узимају дрогу и сл. имају много већу снагу и много већи значај за малољетнике него родитељски рационални савјети у смислу указивања на опасности које носи токсикоманија.

Имајући у виду чињеницу да је човјек биолошко биће, појавила су се размишљања да су за делинквенто понашање одговорне урођене склоности појединца и да су поједине особе, због својих наслијеђених нагона, предодређене за делинквентно понашање.

Ломброссо је, полазећи од тјелесне конституције, закључио да је могуће препознати «урођене злочинце». Према његовом мишљењу «урођене злочинце» карактерише избочена вилица, ненормално велика или мала глава, велике уши, асиметричност тијела и др. Чини се неприхватљивим становиште да су поремећаји у тјелесној конституцији фактори делинквентног понашања. Наиме, вјерујем да особе које имају неки тјелесни хендикеп неће постати делинквенти, уколико су процесом социјализације адекватно интегрисане у друштвену заједницу. Овакво размишљање је у складу са схватањем Кретсцхмера, засигурно, једне од најпознатијих особа која се бавила типологијом људи на основу њихове тјелесне конституције. Наиме, Кретсцхмер је на основу анализе 4.414 случајева закључио да је сличан распоред конституционалних типова

[515] Исто
[516] Исто
[517] Исто
[518] Исто

међу криминалцима као и код осталих и да социјалне погрешке нису индикатор абнормалне тјелесне конституције[519].

Трагајући за одговором на питање да ли тјелесна грађа утиче на малољетничку делинквенцију Глуецк и Глуецк[520] су десет година истраживали малољетне делинквенте. Ово је једно од највећих истраживања ове врсте извршено у свијету. У њему је учествовало 500 делинквентних дјечака узраста од 11 до 17 година и исто толико неделинквената. Аутори су закључили да овим истраживањем није разјашњен однос конституционалних типова и тенденција понашања малољетника, те се стога не може прихватити постојање одређеног конституционалног типа малољетног делинквента јер то, још увијек, није научно потврђено.

С циљем истраживања утицаја генетске конституције на делинквенцију, вршена су

проучавања тзв. криминалних породица, близанаца, крвних група и хромозома човјека.

Поједина проучавања тзв. криминалних породица кроз више генерација[521] указују да потомци из тзв. криминалних породица чешће постају преступници, скитнице, проститутке, алкохоличари итд. Међутим, тумачењу ових налаза би се могло приговорити да нису узети у обзир социјални услови у којима су живјели потомци тзв. криминалних породица.

У трагању за одговором да ли генетска конституција утиче на делинквентно понашање, научници су извршили низ проучавања близанаца. Поједини аутори[522] су на основу својих студија закључили да је криминално понашање генетски одређено. Еусенцк је, на примјер, навео податак да конкордантност код једнојајних близанаца у погледу малољетничке делинквенције износи 85%, у погледу поремећаја понашања у дјетињству 87% итд. Међутим, ни у тумачењу ових резултата није узет у обзир социјални контекст у којем су близанци одрастали.

Проучавања човјекових хромозомских аберација имала су за циљ да покушају дати одговор на питање да ли ненормалности хромозома (Даунов синдром, Турнеров синдром, Клинефелтеров синдром и тзв. «Каинов» синдром) доприносе делинквентном понашању. Иако постоје

---

[519] Милосављевић,Б. (2000): *Социјална патологија*, Филозофски факултет, Бања Лука.

[520] Видјети детаљније у: Марковић, Т. (1973): *Малољетничка делинквенција и њено сузбијање*, Савезни секретаријат за унутрашње послове, Београд.

[521] Видјети детаљније у: Милосављевић, Б (2000): *Социјална патологија*, Филозофски факултет, Бања Лука

[522] Исто

истраживања[523] која указују да су Клинефелтеров и «Каинов» синдром повезани са делинквентним понашањем, ипак се чини да су објашњења делинквентног понашања особа које имају ове синдроме дискутабилна, јер се из њих не види какав је утицај агенаса социјализације на понашање ових особа.

Када се говори о ендогеним факторима малољетничке делинквенције, треба имати у виду и психолошке особине личности: мотивацију, емоционалност, агресивност, интелектуалне способности и др.

Сваки човјек настоји да задовољи своје биолошке и социјалне мотиве. Али, неделинквенти задовољење својих мотива врше на социјално прихватљив начин, док делинквенти најчешће не бирају начине и средства која ће их довести до задовољења властитих мотива.

Емоционално нестабилне особе углавном немају рационалан и реалан поглед на стварност, због чега су стално у конфликту са својом средином. Поједини аутори, као на примјер Марсхалл[524], сматрају да због емоционалне нестабилности нарочито малољетна лица нису у стању да се одупру делинквентним изазовима.

Познато је да су афекти емоционална стања која, првенствено због тога што су врло високог интензитета и што доводе до сужења свијести и самим тим до умањења рационалног понашања, могу утицати на појединца да изврши криминалну радњу.

Агресивност је особина личности која је резултат дјеловања насљедних фактора и фактора средине и која се често доводи у везу са делинквентним понашањем. Агресивност покушавају објаснити биолошке и социјалнопсихолошке теорије. Биолошке теорије настоје објаснити агресивност хромозомским абреацијама, дјеловањем мушког полног хормона, биолошко-нагонским основама људске врсте, постојањем центра за агресивност у централном нервном систему или другим биолошким основама човјека. Према психоаналитичкој теорији, узрок агресивности је у дјеловању инстинкта агресивности. Према фрустрационој теорији, агресивност се јавља у случајевима када појединац није у стању задовољити своје потребе, усљед дјеловања природних, социјалних или психолошких препрека. Према теорији социјалног учења, агресивно понашање је резултат социјалног учења које је усвојено посматрањем модела који се агресивно понаша итд.

---

[523] Исто
[524] Исто

Иако поједини аутори[525], попут Бурта, који је у својој књизи «Млади делинквенти» навео податак да је ментална заосталост пет пута већа код младих делинквената него код школске популације, сматрају да малољетници који имају нижи коефицијент интелигенције нису у стању да схвате социјалне забране и норме, те се стога делинквентно понашају, данас, ипак, превладава мишљење да се интелектуалне способности не могу узети у обзир као директни узрочник делинквентног понашања, већ прије као чинилац који утиче на прилагођавање појединца социјалном контексту у којем живи.

Различити аутори имају различит приступ утицају менталних поремећаја на социјалнопатолошка понашања појединца. Резултати појединих истраживања[526] указују да се одређени ментални поремећаји, као, на примјер, алкохоличарске психозе, могу довести у везу са делинквентним понашањем, али постоје и истраживања која говоре да већина ментално болесних особа не врши кривична дјела. Надамо се да ће нове анализе и истраживања утицаја менталних поремећаја на социјалнопатолошка понашања у будућности дати јаснију слику о утицају ових фактора на социјалнопатолошка понашања.

Закључци:

При анализирању феноменологије и етиологије малољетничке делинквенције потребно је узимати у обзир не само оно понашање малољетника за које је законским прописима предвиђена кривична или прекршајна санкција, већ и сва понашања малољетника која представљају кршење писаних или неписаних правила (као што су учестали конфликти са породицом и наставницима, неоправдано изостајање са школских часова, бјежање од куће, недолично и агресивно понашање према другим људима, скитничење, дружење са криминалцима или припадницима криминалних група, интеракција са делинквентним узорима и сл.), а која могу представљати «увод» у оно што данас подразумијевамо под појмом малољетничке делинквенције, у ужем смислу ове ријечи.

Делинквентно понашање је резултат динамичке интеракције егзогених и ендогених фактора. Егзогени фактори (друштвени услови живота и рада, индустријализација и урбанизација, алијенација, економске кризе, богатство и сиромаштво, породица, сусједство, вршњаци, филм, музика, видео-игрице, литература) односе се на друштвене услове живота и рада, а ендогени фактори обухватају

[525] Милосављевић,Б. (2004): *Социјална патологија и друштво*, Филозофски факултет, Бања Лука.
[526] Исто

унутрашња стања појединца, његова биолошка, психолошка и психопатолошка својства, која у већој или мањој мјери могу да утичу на његово делинквентно понашање.

Различите теоријске концепције имају различит приступ факторима малољетничке делинквенције, па је тако према структуралним теоријама делинквентно понашање узроковано положајем појединца у друштвеној структури, његовом припадношћу одређеној супкултури итд., социјалнопсихолошке теорије сматрају да је делинквентно понашање резултат социјалног учења у интеракцији појединца и делинквентног узора, неодговарајуће социјалне интеракције, смањивања или прекидања веза појединца са друштвом, самоодбацивања, неодговарајућег реаговања на фрустрационе ситуације итд., а биолошко-психолошке теорије девијантности сматрају да су генетски наслијеђена својства предиспозиције или директни фактор делинквентног понашања.

Ипак, могло би се закључити да сваки сериозан приступ анализирању феноменологије и етиологије малољетничке делинквенције неизоставно мора узимати у обзир процес социјализације и да се неће делинквентно понашати оне особе које су социјализацијом адекватно интегрисане у друштвену заједницу.

CONCLUSIONS:

In analyzing phenomenology and etiology if juvenal delinquency is necessary to consider not only behaviors which under sanctions by legislation, but all juveniles behaviors which present breaking written or unwritten rules (as often conflicts with family and teachers, school absence, escape from home, inappropriate and aggressive behavior to the others, drifting, company with criminals or members of gangs, interaction with delinquent models, etc.), which may present “introduction” to that what we mean as juvenile delinquency.

Delinquent behavior is result of interaction of intrinsic and extrinsic factors. Extrinsic factors (social working and living conditions, industrialization, urbanization, alienation, economic crisis, richness and poverty, family, neighborhood, peers, film, music, video games and literature) are related to social conditions, and intrinsic factors include internal states of individual, his biological, psychological and psychopathological characteristics, which may less or more influence to delinquency.

Different theoretical concepts have different approaches to factors of juvenile delinquency, so due to structural theories delinquency is caused by position of an individual in social structure, his belonging to some subculture, etc., social - psychological theories consider that delinquency is result of social learning in interaction of individual and delinquent model, inappropriate social

interaction, decreasing or interruption of social relationship, self discarding, inadequate reaction to frustration, etc., and bio psychological theories of deviancy consider that genetically inherited characteristics are predispositions or direct factor of delinquent behavior.

Anyway, we could make conclusion that each serious analyze of phenomenology and etiology of juvenile delinquency should consider process of socialization and that persons who achieve adequate integration in social community, during the socialization, will not show delinquent behavior.

Литература:

[1] Гутовић, В. (2005): *Алијенирана и аутентична личност*, ППГП "Комесграфика", Бања Лука.

[2] Марковић, Т. (1973): *Малољетничка делинквенција и њено сузбијање*, Савезни секретаријат за унутрашње послове, Београд.

[3] Милосављевић, Б. (1986): *Социјална патологија*, Свјетлост, Сарајево.

[4] Милосављевић, Б. (2000): *Социјална патологија*, Филозофски факултет, Бања Лука.

[5] Милосављевић, Б. (2004): *Социјална патологија и друштво*, Филозофски факултет, Бања Лука.

[6] Милосављевић, Б. (2007): *Практикум увод у социјалну патологију*, Филозофски факултет, Бања Лука.

[7] Милосављевић, Б. (2007): *Практикум етиологија социјалне патологије*, Филозофски факултет, Бања Лука.

Сања СУМОЊА

Дипломирани психолог
Инспектор за малољетничку делинквенцију ЦЈБ
Бања Лука

НЕКЕ ОСОБИНЕ ЛИЧНОСТИ МАЛОЉЕТНИКА У СУКОБУ СА ЗАКОНОМ И НЕКИ ОД УЗРОКА МАЛОЉЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ

Резиме: *Малољетничка делинквецијa, као изразито друштвено негативна појава, у посљедње вријеме показује тенденцију константног погоршања, како квантитативно, тако и по структури делинквентног понашања малољетника у сукобу са законом. Утицаји на понашање у раном, па и каснијем дјетињству и младости свакако су многобројни; породични, васпитни, друштвени, социоекономски и други. У овом раду покушаћемо да дамо приказ неких од могућих узрка на друштвено непожељног понашање малољетних лица.*

Кључне ријечи: *личност, понашање, неприлагођено понашање,*

1. Особине личности малољетних делинквената

У покушају да се одреди појам личности, односно да се анализирају сва њена битна својства и особине, појавиле су се многобројне, често супротне теорије, које анализирају битна својства личности и особине карактеристичне за активност сваке личности.

Личност би се могла дефинисати као начин понашања карактеристичан за појединy особу (Рот, 1996). Будући да је та дефиниција широка, у покушају да се да потпуније одређење, личност се може дефинисати као «јединствена организација особина која се формира узајамним дјеловањем јединке и средине и одређује општи, за појединца карактеристичан начин понашања» (Рот, 1996).

Структуру личности чине црте личности, односно опште и релативно трајне особине, под којима се подразумијева тенденција да се на исти начин дјелује, не само у једнаким ситуацијама, већ и у оним које су процијењене као сличне. Цртама личности може се објаснити особеност неке личности. Ако се показују опште особине односно црте личности неког појединца, може се са извјесном вјероватноћом предвиђати како ће се он понашати у одређеним приликама.

Велики број црта личности који постоји, групише се углавном у три категорије:

1. Темперамент, односно диспозиције за начин емоционалног реаговања, који уједно показује и брзину, снагу и трајање свих активности поједница уопште. Особености темперамента указују на карактеристичан начин реаговања на различите дражи и ситуације. Темперамент у највећој мјери зависи од насљеђа, мада, према неким ауторима и средина у којој се појединац развија има утицаја на формирање особина темперамента.
2. Карактер, односно моралну страну личности, којим се оцјењује понашање личности у складу са владајућим моралним принципима. Тим изразом се означавају вољне особине, које се увијек манифестују кроз одређене активности и поступке. Карактер се углавном стиче на основу личног искуства, разним облицима учења, искуства, те дјеловањем агенаса социјализације, посебно породице, вршњака и школе.
3. Способности, односно обдареност у разним областима дјелатности, представљају важне особине личности, првенствено општа способност или интелигенција. Манифестовање многих особина зависи од степена развијености интелигенције, нпр. агресивност или тежњу за моћи различито испољавају интелигентне и неинтелигентне особе. Истраживања америчког психолога Термана показала су да изразито способни показују већу социјалност, бољу емоционалну уравнотеженост и бољу прилагођеност.

Проучавање структуре личности, односно, темперамента, карактера и способности код малољетника у сукобу са законом, може нам дати бољи увид у њихово понашање, и бити од велике користи за одређивање, првенствено психосоцијалних третмана код ове популације. Тим више што је општепознато да је понашање трајна активност, усмјерена остварењу многих и различитих циљева. Код малољетника у сукобу са законом поставља се питање које снаге покрећу и усмјеравају делинквентно понашање, путем којих процеса се то остварује и како се различите покретачке снаге повезују и дјелују једне на друге. Овим питањима се бави дио психологије личности који се назива динамика

личности. Два основна, међусобно опречна схватања о узроцима и изворима људског понашања су мишљење да су основне покретачке снаге понашања урођене, и друго схватање, које наглашава да су за понашање човјека прије свега важни током живота стечени мотиви понашања.

За развој личности уопште, па тако и код малољетника који долазе у сукоб са законом, неспорно је да, поред горе наведених фактора, на понашање велики утицај има и социјализација, односно процес учења на основу контакта са другим особама, те са производима људске активности.

Формирање личности се увијек остварује под утицајем социјалних фактора на биолошку основу. Социјализацијом се стичу особине важне за друштвени живот. У одређеним ситуацијама, њоме се могу формирати и негативне особине, као што су нетрпељивост, агресивност, грамзивост, делинквентно, друштвено неприхватљиво понашање и слично.

Чиниоцима социјализације могу се сматрати сви они фактори који утичу на ток и резултате социјалног учења. Најважнији за формирање и развој личности су породица, школа, вршњаци и масовни медији.

Породици се приписује највећи значај за формирање личности, а посебно односу родитеља према дјетету. Неки аутори (Фројд) сматрају да су услови породичног живота у првим годинама дјетињства нарочито важни за то каква ће се личност формирати и каква ће бити током цијелог живота.

Породица која пружа дјетету осјећај сигурности остварује позитиван утицај на младог човјека током читавог живота. Насупрот томе, недовољна брига за дијете или непостојање љубави према њему, крут и ауторитаран однос су превасходни узроци јављања друштвено непожељних особина као што су агресивност, непријатељски став према околини или повлачење у себе и пасивност, које опет, у великом броју случајева, воде ка друштвено непожељним и делинквентним облицима понашања.

Поред образовне функције, школа као основна институција васпитања и образовања, системски и организовано, користећи стручна знања о процесу социјализације, током много година дјетињства и ране младости утиче на широк круг својстава и понашања дјетета, као и на развој његове личности. Међутим, у посљедње вријеме, чини се да се у школи томе поклања све мање пажње. Одговорности коју носе, наставници најчешће нису свјесни, те таквим својим понашањем доприносе поремећају правилног односа ученика према школи, а што се манифестује у односу младог човјека према својим обавезама. Међу

малољетним делинквентима у највећем броју случајева заступљени су слаби ученици и понављачи, те малољетници који су скроз напустили средње, или чак и основно образовање.

Група вршњака са којима млада особа долази у контакт, знатно утиче на то које ће вриједности младе особе тежити да остваре и шта ће им бити идеали. Вршњачке групе нарочито утичу на развој интересовања, начин облачења, забављања, изражавања и слично. Значајна улога вршњака уочена је посебно код испитивања узрока малољетничког преступништва (Рот, 1996). Један од веома важних узрока преступништва је прихватање схватања и понашања вршњака са којима малољетник проводи вријеме и представља важан фактор који појединце оријентише на преступништво.

Масовни медији, или средства масовне комуникације, посебно у данашњем времену убрзаног напретка технологије и могућности лаког комуницирања, као и доступност различитих садржаја, посебно путем телевизије и интернета, свакако су важан чинилац социјализације и развоја личности. Сви ми смо свакодневно изложени утицају масовних медија, који својом разноврсношћу утичу на разне области понашања. У неким ситуацијама, посебно кад се фаворизује насиље, агресија, криминалитет и сличне негативне појаве, мас-медији могу да имају негативан утицај на младе, још увијек неизграђене личности, те да дјелују подстицајно и сугестивно на малољетника, у смислу да га подстичу да врши преступничко понашање.

2. Неки од узрока малољетничке делинквенције

Према до сада доступној литератури, наука још увијек не располаже неком општеприхваћеном класификацијом узрока делинквенције.

Постоје различити приступи објашњењу ове друштвено-негативне појаве, и из њих би се, условно, могле издвојити три основне групе узрока.

Прву групу узрока чине биолошки узроци, који се односе на утицај генетских предиспозиција, затим поремећај ендокриних жлијезда, разна обољења ЦНС-а и друго.

Другу групу узрока чине психолошки узроци, као што су неразвијеност интелигенције, емоционална нестабилност, неуротичност, незрелост, комплекси и сличне тешкоће. Од психолошких узрока делинквенције, главни је осјећање несигурности и незадовољства, које може да прерасте у анксиозност, изазвану различитим изворима фрустрација. Из тешко подношљивог психолошког стања тражи се излаз у протесту неприлагођеним понашањем као што је делинквентно.

Трећу групу узрока чине социолошки фактори. Социјалне узроке чине одређени садржаји и услови социјализације који се односе на различите друштвене процесе, као што су миграције станоништва, утицај мас-медија, породичне неприлике, утицај негативних вршњачких група итд.

Истраживања у посљедњих пола вијека издвајају пет категорија и фактора малољетничке делинквенције:

1. лична обиљежја, као што су отуђеност, бунтовност, импулсивност, агресивност и недостатак друштвених веза;
2. породичне прилике, као што су поремећени односи између родитеља, насиље у породици, злостављање и запуштање дјеце, те социопатолошка понашања родитеља;
3. обиљежја тока школовања, као што су разлика између хронолошке и образовне доби, рани неуспјеси у школи, понављање разреда и прекидање школовања;
4. утицај групе вршњака, као што је дружење са особама које већ манифестују асоцијалне облике понашања;
5. фактори везани за непосредно окружење и ширу друштвену заједницу, као што је низак економски статус, лоши међуљудски односи, те постојање криминалне, односно девијантне супкултуре;

Нека истраживања особина личности малољетних делинквената показала су да делинквенти и васпитно запуштени млади припадају категорији просјечне интелигенције. Код знатног броја делинквената сусрећу се мање или веће потешкоће психичке природе, најчешће неуротичност, несигурност, тешкоће прилагођавања, склоност конфлитима, комплексима, деструктивности и психопатским структурама личности. Такође, хиперсензитивност је значајно изражена код делинквената, чешће су они преосјетљиве особе, „иду им на живце“ небитне ствари, реакције су им неодмјерене и испољавају се по принципу „кратког споја“. Депресивност, као и импулсивност, те склоност ка хипохондричном реаговању су код делинквентне популације знатно наглашене.

Исто истраживање основних параметара емоција малољетних делинквената указује на неповјерљивост делинквената према свом окружењу, аверзију према ауторитетима и социјалним императивима. Због тога они имају мали број пријатеља, а то су најчешће особе сличног понашања са којима се идентификују, слиједе их, или према њима заузимају заштитничку улогу. Карактеришу их и краткорочни циљеви и промјењива расположења проткана незадовољством и тугом.

У периоду одрастања и малољетништва могу се јавити нека неприлагођена понашања малољетника. Начини испољавања

неприлагођених понашања зависе од врсте поремећаја, узраста дјетета, његових особина и темперамента и узрока који су их изазвали. Неприлагођено понашање може се испољити на неколико начина, који се могу груписати у двије категорије промјена:

- осјећајним промјенама – појачаном стрепњом, непријатељ-ством, мржњом, љубомором, завишћу, бијесом, осјећањем мање вриједности, које често воде ка
- поремећајима понашања као што су супротстављање, свадљивост, напади бијеса, наглост, туче, бјекства, крађе, паљевине и др. (Тадић, 1992.)

3. Закључак

Малољетничко преступништво је први корак који води ка даљим и тежим облицима девијантних понашања те испољавању криминалног понашања у даљем развоју и животу неке особе. Ако констатујемо да постоје три групе узрока (биолошки, психолошли и социолошки) које одређују личност појединца, па самим тим могу бити чиниоци који воде у малољетничко преступништво, лако је примијетити да су социолошки фактори они на које је најлакше и можда чак једино могуће утицати. Породица, школа, вршњачка група, а у посљедње вријеме све више и мас-медији имају пресудан утицај на развој и формирање личности, и о њиховом значају сувишно је и говорити. Ипак, чини се да је, посебно у данашње вријеме, повремено потребно нагласити значај, првенствено породичног и школског васпитања, образовања и васпитања дјеце и омладине. Имајући у виду чињеницу да смо путем масовних медија и средстава масовних комуникација изложени агресивним садржајима пуним насиља који свакако утичу на развој младих и недозрелих личности, још више се наглашава значај, првенствено породице и школе у неутралисању ових штетних утицаја на младе. Такође, породица и школа су они чиниоци који треба да прате дјететов развој, да имају у виду колику улогу на понашање малољетника може да има лоше друштво у ком се малољетник може наћи, те самим тим треба да реагују на сваки наговјештај који може да укаже да се малољетник нашао у лошем друштву или да је почео да исказује неке од облика девијантног понашања. Поред пресудне улоге породице, веома је битан утицај школе, не само као образовне, већ и као васпитне установе која треба да буде свјесна одговорности коју има у формирању не само личности појединаца, већ и читавих генерација које изводи на животни пут.

Литература

[1] Бошковић, М.: *Основи малољетничке делинквенције*, Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука, 2007.

[2] Валентић, В.: *Компаративна анализа разлике у конативним својствима личности малољетних делинквената и малољетних неделинквената, дипломски рад*, Филозофски факултет, Бања Лука, 2002.

[3] Гутовић, В.: *Личност и делинквенција младих*, Дневник – Издавачка дјелатност, Нови Сад, 2002.

[4] Дмитровић, П.: *Едукација младих у спречавању деструктивног понашања личности*, Educatio, Бијељина, 2001.

[5] Рот, Н.; Радоњић, С.: *Психологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.

[6] Сумоња, С.: *Улога и задаци полиције у раду са малољетницима у сукобу са законом*, Висока школа унутрашњих послова Бања Лука, Безбједност, полиција, грађани, 1/06, 2006.

[7] Тадић, М.: *Психијатрија дјетињства и младости*, Научна књига, Београд, 1992.

Спец. Драгана ВУЈИЋ
Дипломирани правник унутрашњих послова
Гојко ШЕТКА
Дипломирани правник унутрашњих послова
Висока школа унутрашњих послова
Бања Лука

ПРЕТПОСТАВКЕ ПРЕВЕНЦИЈЕ И СУЗБИЈАЊА МАЛОЉЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ

Резиме: *Малољетничка делинквенција је друштвени феномен, појава и проблем који је близак свакодневном животу у заједници људи, који је актуелан, симптоматичан и разоран за развој друштва и који условљава различита реаговања људи - од лаичких, субјективних и емоционалних, до стручних и професионалних реаговања.*

Поремећаји у понашању дјеце и младих су бројни и различити по облицима, етиологији, симптоматологији и посљедицама. Спектар поремећаја дјеце и младих је широк, подразумијева све облике и димензије поремећаја од васпитне запуштености, лакших прекршаја , учешћа у социо-патолошким појавама, па до тежих кривичних дјела-криминалитета.

С обзиром на то, малољетничка делинквенција захтијева како ваљано сагледавање генезе настанка тако и сагледавање посљедица ове појаве а надасве изналажење озбиљне друштвене акције усмјерене на превенцију и сузбијање ове појаве. Основни принципи у реаговању према дјеци и омладини требали би да буду: одговорност, досљедност, истинитост и хуманост.

Кључне ријечи: *малољетничка делинквенција, малољетници, превенција, сузбијање малољетничке делинквенције.*

1. Увод

Основано се може рећи да је делинквенција један од најсложенијих и најделикатнијих друштвених феномена. Она има дубоке корије не, различите манифестације и умногоме је одраз економских, идеолошких, политичких, културних, моралних односно општедруштвених прилика одређеног времена.

Према најширој дефиницији малољетничка делинквенција се дефинише као поремећено понашање код младих које се испољава као:

- непослушност, неактивност, пасивност,
- пушење, алкохолизам,
- нарушавање јавног реда и мира, па све до вршења криминалитета.

Према ужем приступу малољетничка делинквенција се дефинише као све радње које су правно, кривично и прекршајно кажњиве.

Најужи приступ малољетничку делинквенцију дефинише само као преступничко понашање које се сматра криминалитетом.

У оквиру широке лепезе поремећеног понашања дјеце и младих, у литератури као и законској пракси, најчешће се говори о двије основне групе поремећаја. Прву групу чине блажи облици који се одређују као васпитана запуштеност, а другу групу релативно тежи поремећаји који се означавају као малољетничка делинквенција или криминалитет.

Наравно, оваква подјела се може само условно прихватити, јер је тешко правити дистинкцију између нивоа такве поремећености, те се знатан број особа које испољавају поремећеност у понашању де факто налази на граници између ове двије основне категорије. Осим тога, васпитна запуштеност код појединаца најчешће хронолошки, мање или више, претходи испољавању делинквенције и тешко је оцијенити моменат када блажи облик преступништва прераста у онај са тежим посљедицама.

С обзиром на узраст починиоца кривичних дјела и одређене психолошке, социолошке, правне аспекте у вези са њиме, малољетничка делинквенција се у суштини може сматрати посебном категоријом криминалитета. Управо из тих разлога малољетни делинквенти у кривичноправној науци имају релативно другачији статус од одраслих особа. Казне су им блаже, и краће трају, а институционални третман им је одвојен, васпитно програмиран и прилагођен.

Перспектива професионалног, благовременог и ефикасног дјеловања полиције и других органа у сузбијању поремећеног понашања малољетничке делинквенције јесте у њиховој превенцији. Основни услов за успјешну превенцију јесте познавање етиологије поремећеног понашања дјеце и младих, која је изразито сложена и симптоматична. Због тога је нопходно истраживање и разумијевање етиологије делинквентног понашања дјеце и младих као услов за његову превенцију. Познавање етиологије је основа за унапређење цјелокупног рада полиције и других партнера у третману малољетних делинквената и у превенцији малољетничке делинквенције.

2. Појам и значења малољетничке делинквенције

Поремећена понашања су сва понашања која се цијене непожељним, неприхватљивим и штетним, а која условљавају друштвену интервенцију са циљем :

- да се уоче и окарактеришу,
- да се отклоне узроци њиховог настанка,
- да се спријече њихове посљедице и
- да се њихови носиоци оспособе за нормалан (друштвено користан) живот.

Малољетничка делинквенција обухвата све непожељне појаве у проучавању различите биолошке, психолошке, социјалне генезе које излазе из оквира општедруштвених норми понашања у одређеној средини и неповољно утичу на даљи развој дјеце и младих.

Ширу дефиницију малољетничке делинквенције даје Ж. Јашовић: « Малољетничко преступништво је свако понашање појединаца или групе младих које је противдруштвено и неприхватљиво, којим се крше правила или норме друштва, када је друштвено видљиво и изазива спонтано или организовано друштвено реаговање у намјери да се заштите добра и вриједности самих актера.»[527]

Тремин делинквенција потиче од латинске ријечи «delictum», што значи грешка, преступ, дјело које је законски забрањено, кажњиво понашање. Из таквог одређења произилази и значење ријечи делинквент, «delinquens», што у преводу значи починилац забрањене и правно кажњиве радње, односно преступник- злочинац.

[527] Марковић, Т., Малољетничка делинквенција и њено сузбијање, Стручна библиотека Службе јавне безбједности, Београд, 1973. године, стр. 71.

3. Структура малољетничке делинквенције

Широка је лепеза поремећених понашања дјеце и младих. Поред једне од чешће спомињаних подјела која обухвата васпитну запуштеност и малољетничку делинквенцију односно криминалитет, у обиму преступничког понашања разликују се и три основна облика, и то: прекршаји малољетника, социопатолошке појаве и криминалитет малољетника.[528]

Прекршаји малољетника подразумијевају широку лепезу друштвено непожељних и забрањених радњи, а које су блаже негативности и граниче са криминалитетом (непристојно понашање, повреде јавног реда и мира, туче и друго насиље, прекршаји у саобраћају и слично).

Социопатолошке појаве попримају све шире размјере, а посебно се истичу сљедеће појаве: алкохолизам, наркоманија и проституција. Повезане су са криминалитетом код младих, те због њихове неотпорности, незрелости и сугестибилности знатно штете у даљем равоју личности а ремете и психички однос младе особе према себи, породици, школи.

Криминалитет малољетника је најтежи облик преступничког понашања, а у којем долази до изражаја разноврсност испољавања кроз насилништво, организованост и групно дјеловање. У свијету статистика показује да на малољетнички криминалитет отпада 30% од укупног криминалитета.У посљедње вријеме у свијету и код нас су изражени облици групног и организованог малољетничког криминалиетета, а у неким земљама сваки већи град има делинквентне групе, банде, гангове који имају своје називе, ознаке, имиц, вође, правила, циљеве, задатке, операције, динамику (улоге).

На основу истраживања спроведених на територији БиХ, која су полазила од оквира полицијске активности, утврђена је слиједећа структура малољетничке делинквенције:[529]

- кривична дјела против друштвене имовине (58%), а најизраженија су крађе, провале, провалне крађе, тешке крађе,
- кривична дјела против живота и тијела (4%), а најизраженија су: наношење тешких тјелесних повреда, наношење лаких тјелесних повреда итд.,

[528] Илић, З., Ресоцијализација младих преступника, Дефектолошки факултет, Београд, 2000. година, стр. 44.
[529] www.fpn.unsa.ba

- кривична дјела против достојанства личности и морала (7%) – угрожавање људских права и достојанства је изражено вербалним агресијама (псовке, увреде...),
- кривична дјела против опште безбједности људи и имовине (22%),
- остала кривична дјела (9%).

Малољетна лица најчешће врше кривична дјела имовинског криминалитета (најчешће кривична дјела тешких крађа), што је и показала досадашња пракса, као и разне анализе малољетничке делинквенције на подручју Републике Српске.

Малољетни извршиоци кривичних дјела су најактивнији у временском периоду између 6 и 22 часа, што управо и представља вријеме окупљања ове популације, а чему у прилог свједочи и бројност извршених кривичних дјела управо у овом периоду.

Мјеста извршења кривичних дјела која чине малољетници углавном су мјеста гдје се окупља већи број људи (пијаца, аутобуска станица, школа, кафићи), као и мрачне и неосвијетљене улице и паркови.

Што се тиче начина извршења кривичних дјела имовинског криминалитета од стране малољетника, може се истаћи да су тешке крађе извршене обијањем или проваљивањем у унутрашњост просторије.

Мотив извршења кривичних дјела од стране малољетних учинилаца је у већини случајева користољубље, а поред овога нарочито и мржња, љубомора, освета и завист.

Разлози који најчешће доводе до појаве малољетничке делинквенције су сљедећи:

- као најчешћи разлози се наводе проблеми у породици, проблеми у школи, као и поремећај личности малољетног преступника,
- као сљедећи најчешћи разлог наводе се економски односи, као и криза морала у друштву, затим и
- алкохол и дрога.

Практични примјери везани за пределинквентно понашање дјеце и омладине указују да велики фактор ризика за прерастање у делинквентно понашање дјеце и омладине имају: васпитна запуштеност – када млади од стране својих родитеља или старатеља нису васпитани за нормално и адекватно понашање у друштвеној заједници, бјежање из школе – када млади вођени различитим мотивима често бјеже из школе, због чега имају довољно времена да се баве разним антисоцијалним понашањима, бјежање од куће – дјеца и омладина врло често незадовољни односом са родитељима и старатељима одлучују да напусте кућу, и да се, по узору на филмске јунаке, или неке своје вршњаке,

одметну, али врло брзо наступају различити проблеми који их неизбјежно воде у деликт, нарушавање јавног реда и мира – примјер из прекршајних евиденција указује да је чињење прекршаја против јавног реда и мира од стране малољетника најчешће на мјестима и у вријеме веће концентрације дјеце и омладине, а прекршаји се углавном врше тучом, свађом, виком или грубим вријеђањем другог лица.

Посматрајући анамнезу одрастања, уочава се да највећи дио малољетних учинилаца потиче из некомплетних породица у којима не владају складни односи, због чега код младих прво настаје поремећај у понашању, који накнадно води у поремећај личности, док мањи број малољетних учинилаца припада породицама у којима влада угодна атмосфера и складно понашање. Негативни утицај на развој делинквенције младих извршио је и протекли рат, када очеви нису били дуже вријеме код куће, а мајке нису успијевале да саме врше адекватан надзор над малољетницима;

Сагледавањем структуре личности уочава се да је већина малољетних делинквената просјечних интелектуалних способности, што повезано са нерадом и неактивношћу доводи до слабијег успјеха у школи. Малољетни учиниоци кривичних дјела су емоционално нестабилне и импулсивне личности, због чега врло често упадају у конфликтне ситуације праћене агресивним понашањем. Такође је утврђено да су ове особе, уколико нису импулсивне, често депримиране, пуне стрепње, бојажљиве и несигурне у многим ситуацијама, што их води у деликт.

Такође, у највећем броју случајева малољетни учиниоци кривичних дјела су незреле личности, што представља још један од битних предуслова за делинквентно понашање.

Делинквентне младе особе су неотпорне на многе стимулансе и изазове, због чега не могу да остану у емоционалној, здравственој, менталној и физичкој равнотежи, која их доводи до чињења многих преступа и до антисоцијалног понашања.

Још од рођења делинквентне младе особе показују поремећаје у понашању, како је већ претходно истакнуто, а у каснијој фази развоја личности долази до поремећаја личности, што готово увијек значи пут у преступ.

Црте у структури личности малољетног делинквента које утичу на развој преступништва јусу сљедеће:

- сматра се да највећи утицај има социјална неадаптираност,
- потом слиједи емоционална нестабилност, која такође утиче на развој преступништва,

- сматра се, такође, да је интелектуална ефикасност битна црта у структури личности малољетног делинквента,
- нерадиност се истиче као битна црта у структури личности која доводи до преступништва и
- нешто на шта се такође указује као на битну црту у структури личности малољетног делинквента јесте присуство анксиозности.[530]

4. Стратегија и политика превенције и сузбијања малиљетничке делинквенције у оквиру рада полиције у сарадњи са другим партнерима

Малољетничка делинквенција у свим земљама представља значајан проблем. На рјешавању тог проблема ангажоване су значајне индивидуалне и друштвене снаге и финансијска средства. Историјски посматрано, тешко је установити да се у ранијим раздобљима, било када и у било којој земљи толико чинило као данас поводом овог питања. Штавише, изучавање и сузбијање малољетничке делинквенције на међународном плану је таквог обима и интензитета да може послужити као примјер међународне сарадње. Иза тих настојања стоји и ауторитет УН. Са друге стране, таква интензивна активност на националном и међународном пољу најбоље свједочи о друштвеној актуелности овог проблема.

Приступ нашег друштва овом проблему било је својеврстан, диктиран у посебним околностима у којима смо се нашли непосредно након рата. Својеврсност нашег приступа овом проблему огледа се како у теоријском погледу, тако и у друштвеним акцијама и ставу. Опште је прихваћена теза да је малољетничка делинквенција првенствено друштвени проблем. Често ту констатацију прихватамо као аксиом, а ипак не постављамо питање шта таква констатација практично значи и какве реперкусије изазива. Стога је корисно утврдити све оне елементе који ову појаву чине друштвеном и одређују њезино значење, а утврђивање тих елемената има практичну вриједност, јер може подстакнути организоване друштвене снаге на већу и адекватнију активност.

Наше настојање да утврдимо друштвени карактер феномена малољетничке делинквенције управо и тежи томе да разбије инертност, да се правилним информисањем јавности и стварањем јавног мњења створи атмосфера која обавезује и државне и друштвене органе да од

[530] Милић, А., Поремећај у понашању дјеце и омладине, Зборник радова друштвено-хуманистичких наука, Бања Лука, 2004. година, стр. 216.

констатације пређу на дјела. При утврђивању друштвеног значаја малољетничке делинквенције не може се ограничавази само на разматрање малољетничке делинквенције, него се мора имати на уму опште значење поремећаја у понашању дјеце и младих једног народа, јер су управо дјеца и млади на првом мјесту потенцијалних жртава делинквенције. Који ће појединац подлећи угрожавању па постати делинквент, тешко је и не може се унапријед одредити.

Не постоји општеприхваћена шема узрока делинквенције дјеце и младих, због индивидуалности сваке особе с обзиром на њену структуру личности која је узрокована различитим факторима развоја. Условно, може се говорити о четири групе узрока:

Прву групу узрока чинили би биолошки фактори који подразумијевају насљедне предиспозиције – генетске специфичности које се односе на цјелокупну структуру личности, а посебно на нагоне, начин емоционалног реаговања, скрипт понашања и друго. Биолошки фактори су и поремећаји нервног система, као и ендокриних жлијезда које увелико предиспонирају развој личности и склоност поремећеном, неефикасном и деликтном понашању.

Другу групу чине психолошки фактори који подразумијевају неразвијеност интелигенције, емоција, нестабилност, тромост, лијеност, неуротицизам, психотицизам, егоцентризам, авантуризам, отпор и неприхватање других, те бројне друге карактеристике незрелости и рањивости (неотпорности) дјеце и младих.

Трећу групу чине социјални фактори који подразумијевају породицу, школу, медије, ужу и ширу друштвену средину. Симптоматично је да већина малољетних делинквената потиче из дисфункционалних породица и школа, као и дисфункционалне уже и шире социјалне околине. Већина је сугестибилна и пријемчива за лоше утицаје медија, породице, школе, улице, делинквентних група, те склона идентификацији са одраслим делинквентима.

Четврту групу чине социолошки фактори. То су процеси трансформације друштва, његове дезорганизације, миграције и расељавања становништва, сукоба култура и менталитета, пада стандарда, сиромаштва, незапослености и опште немаштине.[531]

Малољетничка делинквенција је, дакле, посљедица општих и посебних недостатности друштвене заједнице, које ће имати негативне рефлексије и бити разорни фактори у здравом одрастању дјеце и младих, а одлучујући у стварању предиспозиција за делинквентно понашање дјеце и младих, а касније одраслих делинквената.

[531] Милић, А., Поремећај у понашању дјеце и омладине, Зборник радова друштвено-хуманистичких наука, Бања Лука, 2004. година.

Из наведених разлога је интенција друштва, па и Министарства унутрашњих послова РС, као партнера и других институција, да се формирају стручни тимови за рад, како би се извршило ваљано истраживање, упознала етиологија делинквенције дјеце и младих а тиме и одраслих, сагледале посљедице и сачинила стратегија стручне, благовремене превенције и сузбијања делинквенције дјеце и младих, као и криминалитета уопште.

Из претходно изложеног проистиче потреба потпуније, ваљаније и досљедније стратегије и политике истраживања, феноменолошких и епидемиолошких, а посебно етиолошких истраживања која подразумијевају интердисциплинаран и мултидисциплинаран приступ малољетничкој делинквенцији те активизацију свих партнера заједнице: школе, породице, вјерских институција, центара за социјални рад, полиције, правосуђа, владиних и невладиних организација, форума родитеља и сл.

Посебну пажњу треба посветити ревизији наставних садржаја, као и цензури медија, посебно телевизије чије су емисије често оптерећене патологијом, агресијом, деструкцијом, лошим, непримјереним порукама и сл. Стратегијом треба обухватити начине активирања дјеце и младих примјереним облицима, методама, средствима, амбијентима и сл. Значајну компоненту стратегије и политике сузбијања малољетничке делинквенције треба да чине посебни едукативни програми.

Посебну улогу у стратегији и превентивном приступу малољетничкој делинквенцији има полиција, која би различитим методама, техникама и процедурама детектовала различите облике поремећеног понашања дјеце и младих а кроз остваривање сарадње са осталим партнерима у оквиру сузбијања ове појаве, те кроз перманентно праћење и истраживање свих облика поремећеног понашања дјеце и младих, од васпитне запуштености, социопатолошких појава до различитих облика криминалитета.

За успјешније супротстављање полиције малољетничкој делинквенцији потребно је обезбиједити боље стручно оспособљавање, едукацију и обуку кадрова који раде на овој проблематици, а кроз разне семинаре, курсеве и вјежбе, све у циљу побољшања рада по питању малољетничке делинквенције.

Однос друштва према преступничком понашању младих трпио је током времена значајне модификације и промјене. Основни смјер тих промјена кретао се у правцу све хуманијег и по садржају богатијег државног и друштвеног реаговања на ову појаву. Општи напредак друштва и посебно развој наука о човјеку знатно су допринијели промјенама у овој сфери друштвеног живота. Данас преовладава

увјерење да се успјешно супротстављање преступништву и сродним појавама не може остварити без најширег ангажмана државних и друштвених органа, организација и јавности уопште. Ријеч је о таквом ангажовању које прије свега значи предузимање одговарајућих друштвено-економских, социјално-заштитних, здравствено-хигијенских, васпитних и других мјера којима се нападају или елиминишу други услови и узроци криминалног и других видова социјално-патолошког понашања.

5. Закључак

Противдруштвено понашање, односно друштвено неприхватљиво понашање младих представља феномен који се јавља у свим друштвеним заједницама, почев од најнеразвијенијих до савремених социокултурних средина. Наравно, с промјенама и општим развојем друштва и ова појава је трпјела одређене промјене у погледу узрока, као и степена друштвене опасности, тј. негативних рефлексија које остварује на друштво и његове вриједности.

Генерално гледано, тренд ових промјена је ишао у правцу све учесталијег и разноврснијег испољавања таквог понашања, што је праћено сталним повећањем степена друштвене опасности. И заиста, научна сазнања и емпиријска искуства непобитно свједоче о томе да је упоредо са развојем друштва овај феномен доживљавао сталан пораст у обиму испољавања и формама угрожавања друштва.

Све већа друштвена опасност која прати појаву малољетничке делинквенције налаже да се у сагледавању овог феномена, његове манифестационе и етиолошке стране као основно полазиште мора узети историјски, односно временски оквир и конкретне економске и социокултурне прилике ужих или ширих простора у којима се он испољава.

Да би се што боље проучио узрок који доводи до појаве преступништва код младих, пажњу треба усмјерити ка сазнању и разумијевању повода, услова и интеракција јављања поремећаја у понашању, у циљу изналажења и предлагања најадекватнијих мјера заштите. Један од најсложенијих и најзначајнијих стручних задатака јесте утврђивање и разумијевање мотивације поремећаја у понашању дјеце и младих.

Из напријед изложеног произилази да се супротстављање преступничком понашању младих у циљу њихове редукције мора нужно одвијати на два релативно самостална и релативно комплементарна подручја у области предупређења, спречавања, превенције односно

антиделиктног дјеловања и у домену сузбијања већ испољеног таквог понашања кроз постделиктно реаговање.

Да би се успјешно сузбијала малољетничка делинквенција потребно је да цјелокупан рад на овој проблематици буде двосмјеран, и то:

- превентиван у који треба укључити све расположиве факторе друштва од породице, преко школе, полиције па све до разних удружења, уз предвиђање делинквенције младих, како би се спријечила ова појава а малољетник укључио у друштвено користан рад којим би донио добро себи, породици и цјелокупној друштвеној заједници.
- репресиван гдје је потребно да се малољетни учинилац кривичног дјела адекватно казни, а сходно својој личности, узрасту и квалификацији почињеног кривичног дјела, а да се истовремено изврши васпитни утицај на друге малољетнике да не чине антидруштвене и друге незаконите радње, што и јесте сврха кажњавања.

Литература:

[1] Илић, З., *Ресоцијализација младих преступника*, Дефектолошки факултет, Београд, 2000. година,

[2] Марковић, Т., *Малољетничка делинквенција и њено сузбијање*, Стручна библиотека Службе јавне безбједности, Београд, 1973. године,

[3] Милић, А., *Стрес – стилови реаговања људи у стресним ситуацијама*, Завод за дистрофичаре, Бања Лука, 2004. година,

[4] Милић, А., *Поремећај у понашању дјеце и омладине*, Зборник радова друштвено-хуманистичких наука, Бања Лука, 2004. година,

[5] Тодоровић, А., *Преступничко понашање младих*, Савремена администрација, Београд, 1974. године,

[6] Шкулић, М., *Малољетници као учиниоци и жртве кривичних дјела*, Досије, Београд, 2003. године.

Николина ГРБИЋ[532]

Дипломирани правник унутрашњих послова
Бања Лука

Гојко ПАВЛОВИЋ[533]

Дипломирани правник унутрашњих послова
Бања Лука

РАД ПОЛИЦИЈЕ СА МЛАДИМА НЕПРИХВАТЉИВОГ ПОНАШАЊА –МОДЕЛ ЗА ЕФИКАСНИЈИ РАД

Резиме: *Својим свакодневним радом на подручју локалне заједнице, обављањем позорничке и патролне дјелатности, припадници полиције су у прилици да уоче бројна испољавања неприхватљивог понашања младих. Рад са младима је стручни посао који захтијева наглашену тактичност. Полицајац обавља стручни посао заштите људи и људских вриједности, а у контакту са младима чије је понашање неприхватљиво може успјети једино под условом да разумије специфичну природу младости и да јој умије приступити. Полицајац је стручно лице које је, најчешће, прво лице које сасвим непосредно понире у неприхватљиво понашање малољетника. Од његовог поступка, можда највише, зависи да ли ће малољетник наставити са неприхватљивим понашањем или ће од њега одустати. Управо због претходно наведеног, потребно је да радници полиције у току свог општег и специјалистичког школовања стичу основна знања из ове области која би успјешно користили од самог почетка свог практичног рада.*

---

[532] Аутор је асистент и секретар на правној катедри Високе школе унутрашњих послова;

[533] Аутор је асистент и секретар на безбједносно–полицијској катедри Високе школе унутрашњих послова;

Кључне ријечи: *полиција, неприхватљиво понашење младих, едукација полиције, организација полиције.*

1. Неприхватљиво понашање младих данас

Неприхватљиво понашање младих спада у друштвено негативне (нежељене) појаве. Постоје два схватања неприхватљивог понашања: шире и уже. Шире схватање неприхватљивог понашања младих обухвата кршење не само кривичних и прекршајних, већ и тзв. друштвено–моралних норми. То понашање подразумијева: а) одступање од уобичајених понашања већине осталих људи сличне животне доби, сличних социокултурних вриједности, б) штетност и опасност таквог понашања, како за лице које га манифестује тако и за околину и в) нужност додатне стручне и друштвене интервенције, усмјерене према лицу које манифестује неприхватљива понашања и према његовој околини. Уже схватање своди се на малољетничку делинквенцију или малољетнички криминалитет. Према овом схватању делинквентно понашање је само оно понашање младих људи које се коси са одредбама казненог законодавства (кривичног и прекршајног) одређене државе. Свако понашање изван тога није делинквентно.[534]

С обзиром на то да се полиција претежно бави неприхватљивим понашањем младих у ужем смислу, односно малољетничком делинквенцијом, у нашем даљњем тексту пажњу ћемо усмјерити управо на таква понашања младих, дакле на делинквентна понашања.

Данас смо свједоци све тежих облика друштвено неприхватљивог понашања младих, све је више насиља, међу пријављенима је све више младих ниже животне доби, све је више различитих облика појава криминалитета, све је више групног криминалитета и слично.

Због свега наведеног, неприхватљиво понашање младих данас је изузетно озбиљан друштвени проблем. Друштво мора, јасно, прецизно, промишљено и одлучно одредити свој став према малољетничкој делинквенцији. Без тако одређеног друштвеног става не може бити успјешне акције. Без дубљих етиолошких и других научних сазнања рјешавање проблема малољетничке делинквенције је немогуће остварити.[535]

---

[534] Тако, на примјер, крађа (одузимање туђе покретне ствари у намјери да себи или неком другом прибави противправну имовинску корист) представља облик делинквентног понашања, док, на примјер, скитња (облик социопатолошког понашања, који се огледа у упорном избјегавању радних и других обавеза и дужег боравка на једном мјесту и онда када за то не постоје објективни разлози) не представља делинквентно понашање (такви облици понашања се обично називају пределинквентним).

[535] Марковић, Томислав: Малољетничка делинквенција и њено сузбијање, Београд, 1973, стр. 11;

2. Улога полиције у раду са младима неприхватљивог понашања

Уједињене нације су 1985. године усвојиле Стандардна минимална правила за уређење малољетничког правосуђа, позната као Пекиншка правила. Овај документ даје оквир у којим границама би требало да се крећу национални системи малољетничког правосуђа. Он, такође, даје смјернице за националне системе како да се односе према малољетницима који су у сукобу са законом. Владе се подстичу да траже помоћ за прилагођавање законодавства и организовање праксе.[536]

Пекиншка правила[537] се на експлицитан начин баве контактом између дјеце и полиције:

«Контакти између органа за провођење закона и малољетног преступника биће обављени на начин да се поштује правни статус малољетника, унапређује његова добробит и избјегавају штетне посљедице по малољетника, уз пуно уважавање околности дотичног случаја»(10.3).

Надаље, говори се о специјализацији у оквиру полицијских снага:

«Полицијски службеници, који се често или искључиво баве малољетницима, или они који су примарно ангажовани на превенцији малољетничког преступништва, биће посебно обучени и упућени, како би на најбољи начин обављали своје функције. У великим градовима требају се оформити посебне полицијске јединице за те намјене» (12.1).

Посебну улогу у стратегији и политици и етиолошком и превентивном приступу малољетничкој делинквенцији има полиција, која ће различитим методама, техникама и процедурама уочити различите облике поремећеног понашања дјеце и младих – малољетничке делинквенције, остварити сарадњу са осталим органима у оквиру превенције и сузбијања, те перманентно вршити праћење и истраживање свих облика поремећеног понашања дјеце и младих, од васпитне запуштености до одређених облика криминалитета.

Специфична улога полиције у спречавању и сузбијању неприхватљивог понашања младих произилази из основне друштвене улоге полиције, а она је усмјерена према што потпунијој безбједности у земљи. Ова се улога у највећој мјери исцрпљује у успјешном откривању

---

[536] Симовић, Н. Миодраг: Практични коментар Закона о кривичном поступку, Бања Лука, 2005, стр. 627;

1.1.1. [537]United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("The Beijing Rules"), G.A. res. 40/33, annex, 40 U.N. GAOR Supp. (No. 53) at 207, U.N. Doc. A/40/53 (1985); www1.umn.edu/humanrts/instree/j3unsmr.htm - 61k -;

кривичних дјела и њихових извршилаца. Али улога полиције, када је ријеч о неприхватљивом понашању младих, није само у успјешном откривању кривичних дјела и њихових извршилаца. Ова улога је знатно сложенија и састоји се од различитих степена превенције неприхватљивог понашања младих. Заправо, полиција може допринијети превенцији[538] неприхватљивог понашања младих на свим њеним нивоима.

Полиција, путем надлежног министарства, односно Министарства унутрашњих послова Републике Српске, треба да има различите улоге у спречавању и борби са друштвено неприхватљивим понашањем младих.

Она првенствено треба да благовремено открива и врши такозвану превентивну обраду малољетних лица у тзв. пределинквентном стању, затим да прати појавне облике неприхватљивог понашања младих, односно да анализира етиолошке факторе малољетничке делинквенције, стављањем акцента на случајеве теже васпитне запуштености, те да отклања криминогене услове релевантне за почетак делинквентног понашања малољетника. За младе који су већ починили одређена неприхватљива друштвена дјела, полиција треба да формира посебне евиденције дјеце и малољетника склоних делинквентном понашању, те да активно учествује у процесу ресоцијализације ових лица.

Одговорност полицајца нарочито је велика у првој фази, првој појави неприхватљивог понашања младе особе, јер полицајац, као стручно лице, својим одговарајућим поступком може допринијети да малољетник заувијек одустане од таквог понашања. Надлежни стручни и оспособљени полицајци треба да остваре квалитетну сарадњу са родитељима малољетних делинквената, школама, центрима за социјални рад, здравственим установама, правосудним органима, спортским организацијама, невладиним организацијама и сл.

Наиме, указује се потреба изграђивања односа повјерења између припадника полиције и малољетника још у раној фази њиховог васпитања и образовања, како би се благовремено спријечило формирање негативних ставова који могу умањити ефикасност механизама неформалне социјалне контроле у супротстављању криминалитету и другим друштвено негативним појавама на подручју локалне заједнице.[539]

---

[538] Разликујемо примарну, секундарну и терцијарну превенцију. Превенција је постала општи појам и термин којим се означава укупан друштвени однос према малољетничкој делинквенцији. Суштина овог односа састоји се у настојању да се појава третира што раније, у почетној фази, али и када се појава манифестује, настоји се спријечити њен даљњи развој.

[539] Вуковић, Славиша: Улога полиције у превенцији делинквентног понашања деце и малолетника, часопис Наука Безбедност Полиција, број 1/05, Београд, 2005, стр.97;

James Vardalis и Suman Kakar наводе три модела ангажовања полиције који се користе у Сједињеним Америчким Државама за побољшање безбједности у школама. То су:

1. модел школског одјељења за безбједност (The School Security Department Model), који подразумијева ангажовање приватних агенција за безбједност на основу уговора са школом,
2. модел школског полицајца (The School Resource Officer Model), који обезбјеђује надлежни полицијски орган и
3. модел одјељења полиције за школу (The School Police Department Model).[540]

У раду наше полиције примјењује се, на одређени начин, овај други модел, односно пројекат „школски полицајац". Ангажовање школских полицајаца доприноси смањењу делинквентног понашања младих. Стање безбједности у школама у којима је ангажован школски полицајац је боље у односу на претходни период (смањен је број случајева нарушавања јавног реда и мира, те извршења кривичних дјела и прекршаја).

У многим западним земљама полиција је укључена у превентивни рад, заједно са школама. У Амстердаму (Холандија), у дијелу града гдје су чести проблеми са дрогом и мањим кривичним дјелима, полиција проводи неколико превентивних програма (секундарна превенција), усмјерених директно на рад са малољетницима који су под ризиком да постану преступници. Активности и пројекти су различити: редовне посјете школама, гдје се разговара о различитим ситуацијама за младе и објашњава шта се дешава преступнику када га ухвати полиција; полицијац заједно са младима одлази у затвор и разговара са затвореницима који су ту доспјели због кршења закона у вези са дрогом; полиција сарађује са заводима за запошљавање или приватним компанијама и помаже да млади, за које се зна да су под великим ризиком да постану преступници, пронађу посао.[541]

Међутим, како би полицајци радили са малољетницима који су у сукобу са законом, они морају, у тогу свог општег и специјалистичког оспособљавања и школовања стицати систематски основна знања из ове области, јер само такав начин стицања знања може задовољити врло широке и сложене потребе полиције. Наиме, без рада и напора полиције нема и не може бити успјеха у ограничавању антисоцијалног и делинквентног понашања дјеце и младих.

---

[540] Vardalis, J. J, Kakar, S.: Crime and the high school environment, Journal of Security Administration, Vol. 23, December 2000, pp. 37-48.

[541] Млади у сукобу са законом, Осврт на праксу и законодавство у БиХ у односу на међународне стандарде, Save the Children UK, Unicef, стр. 41.

У нашим полицијским станицама не постоје специјализовани полицијски службеници који се баве искључиво младима неприхватљивог понашања, односно полицајци који су задужени за рад са малољетним делинквентима. Наравно, за постојање ове категорије запослених у министарству унутрашњих послова, односно полицајаца, потребно је законско упориште, као што то предвиђа Закон о малолетним учиниоцима кривичних дјела и кривичноправној заштити малолетних лица[542] Републике Србије и Закон о судовима за младеж[543] Републике Хрватске.[544]

Према Закону о малолетним учиниоцима кривичних дјела и кривичноправној заштити малолетних лица Републике Србије кривичнопроцесне одредбе идентификују субјекте и учеснике поступка према малољетницима. Закон придаје посебан значај специјализацији кадрова, тако да имамо: судије за малољетнике, јавног тужиоца за малољетнике, браниоца за малољетнике и полицајца за малољетнике[545], као лица која су стекла посебна знања из области права дјетета и преступништва младих. На другачији начин се уређује довођење малољетника, као и притвор у припремном поступку и у каснијим фазама поступка. Значајну пажњу заслужује шира примјена начела опортунитета у поступању тужиоца за малољетнике, сарадња са органом старатељства, без чијег мишљења суд не би могао да спроведе кривични поступак, имајући у виду и нову обавезу у погледу надзора над извршењем васпитних мјера.[546] Посебне одредбе о присуству одређених лица приликом прикупљања обавјештења од малољетника, као и то да ова обавјештења прикупља квалификовано лице органа унутрашњих

[542] Закон о малолетним учиниоцима кривичних дјела и кривичноправној заштити малолетних лица (Службени гласник РС, број 85/05) из 2005. године

[543] Закон о судовима за младеж (НН бр. 111/97, 27/98, 12/02) из 1997. године.

[544] Свака полицијска станица и полицијска управа има специјализоване полицијске службенике за младе. Кривична дјела и прекршаји чији су извршиоци малољетне особе у правилу се рјешавају тимским радом ових полицијских службеника и полицијских службеника других линија рада у полицији. Тимски рад подразумијева и сарадњу са центрима за социјални рад, здравственом службом, васпитно–образовним установама, и сл.

[545] Закон о малољетницима уређује активности органа унутрашњих послова у покренутом поступку, с посебним освртом на његову улогу у преткривичном поступку. По први пут се издваја лице у оквиру органа унутрашњих послова које је овлашћено да прикупља обавјештења од малољетника. То је полицајац за малољетнике. Полицајац за малољетнике је лице које је стекло посебна знања из области права дјетета и преступништва младих. Обавјештења од малољетника прикупљају се у присуству родитеља, усвојиоца, односно стараоца малољетника.

[546] Вујовић, Драгмила: Малолетници у новом кривичном законодавству, Безбедност, број 1/06, Београд, 2006., стр. 24-42.

послова, неопходне су с обзиром на потребе заштите личности малољетног учиниоца.[547]

Наведеним законима (Републике Србије и Републике Хрватске) прописано је да у предметима који се односе на криминалитет дјеце, малољетника, млађих пунољетних особа и криминалитет на штету дјеце и малољетника, поступају специјализовани полицијски службеници за младе. Ови специјализовани полицијски службеници за младе едуковани су за рад с најмлађом популацијом у случајевима када су дјеца и малољетне особе извршиоци кривичних дјела и прекршаја и у случајевима када су на њихову штету почињена одређена кривична дјела и прекршаји.

У савременим законодавствима, посебно европским и англосаксонским, обликује се постепено нова стратегија за борбу против малољетничке делинквенције, чије су полазне основе: превенција, заштита, брига и помоћ малољетнику, посматрање његовог дјела више као друштвено неуклопивог понашања, а не као криминалног акта и гаранције о правима малољетника.[548]

Специјализовани полицијски службеници за младе су надлежни за сва кривична дјела, која су починиле малољетне особе и кривична дјела из подручја казненоправне заштите дјеце и малољетника, затим све прекршаје које су починила малољетна лица, насиље у породици, насиље у школи, удаљења и бјежања малољетних особа из родитељског дома и васпитно поправних установа.[549]

3. Могући модел организације Министарства унутрашњих послова Републике Српске у раду са малољетним лицима

Министарство унутрашњих послова Републике Српске треба да развија сарадњу са другим органима, установама и службама надлежним за бригу о малољетницима, односно свим институцијама које се баве васпитањем и образовањем малољетника. Затим, потребно је успоставити линију рада малољетничке делинквенције у којој ће радити специјализовани полицијски службеници за малољетнике. У организацији Високе школе унутрашњих послова Републике Српске потребно је реализовати едукацију и стручно усавршавање и оспособљавање припадника полиције на свим нивоима Министарства који су задужени за проблематику која се односи на малољетничку

[547] Перић, Обрад: Коментар Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Београд, 2007. године, стр.128;

[548] Камбовски, Владо: Теоретски основи на новиот законски модел на малолетничката правда, Македонска ревија за казнено право и криминологију, година 13, број 3, 2006. година, стр.32;

[549] www.mup.hr

делинквенцију кроз различите семинаре, курсеве, обуке и специјалистичке студије као највиши степен образовања припадника полиције.

У Управи криминалистичке полиције потребно је основати Одјељење за борбу против малољетничке делинквенције, гдје би радили специјализовани радници из ове области, са посебним теоријским знањима и радници са великим практичним искуствима, који би заједничким напорима утврђивали одређене стратегије, планове и програме за рад са најзначанијом категоријом људске популације. Ово одјељење би имало ажуриране податке о особинама личности малољетних делинквената, породичне прилике, понашање и живот који је претходио извршењу кажњиве радње, ток школовања, радне навике, начин провођења слободног времена, раније пријављивање, раније изречене мјере или мјере које су примијењене у току провођења према малољетнику, као и друге релевантне информације о свим малољетним делинквентима који су кривична дјела и прекршаје извршили на подручју Републике Српске. Такође, ово одјељење би требало у сваком тренутку имати јасне показатеље о динамици и структури кретања малољетничке делинквенције у цијелој Републици Српској.

У ценрима јавне безбједности потребно је основати одјељења или одсјеке за борбу против малољетничке делинквенције. У наведеним организационим јединицама би требали радити искључиво специјализовани полицијски инспектори за младе, едуковани за рад с најмлађом популацијом у случајевима када су дјеца и малољетне особе извршиоци кривичних дјела и прекршаја и у случајевима када су на њихову штету почињена одређена кривична дјела и прекршаји. Ови инспектори би требали бити надлежни за сва кривична дјела и прекршаје које изврше малољетници, те кривична дјела и прекршаје у којима су малољетници заштићени од недозвољених понашања којима се задире у њихов тјелесни интегритет, здравље, несметани сексуални развој, сферу васпитања и хармоничног развоја личности.[550] Специјализовани инспектори би уредно ажурирали и водили све евиденције које би достављали Одјељењу за борбу против малољетничке делинквенције у Управи криминалистичке полиције, као и своје приједлоге и сугестије за рјешавање и превентивно дјеловање на проблем малољетничке делинквенције.

Надаље, свака полицијска станица требало би да има једног или више (зависно од категорије полицијске станице) специјализованих полицијских службеника који би одрађивали све послове и задатке из дјелокруга рада линије рада малољетничке делинквенције. За дјецу која

[550] Заштита која се пружа дјеци и малољетницима од таквих понашања одраслих особа назива се казненоправна заштита дјеце и малољетника.

дођу у сукоб са законом, полиција или полицијски службеник је обично први контакт у оквиру формалног система нашег кривичног правосуђа. Активности полицијског службеника који је у директном контакту са малољетником могу промијенити његов живот на позитиван начин, што ће превасходно зависити од ставова, знања, вјештина и способности које посједују полицајци надлежни за тај случај.

Специјализовани полицијски службеници за младе треба да имају афинитет за рад с најмлађом популацијом.[551] Такође, полицијски службеници који би радили са младима треба да стекну посебна стручна знања о малољетницима претежно друштвеног усмјерења (нпр. дипломирани правник унутрашњих послова, педагог, психолог, социјални радник, дипломирани правник и слично). За ове полицијске службенике требало би организовати посебне специјалистичке курсеве који укључују и практичан рад са малољетним лицима која су извршила нека од кривичних дјела и прекршаја. Како би се у потпуности остварила казненоправна заштита дјеце и малољетника, полицијски службеници се морају континуирано усавршавати кроз семинаре, савјетовања и стручне скупове.

У свом дјеловању полиција треба да настоји да промијени ставове према којима су у рукама полиције искључиво средства карактеристична за принуду и репресију. У вези с тим треба наставити и одбацивање ставова према којима полиција треба да се бави искључиво деликтима, настојећи да постигне искључиво непосредне постделиктне резултате. Потребно је осмислити опсежне активности како би се спријечило неприхватљиво понашање младих, односно потребно је да полиција успостави непосредну комуникацију са младима неприхватљивог понашања, при чему ће се полиција ангажовати у рјешавању свих важних проблема младих на локалним подручјима, прије свега оних чије реализовање има и одређене криминалнопревентивне ефекте, водећи при томе бригу о основним потребама младих људи, те да се ангажује на превенцији делинквенције младих реализовањем превентивних програма који су усклађени са социјалним потребама у одређеној локалној заједници.

Сматра се да је потребно првенствено утврдити националну стратегију рада са малољетницима, затим стручно усавршавање полиције, превентивно поступање, утврђивање узрока и настанка малољетничке делинквенције, остваривање боље сарадње полиције са школама и родитељима како делинквентне тако и неделинквентне омладине, организовати разне састанке и дружења са малољетницима кроз разне активности, а превасходно законски дефинисати ову област са

[551] www.mup.hr

прецизно одређеном улогом полиције и установа надлежних за ресоцијализацију малољетних делинквената.[552]

4. Закључак

Проблематика малољетничке делинквенције и њеног санкционисања у Републици Српској регулисана је у оквиру кривичног законодавства које важи за пунољетне извршиоце кривичних дјела, с тим што постоје посебне цјелине које се односе искључиво на малољетне извршиоце кривичних дјела. Ове специфичне одредбе првенствено за циљ имају васпитање, преваспитање и правилан развој малољетних учинилаца кривичних дјела.

Потребно је да се изврши реформа малољетничког законодавства у Републици Српској тако да се донесе посебан Закон о малољетним починиоцима кривичних дјела и прекршаја. Овим законом би се требали успоставити судови за малољетнике као посебни одјели редовних судова. Њиме би се на јединствен начин регулисао кривични и прекршајни поступак према малољетницима као починиоцима кривичних дјела и прекршаја, дефинисале би се санкције и њихова примјена те прописи о кривичноправној заштити дјеце и малољетника. Постојећи систем санкција потребно је ревидирати, јер многе васпитне мјере нису заживјеле у пракси. Потребно је основати дисциплинске центре за малољетнике, васпитне установе, савјетовалишта за младе и родитеље, као и установу за лица ометена у физичком и душевном развоју. За рјешавање овог проблема, проблема малољетничке делинквенције, потребан је мултидисциплинаран приступ свих релевантних органа, првенствено полиције, тужилаштава, судова, центара за социјални рад, као и осталих владиних и невладиних организација. У свим овим органима потребно је основати посебна одјељења која би се бавила искључиво предметима који се односе на малољетничку делинквенцију, те омогућити едуковање запослених у овим одјељењима за рад са дјецом и младима.

Када се говори о раду са полицијом, треба обратити пажњу на неколико кључних елемената. Првенствено одговарајућим законодавством, у идеалној ситуацији, полицији треба дати овлашћења да преусмјерава дјецу од формалног система кривичног правосуђа. Законодавство и одговарајућа политика треба да дају адекватан мандат полицији, у циљу помагања дјеци која су у сукобу са законом.[553]

---

[552] Грбић, Николина: Малољетници у прекршајном поступку на подручју града Бање Луке, часопис Безбједност, полиција и грађани, број 2/06, Бања Лука, 2006. година.

[553] Nikhil Roy; Mabel Wong: Save the Children UK; Програм у Босни и Херцеговини, Jordan Studio, Сарајево, 2004.

Међу полицијским особљем мора се развити свијест о његовој улози и обавезама при третману дјеце, која се обично посматају као криминалци, а не као дјеца. Треба омогућити едукацију припадника полиције о Конвенцији Уједињених нација о правима дјетета, међународним стандардима, домаћем законодавству, политици рада полиције, те разликама које постоје између политике и стварне праксе на терену, како би полиција посједовала одговарајуће знање и разумијевање и да би се, на најбољи могући начин, бавила дјецом која су у сукобу са законом.[554]

У циљу ефикаснијег рада на сузбијању малољетничке деликвенције, сматра се да би се требао побољшати превентивни рад свих субјеката у друштву, прије свега органа унутрашњих послова, тужилаштава, судова, центара за социјални рад, адвокатске коморе, васпитно–образовних установа и невладиних организација. У Министарству унутрашњих послова потребно је основати посебне специјализоване тимове за малољетнички криминалитет, који би се бавили искључиво малољетним лицима. Такође, при тужилаштвима и судовима је потребно основати тзв.“тимове за малољетнике“, које би, поред тужиоца, односно судије за малољетнике чинила и друга стручна лица (психолози, педагози, дефектолози, социјални радници и друга лица која се баве изучавањем личности малољетника).

Поред организационих промјена у Министарству унутрашњих послова, тужилаштавима и судовима, потребно је обезбиједити и едукацију кадра који се бави малољетницима и малољетничком делинквенцијом.

[554] Видјети шире о програмима, односно пилот пројектима кји су спроведени у Уганди и Вијетнаму у Nikhil Roy; Mabel Wong: Save the Children UK; Програм у Босни и Херцеговини, Jordan Studio, Сарајево, 2004.

Спец. Драгана МИЛИЈЕВИЋ

Дипломирани правник унутрашњих послова
Бања Лука

Свјетлана ДРАГОВИЋ

Дипломирани правник унутрашњих послова
Висока школа унутрашњих послова
Бања Лука

СПОЉНИ (АМБИЈЕНТАЛНИ) ФАКТОРИ МАЛОЉЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ

Резиме: *Данас, у области делинквенције уопште, постоји један посебан, веома озбиљан и распрострањен проблем, а то је проблем малољетничке делинквенције. Различите службе и њихови експерти који су се надали да ће бити ефикасни у превенцији малољетничке делинквенције, генерално, нису имали успјеха у своме раду, из бројних разлога. Данас важно, а може се слободно констатовати и фундаментално питање, питање узрока малољетничке делинквенције, треба сагледати из шире перспективе, те укључити и нове методе које ће се носити са свим узроцима ове појаве.*

Кључне ријечи: *фактори малољетничке делинквен-ције, породица, школа, вршњаци.*

1. Уопште о малољетничкој делинквенцији

Да малољетничка делинквенција није новост за свијет, нити специфичност наше генерације, потврђује римско право. Наиме, још је право Римљана, више од три стотине година прије нове ере, садржавало одредбе, које су предвиђале предузимање специјалних мјера према дјеци која су вршила крађе.

О појму малољетничке делинквенције данас постоје различита и бројна схватања. У употреби је и много термина којима се ова појава или поједини њени облици означавају. Такво схватање је вишеструко условљено. Поред сложености саме појаве, томе су у највећој мјери допринијели различити концептуални приступи, који воде различитим рјешењима. У почетку се малољетничка делинквенција није разликовала од криминалитета. Данас се истиче разлика између ове двије појаве.

Појам делинквенција (лат. delinquere – погријешити, чинити кривична дјела) обухвата теже облике асоцијалног, антисоцијалног, социопатолошког и криминалног понашања, као што су крађа, пљачка, намјерно изазивање штета, пожара, преступништва, девијантно понашање, хулиганство, разбојништво, вршење кривичних дјела, итд.

Милан Милутиновић истиче уже и шире схватање малољетничке делинквенције.[555] По његовом мишљењу, шире схватање малољетничке делинквенције "подразумијева све облике девијација које се јављају у понашању младих, једну такорећи неусклађеност у најширем смислу ријечи. Овај појам укључује антисоцијално до асоцијалног понашања, или разне пределинквентне девијатне облике, до понашања инкриминисаних позитивним нормама. Уже схватање је другачије и ослања се на постојеће нормативне системе, односно на она понашања која су инкриминисана у важећим кривичним кодексима, која представљају кривично дјело, као и у случају када их изврше одрасла лица."

У литератури се користи и појам „малољетничко преступништво“, којим се обухватају она понашања појединаца или група младих која су противдруштвена, односно друштвено неприхватљива, тј. она којима се крше правне или моралне норме неког друштва и која, када су видљива изазивају спонтано или организовано друштвено реаговање у намјери да се заштите друштвена добра и вриједности, а и сами актери таквога понашања. Најтежи облик малољетничког преступништва представља малољетнички криминалитет.[556]

Малољетничка делинквенција, према Љубиши Лазаревићу, показује одређене карактеристике у односу на криминалитет пунољетних лица, истакнуто је у истраживањима спроведеним на подручју бивше Југославије. Прије свега, малољетничка делинквенција је у великом броју земаља показивала тенденцију сталног пораста; мада је истовремено растао и криминалитет пунољетних лица, темпо пораста био је изразитији код кривичних дјела која су вршили малољетници. Што

[555] Милутиновић, М. (1971), Основни феноменолошки и етиолошки проблеми омладинске делинквенције, Београд, Осврти;

[556] Марковић И. (2007), Основи криминологије, Бања Лука, Правни факултет;

се тиче структуре кривичних дјела, нема значајније разлике између малољетничке делинквенције и криминалитета одраслих; кривична дјела која најчешће врше пунољетници, највише су заступљена и у делинквенцији малољетника. Међутим, запажа се да се малољетници све чешће појављују као извршиоци тешких кривичних дјела као што су убиства, разбојништва, силовања, тешке крађе и сл. За делинквенцију малољетника карактеристично је и често удруживање у вршењу кривичних дјела. То удруживање најчешће нема карактер организованог криминалитета, већ је више израз осјећања несигурности и сугестибилности; малољетник је уопште склон дружењу са другима и лако потпада под њихов утицај. Број повратника међу малољетним делинквентима такође није мали. Још је значајније да је огроман број пунољетних рецидивиста започео своју криминалну каријеру у доба малољетства, што указује на посебан значај спречавања и сузбијања малољетничке делинквенције. Најзад, за малољетничку делинквенцију карактеристично је да је она доста заступљена код преступника млађе старосне доби. Лица старости од 14 до 16 година појављују се као учиниоци кривичних дјела у скоро истом проценту као малољетници старости од 16 до 18 година, а није мали број ни оних малољетних делинквената који су млађи од 14 година.[557]

Поред наведеног, од великог је значаја одредити шта се подразумијева под термином малољетни делинквент. Под малољетним делинквентом се подразумијева тип делинквентне личности у класификацији преступника одређен годинама старости (најчешће 14 - 18). Од одраслих делинквената се разликује по степену биопсихичког развоја и емоционалне зрелости. Његова криминална активност није, као код одраслих, посљедица чврсте воље и зрелог размишљања. Криминолог Мануел Лопез Реј (Manuel Lopez Rej) наводи да је најраспрострањеније мишљење да се ради о инадаптираној (неприлагођеној) дјеци, сирочади, скитницама и малољетницима које је немогуће контролисати.[558]

Мада је број малољетних извршилаца кривичних дјела знатно мањи од броја пунољетних извршилаца кривичних дјела, делинквенција малољетника данас представља значајан друштвени проблем у свим земљама.[559] Озбиљност овога проблема не произилази само из обима, динамике и структуре кривичних дјела која врше малољетници, већ прије свега из околности да се као учиниоци појављују веома млада лица која, уколико се не предузму одговарајуће мјере, у великом броју настављају са делинквентним понашањем у одраслом добу.

[557] Лазаревић, Љ. (2000), Кривично право, Београд, Савремена администрација;
[558] Бошковић, М. (1999), Криминолошки лексикон, Нови Сад, Матица Српска;
[559] Лазаревић, Љ. (2000), Кривично право, Београд, Савремена администрација;

Може се једино рећи да делинквенти широм свијета испољавају широк дијапазон понашања, од понашања која проузрокују најситније проблеме, па до најозбиљнијих криминалних аката, те је готово немогуће генерализовати све врсте недозвољених понашања, већ само указати да се ради о лицима старосне доби од 7 до 18 година.

Понашање младих људи се ријетко слаже са стандардима и очекивањима које одрасли имају од њих. Стога, добар приједлог, који ће помоћи да се термин малољетничка делинквенција не примјењује без разлога, јесте: Не сматрати сваког малољетника који прекрши правила или се понаша неприкладно за делинквента, нити његово понашање окарактерисати као делинквентно.

2. Утицај породице, школе и вршњака на појаву малољетничке делинквенције

Узроци малољетничке делинквенције су бројни, тајанствени и испреплетани. Да би само почео да их разумијева, појединац мора да прикупи податке о обиму и трендовима малољетничке делинквенције, да утврди износ „цијене“ злочина, проучи услове живота тамо гдје малољетничка делинквенција буја, идентификује малољетне починиоце кривичних дјела и њихове жртве, утврди став друштва о злочину. Када се говори о криминалитету малољетника, потпуно је јасно да се једним чиниоцем не може објаснити како свако поједино дјело, тако и њихов тоталитет. Ни органска структура човјека, ни његова личност, ни друштвена дезорганизација, ни криза нормативног система, још мање сиромаштво или богатство, дјеловање средстава масовне комуникације, аномија или алијенација, класна борба или сукоб култура - ниједан од наведених или неспоменутих чинилаца не може, сам за себе, објаснити ни појединачно дјело које означавамо као злочин, а утолико мање може објаснити читав њихов микрокосмос који означавамо као криминалитет.[560] Наравно, ово не значи да ови чиниоци или бар њихов највећи дио не утичу, на неки начин, да до извршења дјела дође.

Према бројним мишљењима, свако криминално понашање, па самим тим и криминално понашање младих, изазвано је спојем двије групе чинилаца - личним цртама појединаца и спољним (прије свега социјалним) чиниоцима. Наравно, њихово дејство нема исту снагу код свих дјела. Код неких је претежан утицај индивидуалних, код других спољашњих фактора, док код трећих и једни и други дјелују са приближно истим интензитетом.

У литератури се набрајају бројни криминогени фактори који изван појединца дјелују на малољетника да изврши одређено кажњиво

[560] Игњатовић, Ђ. (1998), Криминологија, Београд, Номос;

дјело. Овдје је заступљена подјела чинилаца на двије велике групе. Прву чине природни, физички чиниоци (клима, метеоролошки фактори, конфигурација тла, доба дана, густина насељености), који су, истина, као утицајни фактори у данашњој криминологији запостављени. Другу групу чинилаца, који су спољне природе, чине многобројни друштвени фактори. Између осталог, ову групу сачињавају: криза вриједносног система, политички сукоби, рат, религиозни утицаји, положај човјека у друштву, миграције, сиромаштво, стамбене прилике, дјеловање средстава масовних комуникација, религиозност.

Ако се осврнемо на криминолошку литературу, примјећујемо да на криминално понашање уопште, па тако и на малољетничку делинквенцију, дјелују фактори који су формулисани као: статус појединца и ускраћивање шансе од стране друштва, узроци политичког карактера, постојање различитих контракултурних група, недјелотворност механизама социјализације, утицај средстава масовне комуникације, те дјеловање механизама друштвене репресије.

Дакле, говорити о могућим узроцима делинкветног понашања, значи имати на уму да је то скуп бројних, изразито комплексних и међусобно испреплетаних феномена, који се у стручној литератури различито класификују. Најчешћа и најједноставнија подјела узрока поремећаја у понашању младих јесте на спољне (социо - културне) и интерне (субјективно - психолошке) узроке.

Малољетничка делинквенција, као све израженији феномен, у овом раду ће бити доведена у везу са три најзначајнија амбијентална чиниоца која могу, између осталих, да доведу до њене експанзије. Дакле, говориће се о негативним утицајима породице, школе и заједнице на малољетника.

Прије него се образложе напријед наведени фактори у својству етиологије малољетничке делинквенције, можда би било мудро предочити један дијапазон фактора који „охрабрују“ малољетничку делинквенцију. Према једној студији реализованој у Сједињеним Америчким Државама као тзв. „охрабрујући“ фактори малољетничке делинквенције се истичу стање сигурности, образовање, успјех и владање и слободно вријеме.[561] Ове четири групе фактора ће укратко бити презентоване.

Фактори који су везани за сигурност, а који погодују појави малољетничке делинквенције су: постојање банди, слаб мониторинг малољетних лица од стране одраслих, пасивност одраслих и

[561] Студија је реализована у Сједињеним Америчким Државама од стране Department of Connseling, Clinical, School Psyhology, Gevirtz Graduate School of Education, University of California, под називом „Juvenile Justice / Delinquency Prevention Commission“ у 2008. години.

дозвољавање злостављања малољетника, притисак и стрес приликом обављања свакодневних послова, као и одсуство јасних рјешења одређеног безбједносног проблема.

Поред ових фактора, који су окарактерисани као „сигурносни“, други важан сегмент који, према овој студији, поспјешује малољетничку делинквенцију, јесте образовање. Фактори у оквиру ове групе су формулисани као досадни часови, лекцијски стил предавања, неприкладне могућности малољетника за учење, строги наставни планови и програми, разреди који броје велики број ученика, као и професори који су презаузети и немају времена за ученике.

Као трећи сегмент који погодује испољавању малољетничке делинквенције, наводи се успјех и владање малољетника. У оквиру ове групе, малољетничкој делинквенцији, према наведеној студији, погодују: обесхрабрујуће поруке од стране одраслих и других малољетних лица, ријетке прилике у којима малољетници могу да покажу да су успјешни и да искажу добро владање, као и висок степен нетолеранције.

Међусобне интерперсоналне везе малољетних лица са околином истичу се као четврти скуп фактора који погодују малољетничкој делинквенцији. У оквиру ове групе, малољетничку делинквенцију нарочито подстичу: избјегавање заједнице од стране малољетника, одвајање малољетника од група које позитивно утичу на његово понашање, као и понашање одраслих лица која су под стресом.

И, на крају, посљедњи сегмент, али не мање важан, јесте слободно вријеме малољетника. Према наведеној студији, фактори који у оквиру слободног времена погодују малољетничкој делинквенцији су: превелике закупнине простора на којима малољетници могу да проводе слободно вријеме рекреирајући се, провођење слободног времена на подручјима која нису безбједна, као и недостатак мониторинга одраслих над активностима малољетника у слободно вријеме.

Да се вратимо раније поменутим амбијенталним чиниоцима који могу допринијети појави малољетничке делинквенције. Наиме, једна ствар нам мора бити јасна: делинквенција малољетника није искључиво једна врста понашања, нити је узрок таквог понашања један. Увијек је у питању низ међусобно повезаних фактора у дјететовом животу, који резултирају делинквентним понашањем. Различити фактори понекад могу изазвати исту врсту делинквентног понашања, а са друге стране различите врсте делинквентног понашања су често изазване истим факторима.

Због бројних фактора, малољетници могу да постану несрећни и разочарани људи, али морамо имати на уму једно: они нису рођени као делинквенти.

Социјално окружење се третира као ужа и шира социјална околина, која у оба случаја може имати посредан и непосредан утицај на појаву и развој друштвено неприхватљивог понашања малољетника. У ширем смислу, социјална околина се може третирати као систем међусобно повезаних економских, политичких и културних елемената у коме људи живе.

Међутим, на то да ли ће малољетник постати и остати делинквент, скоро па пресудан је утицај уже социјалне средине: породице, школе и вршњака.

2.1. Породица

Породица, као основна ћелија друштва, има изузетно важну улогу у емоционалном и социјалном развоју и сазријевању младог човјека. Поред обезбјеђивања материјалних и других ствари, у породици се одвија социјализација личности. У породици се остварују први социјални контакти и даје темељ моралног, интелектуалног, физичког, радног и естетског васпитања. У већини случајева, родитељи су узор својој дјеци. Дјеца гледају родитеље и понашају се као они, уче понашање од њих. У позитивном смислу, ове функције могу да остваре само оне складне и хармоничне породице. Такве породице су најбоља гаранција за позитивну социјализацију младе особе. У исто вријеме, овакве породице представљају препреку за настанак девијантног понашања.

Породица се данас, нажалост, све више квалификује као криминогени, а не као антикриминогени фактор. У литератури се данас криминогене породице називају "деградираним" или "разореним", односно "дефицијентним" породицама. У криминолошкој литератури дефицијентне породице се посматрају у квантитативном и квалитативном смислу. Квантитативне дефицијентне породице су породице којима недостаје један родитељ због трајне или привремене одсутности. Дефицијентне породице у квалитативном смислу су породице у којима постоје оба родитеља, али су оне оптерећене асоцијалним и антисоцијалним облицима понашања њихових чланова и сталним конфликтима међу њима.[562]

Међутим, у објашњењу делинквентног понашања, у литератури се посебно указује на непотпуност породице, поремећене породичне односе, велики број дјеце у породици, неповољан генерацијски састав породице, културни ниво, економске прилике породице и слично. Морамо признати да постоје неки родитељи који не воле своју дјецу и много других који то и не могу, зато што су њихове властите емоције искључене или конфузне. Дјеца која нису вољена од стране својих

[562] Марковић, И. (2007), Основи криминологије, Бања Лука, Правни факултет;

родитеља, осјећају се изданим и напуштеним. Таква дјеца обично имају проблеме са својим осјећањима. Ништа на овоме свијету не проузрокује толико проблема адолесценту као питање његовог властитог идентитета: како он види себе и како осјећа да остатак свијета види њега.

Када су родитељи пасивни, за дјецу је немогуће да се угледају на њих или да им се супротставе. Када нема јасно дефинисаних правила у дјететовом животу, када правила нису никада ни дефинисана, када ни отац ни мајка не представљају праве вриједности у животу, постаје тешко за дијете да створи праву слику о себи и стварају се ограничења у понашању.

Фактори унутар породице који могу да поспјешују делинквентно понашање младих јесу и алкохолизам, наркоманија, проституција, свађе, насиље и сл. Ово су чиниоци који увелико редукују моћ породице као одгојног фактора. Породица, која је некада била затворени микрокосмос, данас је широко отворена и подложна овим_друштвено негативним појавама.

Значајан фактор малољетничке делинквенције јесте и економско-социјални и културни статус породице. Због социјалне и материјалне диференцијације породице, дјеца се развијају у разним условима, тако да је неједнакост у најранијој доби, проузрочена различитим економским, социјалним и културним могућностима породице, често судбоносна за развој и будућност дјетета. [563] Поред тога, жеља за вишим материјалним степеном потиснула је емоционално образовање с почасног мјеста. Родитељи теже да материјалним добрима надокнаде своју немогућност да дају сами себе. Материјалистичко озрачје замјењује љубав, која је прави извор среће сваког дјетета. Сиромаштво, стога, није значајан узрок делинквенције. Штавише, тешке материјалне прилике учвршћују везе међу члановима породице.

Ове факторе, који се налазе у оквиру породице, треба посматрати у нераскидивој вези са осталим факторима који погодују малољетничкој делинквенцији, јер се само на тај начин, дакле проучавањем више фактора, могу обезбиједити релевантна сазнања о овом проблему. Према Диркему, узалудно је вјеровати да родитељи могу да подижу дјецу онако како сами желе, јер у сваком временском тренутку постоји један регулаторни тип од кога се не може одступити, а и данас је, као у прошлости, наш педагошки идеал све до својих детаља дјело друштва. Друштво је то које нам одсликава портрет човјека какав он треба да буде, па се у том портрету управо одржавају све посебености његове организације.[564]

---

[563] Бачић, Ф. (1998), Казнено право - општи дио, Загреб, Информатор;
[564] Марковић, И. (2007), Основи криминологије, Бања Лука, Правни факултет;

2.2. Образовање (школа)

Послије породице, школа је најважнија друштвена група са којом се дијете сусреће и постаје њен члан. Многа дјеца у школи се по први пут суочавају са обавезама, захтјевима, одговорношћу и слично. Такође, нека дјеца се сусрећу и са вриједносним системом који је можда потпуно супротан ономе у породици. Стога су видљиви и одређени недостаци образовања и васпитања у школи. Истиче се да недостаци у процесу васпитања и остваривања циљева образовања код младих некада могу изазвати и негативне ефекте у понашању. Недостаци у образовању нарочито се испољавају у случају када се не води рачуна о диференцирању ученика и одређивању наставних планова и програма у складу са интелектуалним и другим могућностима дјеце и омладине.

Међу образовним школским факторима који доприносе настанку малољетничке делинквенције истичу се: занемаривање развијања радних навика, недостатак адекватно оспособљених наставника, придржавање застарјелих схватања у настави, недостатак професионалних савјетовалишта и слично.

Прецизније, систем школског васпитања младих данас пати од више недостатака: неизграђеност властите теорије васпитања, велики број младих није обухваћен основним школовањем, тешки материјални услови у школама, незадовољство наставника својим материјалним положајем, непотпуно дјеловање школе као васпитног чиниоца, непостојање у школама посебних социјалних радника и психолога који би помагали младима који имају тешкоће у развоју и који би те тешкоће правовремено уочавали, незадовољавајући услови за спровођење слободног времена, слободних активности и забаве.

Посебан проблем на који се указује у педагошкој литератури јесте неусклађеност наставних програма са психичким и физичким могућностима ученика. Наставни планови и програми су креирани за просјечне ученике, па самим тим ученици који су исподпросјечни или изнадпросјечни нису њима обухваћени и у великом броју случајева она школу доживљавају као принуду. Такође, похађање неадекватне школе (школе која није избор малољетника) и понављање разреда могу бити један од криминогених фактора. Овдје се, наравно, морају придодати и већ наведени "охрабрујући" фактори до којих се дошло реализацијом предочене студије у Сједињеним Америчким Државама. Постоји још низ фактора из система образовања који доводе до малољетничке делинквенције. Оно што је битно још једном истаћи, јесте да је школа послије породице друга социјална средина која осим образовне има и социјалну и васпитну улогу.

2.3. Утицај вршњака на појаву малољетничке делинквенције

Посебно мјесто, након породице и школе, заузимају вршњаци. Још од раног дјетињства, а посебно у школском периоду, вршњаци имају утицај на социјализацију личности. Вршњаци могу имати како позитиван тако и негативан утицај. Углавном, вршњаци се траже и класификују према одређеним критеријумима, траже припадност међу групама које им најбоље одговарају. Није риједак случај да су вршњаци „допринијели постанку малољетног делинквента“. То се посебно огледа кроз проблем “доказивања” у групи. Ако се од неког малољетника тражи да учини неко кривично дјело како би се доказао и потврдио своје чланство и припадност групи, он ће постати и малољетни делинквент угледајући се на своју групу.

Група даје мотивацију, храброст, осјећај припадности, снаге и социјализује личност. Међутим, када се ради о негативним утицајима, односно када је група којој особа припада без моралних вриједности, склона чињењу кривичних дјела, а родитељи немају увид у то с ким дијете проводи вријеме, дијете ће постати малољетни делинквент. Посебан утицај вршњаци имају на поводљиве и повучене особе, особе које се желе доказати, особе које немају јасно изграђен лични систем вриједности.

Дакле, овакво окружење је за малољетника сурогат-породица, у којој су заступљени скитња, нерад, алкохолизам, наркоманија, често и проституција, а која од малољетника захтијева неријетко напуштање породице и школе, испољавање разних облика агресивног и дрског понашања и сл.

3. Закључак:

Док се власти препиру око тога ко је одговоран за све лошију ситуацију и за све већи број малољетних делинквената, њих је сваки дан све више на улицама, све су бруталнији и многи од њих постају пунољетни преступници са више година „стажа“ у криминалу.

Правилно сагледати феномен малољетничке делинквенције, између осталог, подразумијева и посматрање широког спектра фактора који се називају узроцима малољетничке делинквенције. Проучавање етиологије малољетничке делинквенције јесте тежак задатак, који се поставља пред субјекте политике сузбијања криминалитета.

Данас се све више истиче неопходност посвећивања више пажње амбијенталним факторима који доприносе појави малољетничке делинквенције. Како смо истакли у раду, посебну пажњу је потребно посветити породици, школи и вршњацима. Данас се у криминологији не сумња да је нездрава породична средина један од најзначајнијих

социјалних чинилаца криминалитета, да има посебно значење за девијације младих. Породица може да буде центар гравитације дјетета али оно никада није имуно на свијет око себе. Има много социјалних фактора који утичу на дјететов живот, посебно уколико дијете живи у дефицијентној породици.

Што се тиче школе, неуједначене реформе образовног система, пораст броја школа и ученика, недостатак потребних кадрова и материјалних средстава, слабост педагошке теорије и организације просвјете, као и остали фактори који су презентовани у раду, могу да допринесу развоју малољетничке делинквенције.

Неусклађеност дјеловања васпитног концепта породице и школе, као и друштва, доводи до њихове замјене неформалним друштвеним групама, у којима су малољетници подложни негативним утицајима вршњака и у којима дограђују своју делинквентну личност, започињу криминалну каријеру.

Потребно је запамтити да малољетничка делинквенција није искључиво једна врста понашања, већ прије скуп више врста. Исто тако, не постоји један узрок, већ низ међусобно повезаних фактора у дјететовом животу који могу да резултирају делинквентним понашањем. Различити фактори понекад могу изазвати исту врсту делинквентног понашања, док су са друге стране различите врсте делинквентног понашања често изазване истим факторима. Када је већ формирана навика испољавања делинквентног понашања, захтијева се сва наша пажња и разумијевање.

Као што се истиче да ова појава није продукт модерног доба, већ је, као и сам криминалитет, неизоставни и упорни пратилац развоја друштва, тако се не може рећи да је индивидуа - малољетни делинквент у кратком временском периоду постао то што јесте, јер малољетничка делинквенција није двадестчетверочасовна болест, вирус, у ком случају је дијете инфицирано, али ће убрзо оздравити. Малољетничка делинквенција је етиолошки мултифакторијално условљена и можда нас сазнање о томе колико мало знамо о природи и узроцима ове појаве може охрабрити да проблем малољетничке делинквенције посматрамо с новом радозналошћу и с отвореним умом.

Литература:

[1] Бачић, Ф. (1998), *Казнено право - општи дио*, Загреб, Информатор;

[2] Бошковић, М. (1999), *Криминолошки лексикон*, Нови Сад, Матица Српска;

[3] Игњатовић, Ђ. (1998), *Криминологија*, Београд, Номос;

[4] Лазаревић, Љ. (2000), *Кривично право*, Београд, Савремена администрација;

[5] Марковић, И. (2007), *Криминологија*, Бања Лука, Правни факултет;

[6] Милутиновић, М. (1971), *Основни феноменолошки и етиолошки проблеми омладинске делинквенције*, Београд, Осврти;